

Списание за библиотечни и информационни науки,
книгознание и литературна история

БИБЛИОТЕКА

ТЕМАТИЧЕН БРОЙ „ДЕТСТВО И ЧЕТЕНЕ“

Съставител Росица Чернокожева

ГОДИНА XXI (LX)

3–4'2014

ГЛАВЕН РЕДАКТОР **АСЕН ГЕОРГИЕВ**

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**

КОРЕКТОР **НАДЯ КАЛЪЧЕВА**

ПРЕДПЕЧАТ **ГЕОРГИ ИВАНОВ**

СНИМКИ **ИВАН ДОБРОМИРОВ**

КОРИЦА **ХРИСТО КЪРДЖИЛОВ**

ПЕЧАТНИ КОЛИ 15,5. ФОРМАТ 70×100/16. ТИРАЖ 300

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,

БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 152

E-mail: a.georgiev@nationallibrary.bg; peturveli4kov@abv.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2014

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Радост Дойчева на премиерата на „Таралеж се жени“ от Яна Язова, 2012 г.

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д.ист.н. Иван Илчев
проф. д.ф.н. Боряна Христова
проф. д.ф.н. Анка Гергова
проф. д-р Кирил Топалов
проф. д.изк. Симеон Недков
проф. д.ф.н. Красимира Даскалова
проф. д-р Ирена Петева
проф. д-р Стоянка Кендерова
доц. д-р Александра Дипчикова

РЕДКОЛЕГИЯ

гл. редактор Асен Георгиев
редактор Петър Величков
членове:
проф. д-р Алберт Бенбасат
проф. д.ф.н. Оля Харизанова
проф. д.с.н. Цветан Давидков
проф. д.ик.н. Желю Владимиров
проф. д.ф.н. Николай Аретов
доц. д-р Людмила Андреева
доц. д-р Владя Борисова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
доц. д-р Цветанка Панчева
доц. д-р Елисавета Мусакова
д-р Калина Иванова
гл. ас. Анета Дончева
Росица Чернокожева

СЪДЪРЖАНИЕ

ДЕТСКОТО ЧЕТЕНЕ НЯКОГА

МИЛЕНА ЦАНЕВА

СРЕД КНИГИТЕ
СПОМЕНИ.....9

РОСИЦА ЧЕРНОКОЖЕВА

ЧЕТЕНЕ НА ДЕТСТВОТО
ПСИХОАНАЛИТИЧЕН И ПСИХОДРАМАТИЧЕН РАКУРС 16

ПЛАМЕН АНТОВ

КОЛЕКТИВНИЯТ СПОМЕН – ЖАНРОВИ ОТРАЖЕНИЯ. ПЕТЪР БОБЕВ29

ТАНЯ КАЗАНДЖИЕВА

РОДНИЯТ КРАЙ КАТО СПОМЕН
В ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ДОРА ГАБЕ, КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ И БЛЕНИКА,
ПУБЛИКУВАНИ В ДЕТСКИТЕ ИЗДАНИЯ ОТ СРЕДАТА НА XX В.40

РУМЯНА ПЕНЧЕВА

ПРИНОСЪТ НА СТИЛИЯН ЧИЛИНГИРОВ В ТВОРЧЕСТВОТО ЗА ДЕЦА45

СЛАВКА МИХАЙЛОВА

АДАПТАЦИИ В ПРОЗА НА ОМИРОВИЯ ЕПОС ЗА ДЕЦА И ЮНОШИ (1878–1944)
ПРОБЛЕМИ НА РЕЦЕПЦИЯТА.....48

В.Л. Л. СТАНЧЕВ

„ЛИТЕРАТУРНИЯТ ЧАСТНИК“ ЛЪЧЕЗАР СТАНЧЕВ
ОСНОВАВА КОРПОРАЦИЯТА „СЛАВЕЙЧЕ“.....59

ЕМИЛИЯ АЛЕКСИЕВА

ВРЕМЕТО И СПОМЕНЪТ В ЛЕГЕНДИТЕ НА ГЕОРГИ РАЙЧЕВ.....63

ГАЛИНА ДИМИТРОВА

УСАМОТЕНИТЕ ВЪЗРАСТНИ И НЕБЕСНАТА ПРИКАЗКА
НА ДЕТСКИЯ СПОМЕН
Романтически „митове“ и нонсенс в сборника с разкази
„Самотните вятърни мелници“ и в повестта „Живот в небето“
на Станислав Стратиев67

НИКОЛАЙ КИРИЛОВ

ШЕГОВИТАТА ВЕРСИЯ ЗА ПИЕДЕСТАЛА НА ГЕРОЯ:
„ИМА ЛИ СМИСЪЛ ДА УТЕПВАМЕ МЕЧКА“ НА ПАНЧО ПАНЧЕВ75

ДЕТСКОТО ЧЕТЕНЕ – РЕАЛНОСТ И ПРОБЛЕМИ

ПЕТЪР СТЕФАНОВ

ДЕТСКОТО ЧЕТЕНЕ КАТО КОМУНИКАТИВЕН ПРОБЛЕМ
ЩРИХИ КЪМ ОБРАЗА НА МЛАДИЯ ЧИТАТЕЛ81

ЕЛИЗАБЕТА ГЕОРГИЕВ

ДЕЦАТА И ЧЕТЕНЕТО – КАРТА ЗА БЪДЕЩЕ91

ВЕРА РАНГЕЛОВА

РАННОТО ДЕТСТВО – КЛЮЧ КЪМ ПО-ВИСОКА ГРАМОТНОСТ 102

ВЕСЕЛА ФЛАМБУРАРИ

НУЖНИ ЛИ СА СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ДЕТСКА ЛИТЕРАТУРА
И В ЧАСТНОСТ СЪВРЕМЕННИЯТ БЪЛГАРСКИ ДЕТСКИ АВТОР
НА ДНЕСНИТЕ БЪЛГАРЧЕТА 106

АЛЕКСАНДЪР ПАНОВ

СЪЗДАВАНЕТО НА ЧИТАТЕЛЯ 113

КАЛИН НИКОЛОВ

В МАТРИЦАТА СМЕ ОТДАВНА, НО СЪЗНАВАМЕ ЛИ ГО 122

СНЕЖАНКА СТОЯНОВА

МОЖЕ ДА СЕ КАЖЕ: „ДЕЦАТА ЧЕТАТ!“
АНКЕТА С УЧЕНИЦИ ОТ 7 ДО 14 ГОДИНИ
ОТ 42 ОУ „ХАДЖИ ДИМИТЪР“ – СОФИЯ 126

МАЯ ГОРЧЕВА, АЙЛИН ТАСИМ

ЗНАЦИ НА ДАЛЕЧНОТО:
ПРИКАЗКИТЕ НА ДРУГИ НАРОДИ В УЧЕБНИЯ ЧАС..... 132

ЕВА БОРИСОВА

НУЖДАЕМ ЛИ СЕ ОТ НОВА ВИЗИЯ ЗА УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА? 138

ОГНЯНА ГЕОРГИЕВА-ТЕНЕВА

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА
И ГРАЖДАНСКАТА МИСИЯ НА ЛИТЕРАТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ 141

РОСИЦА ПЕТРОВА-ВАСИЛЕВА

НАЦИОНАЛНИЯТ ФЕСТИВАЛ НА ДЕТСКАТА КНИГА В СЛИВЕН
Уникален иновативен проект на Регионална библиотека
„Сава Доброплодни“ за създаване
у децата на интерес към книгата и четенето 150

КАТЯ КИРИЛОВА

ДЕТСКОТО КНИГОИЗДАВАНЕ В БЪЛГАРИЯ – ПРОБЛЕМИ
И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ 159

СЪДЪРЖАНИЕ

РАДОСТИНА НЕЙКОВА

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА СМЪРТТА
В СЪВРЕМЕННАТА ЛИТЕРАТУРА И ЕКРАННИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЗА ДЕЦА 166

ЕЛЕНА ДАВЧЕВА

ЗА ДЕТСКОТО ЧЕТЕНЕ И РОДИТЕЛИТЕ –
С ЛЮБОВ ЗА БЪДЕЩЕТО ИЛИ С ОСЪДНО БЕЗХАБЕРИЕ? 174

МАРИЯНА ГАЛЧЕВА

ДЕТЕТО И ЧЕТЕНЕТО
НАШИТЕ ДЕЦА – НАШЕТО БЪДЕЩЕ – НАША ОТГОВОРНОСТ 184

МЛАДЕН ЕНЧЕВ

КНИГИТЕ 4 YOU – ЗА КОГО БИЕ КАМБАНАТА? 189

ЛИЛИ СПАСОВА

ДЕЦАТА, КНИГАТА И ЧЕТЕНЕТО
ИЛИ КНИГАТА И НЕЙНИЯТ НАЧИН НА УПОТРЕБА..... 201

МИЛЕНА СЪЙНОВА

ДЕТСКОТО ЧЕТЕНЕ 209

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ..... 214

ОТКЛИК

ДИЛЯНА РАДОСЛАВОВА

ЛОВЕШКИЯТ ДАМАСКИН 217

ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА

ДУХОВНИ ОБРАЗИ
РУСКИ ИЛЮСТРИРАН СИНОДИК: ИЗСЛЕДВАНЕ 221

ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА

СЛАВЯНСКИТЕ КИРИЛСКИ ПЕЧАТНИ КНИГИ ОТ XIX В. В НБКМ 226

ОЧАКВАМЕ ПОСЕЩЕНИЕ НА ДИРЕКТОРА НА ВАТИКАНСКАТА БИБЛИОТЕКА..... 230

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

ДНЕВНИЦИ 1933–1992 231

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.
Приеман ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ НА СТАТИИТЕ

Текстовете да се предават изписани с шрифт Times New Roman.

Обем – да не надхвърлят 10 стандартни страници (по 1800 знака на страница). Да съдържат резюме на английски.

Формат – текстовете да бъдат изпратени в електронен вид във формат .doc.

Текстовете да не се форматират – т.е. да се предават равнени вляво и без големи отстъпи – не повече от две натискания със Space, а не две с Tab.

Библиографията да бъде разположена след текста, в края на статията, под заглавие ЛИТЕРАТУРА и да бъде оформена според новите правила за библиографско цитиране, препоръчани за изданията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (Вж. **Тотоманова, А., Ангелова, Ефросина.** Нови правила за библиографско цитиране. – В: *Библиотека*, 2012, № 1, с. 24–33. Достъпно и от: http://www.nationallibrary.bg/fce/001/0106/files/NBKM_br%201_2012.pdf).

Бележките да се създават с цифрови индекси чрез функцията Footnote (бележка под линия) в наборната програма, а не с номера в скоби на същия ред. Правилно: ¹. **Неправилно:** (1).

Транскрипциите (от старотурски, арабски, гръцки и т.н.) да се изписват също с Times New Roman, защото пакетът съдържа всички нужни букви. Ако се налага използването на специален шрифт, той да бъде изпратен заедно с текста.

Илюстративните материали да се сканират най-малко на 200 пиксела (dpi – точки на инч). Илюстративните материали задължително да се предават едновременно с основния текст и с нужните обяснителни текстове.

Текстовете в графиките, диаграмите, таблиците задължително да са изписани с Times New Roman.

Към ръкописа да бъде приложен адрес за кореспонденция, телефон, e-mail.

КОЛОНКА НА РЕДАКТОРА

Изчетох с голям интерес статиите, предложени от нашите уважавани автори. Оказа се, че темата „Детство и четене“ вълнува много хора, свързани по един или друг начин с книгата. Тяхната тревога е ясно изразена, предлагат се рецепти за изход от безрадостното състояние на неграмотност и липса на желание за ограмотяване сред подрастващите.

Обаче ми се струва, че въпреки цялата добронамереност на хората, които искат да издигнат нивото на грамотност сред младите на по-високо равнище, не бива да се забравят две неща.

Първо, винаги ще има такива деца, на които ученето им се удава повече, които искат да постигнат повече, поощрявани от родители и учители и движени от личната си амбиция.

Струва ми се, че вниманието ни трябва да бъде насочено преди всички върху тях, защото с желанието и готовността си за труд те са благодатен обект за въздействие и освен това доставят не малко удовлетворение на нещастните учители.

Второ, не всички трябва да са прочели всичко. Достатъчно е да имат компютърна грамотност, а английски вече всички познайват, за да се оправят в живота.

Проблем остава онази маса, която тъне в безпросветна тъма – нашите малцинства. При тях проблемът непрекъснато се мултиплицира и от високата им раждаемост – невежите и не желаещи да се ограмотяват стават все повече въпреки закуските и помощите. Може би вниманието трябва да се насочи първо към тях. Не смея да давам рецепти, но очевидно е, че сегашният модел на социални помощи не работи в желаната от всички ни посока.

Асен Георгиев
Главен редактор

СРЕД КНИГИТЕ

Спомени

МИЛЕНА ЦАНЕВА

SUMMARY

Memoirs of the books in her father's library by Bulgarian and foreign authors she read in her childhood and early youth, and particularly the role of works on the Bulgarian national fate on the formation of her professional interests has been highlighted. These interests, as well as the environment at the time she started as a literary critic explain why she was devoted mainly to the works of Ivan Vazov.

„**И** аз изгубих зарад книгите / живота и света...“ – много пъти съм отнасяла тези стихове на Далчев към себе си. Та нали и моите детство и младост преминаха може би повече през страниците на книгите, отколкото през живия живот. Но всъщност не споделям тяхната горчивина. Навярно наистина съм пропуснала радостите на много жизнени мигове, докато поглъщах посланията на разнородните печатни шрифтове, но, от друга страна, те са ме дарили с трепетите на изживявания, каквито житейското всекидневие едва ли би могло да ми предложи. Затова и до днес съм им дълбоко благодарна. И с нескрита носталгия си спомням за онова блажено време, когато основното ми занимание беше четенето и когато четях, не за да анализирам и оценявам дадена книга, а за да изживея заключения в страниците ѝ живот. И професионалното четене по-късно ми създаде своите вълнения и радости, но те са от по-друг род.

Писането за книги ми стана професия, но до край продължих да предпочитам не писането за тях, а четенето им. Същото споделяше с мен и баща ми. „Ние с теб сме родени за *читатели*“ – казваше той, сядайки да напише поредната си литературно-критическа рецензия.

Съдбата ми е била да прекарам живота си в жилища, затрупани от книги, но винаги когато стане дума за библиотека, пред очите ми изплува библиотеката на баща ми от старата ни къща, библиотека, която опознавах още от времето, когато не знаех да чета. Привличаха ме неотразимо разноликите томове, подредени в две големи и три малки етажерки от лакирано черно дърво. Любувах се на самия им вид. И въпреки че днес книгоиздаването разполага с толкова много нови възможности, все ми се струва, че днешните книги не са така привлекателни и внушителни. Потръпвах пред зловещите рисунки по Николай-Райновата „Княз и чума“, увличаха ме пъстрите пътнически печати по корицата на „Другата Америка“ на Светослав Минков, вдъхваше ми своеобразна почит сдържаната елегантност на украсената само с инициалите на автора корица на стихотворенията на Николай

Лилиев. И този визуален спомен и до днес е неразривен от представата ми за тези автори.

Не се уморявах да разглеждам различния вид на книгите и, струва ми се, още от тези първи впечатления от външния им изглед у мен съзряваше по-късното ми дълбоко убеждение, че и самата литература може и трябва да бъде различна. Особено ме респектираха двата големи черни тома с кожена подвързия – стари руски издания на стиховете на Пушкин и на Лермонтов. Те се извисяваха на полицата така царствено, че самият им вид вече внушаваше значимостта на авторите им и, струва ми се, че просто не е имало време, когато да не съм знаела имената им. Явно така е било и с брат ми Румен, за когото често си спомнях как веднъж, когато бил 4–5-годишен, чул Никола Фурнаджиев да се оплаква, че няма какво да чете и неочаквано се провикнал със звънливото си детско гласче: „Чичо Кольо, чети Александър Сергеевич Пушкин!“ Мисля, че някога са умеели по-внушително да свързват външния вид на книгата с облика на дадено творчество. По-късно се сдобих с издаденото за 150-годишнината на Пушкин 10-томно академично издание на съчиненията му, но неговите скромни по размер сини томчета отказват да създадат оная респектираща представа за големия класик, която създаваше някогашното му издание във внушителния по големината си том с орфана от пипане кожена подвързия. Що се отнася до малките джобни сборничета с преводи на японска поезия, тях възприемах като особено подходящи за нейното своеобразно лаконично изящество.

Различният характер на книгите изисква и различен външен облик, бе едно вкоренено още в детството ми убеждение, което за съжаление по-късно не съумях да наложя при издаването на собствените си книги. Струва ми се, че това е донякъде постигнато само при две от тях – твърде различните и като изследователски облик, и като формат и оформление „Вазов в Пловдив“ и „Петима поети“. Впрочем това има и своите неудобства при подреждането на книгите в библиотеката и може би е по-права Багряна, която отстоява издаването на основните си стихосбирки все в един и същ характерен широк формат, в който излиза още „Вечната и святата“ и който наистина създава чувството, че е най-подходящият за лирическият ѝ темперамент. Но това осъзнах по-късно, в детството си не съм се увличала по Багряна. А оформлението, най-подходящо за моя собствен литературно-критически темперамент, така и не потърсих, грижата за издаването на книгите ми оставях изцяло на издателството и някои от тях са красноречиво доказателство, че не бива да се прави така.

В почти несъзнателна възраст у мен се вкорени и представата за различната стойност на книгите. Защото като известен литературен критик, баща ми получаваше много книги и от всякакъв род самозвани автори. Книги, които след кратък преглед изпращаше в, тъй да се каже, второразрядната ни библиотека – на скваните от небоядисани дъски етажерки, изпълнили една от необитаваните стаи на партерния етаж. Не знам защо – дали наистина, като заплащани от самите си автори, те са били по-неугледни на външен вид, или това ми внушаваше тяхното поместване в непрестижната втора библиотека, – но в моя спомен те не се открояват така представително, макар че някои от тях по-късно четях, въпреки недо-

волното мръщение на баща ми. А към тънките книжки от поместената също там историческа поредица на издателство „Древна България“ дори изпитвах особено пристрастие. Лесно ги откривах сред натрупатата купчина нови книги по средновековния воин, който красеше меката им корица.

Но зад пъстрите басмени перденца на една от етажерките в тази втора библиотека имаше и няколко полици с книги, поставени тук по съвсем друга причина – това беше нашата детска библиотека, грижливо подредена от брат ми и предоставена постепенно в мое владение. Лично място в нея заемаха доста пълните издания на Майн Рид и на Фенимор Купър. На Майн Рид – в дълга поредица томчета, подвързани и дори номерирани от брат ми, който особено се увличаше от техните почти научни описания на животни и растения. На Джеймс Фенимор Купър – в 5, доста измачкани от четене тома, на които днес не си спомням всички заглавия, но чието съдържание някога можех да преразкажа в детайли. Особено обичах „Последният мохикан“, речта на Чингачгук при погребението на сина му Ункас можех да рецитирам наизуст. Любима ми беше поетичната образна реч на индианците и ме увличаше всичко свързано с техния бит и ритуали. При единственото ми по-късно кратко пребиваване в Америка екскурзионните ми желания бяха все да видя нещо свързано с тях. Но това, което успях да видя, далеч не бе така вълнуващо, както прочетеното в книгите.

Увличаха ме и сантиментални повествования от рода на „Малката принцеса Сара“, „Тайната градина“ и „Малкият лорд Фаунтлерой“ от Ф. Бърнет или „Княгиня Нина“ и „Малката самодива“ от Лидия Чарская, и възбуждащите въображението приключения на „Алиса в страната на чудесата“ на Луис Карол, и приказките на Братя Грим, и „Маугли“ на Киплинг, и „Том Сойер“ и „Хъкълбери Фин“ на Марк Твен, и какво ли още не от преводната детска литература. И на едно от първите места, разбира се, Андерсеновите приказки и особено незабравимата приказка за несподелената любов на малката русалка.

Двамата с брат ми имахме и една голяма обща любов – поредицата книги за д-р Дулитъл и неговите животни от Зигрид Бу. Обичахме да си играем като герои от тези книги. Той беше прасето Гъб-гъб, а аз патицата Даб-даб. А когато той вече беше твърде голям, за да си играе с мене, аз започнах да искам от него да ми доизмисля истории за тях. И така, доизмисляйки ги, в края на краищата по-късно той дори написа цяла поема за суетното прасе Гъб-гъб и, осмислена в духа на характерните за времето антифашистки настроения, през 1947 г. тя дори излезе като детска книга в стихове – „Прасето от висшата раса“.

По това време от авторите на книгите, които четях, аз не се интересувах много, вълнуваха ме само героите им. Но един ден, търсейки по телефона баща ми, Христо Радевски попадна на мен и ме попита какво правя. Отговорих, че чета и на въпроса „Какво?“ започнах да разказвам съдържанието. „Но кой е написал тази книга?“ – доуточни въпроса си Радевски и като разбра, че не съм се постарала да видя това, уж възмутено възкликна: „Че затова ли се мъчим да пишем книги, за да не се интересуваме кой ги е написал!“. Той, разбира се, се шегуваше, но аз така се засрамах, че вече започнах да се интересувам и от авторските имена.

По-късно, вече запомнени като автори, се заредиха – Джек Лондон, Валтер Скот, В. Юго, А. Дюма, Ч. Дикенс, Н. В. Гогол... Пълното издание на „Клетниците“ на Юго татко ми подари по случай 12-ия ми рожден ден, с изричното условие да не прескоча нито ред и да не прочитам повече от 100 страници на ден. Запомних тези условия, защото макар и по различни причини, и двете ме затрудниха.

Що се отнася до българската детска литература, обичах и разказите на Ангел Каралийчев, и стиховете на Асен Разцветников, но особено любима ми беше една малка книжка с изящни сребърни корици – „Захарното момиче“ на Светослав Минков, която ме очароваше не само със своя поетичен приказан свят, но и със своя лирично-ироничен андерсеновски тон. (Изглежда още тогава съдбата е пред рекла, че първата ми крупна изследователска студия ще бъде „Стилът на Светослав Минков“.)

Четях доста безразборно – от Майн Рид и Фенимор Купър до малките джобни сборничета с изящна японска поезия. Но най-съкровено възприемах произведенията, свързани с българската история – Ботев, Вазов, Захари Стоянов... Навярно защото от съвсем ранна възраст мама ми декламираше Ботевите стихове, които някога ѝ бе пляла нейната майка, и ми разказваше истории за турското робство и хайдушкия живот, които бе слушала от жеравненската си баба, за боевете при Шипка и Шейново, в които бе участвал баща ѝ. Така преди да се науча да разграничавам историята от литературата, свикнах да ги възприемам в тяхното първоначално единство и да ги обвързвам с оная съкровена родова памет, която се предава от майка на дъщеря и от дъщеря на внучка. Навярно затова и до днес на скалата на художествените ценности най-високо поставям творбите, които са станали ядро на националната ни идентичност и в които е разтворена несъществуващата фамилна книга на моя род. И на тях аз не мога да гледам само като на „литература“.

Малко по-късно в татковата библиотека попаднах на историческите романи на Фани Попова-Мутафова, изчетох ги с увлечение, научих „Дъщерята на Калоян“ почти наизуст и си начертах родословното дърво на Асеновци. И пленена от романтиката на българската средновековна история, за голямо неудоволствие на баща ми, в студеното партерно помещение, където той подреждаше книгите втора категория, намерих и „изгълтах“ многобройни книги от разноформатните исторически поредици на издателството на Петър Карапетров „Древна България“. И когато станах аспирантка, съвсем естествено първата ми заявка бе да напиша дисертация за българския исторически роман. Но след това се отказах от тази идея. Заради прекалено големия обем на материала. И заради още нещо, което вече бе започнало да ме смущава. От една страна, и аз като Вазовия Раковски така се увличах от загадките на „тъмна ни древност, бездънна провала“, че исках да вкарам в темата, ако не „вселената цяла“, то поне цялата оная претендираща за статут на художествена литература книжнина на историческа тема, която процъфтява у нас в периода между двете световни войни. А от друга, вече бях станала чувствителна към оная неподдаваща се на точно формулиране, но все пак осезаема граница, извън която словото, както и да се самоназовава, престава да бъде изкуство.

В моето детско възприемане на света на книгите имаше обаче и един специфичен момент. Тъй като живеех в семейство на литератори, активно общуващи със своята среда, твърде рано започнах да виждам изписаните върху книгите имена на български автори и като живи хора. В началото това бе една по детски смешна идентификация на автора със съдържанието на книгата. Така например великолепната детска поема на Хр. Радевски „Събко-Зъбко“ беше създала у мен дълбоко-то убеждение, че нейният автор, който по това време все по-често започна да идва у нас, е зъболекар. Естествено не обичах да ме водят на зъболекар и тъкмо затова дидактичната поема, че трябва да си миеш зъбите, за да нямаш нужда от зъболекар, страшно ми допадна. Струва ми се, че това е едно потвърждение на тезата на Радевски в спора му с Далчев, че детската поезия може да бъде дидактична. Но, разбира се, не бива да се забравя, че дидактизмът на тази поема е осъществен чрез чудесен, игрив, близък до детските възприятия стих. И досега я помня почти цялата наизуст.

По-късно, естествено, се научих все повече да разграничавам литературния от житейския образ на авторите, но това, че някои от тях лично познавах, продължаваше да ми влияе в един или друг план. Така при септемврийската поезия на Разцветников, просто не можех да възприема с нужния трагизъм стиха, в който *лирическият* *Аз* рови пръстта за кървавите кости „разрошен, бледалик и бос“. Защото срещу поетичното „разрошен“ в съзнанието ми неволно изплуваше олисялата глава на чичо Асен.

Макар и не в такъв примитивен детски план, но и баща ми смяташе, че лично-то познанство с писателя може в едно или друго отношение да пречи на критика и ме съветваше да не се сближавам с автора, за когото пиша. Затова и първия си голям труд – за любимия ми Светослав Минков – написах и отпечатах, без въобще да потърся среща с него. И опитът ми показа, че баща ми е бил прав. В изследването си „Стилът на Светослав Минков“ аз извеждах основни особености на неговия стил от характера на първия „диабolistичен“ период, през който преминава формирането му. Но беше 1957 г., време, когато на писателите не се прощаваше увлечението по „упадъчни“ течения, и Светослав Минков, изказвайки в писмо до мен благодарността си за изследването, все пак протестира, че съм се занимавала и с този му ранен период, който според него би трябвало да бъде изцяло забравен. И когато по-късно преработих студията си в литературно-критически портрет на писателя, от неудобство пред неговото, изказано пред редактора на очерка желание, съкратих доста този момент. А според мен той беше една от приносните страни в изследването за формирането на специфичния му творчески облик.

Когато пишеш за един писател, той трябва да бъде като мъртъв за теб – учеше ме баща ми. И той го умееше това. Не случайно минаваше за безпощаден критик. Но аз, като жена, съм много по-мека от него. Трудно ми е да огорча живия човек, който стои зад дадена книга. Затова постепенно все повече отивах към наистина мъртвите като хора и живи само като слово автори. И все пак, може би не случайно, една от книгите, които най-обичам – „Петима поети“ – обхваща автори, четирима от които познавах и като хора. Имах богати впечатления от жизненото поведение и на Фурнаджиев, и на Радевски, и на Багряна, познавах бегло и Дал-

чев. И не мисля, че това ми попречи да усетя своеобразието на създадения от книгите им поетичен свят.

Нещата обаче се развиха така, че постепенно в съзнанието на читателите се наложих почти изключително като вазовист. Въпреки че когато завърших университета и се насочих към литературното поприще, съвсем не мислех, че именно Вазов ще стане моя професионална съдба. Напротив, възнамерявах да се насоча към по-съвременна литература и неслучайно, както вече разказах, първото ми крупно изследване беше за любимия ми Светослав Минков. За него е и първата ми издадена книга. Но времената бяха такива, че по редица съображения се смяташе, че за кандидатската (по новому докторска) дисертация е по-добре да избягваш живите автори (кой ги знай под какво „упадъчно“ влияние могат да попаднат, точно преди защитата ти) и баща ми ми предложи тема за един почти непроучен период от жизнената и творческа биография на Вазов. Периода, когато в столицата на т.нар. „Източна Румелия“ – Пловдив, той развива активна обществена и публицистична дейност и създава основната част от най-представителните си творби. Това ми се видя интересно и така се залових с Вазов, като потънах, наистина просто потънах в този изключително интересен период от неговия творчески път и от историческия път на България.

Впрочем в света на Вазов аз бях навлязла още като дете и причините той да заеме такова голямо място в изследователската ми дейност се дължат и на гласа на родовата памет, и на нуждите на времето, в което се оформих като литератор. Бях още съвсем малка, когато майка ми, разказвайки ми за отдавна починалия си баща, който в младостта си участвал като опълченец в епичните боеве при Шипка и Шейново, ми декламираше „Опълченците на Шипка“ и с носталгия си спомняше как в тутраканската им къща семейството им се събирало вечер след работа, за да им чете тя „Под игото“. Обикнах Вазов още от мамините разкази и декламации и в ученическите години се запознах с не малка част от събраните му съчинения в татковата библиотека. А през 1955 г. от в. „Народна младеж“, където вече се бях осмелила да изляза с първите си две кратки литературно-исторически публикации, ме поканиха да напиша за 105-годишнината от рождението на Вазов. Сама се изненадах, че за разлика от случая със споменатите ми първи публикации, тази статия написах буквално *на един дъх*, сякаш някой ми я диктуваше. Без колебания ѝ поставих за заглавие и любимия ми негов стих – „И с таз земя се радвах и болях“.

Може би е прозвучала по-свежо за ония още непреодолели сектантските ограничения години, може би съвпадна с неслучайно започналото в обществото ни възвръщане към чувството за национална идентичност, но тази статия се хареса, получих по този повод неочаквани писмени и телефонни поздравления и все по-често започнаха да ме канят от училища и читалища да говоря за Вазов, а от различни издания да напиша нещо за него. А светът, създаден от патриарха на българската литература е толкова богат, че веднъж навлязъл по-дълбоко в него, вече трудно можеш да го напуснеш.

Така творчеството на Вазов ме взе във властната си прегръдка и вече ми беше все по-трудно да се отклонявам от задачите, които то поставя. Обичам и други

български автори и за някои от тях все пак успях да напиша портретни студии или по-специални изследвания, иска ми се да напиша нещо и за други творчески светове, но така или иначе, без предварителни планове, вслушвайки се просто в необходимостите на момента, някакси естествено станах преди всичко вазовист. И не съжалявам за това. Все така ме увлича пъстрият хаос на света на книгите, но в него би могъл и да се загубиш, ако нямаш трайни опорни точки.

ЧЕТЕНЕ НА ДЕТСТВОТО

ПСИХОАНАЛИТИЧЕН И ПСИХОДРАМАТИЧЕН РАКУРС

РОСИЦА ЧЕРНОКОЖЕВА

SUMMARY

How the child reads the world in itself and the world around. The psycho-analytical approach considers the connection between the sexual curiosity, the inquisitiveness and the reading. The epistemological drive awakens the spiritual forces in the child and it's construction as a reading man.

В книгата си „Малкият Ханс“ – анализа на фобията на едно петгодишно момче (1909), Зигмунд Фройд пише: „...нека нашият мъничък изследовател преждевременно добие опита, че всяко познание е само частица и че на всяко стъпало на познанието винаги остава нерешен проблем“¹.

Психоаналитичният ракурс към темата за детство и четене неминуемо предполага полагането ѝ в общия контекст на детското любопитство към своето тяло, към света наоколо и отношенията, в които сме потопени още от раждането си, а дори и в пренаталния период. Историята на едно дете започва преди то да е заченато. То е на душевната сцена на създаващите го, там е и родовото. Сещам се за мотото на книгата на Маргарит Юрсенар „Благочестиви спомени“: „Какво бе лицето ви преди баща ви и майка ви да се срещнат“ от Дзен коан. Четенето, като психически акт, извиква на сцената на нашия душевен живот много детски фантазии и страхове, много чувства и асоциации. Но и за много други неща, като езика, фантазията, играта, агресията, страховете, лъжата, болката, защото те са контекстът, в който е положено и детството, и четенето.

Но да се върнем малко назад. През 1905 г. Фройд вече е издал „Три студии върху теорията на сексуалността“, където излага своята революционна теория за детската сексуалност и развенчава мита, че сексуалните прояви възникват едва през пубертета. В този смисъл случаят „Малкият Ханс“ е илюстрация към „Трите студии...“, които са едно по-тежко теоретично четиво. „Малкият Ханс“ поставя и началото на детската психоанализа, а тя ни дава много отговори и на въпросите за структурирането на детската психика, за реда и приоритетите на детските въпроси – независимо дали са зададени от детето, или са негови вътрешни лутания, както и за връзката между любопитството към света изобщо и сексуалната подплатеност на стремежа към познание. Анализата на „Малкият Ханс“ ще качи на сцената идеите за решаването на Едиповия конфликт, кастрационния комплекс, нарцисизма, сиблинговата ревност при раждането на следва-

¹ Фройд, Зигмунд. Малкият Ханс. – В: *Фройд, Зигмунд. Детската душа*. София, 1993, с. 129.

щите деца. В „Малкият Ханс“ Фройд много ясно излага изводите си: „Жаждата за знание не може да бъде причислена към елементарните компоненти на влечението, а е подчинена изключително на сексуалността“². Любопитството, жаждата за знание се пораждат много рано, от 3- до 5-годишна възраст и се събужда от желанието на детето да разбули загадките. Появата на друго дете, заплашващо да обсеби цялото родителско внимание, прави по-голямото дете проницателно и склонно към размисъл. И то задава първия си въпрос: „Откъде идват децата?“. Това, малко видоизменено, е и въпросът на сфинкса от Тива. В началото детето не обръща внимание на факта за съществуването на двата пола. Децата в тази нежна възраст имат своите фантазии и обяснения за раждането. То се диктува от техния оскъден опит и контекста на семейната среда, в която растат. Така наречените инфантилни сексуални теории. Пред всяко дете стои и най-сериозният проблем – проблемът за живота преди зачеването му. Как да приемем болката, че има време преди нас, в което ние въобще не сме съществували? Тук понякога властват фантазиите как винаги съществуваме в нашите майки, те – в техните и т.н. Раждането на по-малко дете поставя пред голямата загадка. Това може би е първият проблем, чието решаване започва да пробужда духовните сили у детето. И тогава детето задава въпроси, независимо че вече има готови отговори. Детето иска само да бъде сигурно. Всички родители се сблъскват с тази страст на децата, особено когато им се четат книги или самите деца четат, да задават безброй въпроси. Това го има и като сюжет на много произведения за деца. Ще припомним само класическите стихотворения „Бърборко“ на Калина Малина, където детето задава въпрос след въпрос и надеждата е „дано по-бързо порасте / това бърбровичко дете“, и „Борко и Бърборка“ на Гео Милев, където детето през ред пита „мамичко, защо?“, а краят е, че чичо им ще донесе заключалки за устата. Близко до това е желанието на детето, на което четем приказка, краят да е един и същ. Когато си позволим да изфантазираме друг, детето реагира бурно, че не е така написаното. То има нужда от устойчиви модели. Това намалява неговата тревожност. Сигурно за някого има основания повдигнатият преди време въпрос дали да се четат страшни приказки на децата преди заспиване. Проучване на Стив Хорсни сред 2000 родители в САЩ показва, че все повече те отказват да четат старите класически приказки на децата си, „защото били прекалено страховити“³. Приказките са отражение на душевния ни живот. И в тях има и мечтите ни – златната рибка, която изпълнява трите ни желания, и злата вещица – нашите деструктивни чувства. Трябва ли да спестяваме нещата от живота на децата? Тук трябва да сме наясно, че детството не е райска градина, а изпълнено с непоносими понякога психологически проблеми и задачи.⁴ Когато става дума за приказка и психоанализа, се знае, че отпратката е винаги към книгата на ав-

² Пак там, с. 36.

³ <http://www.edna.bg/za-roditeli/syveti/spri-che-stana-strashno-4559591?page=1>. [прегледан 4.07.2014].

⁴ Иерохам, Давид. Какво научи Зигмунд Фройд от Малкия Ханс. – В: *Фройд*, Зигмунд. Малкият Ханс. София, 2011, с. 197.

стрийския психотерапевт Бруно Бетелхайм⁵ за вълшебните приказки. Няма да се спирам тук подробно на този много ценен текст, защото той може да бъде прочетен от всекиго. Само ще приведа основанията на Бетелхайм за този му подход. Той казва, че вълшебните приказки, без да знаят, развиват психоаналитичния модел на човека и така отправят послания. Както и това, че светът за детето е объркващ и то трябва да сложи ред в своя вътрешен дом и оттам в своя живот. Прочетете Бруно Бетелхайм. Той е безценно помагало за всеки родител, дори и само с насоката как да изберем коя приказка да прочетем на детето си. А това е възможност и за нас като попораснали деца да си спомним и си обясним много от далечните ни и сегашни преживявания. Тук има един нюанс. Това изследователство, за което стана дума по-горе, от страна на детето често остава безплодно, то се трансформира в перманентно отслабване на жаждата за знания, водещо до уединение и голямо отчуждаване на детето от обкръжението, което дотогава е приемало с пълно доверие.

Но да се върнем на факта, че любознателността, четенето и сексуалното любопитство са тясно свързани помежду си. Да припомним, че в този период, след тригодишна възраст, децата се запознават с много книжки с картинки на животни и особено любими са им книги с приказки и митове. Ето към какво ни насочва Фройд: „По-голямата част от значението, което имат животните в митовете и приказките, вероятно трябва да се припише на откровеността, с която те демонстрират пред любознателния младенец своите полови органи и сексуалните им функции“⁶. И по-нататък отново се описва как детето по този начин опознава света. Например Малкият Ханс на 3 години и 9 месеца констатира, че кучетата и конете имат „пиш“, а масата и столът нямат. Тук трябва да отбележим и насоката, която още Фройд дава с тази първа детска психоанализа, че не е опасно, а е дори необходимо да се дава информация на децата във връзка със сексуалното им любопитство, да се облекчава изтласкването и да се събужда интереса към сексуалните теми. Това кореспондира и, както казахме, с любопитството и любознателността да се опознава светът, а той най-първо става в играта и с четенето. Знаем колко книжки за ранна възраст, даващи информация за раждането и пола, се предлагат на книжния пазар. Книжки, запознаващи детето как става размножаването при пчеличките, животните и така... до хората. Преди време мой преподавател показваше илюстрирано немско издание по въпросите на Едип, кастрацията, сиблинга, пригодно за детска възраст. И в този ред на мисли изниква и въпросът дали родителят е и трябва да е първият психоаналитик. Практиката показва, че има и предимства, и рискове. Тук е въпросът и за деликатността от непремерено втурване в детската стая. Детето има нужда и право да отстоява своята суверенност. Ще отворя една скоба и ще напомня така важния въпрос за запознаването на децата с класическите произведения. Както битува един израз: „Човек през живота си може да прочете хиляди книги, за да разбере кои само

⁵ http://goto.ucoz.com/publ/prikazki/psihoanaliza_na_valshebnite_prikazki/1-1-0-3. [прегледан 4.07.2014].

⁶ Пак там, с. 56.

десет си струва да е прочел⁷. И това е класиката. Известен е латинският израз *ad usum Delphini* (за ползване от дофина). Изразът се отнася до опростеното издание на древните класици, което Луи XIV наредил да изготвят за сина му. „Психоанализата ни дава и знанието, че на четири или пет години малкият човек често е завършен и оттам нататък само постепенно проявява онова, което вече се съдържа у него“⁷.

В тази възраст изходът от Едиповия комплекс е идентифицирането с този родител (в зависимост дали детето е момче или момиче), който е главният съперник в либидинозната игра. По такъв начин се формира и основата на морала – Свъръза. Известно е, че Свъръзът на детето се формира не по подобие на родителите, а по подобие на Свъръза на родителите. Оттук и обусловеността, че ако детето расте в една среда на четящи родители, на родители, които в битово-културната си среда са предпочели приоритета на библиотеката в дома си, то и детето, заобиколено от книги, неминуемо ще има паметови следи отрано за книгите и четенето и ще се изгражда като читател отрано.

Винаги съм казвала, че аз съм щастлив човек. Имах невероятно детство. Детство, преминало край река Росица в Севлиево. И едно от нещата беше онзи вълшебен бабин и дядов таван – то си беше мансарда. Какви ли не съкровища имаше там. Но най-невероятното бяха книгите. Дядо ми е бил учител, библиотекар, книжар. У тях са отсядали всички известни писатели, дошли да държат сказки в града. Имаше и богата кореспонденция с интелигенцията в страната през тези години. За добро или за лошо, аз много малка прочетох неща, които не бяха още за моята възраст. Сама се бях научила да чета на стария правопис. Какво ли нямаше тук. От Майн Рид до Рабиндранат Тагор, от Мултанули до Дейл Карнеги, от „Гаргантюа и Пантагрюел“ на Рабле до Дантевата „Божествена комедия“, и двете с рисунките на най-великия илюстратор – Гюстав Доре – на онова време. От Марк Твен до Шибишевски. Или детските списания „Светулка“ и „Детска радост“, които бяха от детството на майка ми и си останаха и до днес моята голяма любов. А, да не пропусна, афишите на „Метро Голдуин Майер“ с ревящия лъв и големи снимки на известни актьори от началото на XX в., наред с тях – детето-чудо на американското кино – Шърли Темпъл. Всичко това ме оформи като човек, всичко това аз ще нося в себе си до края. Подобно усещане имам, когато препрочитам главата „Майка ми и книгите“ в книгата на френската писателка Колет „Къщата на Клодин“. Тя започва така: „През горния отвор на абажура лампата осветяваше стена, набраздена с гръбчетата на подвързани книги“. И на сцената, пред погледа ни се зареждат томчетата на Мюсе, Волтер, „Д'Арбини, разпокъсан от светотатственото обожание на четири деца, показваше раздърпаните си страници, черният Балзак, масленозеленият Шекспир“... И по-надолу: „След толкова години, щом затворя очи, отново виждам тази стая, изсидана сякаш с книги“.

Тук можем да споменем и за развитието на речта у детето, в по-широкия контекст за езика, въобще. В началото на XIX в. езиковедът Х. Спербер издига тезата, която също кореспондира с основните идеи на психоанализата, че сексуалните по-

⁷ Фройд, Зигмунд. Въведение в психоанализата. София, 1990, с. 342.

требности имат най-голям дял за развитието на езика. От първоначалните звукови апели към партньора до създаването на голям брой езикови корени, корелацията сексуален смисъл/трудова дейност се развива в посока на втората. Но тук може би ще си спомним и първите звуци и думи в бебството (дума на д-р Д. Иерохам), които са свързани неминуемо със самосъхранителните нагони и обгрижващото лице – майката. Интересно е да припомним това, върху което Фройд разсъждава в „Остроумието и отношението му към несъзнаваното“ (1905), че детето използва думите като предмети, при еднакво звучащи думи то търси и еднакъв смисъл, и се появява нонсенсът. Думите са и пластически материал, с който можем да постигнем различни ефекти. Как детето си играе с езика, създава свой „детски“ закодиран език – „то прибягва до играта, за да избяга от гнета на критическия разум“⁸. Тук не бива да пропускаме и ценните провиждания на Корней Чуковский в книгата му „От две до пет“.

С развитието към петата и шестата година сексуалните потребности на детето отслабват и то се увлича от учене, четене. С това се слага началото на т.нар. латентен период. Сексуалната енергия сублимира в интелектуалните занимания. Тук се постига един приемлив психологически компромис между биологическия егоцентризъм и нормите на социосъобразното поведение. Азът успява да пренасочи енергията на виталните егоцентрични инстинкти и да я употреби за социално и културно творчество. На това е залагал и Фройд в метафората си: „Приматът на интелекта блещука като много, много отдалечен фар, но все пак не е в безкрайна далечина“⁹. Неслучайно тогава се тръгва и на училище. Това, което Мелани Клайн нарича „епистемологичен нагон“ (нагон към познание). Но, затова по-късно. Да разгледаме ситуацията, когато детето тръгва на училище. Психоанализата ни насочва към мисълта, че това е една нова ситуация, която освен интерес и любопитство е съпроводена с известна тревога и страх. Това афектно състояние е обусловено от три фактора. „Биологичният е дълго време посочваната безпомощност и зависимост на малкото човешко дете“¹⁰. Психическата безпомощност в тази незрялост на Аза се развива в страх от загуба на любимото лице. Детето се пуска в света не така подготвено, както повечето животни. Филогенетичният е, че след един първи период на разцвет до около петата година, сексуалният живот претърпява енергично прекъсване и след това в пубертета започва отново, свързвайки се с инфантилните си начала. Третият, психологическият фактор е в несъвършенството на нашия душевен апарат и доживотното ни развитие, стремящо се „там, където е било То, да стане Аз“. Ако заместим афекта на страха, с например афекта на болката, ще видим, че на всяка ситуация на опасност отговаря определена фаза на развитието на душевния апарат. И така, ако четиригодишното дете плаче от болка, когато някоя кукла му се счупи, шестгодишният ученик ще плаче, когато учителката му направи забележка. Защо е толкова травмираща забележката? Чо-

⁸ Фройд, Зигмунд. Остроумието и отношението му към несъзнаваното. – В: *Фройд, Зигмунд. Естетика, изкуство, литература*. София, 1991, с. 75, 151, 156.

⁹ Фройд, Зигмунд. Будущее одной иллюзии. – В: *Вопросы философии*, 1988, № 3, с. 158.

¹⁰ Фройд, Зигмунд. Задръжка, симптом и страх. – В: *Фройд, Зигмунд. Анатомия на чувствата*. София, 1994, с. 381.

векът е единственото живо същество на планетата, което не просто съществува, а се стреми да се осъществи. Неговото самочувствие се определя от две оценки – своята и на другите. Основното желание е те да съвпадат, колкото и да приемем наличието на известен нарцисизъм. Всяко дете има нужда да бъде похвалено и да се види през очите на другите деца и учителката. За това ще стане дума по-долу, когато разглеждаме възможните психодраматични техники и ролеви игри в класната стая. Но в основата си всеки страх е страх от кастрация. Затова детето отреагирва травмите си чрез играта.

Детето опознава света чрез играта. Чрез играта то преподрежда реалността в свой свят. Играта е една добавъчна реалност – това не е нито реалният свят, нито вътрешният душевен свят на детето. Играта е също вид четене на света наоколо. Хаптономията¹¹, една сравнително нова наука, за това как плодът в утробата реагира на докосвания на тялото на майката, на звук, реч, доказва, че ембрионът още тогава задава сигнали за игрово реагиране. Бебето, след раждането си веднага започва да различава гласовете, които е чувало в утробата. Много бъдещи майки четат приказки на бебето в корема си. Човекът в същността си е играещ човек и в живота си е в различни роли. Игра и фантазия се преплитат. „Отново може би е необходимо да се подчертае, че чак когато търсенето на обекта и проблемите на отношенията с него излизат на сцената, сексуалността като активност добива смисъл и едва тогава започва да се развива и да се подчинява на фантазирането, което и превръща този процес в психичен“¹². По-късно в „Поетът и фантазирането“ (1908)¹³ бащата на психоанализата ще каже, че когато подрастващото дете престане да играе, то замества удоволствието от това с друго. Порасналият човек вместо да играе, сега фантазира. „Играта служи на фантазията, основана на желанието“ – ще изведе отново Фройд от отношенията между Малкия Ханс и баща му. Фройд говори и за нагон към играта.¹⁴ Книжката играчка е своеобразен феномен. През 1990 г., когато се роди нашият син, получихме от Франция от приятели първата му бебешка книжка от плат, с възможност да се пере с картинки, букви и апликации.

Тук искам да засегна и въпроса за агресията. В частност агресивното отношение към книгата. През 1932 г. в лекцията си „Страхът и нагоните“ Фройд пише: „Потискането на агресията изглежда изключително вредно; сякаш наистина трябва да разрушаваме други хора или неща, за да не разрушим себе си, за да се опазим от тенденцията към саморазрушение. Без съмнение, тъжно откритие за етиката“. И по-долу: „Потискането на агресивността е първата и може би най-голямата жертва, която обществото изисква от отделния човек. Видяхме колко ловко се

¹¹ Хаптономията е наука, създадена след Втората световна война от холандският лекар Франс Велдман и развиваща се през последните години във Франция, която се основава на емоционалния контакт на родителите и детето преди раждането му.

¹² **Иерохам**, Давид. Какво научи Зигмунд Фройд от Малкия Ханс. – В: *Фройд*, Зигмунд. Малкият Ханс. София, 2011, с. 194.

¹³ **Фройд**, Зигмунд. Поетът и фантазирането. – В: *Фройд*, Зигмунд. Естетика, изкуство, литература. София, 1991, с. 336–337.

¹⁴ **Фройд**, Зигмунд. Отвъд принципа на удоволствието. София, 1992, с. 44.

извършва това укротяване на опърничавото¹⁵. Всички сме виждали как дете къса книга. Реакцията на възрастния, разбира се, е енергична забрана това да спре веднага, последвано от възпитателните обяснения, че книжката трябва да се пази. Но колко от нас могат да твърдят, ако са си запазили детските книги, че по тях няма дракулки, скъсана страница или... следи от ядената по същото време попарка. Има един класически стих на Ран Босилек, в който детето по някаква си негова логика, като че се дистанцира от ръцете си, които все правят бели и късат книгата:

*Ах, вий, палави ръчички,
нямам мира аз от вас!
Малки сте, а пакостите
всеки ден и всеки час.*

*Ту картинка сте раздрали,
там сте палили кибрит,
ту долапът е разтворен,
тук пък ключът му е скрит.*

...

(Ран Босилек – „Палави ръчички“)

Има и един още по-фрапиращ случай. Отново с Фройд, но когато все още е наричан от майка си като дете „Зиги“. В „Тълкуване на сънищата“¹⁶ (1900) Фройд споделя: „...се натъкнах на спомена за един епизод от моето детство, когато баща ми даде на мен, петгодишното момче, книга с картинки, за да я унищожа“. По-късно този спомен се вплита в съновидение като „разкъсване на книгата лист по лист“. Каква „педагогическа“ цел е търсил бащата, можем само да гадаем. Дали е искал да покаже, че агресията трябва да се отреагирва навън, за да не се превърне в мазохизъм, което по-късно порасналият Зигмунд Фройд ще обясни. Или е искал да зададе насоката колко трениран трябва да е човек, за да издържи на изпитанията, които животът поднася.

Понякога дете злосторства или проявява враждебност като проява да получи наказание.

Тук трябва да споменем и за детската лъжа. Детето се срамува, затова казва: „Не бях аз, не съм я скъсал аз“. Ще приведа един по-дълъг, но много съществен цитат. „Напълно разбираемо е, че децата лъжат, подражавайки с това на лъжата на възрастните. Но някои случаи на лъжа при добре възпитани и послушни деца имат особено значение и възпитателите трябва да се замислят, вместо да се сърдят на такава лъжа. Тя се извършва под влияние на много силна любов и става пагубна, ако предизвика недоразумения между детето и любимото му лице“¹⁷. При описанието на фобията на Малкия Ханс, също се натъкваме на извода, че децата си служат с

¹⁵ Фройд, Зигмунд. Въведение в психоанализата. София, 1990, с. 477.

¹⁶ Фройд, Зигмунд. Тълкуване на сънищата. София, 1993, с. 147.

¹⁷ Фройд, Зигмунд. Детската душа. София, 1993, с. 169.

недостоверност, защото в основата е фантазията, докато при възрастните това е в резултат на предубеденост. Децата не лъжат без основание – при тях има дори по-голяма любов към истината, отколкото у възрастния. Някога у детето възниква несъответствие между това, което казва, и това, което мисли. Причината за това отчасти е, че у детето се натрупва прекалено много несъзнаван материал, който то трябва да овладее. Отчасти е и влиянието на отношенията с родителите му. Както знаем, отношението към родителите у детето е амбивалентно – и на любов, и на враждебност. И това едно дете приема нормално, те са в съзнанието му едно до друго. Детето се учи да обича през егоизма. При възрастния амбивалентността води до конфликт. Между четенето и фантазирането при детето има много тясна връзка. Чрез четенето детето не само трупа знания за света. То съпребивява света чрез героите на книгите, които му се четат или само чете. То се идентифицира с тях. Развива емоционалната си интелигентност и склонността си към емпатия. Няма значение дали героите от книгите са животни или хора. В детството много често децата не правят разлика физиономично между хора и животни. В „Малкият Ханс“ се описва например, как момчето понякога уподобява в сънищата си лицето на баща си с това на коня. Това е и тотемистичният подход при детето. Тук искам да отворя една скоба и да припомня, че една от главите в книгата на Фройд „Тотем и табу“ (1912–1913) се нарича „Анимизъм, магия, всемогъщество на мислите“. Това отношение, че детерминираш нещата, че с мислите си ги твориш, е характерно за дивака, натрапливия невротик и... децата. Този магически реализъм и до известна степен спиритуализъм децата осъществяват в съзнанието си много често при четене и игра. Но то не е лишено от основания, защото в основата стои разбирането, че мислите са енергия. Четенето в детството задоволява и двете изконни насъщни чувства на човека, които той носи в себе си докрая – да бъде обичан и да бъде оценен. Детето задоволява по този начин и друга характерна своя необходимост – да се съизмерва. Малките деца първо се съизмерват физически с връстниците си и родителите си, а по-късно и в по-широк социоконтекст. Фройд ще постулира: „Азът винаги си остава мащабът, с който преценяваме света. В непрекъснатото сравнение със себе си започваме да го разбираме“¹⁸.

Психоанализата ни дава и обяснението за цялостното възприемане на един текст чрез различните сетива. Когато той е само чут, на това слухово възприятие съответства на същото ниво словесен отговор. Зрителните компоненти могат да се мислят като вторични, придобити чрез четенето. Думата е паметова следа на чутото. Така мисленето в образи представлява едно много несъвършено осъзнаване. То е по-близо до несъзнаваните процеси, отколкото мисленето, облечено в думи. Това образно мислене е много близо до детското, несъзнаваното, сънищата, тотема. То предхожда второто онто- и филогенетично. Затова в първите детски книжки освен кратък текст има завишени възможности и за рисуване от детето.

Тук трябва да изясним и един друг въпрос. На въпроса дали в работата на душевния ни апарат се открива някаква главна цел, отговорът е – получаване на удоволствие. Целта на душевния апарат е да се справи с връхлитащите го отвън и

¹⁸ Пак там, с. 135.

отвъртре дразнителите, с поражданата от тях възбуда. Азът постепенно се възпитава да отлага задоволяването на удоволствието и да се съобразява с принципа на реалността. Спомнете си как децата искат задоволяване на желанията им веднага, в момента, те не могат и не искат да чакат. Детето иска веднага да му се купи играчката, а и книжката, която е харесало. Известната френска психоаналитичка Франсоаз Долто, сподвижница на Жак Лакан, казваше: „Детето е желасщо същество, то е на възрастта на своето желание“. В този смисъл, четенето при детето (а и при възрастния) не отговаря ли и на двата принципа – и на удоволствието, и на реалността. То би задоволило и нагоновите претенции, но и е в зоната на реалистичността. Неслучайно акцентът на психоаналитичните прозрения е, че преживяванията от детството са много важни. Това важи и за преживяванията през четенето. Детските преживявания имат особено тежки последствия, защото се случват през периода на незавършеното развитие, когато имаме един слаб Аз и много силни претенции от несъзнаваното То, което именно ги прави травматични. Неслучайни са и думите на Фройд, че „неврозата и сънищата не ни съобщават нищо глупаво“ и „Детето е въпросът и отговорът на всички неврози“. И още един въпрос за, бих я нарекла, „душевната социализация“ на детето. Пак на един уъркшоп по психодрама менторът ми попита: „Колко приятели има всеки от вас – за всекиго е различно. Прочитайки една книга, ние се сдобиваме и с още приятели – героите на тази книга“.

Ако досега положихме въпросите за детството и четенето в светлината на класическата психоанализа и творбите на Фройд като факт, че породилият се интерес към сексуалното прави детето изследовател, подсилва любознателността му и към общуване с книгата, да видим как надграждащите теории на Мелани Клайн и Доналд Уиникът доразвиват Фройдистката теория.

На Мелани Клайн дължим термина „епистемологичен нагон“ (нагон към познание). Приносът на Мелани Клайн се основава на нейния практически опит с деца по време на игра с играчки, които са прости, малки, немеханизирани, както и отиграване, и размяна на роли в ролеви игри.

Детето често се отнася агресивно с играчките. Това дава повод на Мелани Клайн да направи извода, че това е в резултат на пренос от страна на детето, т.е. че то се отнася към играчката като към хора от своето обкръжение и възпроизвежда чувства и отношения с тях. Така детето реализира своите агресивни фантазии. Това са приливи между любовта и омразата, и от друга страна, страхът от преследване и депресия. Тя е използвала и хартия за драскане и рязане. Акцентът тук е, че всеки елемент от поведението, като промени в израза на лицето му или позата, могат да подсказват какво става в душата на детето. Тук трябва да кажем, че Мелани Клайн работи с по-малки деца и самата ѝ теория смъква и коригира душевните процеси, описани от Фройд, към много по-ранна възраст. Тя провижда в отношението на детето към играчките това, което са свободните асоциации – фундаменталният принцип на психоанализата. Защото играта, това са свободните асоциации на детето, това е неговият невербален начин на себеразбиране и себеизразяване. Играта, както казахме, е също вид четене. Аналогично е отношението на малкото дете и към книгата. Думите на Мелани Клайн са: „Аналитикът

не трябва да изразява неодобрение към счупването на играчката, но и не трябва да окуражава детето да изразява агресията си или да му се подсказва, че играчката може да бъде поправена... Никога в работата си не съм използвала образователно или морално влияние...¹⁹ Знам, че това ще предизвика спорове. Че ще кажете – родителят трябва да възпитава. По-горе в случая за Малкия Ханс стана дума дали първият психоаналитик е и трябва ли да бъде родителят. Нека всеки сам реши за себе си и своето дете. Това, както и по-горе казахме, отношение към играчките наблюдаваме и като отношение на малкото дете към книгата. То я мачка, къса, с една дума – малтретира. Играчките и книгата като предмети не представляват интерес само сами за себе си, а и служат за предаване на разнообразни значения и послания, свързани с фантазиите и желанията на детето. Детето възприема разрушителните си способности като състояние на всесилие. Минава през чувствата за невъзможност да се поправят щетите, чувството за вина. И това са все етапи на емоционалното му развитие. Много е важно да се опитаме да се поставим на мястото на детето и да погледнем ситуацията през неговите очи. Успешният изход от тези процеси във всяка една възраст води до зрелост и обогатяване и въпреки това съпътстващата болка ни връща към вечните параноидно-шизоидни страхове и защити – термини, валидни за Клайнианството, което разкри нови измерения за детето и въобще за човешката личност.

А какво ни даде Доналд У. Уиникът? Той с много любов ни напомни, че: „Бебе не съществува. Съществуват бебе и майка“. Напомни ни, че добра майка е тази, която показва света на детето си „на малки дози“. Но той е най-свързаният психотерапевт с детството и четенето, защото обясни, че първият т.нар. „преходен обект“ е Мечо Пух от книгата на А. А. Милн. Мечето, което Кристофър Робин носи навсякъде със себе си, неговият доверен приятел. На Уиникът дължим и това, че любимата играчка на детето не бива да се пере, за да е чиста „за пред хората“, защото връзката ѝ с детето е точно нейният мирис и това намалява неговата тревожност.

Но нека се качим на психодраматичната сцена – гениалното откритие на Якоб Леви Морено. Морено се обърна към Фройд с думите: „Аз започвам оттам, откъдето вие спряхте“ и „Аз давам възможността на хората да мечтаят“. Морено постави в основата шанса всеки да е режисьор на своя живот. Като млад Морено е сядал в парка, в корените на едно голямо дърво и е събирал децата да им чете. Самият той споделя, че идеите му за психодраматичните техники е почерпил от детската игра. Адам Блатнер – един от следовниците на Морено, в своята книга „Драматизирайки-Аза“²⁰ разкрива възможностите детето не само да прочете и чуе текста, а и да бъде изигран този текст на сцена.

Сега ще видим как психодраматичните техники са приложими в класната стая. Отправната точка е, че на психодрамата трябва да се гледа не като на отделна школа, а по-скоро като част от нарастващото ни разбиране за човешката природа и потенциал. Това са много мощни действени методи, които намират най-вече място в образованието, наред с бизнеса и индустрията. При тях основно е насър-

¹⁹ Клайн, Мелани. Любов, завист, благодарност. София, ЛИК, 2005, с. 33.

²⁰ Блатнер, Адам. Драматизирайки-Аза. Пловдив: Фондация Кентавър арт, 2014. 273 с.

чаването вместо да се говори за проблема, той да се представи и изиграе. Т.е. една литературна творба не само да е прочетена и чута, а изиграна и видяна. Текстът да премине през преживелищното. Емоционалният ефект се гарантира от естествената човешка склонност към изразяването на чувства и идеи през действието. Морено нарича това „глад за действие“ – импулсите и желанията в основа на нашето съществуване. Много често ученикът, учителят намира сходства у себе си и герой от литературното произведение. Великолепно е, ако човек може да съхрани и да продължи да изживява жизнеспособността си чрез играта, чрез пресъздаването на роли, като важен елемент от самата култура. Интегрирането на преживелищните светове от чувства и въображение се превръщат все повече в основна цел в образованието. Възпитаването на емоционална интелигентност, личностното израстване през играта, преоткриването на креативността и спонтанността, емпатията в отношенията стават приоритетни задачи в образованието.

За да приведем тези пожелателни духовни начала на приложим език в класната стая, трябва да отговорим на въпроса: Как да го направим? Как учител, ученици, литературна творба да се превърнат в една вдъхновена и вдъхновяваща симбиоза? Готови рецепти няма. Учителят, уповаващ се на своя опит и интуиция и усвоил някои основни психодраматични ролеви игри, ще постигне това, което се нарича „ин ситу“ (на място), т.е. класната стая, и тя ще стане сцена на неповторимото и неповтарящо се преживяване. Трябва да отбележим и един много важен нюанс. Действените психодраматични техники са наистина мощни инструменти за преминаване през преживелищното и това изисква много внимателно и деликатно прилагане. Опитът на страни, в които най-често се прилагат психодраматичните техники в образованието – Англия, Канада, Австралия, показва, че най-подходящи са ролевите игри и социодраматичните техники. По-личното изследване, което предполага класическата психодрама, може да доведе до прекомерно себепрозрачване на протагониста в обкръжение от връстници.

Нека да сме водени от любопитството да разбереш повече за себе си и другия, да надхвърлиш собствените си ограничения, да се ръководим от стремежа към прозрение и откровение, които са в сърцата ни! И тогава срещата дете–учител–четене ще се случи...

Психодраматичните техники, ролевите игри дават възможност да видиш света през очите на другия и ти да се видиш през очите на другите. Когато ти си протагонист, ти можеш да прочетеш приказката на живота си, както ти искаш да бъде. Това не е драматизация на написан текст. Тук се работи с авторов текст, но отигран през твоите чувства и ситуация. Можеш да сложиш на сцената минало, настояще и бъдеще. Можеш сам да сътвориш своята приказка. И това ти дава много възможности – да придадеш смисъл на своя живот, наред с трудностите и несправедливостите.

Когато говорим за детство и четене, като че ли изниква отнякъде клишетото „възпитание“. В края на „Малкият Ханс“ Фройд пише: „Нали при възпитанието на децата ние не искаме нищо повече освен покой, не искаме да преживяваме никакви трудности, накратко казано, ние култивираме послушно дете и твърде малко обръщаме внимание дали този начин на развитие е полезен за него“. А каква

би трябвало да бъде целта ни. Може би пак Фройд ни дава насоката: „...да направим индивида годен за културен социален живот с най-малки загуби на неговата активност“. А самото дете от най-ранно детство търси смисъла и същността на живота и това то прави най-вече играйки и четейки, защото детето чете света в себе си и света навън много преди да се е научило да чете книги.

Литература

- Бетелхайм**, Бруно. Вълшебство в действие. Смисъл и значимост на приказките. – В: *Бюлетин на Съюза на българските писатели*, 1986, № 4, с. 3–67.
- Бренър**, Чарлс. Увод в психоанализата. София: Отворено общество, 1993. 215 с.
- Голман**, Даниел. Емоционална интелигентност. София: Кибеа, 2000. 527 с.
- Долто**, Франсоаз. Всичко е език. София: Колибри, 2006. 167 с.
- Дьоларош**, Патрик. Да се говори, играйки. от психоанализа към индивидуална психодрама. София: ЛИК, 1999. 246 с.
- Иерохам**, Давид. Какво научи Зигмунд Фройд от Малкият Ханс. [студия]. – В: *Фройд*, Зигмунд. 5-те случая. Малкият Ханс. София, 2011, с. 171–207.
- Клайн**, Мелани. Любав, завист, благодарност. София: ЛИК, 2005. 310 с.
- Лакан**, Жак. Семейните комплекси. София: Сиела, 2008. 175 с.
- Лапланш**, Жан, Понталис, Жан-Бертран. Речник на психоанализата. София: Колибри, 2009. 529 с.
- Лейтц**, Грета. Психодрама: теория и практика. класическа психодрама Я. Л. Морено. Москва: Прогрес, 1994. 352 с.
- Логиката** на езиковия изказ и психоаналитичната клиника. колоквиум „Жан Лакан“, София, 28 окт. 2001. състав., ред. Весела Банова. София: Изд. ателие АБ, 2002. 77 с.
- Мажор**, Рьоне, Талагран, Шантал. Фройд. София: Рива, 2009. 319 с.
- Морено**, Джейкъб. Основи на психодрамата. София: Фонд. Отворено общество, 1994. 316 с.
- Проп**, Владимир. Исторически корени на вълшебната приказка. София: Прозорец, 1995. 351 с.
- Проп**, Владимир. Морфология на приказката. София: Захарий Стоянов, 2001. 240 с.
- Речник** на психоанализата. състав. Елизабет Рудинеско, Мишел Плон. София: ЛИК, 2000. 1151 с.
- Уиникът**, Доналд У. Детето, семейството, външният свят. София: ЛИК, 2001. 270 с.
- Уиникът**, Доналд У. Игра и реалност. София: ЛИК, 1999. 184 с.
- Уиникът**, Доналд. От педиатрия към психоанализа. София: Център за психосоциална подкрепа, 2008. 488 с.
- Фройд**, Зигмунд. Въведение в психоанализата. София: Наука и изкуство, 1990. 550 с.
- Фройд**, Зигмунд. Въжделение и страдание. София: Наука и изкуство, 1996. 105 с.
- Фройд**, Зигмунд. Естетика, изкуство, литература. предг., встъп. студия, състав. Исак Паси. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 1991. 606 с.
- Фройд**, Зигмунд. Остроумието и отношението му към несъзнаваното. – В: *Фройд*, Зигмунд. Естетика, изкуство, литература. предг., встъп. студия, състав. Исак Паси. София, 1991, с. 51–255.
- Фройд**, Зигмунд. Психоанализа – теория и терапия. София: Критика и Хуманизъм, 2003. 198 с.
- Фройд**, Зигмунд. Три студии върху теорията на сексуалността. – В: *Фройд*, Зигмунд. Психология на сексуалността. София: „Христо Ботев“, 1991, с. 17–181.

- Фройд**, Зигмунд. Хуморът. – В: *Фройд*, Зигмунд. Естетика, изкуство, литература. предг., встъп. студия, състав. Исак Паси. София, 1991, с. 561–569.
- Фром**, Ерих. Изкуството да слушаш. София: „Захарий Стоянов“, 2004. 287 с.
- Фром**, Ерих. Забравеният език. София: „Захарий Стоянов“, 2005. 309 с.
- Bersani**, Leo. The Freudian body: Psychoanalysis and art. New York: Columbia Univ. Press, 1986. 126 с.
- Brunner**, Roland. Psychanalyse et societe postmoderne. Paris: L'Harmattan, 1998. 125 с.

КОЛЕКТИВНИЯТ СПОМЕН – ЖАНРОВИ ОТРАЖЕНИЯ. ПЕТЪР БОБЕВ

ПЛАМЕН АНТОВ

SUMMARY

The article examines the problem of memory not in a personal, psychological aspect, but in the collective meaning of C. G. Jung (*das kollektive Unbewusste*) understood through its genre articulations. Straight object are the works of Peter Bobev – writer started in 1950s with tales and short-stories for children, but late became a very productive author of juvenile animalistic-adventure works. Article investigates and proves how the *childe-specificity* in the early works for children, in the late novels transforms into a *proverb component* bearer of a clear-discerned philosophical tendency (too close to the skepticism of schools in the western philosophy of the biologic, social ethology etc.) 60–70s like.

Ще погледна към проблема за спомена и споменното в по-едър, филогенетичен и субиндивидуален аспект, близък до колективното споменно наследство в смисъла, в който го мисли Юнг – като колективно унаследено несъзнавано (*das kollektive Unbewusste*). Не индивидуалният спомен за „личното“ детство на писателя, а колективен „спомен“, видян в плана на неговата жанрово-дискурсивна артикулация.

В центъра на вниманието ми ще бъде творчеството на важния според мен, но напълно пренебрегван от критиката писател (но пътем ще правя паралели и с други, доста по-известни автори – тъкмо за да подчертая общовалидния характер на сюжета). Този писател е Петър Бобев и причината за интереса ми към него съвсем не е, че тази година се навършват точно 100 години от рождението му. А защото го смятам за класик, по-точно за *класика* на българския юношеско-приключенски роман.

1.

Петър Бобев е роден на 9 август 1914 г. в Горна Оряховица. Завършва Агрономическия факултет към Софийския университет (1937), след което дълги години работи като агроном в различни градове на страната. Започва да пише късно, когато е почти на 40 години. Влиза в литературата едновременно от две посоки. Първо, откъм природните науки, най-вече биологията, с двата си основни клона – ботаника и зоология. Това ще предопредели завинаги силния му интерес към природата, към флората и фауната, който впоследствие естествено ще се впише в приключенския екзотизъм на зрялото му творчество. Второ, П. Бобев влиза в литературата през детската приказка и детския разказ. Започва да публикува в

началото на 50-те години в издания за деца (първата му публикация е разказът „Покореният вятър“ в сп. „Дружинка“, 1953 г.). Вследствие на това негов откривател и „кръстник“ в литературата става Ран Босилек, редактор на списанието, а редактор на първата му книга е Ангел Каралийчев.

Първите книги на Бобев са адресирани към най-малките: „Деца на слънцето. Приказки за растенията“ (1955), „Все по-високо“ (1957), „Заешка пакост“ (1959) и „Гърбавата ела“ (1960). Те са сборници с приказки и разкази, които запознават с интересния свят на растенията и животните в духа на прагматичния, идейно наситен дидактизъм, характерен за епохата. Техни „герои“ са предимно културни растения (но също и горски, мъхове, папрати и др.), зайчета, синигерчета, катерички и други обитатели на родните гори, насекоми и гризачи, някои от които „полезни“ в народостопански аспект, други „вредни“. От друга страна, герои са деца и пионери, които по забавен начин, като на игра, получават полезни знания за природата, но и умения с практическа насоченост (например да помагат на възрастните в кооперативните стопанства, в тяхната грижа за добитък, посевите, овощията и зеленчуците, в опазването на горите).

Подобен възпитателно-образователен поджанр в литературата за деца и средношколци, сплав между белетристика, документалност и научнопопулярно изложение е особено характерен за 50-те и началото на 60-те години, когато емоционалната енергия за изграждане на „ново общество“ в една все още „природна“, селско-аграрна, преиндустриална България е неизчерпана. Или както гласи един отзив за първата книга на Бобев, издържан в лисенко-мичуринския дух на епохата – книги „за природата и нейното преобразяване“. Представителни за този поджанр са заглавия като „Малка повест за птичето, семката и крушката“ от Здравко Сребров (1963; за най-малките), „Птици долитат при нас“ от Петър Славински (1957), „Тайната на отряда“ от Григор Угаров (1961). Обикновено това са богато и прецизно илюстрирани книги в реалистичния стил на епохата, на границата между художественото и научнопрактическото: в една раздвижена, занимателна за малкия читател форма те го запознават с природния свят, с различни растения и животни, дават му практически знания и умения.

В това направление именно попадат първите детски съчинения на Петър Бобев. Възприели конвенциите на този специфичен за епохата поджанр, те завинаги ще съхранят негови характерни черти. И едновременно ще ги трансформират почти до неузнаваемост в други, напълно различни жанрови модели. Между *природно* и *човешко* в ранните детски творби на Бобев няма ясна граница, дифузията протича едновременно и в двете посоки: калинки, бръмбарчета, гъсеници, зайчета, мечета и вълци, гъски, крави и магарета, мъхчета, папрати и ели, домати, лимончета и краставици, децата и възрастните – всички обитават едно общо пространство, общуват помежду си. И ако в жанра на детската приказка подобна дифузия е естествена, то уникален е фактът, че тя по същество ще се запази и в зрелите юношески романи на Бобев, без това да създава ни най-малък жанрово-дискурсивен дискомфорт. А дидактично-познавателният елемент ще се трансформира в *научно* познавателен.

Петър Бобев остава докрай верен на най-малките си читатели. Още дълго, след като е завладял юношеската аудитория с анималистичните, историко-приключенските и научнофантастичните си повести и романи, той продължава да сътрудничи най-активно на издания за деца, като „Септемврийче“, „Пламъче“ и „Дружинка“, където публикува приказки и разкази. Нещо повече, налице е уникален жанров релативитет: някои от тези детски разкази представляват фабулното ядро, върху което впоследствие писателят изгражда част от най-зрелите си юношеско-приключенски романи. Релативитетът е амбивалентен и двупосочен: тези романи *генетично* пазят в ядрото си приказен компонент, който е родоначален за тях, и в същото време категорично го преодоляват; *приказно-фантастичното* се трансформира в *научнофантастично* и *анималистично*.

В своите юношеско-приключенски творби Бобев постепенно навлиза в света на човешкото, но никога не изоставя напълно научно-биологическия пласт. В най-зрелите му романи то ще бъде потиснато в името на „човешката“ авантюрна фабула и на други научни области (археология, палеонтология, биохимия и др.), но неизменно ще присъства най-малкото като активна, географски детерминирана среда, в която се разгръща действието. Зоологическото ще е равностоен компонент: животните са не само фон, но в ред творби (които не без известна доза условност можем да определим като анималистичния дял в творчеството на Бобев) те са напълно *равноправни герои*, наред с хората; и тъкмо това са някои от най-емблематичните за писателя, „петърбобевски“ творби: от „Белият лоцман“ (1961), „Свирепия“ (1963), „Самотникът от ледената пустиня“ (1963), „Симба“ (1969) до „Камбо“ (1984), „Телената обеща“ (1988) и „Тигрицата на океана“ (1996). Обикнат композиционен похват е паралелното следване на няколко фабулни линии – „човешки“ и „животински“. Понякога те се пресичат, но не винаги. Така човекът в композиционен план е изравнен с анималистичното – просто един биологичен вид.

Критиката отдавна е забелязала този вкус на Бобев към анималистичното в ущърб на „човешкото“. С други думи, писателят докрай си остава по-скоро един биолог в литературата. По повод на „Свирепия“ един рецензент отбелязва като сполука сцените, свързани с живота на китовото стадо, природните и анималистичните описания изобщо. „Но докосне ли се до човешки характер – пише той, – с автора става нещо странно: Бобев не съумява да изгради нито един образ. Всичките му герои са само безжизнена илюстрация на една теза...“ (Обвинения от този род са постоянни в иначе оскъдната критика за писателя.)

Не можем да не се съгласим: налице е успешна психологизация на животните, прекращаща границите на антропологизацията (похват, наследен от детската литература), но неумение за психологическо моделиране на човешки образ. Излишък на едното и недостиг на другото; специфична изравненост между тях: животното и човекът се срещат в сферата на биологическото, природното. В романите на Бобев, дори най-зрелите, цялата човешка психология е редуцирана до определена страст, едновременно елементарна и абсолютна, сведена до биологичен нагон. В отрицателните герои това е алчност, жажда за забогатяване на всяка цена, при останалите – природният нагон към оцеляване: към физическо оцеляване в екстремните „приключенски“ топови на джунглата или пустинята; или в човеш-

кия свят изобщо, чиито закони не се отличават от тези на джунглата. Обратно, тъкмо у героите животни психологическото нерядко е акцентирано – една силно усложнена психологизация, която, както казах, ползва похвати на приказното олицетворение, но води, както ще видим, далеч отвъд приказката. Не поглед към животното *отвън*, както е характерно за „сериозната“ анималистика, а „детска“, приказна антропологизация *отвътре*, по начина, по който тотемното съзнание на детето и първобитният дивак анимизират животното. Онова, което Фройд определя в психо-медицински аспект като тотемистична фаза в индивидуалното развитие на човека (първите 4 години), а Юнг проектира в исторически, колективно-антропологичен план.

Този начин на антропологизация на животното дори в зрялата проза на Бобев се осъществява по разнообразни начини – освен чрез пряко „надникване“ в неговите „мисли“ и „чувства“, и посредством един особено специфичен за писателя похват – *именуването*. Героите животни в творбите му често носят имена-прозвища, като Стария, Свадливата, Глухото, Счупения меч (за акула-меч), Откъснатото пипало (за калмар), Раздраната перка (за акула), ако ограничим примерите само до една творба. Това е похват, идещ пряко от литературата за деца (за сравнение – слончето Дългоносско от едноименната приказка в кн. „Гърбавата ела“). На места детско-приказните основи при тези номинации са особено видими, например в начина, по който е въведен един от гореспоменатите персонажи: „Тигровата акула, *позната на океанските обитатели като Раздраната перка*, плуваше по своя акулски път...“ и т.н. Един от героите в „Белият лоцман“ – калмар – е наречен Едноръкия (!?).

2.

Така очертано, жанровото развитие в творчеството на Бобев бележи най-общо траектория, която изглежда ясна, логична и линейно разгръщаща се в посока от детската приказка и разказ към юношеския приключенско-екзотичен и научно-фантастичен роман с анималистични елементи. А от него – чрез вътрешен саморазвой на жанра – все повече към философския тезисен роман.

Налице е трифазов развой, който в детайли изглежда по следния начин:

Първа фаза: детска приказка и разказ, с обичайното за тези жанрове (съответно на детската психика и светоотношение) одушевяване, психологизация, изобщо очовечаване на анималистичните персонажи (но също и предмети).

(Говорейки за приказното творчество на Бобев, да уточня, че става дума не за обработки на народни приказки, в маниера на Каралийчев или Ран Босилек, а за авторски приказки и детски разкази, при това със съвременни, отявлено „модерни“ сюжети, в които ясно се чувства „духът на епохата“, модернизационният патос на 50-те и 60-те години: кооперативни стопанства, заводи, ВЕЦ и т.н., а одушевени персонажи, наред с различни растения и животни, са и вещи от модерния бит, напр. електрическа крушка. Сред героите са комбайни, трактори, камиони. Но в ранното приказно творчество на Бобев се срещат и „модернизирани“ реплики към фолклорната приказка за животни, напр. приказката „Надхитряне“ от кн. „Деца на слънцето“, където приказката – разбира се, с модерно-дидактична, „народостопанска“ цел – е разказана на детето от самата мечка в зоологическата градина.)

В един историко-антропологичен план подобно „детско“ отношение към света е сродно и стадиално еквивалентно на *примитивния анимизъм*, на начина, по който примитивното мислене „одушевява“ една още недиференцирана вселена, в която всичко е *до* всичко, на едно равнище – свободно общуващи помежду си, без непроходими граници между човек и естество. Неотчленеността на човешкото от животинското и предметното, смесването на „вътрешния“ субективен и природния „външен“ план са *качествена* специфика на примитивния ум; и това, по думите на една влиятелна антроположка, напомня „несръчните опити на децата да овладеят своята среда“. Независимо дали ще следваме Клайн или Пиаже, темата, пише Мери Дъглас, е същата, а именно: „объркване между вътрешно и външно, вещ и човек, аза и средата, знак и инструмент, реч и действие. Подобни обърквания може би са необходими и всеобщи етапи в прехода на индивида от хаотичния недиференциран опит на ранното детство към интелектуалната и морална зрелост“. В тясно анималистичен аспект – това е фазата на първобитния тотемизъм, характеризиращ се с представа за родство на човека с различни видове животни, негови родители и предци. Тези представи са отразени в жанра на приказките за животни, които фолклористиката поставя сред най-старите творби на народното словесно творчество.

Без да навлизаме в дълбините на историческата поетика, ще отбележа само, че тази „*хоризонтална*“, жанрова специфика на жанровете за деца (детската приказка и разказ) във „*вертикален*“, исторически план ги прави типологично съредни на архаични „жанрове“ като мита и фолклорната приказка; специално приказката за животни (чиито „модерни“ и авторски отражения у Бобев стигат до актуално дидактичните теми за горското стопанство или ТКЗС) в първоначалния си вид е космогоничен митос – разказ за произхода, за създаването на света и за тотемистичното родство на човека с животното прародител.

Втора фаза: юношеският приключенско-екзотичен и научнофантастичен роман, белязан повече или по-малко с анималистични елементи.

Тук ще се спра само на *анималистичния пласт* в късните творби на Бобев, който е много силен, и това е една от най-физиономичните черти на стила му. Животните неизменно, макар и не в еднаква степен, са пълноправни персонажи, наред с хората – дори в творби, които не можем ясно да определим като анималистични... Границите между собствено „човешко“ и анималистично са силно размити и тъкмо това е основна специфика на авторския почерк, която го прави уникален, „петърбобевски“. Тази уникалност е своевременно забелязана от критиката още с появата на писателя. Но в силно хуманистичния дух на епохата тя се тълкува в негативен план – като неумение на писателя да изгражда психологически плътни човешки характери, за разлика от образите на различни животни, където сплуките му са несъмнени (цитираното по-горе мнение на Емил Манолов, което е представително). Вече се съгласих с основателността на тези критики. Нещо повече дори; твърдя, че у Бобев е налице *обратна психологизация*: животните са очовечени и психологизирани, надарени с човешки чувства, докато човешките персонажи са деградирани до елементарно природното в себе си, до най-примитивния субстрат на инстинкта. Но, за разлика от Ем. Манолов, виждам в това не просто

недостатък на писателя, а факт, който полагам в основата на една цялостна, завършена *философска антропология*. Тенденция към цялостно философско осмисляне на модерната цивилизация от втората половина на XX в., на глобалния проблем за отношението „човек–природа“, която е налице в зрелото творчество на Бобев.

И всъщност тъкмо това е третата фаза в творческия онтогенезис на писателя. За връх в тази тенденция смятам романа „Боа и диаманти“ (1979). Но това вървене от приключенско-екзотичното, анималистичното и научнофантастичното към философско-антропологически дебат бележи почти всичките му късни творби, макар и не винаги в толкова тезисно изчистен вид.

Дотук жанрово-дискурсивният развой у Бобев изглежда вътрешно логичен в своята кумулативност и еднопосочна линейност, т.е. в своето надграждане и постепенно отместване в една посока – от „детско“ към все по-„възрастно“: от детската приказка и разказ към юношеското анималистично-приключенско четиво (повест и роман) и от него към все по-категорична философска тенденция. Линия, постигаща вътрешната си завършеност и пълноценна реализация в „*Боа и диаманти*“. Това е един много странен от всяка гледна точка роман. Той, от една страна, съдържа ред емблематични черти на зрелите анималистични и приключенски творби на своя автор, „петърбобевското“ в чистия му вид. От друга страна обаче, преорганизира тези черти по един радикално нов, необичаен начин, така че романът в крайна сметка съвсем не е нито толкова приключенски, нито толкова юношески. Макар и ясно очертана, фабулната нишка е потисната, подчинена на една философска тенденция, която съвсем не е за деца, пък дори и за юноши. Действието е силно забавено, редуцирано, удавено в есеистично-публицистични дискусии – дискусии, не персонифицирани в лицето на един или друг герой, не „вложени“ в техните уста, а изказани пряко от името на аз-разказвача. Но самата позиция на този аз-разказвач е силно амбивалентна. На пръв поглед изглежда, че това е фабулният протагонист – беден емигрант-гаримпейрос (търсач на диаманти), захвърлен от съдбата някъде в сърцето на амазонската джунгла, от чието име се води повествованието. Но при по-внимателно вглеждане в неговия аз-разказ ясно се открива един пласт, който в никакъв случай не би могъл да принадлежи на този персонаж – един пласт в повествователната тъкан, при това доста „дебел“, в който се борави със сложна научна и философска материя, дебатират се мащабни морално-философски проблеми, проблеми на философската антропология, включително и философия на науката. Оперира се с научна терминология, цитират се научни хипотези... Тоест, става ясно, че тук говори не неукият гаримпейрос, фабулен герой на романа, а самият автор; и по-скоро – не толкова белетристът Петър Бобев, колкото професионалният учен-биолог Петър Бобев.

Всичко това ми дава основание да определя романа като *тенденциозно философски*. Което означава, че същинската романова фабула – екзотично-приключенска и анималистична – макар и ясно очертана, има несамостоятелна, вторична, подчинена функция: тя е нужна само за да аргументира една определена морално-философска теза, предзададена в романа.

В жанровата структура на този роман, можем да кажем, е отразен, снет „в миниатюр“, целият писателски онтогенезис на Бобев: този най-недетски, най-фило-

софски роман на писателя „тръгва“ от един разказ, публикуван в детското списание „Пламъче“ (кн. 9 от 1973 г.).

Можем да предположим, че корените на изтъкнатата по-горе двугласност на повествуващата инстанция в романа, раздвоеността ѝ между фигурата на героя-гаримпейрос и самия автор, писател и учен-биолог, са от жанрово естество и се дължат на прехода от разказа първообраз от 1973 г. към романа от 1979. В разказа морално-философският и научен метапласт е структурно обособен в рамка, чрез образите на учен-догматик и един „външен“, рамков хуманистично настроен аз-разказвач, които слушат същинския, фабулния разказ на третия събеседник и го дебатираат от две противоположни позиции. От едната страна – догматичният, безкрил позитивизъм и материализъм на модерната западна наука, оставаща в строгите рамки на картезианското наследство на Просвещението. От другата страна е една морално-хуманистична контрапозиция. Между тях е самият разказ на третия участник в разговора – някогашен емигрант, който разказва конкретна случка от личния си опит на гаримпейрос в амазонската джунгла. В романа рамката „разказ в разказа“ отпада, а съответно и дебатираният метапласт, свързан с фигурите на догматичния учен-биолог и „външния“ аз-разказвач. Остава само третата фигура на „вътрешния“, фабулния разказвач – гаримпейросът. При това положение дебатираният, морално-философски и на моменти дори публицистичен пласт дифузира в целия корпус на романа, пропива в аз-повествованието на героя гаримпейрос. Но в същото време *дискурсивно* се дистанцира от него, въвеждайки една скрита повествуваща инстанция, метаположена спрямо разказа. Една аморфна фигура, проявена само като *отношение*, която се идентифицира с автора Петър Бобев, в чието лице двете фигури от рамката на разказа първообраз – ученият биолог и писателят хуманист – са обединени по специфичен начин.

...И тук да хвърлим отново поглед назад, към най-ранния период в творчеството на Бобев – „детския“; към първите му книги от втората половина на 50-те години. Ранните „детски“ творби на Бобев носят в различна степен и някои „външни“, *идеологически* характеристики. На първо място, те *тенденциозно* обслужват мажорния хуманизъм на ранния соц, антиприроден в същността си. А по този начин *обективно* обслужват антиприродния патос на комунистическата идеология, на комунистическата наука и комунистическата философия на науката от лисенкомичурински тип, за която, така да се каже, добра природа е само мъртвата природа. Природата е враждебна стихия, която трябва не просто да бъде победена (това е само първата, „героическа“ фаза), но и покорена, усвоена, присвоена (фазата на стопанския прагматизъм). Тя е нещо, което трябва да бъде „поправено“, хуманизирано, колонизирано и експлоатирано от човека; и в крайна сметка унищожено като природа, като *себе си*. Нещо, което има смисъла си не в самото себе си и за себе си, а само *за нас*, за човека – когато бъде капитализирано от него в един най-пряк, *стопански* аспект. Именно този прагматистки патос на ранния соц присъства в най-ранното, „детско“ творчество на Бобев, стаен под неговата познавателно-научна насоченост, ясно проявена на повърхността.

Но комунистическата идеология е само крайна форма на научния позитивизъм, на западния рационализъм, антиприроден както в своята философска есенциалност, така и в най-конкретните си практически проявления. Тоест – на онази картезианска антропология, чиято дълбинна и радикална критика ще представлява романът „Боа и диаманти“.

3.

И така, романът „Боа и диаманти“ бележи крайната точка в линейно-кумулятивния жанров развой у Петър Бобев – от отявлено „детските“ жанрове на приказката и детския разказ, тенденциозно обслужващи мажорния хуманистичен патос на ранния соц от 50-те години, през анималистично-приключенското юношеско четиво към тенденциозния философски роман, самоназовал се като „роман за юноши“, но категорично надхвърлящ тази възрастова аудитория. Случайно или не, под лежерната маска на юношеско-приключенското четиво романът „Боа и диаманти“ дискутира теории, близки до философския биологизъм и социалната етология (Конрад Лоренц, Робърт Ордри, Едуард Уилсън, Ван дер Берг, Макс Шелер, Ерих Фром) – направления в западната философия през 60–70-те години, които, наистина, стъпват върху еволюционната теория на Дарвин, но я трансформират през наследството на Фройд по начин, напълно несъвместим с бодрия хуманизъм на комунистическата идеология; впрочем – и на капиталистическата.

В тенденциозното си намерение да дебатира една морално-философска теза романът се е сдобил с формалния схематизъм и стилизация на *притчата* – качества, които го поставят на ръба между *философското* и *приказното*, едновременно и в едното, и в другото. С ясни си нравствен, макар и силно скептичен патос, той се доближава до една такава творба каквато е „Малкият принц“ на Сент-Екзюпери.

Така линейната развойна тенденция „приказно–романово“ (респ. преход от „детско“ към „възрастно“) в момента на максималната си реализация в жанра на тенденциозния философски роман-притча колабира обратно към приказното и детското. Но това връщане е диалектическо в пълния смисъл на понятието – „детското“ тук е постигнало, преодоляло и „снело“ в себе си „възрастното“. Притчовата стилизация в „Боа и диаманти“, близка до приказното, съдържа романовото в един *снет*, сложно асимилиран и преодолян вид.

В един едър, културно-исторически план тази жанрово-дискурсивна диалектика модерната литература на XIX и XX в. реализира чрез „регрес“ на буржоазния роман „назад“ към митологичното, т.е. чрез *модерния митологизъм*. Модерният митологичен роман осъществява сливане на *философско* и *приказно* в сферите на един митически монументализъм.

Именно такова сливане наблюдаваме в „Боа и диаманти“. Въпреки самономинацията си като (приключенско-анималистичен) „роман за юноши“ (нещо, причисляващо го към втората фаза от нашия линейно-развоен сюжет), той обхваща редица черти, които го отдалечават от тази фаза едновременно и в двете посоки – „*напред*“ към тенденциозния роман-притча (за възрастни), но и „*назад*“ към приказното, т.е. към ранното творчество на писателя за най-малките. Модели, които той уроборосно (диалектически) слива в себе си чрез черти като: демонстратив-

но изтъкната тенденциозност и сюжетно-фабулен схематизъм, липса на „истински“, литературен психологизъм и тенденциозно изравняване на човек и животно. Качества, които са „примитивни“, мислени в модуса на модерно-литературното, отместващи собствено романовото „назад“ към приказното, предлитературното (неслучайно Бобев е порицаван от критиката за тях). Но именно със своите нероманови, сублитературни черти романът реализира максимално морално-философската си тенденция, уроборосно представяйки я с един приказно-митически схематизъм, уедреност, монументализъм, сродяващи го с творба като „Малкият принц“, както вече отбелязах. (Но също – за да изтъкна всеобщия характер на модела – и с някои похвати в големите философски романи на Достоевски, напр. притчовият жанр на „Легенда за Великия инквизитор“, вмъкната в огромния корпус на „Братя Карамазови“, при това в централна, ядрова позиция: именно тя съдържа в концентриран вид идейно-философската тенденция на романа. Или творба като „Сънят на смешния човек“.)

Впрочем ето я тази фабула-притча в романа на Бобев, резюмирана съвсем схематично: човекът спасява ранена боа – тя се привързва към него, заживява в колибата му и на свой ред неколkokратно го спасява от различни хищници. Но когато веднъж я вижда в смъртна схватка с човек, хуманистичният (морален) инстинкт в него заговаря и той я убива, за да спаси човека, воден от презумпцията, че човекът е най-висшето същество, „венецът на природата“. Но човекът се оказва убиец, дошъл, за да убие героя и ограби диамантения му улов. Тенденцията е пределно оголена: героят убива единствения си приятел, за да спаси собствения си убиец, подтикнат от нагона за „видова солидарност“. Моралният императив (по Кант) е влязъл в драстичен конфликт не само с моралното, но и с хуманното, със *самото човешко*.

Фабулата е еднолинейна, строго центрирана (и именно в този смисъл – притчово монументализирана): централни и почти единствени герои са човекът самотник и змията. Тя е подчинена на ясна, предзададена морално-философска теза: пълната отчужденост на човека от хората, от *човешкото* като колективен културен опит, което е тенденциозно дискредитирано. Романът разгръща метадиспут чрез сблъсък на две идеологии, на две равнища на отношение и интерпретация. Първото равнище е биологическо, в духа на научния позитивизъм и Дарвиновия *origin of species*; на това равнище змията е просто влечуго – най-примитивна твар в еволюцията на видовете: *Boi* (*Constrictor constrictor*) от сем. *Boidae*, вид *Serpentes*, разред *Reptilia*. В романа тази позиция е размита в неговия научноесетистичен пласт. Но в разказа първообраз тя е отчетливо, тенденциозно персонифицирана в рамковия образ на догматичния учен-биолог (за когото змията е само „примитивно влечуго“ със „смешно малка“ вместимост на черепа и „недоразвита“ нервна система). Второто равнище е това на морално-философската тенденция. На това равнище змията е универсална културна фигура, архетип – един от най-широкоразпространените и важни митологични символи. Тази позиция в разказа е застъпена от рамковия аз-разказвач. („Змията по целия свят е била символ на мъдрост. За древните египтяни Великата змия е измътила яйцето на света, в някогашна Елада мъдрата богиня Атина винаги е била изобразявана редом със змия. И в библейската легенда за Грехопадението главната роля е отредена на

змията. Тя поднася на Ева „плода на познанието“. Подчертавам – змията и плодът на познанието. А символът на медицината и до днес е жезълът на Ескулап с увита около него змия.“) Именно тази теоретична позиция на рамковия аз-разказвач има емпиричната си аргументация в същинския, фабулния разказ.

4.

В заключение – тезата ми: очертаният жанрово-дискурсивен развой е закономерен израз, отражение на едно основно противопоставяне във философията на знанието и ценностите през втората половина на XX в. – модерният научен позитивизъм срещу „връщане“ към един езотеричен антирационализъм, а също и към ценностите на хуманизма, намиращи се обаче отвъд рационалното и неподдаващи се на рационална дисекция. Противопоставяне, изразяващо кризата на позитивизма, която особено се задълбочава през 60-те години, когато ескалират две противоположни тенденции: възходът на модернисткия рационализъм и обладаността от постиженията на технологичния разум стимулират появата на едно контрамодерно, екологично съзнание, собствено постмодерно по своя характер, като част от общия бунт срещу истаблишмънта на буржоазния консерватизъм, срещу институционализма на Властта и поддържащото я Статукво. (Именно това, през 60-те години, като част от мощния дискурс на лявото, се ражда съвременното модерно, или по-точно *постмодерно* екологично движение, което все по-решително ще бележи политическия живот през 70-те и 80-те, та до днес.) Всеобщият възход на позитивисткия прагматизъм, рационализма и наукоцентризма стимулира появата на противоположна тенденция – преоткриване на природата като ценност *за-себе-си*, не *за-нас*, т.е. не за модерния картезиански човек.

Романите на Петър Бобев са крайният израз на тази вътрешна, диалектическа раздвоеност в българската литература – между технологично-рационално, физико-математическо, от една страна (научнофантастичната литература на космическа тематика, изживяваща бум през 60-те), и противоположните ценности на природно-екологичното, биологическото, инстинктивното, ирационалното, от друга.

Самото понятие „хуманизъм“ у зрелия Бобев апоретично преобърнато – като носител на собствено *хуманистичните* ценности е постулирано природното в своя максимален, *биологически* вид (влечугото в „Боа и диаманти“). А математическият рационализъм, науката като субстанциална черта на човешкото, като максимално проявление на човешкия Логос, е деградирана до алогичен, противоприроден нагон към самоунищожение („Парола „Херострат“, 1995 – друг от тенденциозните късни романи на Бобев).

Творбите на зрелия Бобев от 70-те години насетне са краен, философски самосъзнаващ и аргументиращ се израз в българската литература на един фундаментален разрыв, който бележи късната Модерност изобщо – *разрывът между наука и морал*. (И това ги сродява с ред творби на Павел Вежинов от този период, дискутиращи сблъсъка *рационално–ирационално* и моралните отговорности на науката и постановяващи в крайна сметка моралния банкрут на рационализма.) Именно под знака на този разрыв се случват всички важни процеси в българската литература през 60-те години – мощното развитие на „селското“, консервативно направ-

ление в нея, „котловинното“ затваряне, връщането към домодерния „примитив“ в разнообразни негови проявления: към личния спомен, към селското детство, но и към *детското* като универсално психо-морално състояние (т. нар. инфантилна проза на 60-те и 70-те като морален контрапункт и коректив на „възрастното“), към *митофолклорното* като колективно културно наследство (силният митологизъм в „селската“ белетристика).

Творчеството на Петър Бобев разкрива тази тенденция в юношеския жанр на приключенско-анималистичното и научната фантастика, при това разтваряйки тясната рамка на юношеското към философския метадебат. И тъкмо чрез тази философска дискусия то се вписва по един своеобразен, уникален и малко очакван начин в доминиращия тренд на митофолклорното, на модерния митологизъм в литературата на 60-те и 70-те години.

Да затворя сюжета. Зрелите философски романи на Бобев съдържат по един диалектически начин в ядрото си модела на ранната детска приказка и детския разказ. Най-видима е тази връзка именно в романа „Боа и диаманти“ (затова той бе и толкова важен за нас). Ясната морално-философска теза е аргументирана чрез фабулна буквализация на идеята за родството на „висшия“ човек и „низшето“ животно (змията) – всъщност тук личи схемата на детските приказки и разкази от първите книги на писателя „Деца на слънцето“ (1955), „Все по-високо“ (1957), „Заешка пакост“ (1959) и „Гърбавата ела“ (1960), в които животно, растение и човек обитават общо пространство. Но точно в този най-зрял, тезисно-философски роман *собствено романовото* е най-слабо – в него е налице един структурен схематизъм (*притчовост*, както го нарекох), който го доближава едновременно към детско-приказното, но и към неговия исторически, филогенетичен аналог – мита, и по-точно тотемния мит за произхода.

РОДНИЯТ КРАЙ КАТО СПОМЕН

В ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ДОРА ГАБЕ, КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ И
БЛЕНИКА, ПУБЛИКУВАНИ В ДЕТСКИТЕ ИЗДАНИЯ ОТ СРЕДАТА
НА XX В.

ТАНЯ КАЗАНДЖИЕВА

SUMMARY

Each one of us has created its own movie about childhood. This movie or the detached episodes of it, are found in the works of Bulgarian children's literature from the middle of the 20th century. They are a unique expression of the „Myth of the eternal return“ which directly or indirectly refers to „Sacral Homeland“ – center of the Generic Cosmos, place where the childhood memories lives in the harmony

Анализаторите на творчеството на Федерико Фелини твърдят, че в „Амаркорд“, диалектен вариант на италианския израз „mi ricordo“ (аз помня), всъщност се откриват корените на още няколко думи – любов, горчив и конец. Поради това те интерпретират заглавието на филма в по-широк контекст и го определят като „нишките на горчивата любов, свързващи автора с миналото“.

„Амаркорд“, това емоционално име провокира многообразни по своя характер аспекти на интерпретация не само в полето на визуалните, но и на словесните изкуства, каквато е българската литература за деца и юноши.

Правейки аналогия с прекрасния филм на Федерико Фелини, можем да заявим, че и в нея се открива паноптикум от спомени и преживявания, синтезирани в емоция. Съществена разлика е, че в полето на литературата изображенията са словесни, а въображението допълва останалото.

Всеки от нас има своя „Амаркорд“, всеки от нас е създал своя собствен филм за детството. И там, както в киното, се редят епизоди с различно съдържание, обогатени с различна емоционална натовареност.

Този извод е особено актуален за писателите и особено за творците, пишещи за децата. Голяма част от произведенията, в които споменът и спомнянето са в основата на повествованието, са всъщност епизоди от техния собствен „Амаркорд“.

Един общ „епизод“ от спомнянето на българските писатели от миналия век, е „детството в родния край“. Този спомен е особено съкровен за голяма част от тях, живели и творили след Освобождението до средата на миналия век, и най-вече за тези, чиито родни места остават извън пределите на България поради общественно-политическите събития на Балканите и в Европа.

С вярата, че ще се завърнат отново по родните си места, българите от тези земи упорито съхраняват спомена за родния край, защото това ги спасява от чувството

за малоченност, от загуба на социална и битова мотивация, поддържа духа им за неосъществените идеали – свобода на родните им места. В тези превратни исторически моменти за всички българи, макар и неродени и непроизхождащи от там, тези области на родината се сакрализират и се възприемат като жертвоприношения за свободата, като „изгубения рай“, като мечтана национална хармония. След 30-те години на XX в. откъснатите Тракия, Македония, Добруджа, Западни покрайнини стават „светите места“ на цялата родина, а тяхната локална битийност и култура придобива облика на архетипна за цялата нация.

Затова избрах трима знакови писатели за българската литература, които са творили за деца и които произхождат от такива места – добруджанките Дора Габе и Бленика и тракиецът Константин Петканов.

Известно е, че и тримата автори имат книги, посветени на детството. Не избрах книгите, защото в тях откривам, ще използвам кино-жаргон, „реализиран отделен филм“ на „спомням си“ за детството – с цялостна структура, с разнообразни образи и търсени внушения.

Избрах фрагмента, епизода, откъса от „спомням си“ на всеки един от тях, през създадени в отделни кратки произведения, в случая разкази, публикувани в сп. „Прозорче“ с редактори Дора Габе и Слави Дончев от началото на 40-те години на XX в.

Епизодичността им подсказва заряда на моментното спомняне, който изниква в съзнанието и оставя трайната си следа като разказ, стихотворение, случка. Затова тези откъслечи от детството са натоварени с изключителна емоционалност и се родят с филма по кинематографичното си изграждане.

Бленика

Пенка Цанева – Бленика е представена с два разказа – „Тутракан“ (нейният роден град) и „Зимна вечер“.

В „Тутракан“ Бленика пренася читателя в типичната атмосфера на крайдунавското градче от началото на XX в. И за да го въведе незабавно в детския си свят, точно като във филм, началото на разказа започва с „екшън“ (действие), изразен словесно в пряк въпрос: „Щом не можеш през една улица да минеш и да излезеш от другия ѝ край, щом по нея не минават ни пътници, ни кола, каква улица е тя?“. И по-нататък продължава: „Но ако нямаше такава улица, откъде щяха да излизат из къщите си старата Фатме-абу, Дуду-комшу, Каменови и докторът? И ние откъде щяхме да ходим на лозе, ако не беше „горната улица“?“. Ето така Бленика веднага разкрива акцента на своя „литературен епизод“ – „горната улица“, средището на своя детски свят. Именно на тази улица се случва всичко – разговорите за това какво означава името на Тутракан, за призрака на Арапа, за мастилото от бърз, за скритото злато на тавана на Селимови, за заровеното имане в местността Бобла и как да го вземеш, без да пострадаш. Тази уличка е и мястото, където се изрича голямата мечта на Камен: „...ще си купя един бял параход и ще взема всички ви да плаваме по света. Мълчим всички. Пред очите ни плува един бял параход – по белия Дунав“. Разказът, изграден в диалози, притежава особена динамичност на действието. Няма описания, изреченията са къси и лаконични, речта изобилства

от глаголи и съществителни. Текстът налага ритъм, който оставя без дъх читателя и той бърза да последва тутраканските деца на белия параход по белия Дунав.

Под втория разказ, „Зимна вечер“, е поставено подзаглавието „Спомени“, с което изрично се указва жанра му. И този разказ започва динамично с въпроси: „Чуваш ли пляска на камшиците?... Северният вятър три дни шиба вихрогонните коне. Разбра ли сега, защо е тъй равно полето отгатак водите на Дунава?...“. И ето втори епизод на филма на Бленика „спомням си моето детство“. След като разбрахме какво се случва на „горната улица“, идва ред на друг образ. В този разказ център на повествованието е бабата на писателката. Нейният образ е изграден не с описания и коментари, а отново чрез диалог – между нея и децата. Речта е стегната, лаконична и ритмична, а бабиният разказ/отговор се лее и разкрива колко време ще вали снегът, кога ще замръзне Дунав, за ветровете-братя и накрая за това как се случило така, че те са се родили именно тук.

Ето така Бленика реди своите словесни кадри и ги превръща в свързани епизоди, в които центърът на детския свят неизменно са родният дом и „горната улица“ с нейните обитатели и разбира се, вечното завръщане към тях.

За съжаление Бленика не публикува повече такива спомени-разкази в „Прозорче“, а продължава изявите си в него с поезия. „Филмът“ на споменното детство, и то незавършен, излиза в книга, но чак след около половин век, със заглавие „Край белия Дунав“. Към тази книга ме насочи чл. кор. проф. д-р Милена Цанева, дъщеря на поетесата, на която изказвам сърдечна благодарност. Именно в разговора ни за Бленика, тя сподели намеренията на писателката да продължи „споменната“ книга, което за съжаление, не се случва.

Константин Петканов

Константин Петканов е представен с разказите „Коледари“, „Божият ден“, „Галушко“, „Златоносен дъжд в Тракия“, „Пролетна игра“, „Най-чудната разходка на Митко“. Няма да анализирам всички, но темите и сюжетите им са доказателство, че те са разкази в духа на „Амаркорд“. В тях писателят описва ежедневието на едно тракийско дете от началото на XX в. – очакването на Бъдни вечер, радостта от плодородното поле и красивата природа, съпреживяна с родителите, любовта и привързаността към домашните животни, изразена в грижа за останалото без майка новородено малаче Галушко, участието на децата в общата молитва за плодородие сред нивите и възторжения полет на душата след прякото съприкосновение с божественото, детските игри и лудории на село, срещата на Митко със самодивите на нощното пасище.

Топонимите Одрин и Лозенград от разказа „Галушко“, село Равна от разказа „Божият ден“ и заглавието „Златоносен дъжд над Тракия“ подсказват, че писателят добре познава местата, които описва, макар че не във всички разкази повествованието се води от първо лице. Характерните имена на героите – малкият Гошо („Коледари“), чичо Стоян, леля Добра и невръстният им син Николчо („Божият ден“), дядо Игнат („Златоносен дъжд над Тракия“), Милчо („Пролетна игра“), Митко и дядо Тодораки („Най-чудната разходка на Митко“) също разкриват принадлежността на героите към тракийската фолклорна област.

Употребата на топоними и характерни лични имена приближава разказите на Бленика и Константин Петканов до мемората. Известно е, че меморатът „може изключително експресивно да предаде не само случки, но да въведе едновременно с това различни оценки на събитията, а в по-общ план и цяла нравствена система“ (Дяков: 2010).

В крайна сметка в центъра на своите разкази Константин Петканов поставя въпроса за детското щастие, което се постига само в родния дом, с живот, синхронизиран с моралните норми на патриархалността, които са прекрасна илюстрация на изконните ценности на българите – родолюбие, трудолюбие, честност и упование в Бога. В този смисъл Петканов изгражда в „Прозорче“ един лиричен, идиличен филм, разказан в пет различни аспекта на детството в Тракия.

Дора Габе

Като редактор на списанието, Дора Габе не може да не отбележи връщането на Южна Добруджа в пределите на България и тя го прави по блестящ начин, като се „превръща“ отново в малка добруджанка и публикува през 1940 г. „Добруджанска молитва“ в първа книжка.

Личният „Амаркорд“ на поетесата достига тук до най-съкровеният кътчета на сърцето, защото и за Дора Габе, както и за Бленика и за Константин Петканов триединството *Бог–Родина–Майка* е фундамент на детския им свят. За малките българи в епохата след Освобождението до средата на XX в. всяка част от него е хипостаза на другите две. В тази молитва, публикувана през 1940 г., поетесата знае, че изразява тежнението не само на добруджанчетата, а и на тракийчетата, и на македончетата, с една дума – на малките българи в свободната част на родината. Затова тя искрено пише:

Благодарим Ти, че отново повярвахме в истината.

Благодарим Ти, че слушаш молитвата на добруджанските деца, когато шепнат: „Божичко, добри дядо Господи, направи да сме свободен народ, като другите българи. Върни татко, върни братята ни, запази ги.

Благодарим Ти, Боже, че отново повярвахме в силата на детската молитва.

Бъди с нас, Боже, за да направим, Добруджа щастлива, каквато беше, златна, каквато беше.

Само най-съкровеният, най-скъпото и най-обичаното Дора Габе нарича „златно“ – неин любим епитет. И тук идва прозрението дали поетесата не е взела „златното“ от златните жита на Добруджа, скъгала го е дълбоко в сърцето си и го раздава с пестеливост – само там, където наистина трябва да е „златно“.

Пак в същата книжка на списанието поетесата публикува разказа „От Златните пясъци до Балчик“, в който малката дъщеря на бежанец от Добруджа за първи път поема на „виртуална“ разходка чрез разказа на рибарите до родния край на баща си. С педантичността на любознателен пътешественик Дора Габе описва легендата за Калиакра, природните красоти на Балчик и Каварна и естествено красотата на добруджанския черноморски бряг. В разговора малкото Гинче разбира

и още нещо – баща ѝ има земя в поробения край, но някой ден няма да „служува на чужди, а сам ще си е господар“. Такава е съдбата на хиляди българи бежанци. Разказът завършва оптимистично с вярата в завръщането по родните си места.

От Тутракан, през Тракия, та чак до добруджанските брегове на Черно море тримата писатели споделят своя „Амаркорд“ в различни серии, обединени от единен център. Те отварят „Вратата на детството“ (по Модiano), но на собственото си, за да се види, че в центъра му е родният край. Реконструиран като „спомням си“, той означава – майка, баща, дом, приятели, полето, домашните животни, игрите и дядо Господ, който се радва, когато са добри и послушни и когато „истината си е наша“ („От Златните пясъци до Балчик“) и изпълнява молитвите не само на децата, но и на големите.

Списание „Прозорче“ е част от медийния поток (вестници, списания, радио) на своето време. И медиите, и киното, всеки за себе си, има своите образователни, възпитателни и естетически функции, макар и да се различават в използването на изразните средства. Сближава ги и тяхната периодичност – в киното отделните части на един филм, а в списанието отделните броеве. Всички те са многогласен сбор от разказвачи, който изгражда образи и отправя послания.

В „Амаркорд“ на българската детска литература от средата на XX в. откривам мита за вечното завръщане, който пряко или косвено, препраща към сакрализирания роден край – център на родовия космос, в който „споменното детство“ е в хармония.

Литература

- Бленика. Тутракан. – В: *Прозорче*, 1939–1940, кн. 3, с. 6–9.
 Бленика. Зимна вечер. – В: *Прозорче*, 1940–1941, кн. 5.
 Бленика. Пролет над България. – В: *Прозорче*, 1941–1942, кн. 7.
 Габе, Дора (вероятно). Добруджанска молитва. – В: *Прозорче*, 1940–1941, кн. 1.
 Габе, Дора. От Златните пясъци до Балчик. – В: *Прозорче*, 1940–1941, кн. 1.
 Дяков, Т. Есета по културна и социална антропология на българите. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2010.
 Личева, А. За миналото и неговите сенки. – В: *Култура*, 2003, бр. 21.
 Петканов, Константин. Коледари. – В: *Прозорче*, 1939–1940, кн. 4, с. 8–11.
 Петканов, Константин. Божият ден. – В: *Прозорче*, 1940–1941, кн. 2.
 Петканов, Константин. Галушко. – В: *Прозорче*, 1940–1941, кн. 5.
 Петканов, Константин. Златоносен дъжд в Тракия. – В: *Прозорче*, 1940–1941, кн. 8.
 Петканов, Константин. Пролетна игра. – В: *Прозорче*, 1941–1942, кн. 7.
 Петканов, Константин. Най-чудната разходка на Митко. – В: *Прозорче*, 1942–1943, кн. 8.

ПРИНОСЪТ НА СТИЛИЯН ЧИЛИНГИРОВ В ТВОРЧЕСТВОТО ЗА ДЕЦА

РУМЯНА ПЕНЧЕВА

SUMMARY

Stiliyan Chilingirov (1881–1962) was a Bulgarian writer, historian, ethnographer, publicist, member of the XV Ordinary National Assembly, Deputy Director and Director of the National Library (1916–1922), President of the Union of the Bulgarian Writers (1941–1944). In 1911 he created the first anthology of poetry for children „Early morning“ („На ранина“). As a member and President of the Society of Children’s Writers Chilingirov also contributed in promoting reading among children with many theoretical treatises.

Творческата, културно-просветната и обществената дейност на Стилиян Чилингинов (1881–1962) в последните години се популяризира и името му изплува от забравата, която по различни конюнктурни съображения е била наложена. Преоткриваме един интересен, с разнообразно по тематика и жанрове творчество, автор, който спокойно бихме определили като един от последните възрожденци. Все още архивното му наследство е непроучено – дневници, спомени – автобиографични и за деятели на изкуствата, политици, военни дейци, духовници.

По-малко е писано за приноса на Чилингинов в творчеството за деца, макар че е автор на 11 книги за деца в стихотворения и проза, редактира в. „Детско утро“ (1923), сп. „Детски свят“ (1921–1943), сп. „Звънче“ (1942).

През 1911 г. издателството на Александър Паскалев предлага на оскъдния тогава книжен пазар първата антология с поезия за деца „На ранина“. Нейни съставители са Стилиян Чилингинов и Иван Арнаудов.

Автори в антологията са добре известните Иван Вазов, П. Р. Славейков, Цанко Церковски, Стоян Попов (Чичо Стоян), Елин Пелин, Константин Величков, Стоян Дринов; автори, чиито имена днес са познати само на литературните историци – Харалан Ангелов, Любомир Бобевски, Васил Ив. Стоянов, Васил Попович, Цоньо Калчев. Срещаме и съвършено непознати имена – А. Илиев, Владимир Блъсков, който е починал едва на 17 години, А. Диамандиев (с псевдоними А. Д. Ихчиев и Диамантин), М. Чамов и починалият много млад бургаски основен учител К. Янчев. Разбира се, Стилиян Чилингинов и Иван Арнаудов присъстват със свои стихове. В краткия предговор съставителите казват, че са подбрали *най-хубавите оригинални творения от П. Р. Славейков до сега*. Предговорът завършва така: *Целта ни е двояка: 1. Да представим в образци историческия развой на нашата оригинална детска история и 2. Да дадем в ръцете на българското дете книга,*

която ще му помогне да дири, когато порасне, творенията на родните си избраници, колкото и скромни да са те. За нас предлаганата антология не е нищо друго, освен един скромен лъч в предутрото на детското поетическо развитие. В края на книгата са дадени и данни за авторите. Без да са равностойни творбите в художествено отношение, написаното за децата е искрено, лесно за запомняне и попълва сериозни празнини в новата българска литература.

Откриваме христоматийни стихотворения – на Славейков „Татковина“ („Хубава си татковино...“), Вазов – „Молитва“, В. Попович – „Пролет мила, животворна...“, Елин Пелин – „Синигерова жалба“ и мн. др.

В непубликуван спомен, който се съхранява в мемориалния кабинет на Стилиян Чилингиrow, той разказва следното за появата на първата антология за деца:

Ведно с нас почна да се подвизава на литературното поле и един телеграфопощенски чиновник, колега на Яворов по професия, на име Иван Арнаудов. Неговите стихотворения изеднаж го очертаха като един от най-надеждните наши млади поети. И той щеше да остави голямо име в нашата литература, ако не страдаше от порока да лъже и да посяга на чуждото. Или, да се изразя по-поетично, ако поетическата му фантазия не му представяше нещата в обратен вид. Та този Иван Арнаудов влезе за няколко години в затвора, защото вече чиновник при пощенската спестовна каса, облепвал стари марки в спестовните книжки. Когато си излежда наказанието и излезе от затвора, почти всичко пишущи братя го избягваха. И той се видя не само изолиран и презрян, но и без средства за живот. Единствен аз, заразен от Толстоевата идея за всепрощение, му протегнах ръка. От мене почна да се иска не само непрекъсната морална, но и материална подкрепа. Особено ми дотегна последната, която вече не можех да поддържам при моята скромна учителска заплата. Това ме застави да му дам ръкописа на съставената от мене детска антология с поръка да я предложи на Александър Паскалев за издаване. Антологията излезе скоро под надслов „На ранина“ с означение на моето и на неговото име като съставители. Когато след време отидох при Паскалев да искам припадащата ми се половина от хонорара, оказа се, че Иван Арнаудов взел отдавна всичко от мое име. А целият хонорар беше 150 лева. Така се свърши моето всепрощение.

Този откъс всъщност посочва истинския съставител на антологията.

Още преди антологията да се появи, Чилингиrow, в студията си „Детска литература“, отпечатана в три поредни броя на сп. „Учител“ през 1904 г., аргументирано посочва необходимостта от специално отношение към творчеството за деца и неговите творци. Той е със самочувствието, че познава проблематиката – от гледната точка на автор на текстове за деца, от практиката на учител и като завършил висше образование по педагогика. Той споделя: *Детската книжка според едни родители и учители е вещ, на която не трябва да спират поглед не само те, но и самите деца... А други гледат на детската книжка като на залъгалка... И всичко туй се прави, защото не е ясна на родителите великата роля, която играят детските книжки върху бъдещето на техните рожби, защото не схващат тяхното възпитателно влияние...*

Още със създаването на Дружеството на писателите за деца в края на 20-те години на XX в., Чилингиров е един от най-дейните негови членове, а в края на следващото десетилетие става и негов председател.

Творчеството за деца на Стилиян Чилингиров, теоретичните му разработки, активното му участие в търсенето на форми за популяризирането на детската литература, би трябвало да станат обект на проучването на изследователите – педагози, литературни историци, библиографи. Стихотворенията, поемките, залъгалките, които той посвещава на най-малките, имат място сред класическите образци в нашата литература.

АДАПТАЦИИ В ПРОЗА НА ОМИРОВИЯ ЕПОС ЗА ДЕЦА И ЮНОШИ (1878–1944) ПРОБЛЕМИ НА РЕЦЕПЦИЯТА

СЛАВКА МИХАЙЛОВА

SUMMARY

This article presents adaptations on the „Iliad“ and the „Odyssey“ of Homer for children within the period 1878 – 1944. The editions are written in prose and are brief. In some of them there are many illustrations. Some of the books are adapted for children and the other books are for adolescents. One of them is a Bulgarian adaptation and the rest are translated.

Изследванията върху античната литература и нейното възприемане в България е предмет на наблюдение в различни области на хуманитаристиката. Литературата за деца и юноши обаче остава встрани от тях. Настоящият текст е част от по-обширно проучване, което има за цел да проследи рецепцията на античната литература в учебните помагала, изследване на периодичния печат и преглед на издадените книги за периода 1878–1944 г. Именно сред книгите бяха открити интересни примери на адаптации в проза на Омировата епос. Въпреки че старогръцката и римската литература се изучават в училище и заемат важно място в обучението по литература, четенето на антични автори затруднява младите хора, което провокира писателите да адаптират текстовете им.

Адаптацията като метод в литературата все повече привлича вниманието на изследователите през последните години. Според Джон Милтън те са изправени пред предизвикателството да разработят теоретична рамка, която да допринесе за осъзнаване на креативните, идеологическите, политическите и социалните процеси при пренаписване и преоформяне на различните продукти, подлежащи на адаптиране (Милтън, 2009). При разглеждане на въпросите за превода, адаптацията е част от неговата история. Трудността от прехвърлянето на текста от системата източник се взема предвид от преводачите, които са принудени да се съобразяват с ограниченията на целевата система. Това е от особена важност, когато превежданите произведения преминават от литературата за възрастни в литературата за деца. На преводача на детски книги обаче се дава по-голяма свобода, заради периферната позиция на детската литература в литературния *polysistem* (Шавит, 1986, с. 112). Според Зохар Шавит при транслационните процедури трябва да се имат предвид два принципа: текстът да бъде коригиран така, че да е полезен за детето в съответствие с образователните принципи, утвърдени в обществото в конкретния исторически момент, и преработването да е съобразено с нивото на разбиране на

текста в различните възрасти. Двама принципа могат да си противоречат или да се допълват, но преведеният продукт не бива да ги нарушава (пак там, с. 113).

Заради наличието на множество предложения за видовете адаптация, ще бъдат използвани описанията от Габриеле Томсън-Волгемюд модели за детската литература: *асимиляция* – текстът е уподобен спрямо възприемателя, но е близък до първоначалната си форма и *акомодация* – приспособена към читателите интерпретация, за да могат да разтълкуват непознатите места в произведението. Тя е нова спрямо текста-източник творба, която допуска промяна на жанра, сериозно редуциране на обема и допълване на повествованието с текст, отсъстващ в творбата източник (Томсън-Волгемюд, 1998, с. 18–19). Всички книги, които са описани в настоящия текст, са *акомодации*.

Като се има предвид, че ще бъде анализирано произведение, написано за възрастни и адаптирано за деца, ще бъде проследено доколко преводачът присъства в повествованието чрез бележките под линия, речници, предисловия, послесловия и т. н., които са важни за разбирането на текста. Емер О'Съливан определя тази намеса като *гласа на преводача*. Тя разпознава в него автора на текста, който е възрастен, създаващ имплицитния читател (в случая дете) въз основа на своята културно определена презумпция, в зависимост от наклонностите, интересите и способностите на читателите в определен етап от тяхното развитие. Тази комуникация в литературата за деца е наречена *асиметрия* (О'Съливан, 2003).

За авторите адаптатори е важно младите читатели да познават съдържанието на произведението, а не да четат само изучаваните части от текста. Интересни примери на адаптации за деца и юноши предлага изследването на рецепцията на старогръцката литература в България и по-точно на Омировите произведения, които са включени в програмите на гимназиите още в началното изграждане на образователната институция¹. Наблюдават се поредица от инициативи от страна на Министерството на просвещението, за да бъдат запознати учениците с античната история и култура – приемат се окръжни, с които се раздават премии за преводи на писателите от античната литература²; отпечатва се списък със задължителни заглавия, които да притежава всяко училище в библиотеките за ученици и учители³, сред които са заглавията на значимите старогръцки и римски писатели⁴; инициира се издаването на поредици с книги⁵. При прегледа на книжната продукция за периода 1878–1944 г. бяха открити четири адаптации на *Илиада* – три преводни и една българска, с различен обем (обикновено силно редуциран), различен брой

¹ Постановление № 182, 1884 г.; Програма 1897 г.; Програма 1910 г.; Програма 1922 г.; Програма 1925 г.; Програма 1934 г.

² Премии за превод на класически писатели вж. в: *Училищен преглед*, 1896, № 3, с. 211–214.

³ **Кирова**, Ел. Ученическите библиотеки в България (1878–1944). – В: *Годишник на Софийския университет, Философско-исторически факултет*, 1969, т. 62, кн. 3, История, с. 393–445.

⁴ Първи списък на одобрените книги за ученически библиотеки при средните и специални училища вж. в: *Училищен преглед*, 1897, № 4, с. 541–558.

⁵ Класическа библиотека вж. в: *Училищен преглед*, 1925, № 8, с. 843–844.

илюстрации и за различни читатели (едно издание за деца и три – за юноши). Текстовете ще бъдат сравнявани с оригинала.

Първата българска адаптация за деца е издадена в проза през 1896 г. и се появява три години по-рано от цялостното издание на *Илиада* на български език, отпечатано също в проза през 1899 г. (Николова, 2002, с. 34; Богданов, Николова, 1996, с. 137). *Троянската война и странстванията на Одисея* е публикувана от Иван Маринов. В книгата не е посочен езикът, от който е преведена. Частта за Троянската война е разположена на 14 страници, разделена е на пет части и към всяка от тях има по една илюстрация. Първият и петият разказ не са от *Илиада* – те описват събитията преди Троянската война и падането на Троя.

В изданието на Иван Маринов са проследени действията на главните герои и намесата на боговете в най-важните за изхода от битките моменти. Съпоставено с оригиналния текст, произведението е кратко и силно редуцирано. Чрез поясненията в първия и петия разказ, детето читател може да добие представа за събитията от Троянската война. Веднъж името на Хермес е отпечатано като Гермес, а на Калхас – Калхант, което ни дава право да предположим, че преводът е направен от руски език. Описанията и присъствието на част от героите са изцяло пропуснати. Книгата на Иван Маринов е отпечатана отново през 1897 г. и е включена в списъците с книги, препоръчвани на учениците за извънкласно четене.⁶

Интересно е присъствието на преводача в текста. Иван Маринов директно се намесва в повествованието и с морализаторски тон отразява личната си преценка за социалнополитическата обстановка в страната. Например, при описанието на Парис, синът на Приам, който пасял бащините си стада, авторът добавя в скоби: „царски син и овчар, а сега в България и овчари, и говедари плъпнали по чиновничество, за малко време ще задминем и турците. Всички бяха: паши и каймакани, заптиета и куруджии, бикчии и чубукчии, както и сега всички у нас са: управители и началници, членове и секретари, кметове и жандари, разсилни и падари“ (Маринов, 1896, с. 2). Това вероятно е стратегията на преводача да привлече вниманието на младите читатели върху наболели тогавашни проблеми. Емер О’Съливан определя като *идеология на превода* (О’Съливан, 2003) подобна намеса от страна на адаптатора.

През 1911 г. поредицата „Библиотека на „Картинна галерия“ към сп. „Картинна галерия за деца и юноши“ издава своята 11-а книжка *Троянската война* – „преведена и стъкмена за юноши“ от Генчо Негенцов, който по-късно приема псевдонима Ран Босилек, и Георги Палашев. Книгата е среден формат (207 с.) и е богато илюстрирана – има над 150 художествени илюстрации. Те спомагат за разбирането на текста, още повече че представените събития са се случили преди хилядолетия и са част от историята на друг народ. Талантливият български художник Георги Палашев остава в историята на детската илюстрация с картините, създадени за книгата. В края на книгата Ран Босилек посочва списък със заглавията на източниците, ползвани при изработването на българската адаптация на текста и при

⁶ Книги за училищни библиотеки, 1898 г.; Домашни ученишки библиотеки, 1908 г.

подбора на илюстрациите към него. Те са от руски, френски, немски и английски език и една шведска адаптация за юноши със същото заглавие.

В предговора си Ран Босилек описва поредицата „Библиотека на „Картинна галерия“, която си поставя „за задача да даде на нашите деца и юноши, в една достъпна за тях форма, ред класически произведения“ (Негенцов, Палашев, 1911, с. 5). Текстовете на Омир са любими книги „на всички просветени народи“. Писателят споменава, че „руснаци, французи, англичани, германци, шведи, италианци, датчани и холандци“ са изработили адаптации за юноши, а българите нямат все още пълния превод в стихове, а още по-малко – издания за юноши (пак там, с. 6–7). Ран Босилек споделя, че „възрастните могат и да почакаят“, но „е време вече да се даде на нашите деца и юноши един съкратен превод“. Липсата на пълни оригинални издания на български език затруднява още повече работата по текста. Авторът „изповядва, че е употребил големи усилия в продължение на години“. Направен е опит да бъде пресъздадено основното съдържание като „са избегнати големите подробности в описанията, които имат предимно значение за историците“.

Адаптацията на Ран Босилек започва с разказа „Какво казва преданието за причините на Троянската война“. В него много подробно са описани началните събития от войната. Следват „Разкази из „Илиадата“. Съдържанието на песните е пресъздадено в отделни глави или чрез обединяването им по две в един разказ. Изцяло са пропуснати XII, XIII, XIV и XV песни, в които са възпроизведени битките при крепостната стена и при корабите. Иновативен подход на автора е решението му да включи откъси от оригиналния текст в VI, XXII и цялата XXIII песен, характерни само за това издание. Ран Босилек разделя последната песен от „Илиада“ на три части – „Приам в Ахилевия шатър“, „Откупване на Хекторовото тяло“ и „Погребението на Хектор“. В книгата си авторът включва и описание на събитията около края на Троянската война.

Ран Босилек не пропуска в адаптирания текст сцените с участието на боговете. Той дава кратки обяснителни бележки за гръцките богове, в които са посочени и римските им наименования. Чрез оригиналните части от *Илиада* писателят дава възможност на читателите да се докоснат до изящното Омирово слово и да добият представа за оригиналния текст на творбата. Художествените епитети, така характерни за епопеята, особено при описанието на героите, присъстват в текста. Езиковите средства са подходящо подбрани и произведението притежава висока литературна стойност. *Троянската война* от Ран Босилек е единственото българско преработено издание за юноши. Неговата адаптация предава цялостното съдържание на оригинала, илюстративният материал препокрива текста и оправдава препечатването на творбата до 90-те години на XX в.

Следващата книга е издадена през 1928 г. и отново носи заглавието *Троянската война*. Тя е дело на Федор фон Цобелтиц и е преведена от немски от Л. Марколеско. В библиографските справочници за старогръцката литература, отпечатани до момента⁷, това издание не е включено и се представя за първи път в настоящия

⁷ **Николова**, Анна. Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 3, Класическа литература. София, 2002; **Богданов**, Богдан, **Николова**, Анна. Антична литерату-

текст. Вероятната причина е отсъствието на името на Омир в книгата или каквато и да било препратка към *Илиада*. Но творбата изцяло е изградена на принципите на представените дотук издания, затова мястото ѝ е сред тях.

Събитията от войната са разказани в 86 страници. Текстът е художествено оформен с над 30 илюстрации от Луис Мое, качеството на които не може да бъде сравнено с изящните рисунки на Георги Палашев. В началото Федор фон Цобелтиц разказва предисторията на *Илиада*, но надминава всички издания с проникателно вглеждане в подробностите, въпреки краткия обем. Освен избора на Парис, той отделя в разкази жертвоприношението на Ифигения в Авлида, обикновено споменавано само с няколко изречения, и изоставянето на ухапвания от отровна змия Филоктет на остров Лемнос – момент, отсъстващ от всички анализирани в настоящия текст издания. По същия начин са подредени и описани събитията, включени в „Илиада“. Писателят слива песенното съдържание, но вярно отразява историческите факти. Забелязват се различия спрямо Омировия текст – пропусната е песен VIII, в която боговете се събират по заповед на Зевс и той забранява да се помага на воюващите страни. Интересно е авторовото решение да опише срещата между Хектор и Андромаха (песен VI) непосредствено преди смъртта на героя (песен XXII).

Цобелтиц включва и последните събития преди падането на Троя със стегнат литературно-художествен стил, достъпен и разбираем за имплицитния читател. Гласът на преводача Л. Марколеско е *невидим* в изданието – няма поместени бележки, предисловия или коментари. Всички важни моменти от историята за Троянската война са разказани в текста и не е необходимо авторът да добавя свои пояснения.

Последната книга, пресъздадена по Омировата *Илиада*, е издадена само година след адаптацията на Цобелтиц и е единствената, която носи оригиналното заглавие. Изданието е отпечатано през 1929 г. и е преразказано за юноши от Жана Норман. Преводът от френски език е осъществен от Ангел Каралийчев и включва само осем илюстрации, които обаче са цветни – в унисон с естетическото оформление на детската книга в периода между двете световни войни. Имената в текста са употребени според западноевропейската традиция – както са в римската митология.

Текстът на Жана Норман също включва въвеждащо начало с разказа „Защо избухна Троянската война?“. Авторката подхожда към преработването на епопеята с подобни на Ран Босилек решения, но нейната книга е по-кратка. Тя по-често прибегва до сливане на песните, но без да пропуска важните моменти от текста-източник. И тук отсъстват песни XII, XIII, XIV и XV, в които са описани бойните действия при троянската стена и при корабите. Жана Норман не включва в своята адаптация и борбата за тялото на Патрокл, а разказва за ритуалите по погребението и игрите, организирани в чест на героя, пресъздадени в песен XXIII. В края на книгата само с няколко изречения са споменати бойните подвизи на гърците в последното нападение над Троя, без да са отделени в самостоятелен разказ.

Безспорен е талантът на Ангел Каралийчев за звученето на творбата на български език. Преводачът се е докоснал до специфичните за лирическия епос езикови

ра. енциклопедичен справочник. София, 1996.

средства чрез талантливо подбрани сравнения и епитети, без да се намесва в текста. Адаптацията на Жана Норман пресъздава точно събитията от *Илиада*.

Единственият критически отзив, който беше открит, е за книгата на Жана Норман. На страниците на списание „Училищен преглед“ Мирослав Минев окачествява произведението като „лъжа“, тъй като е публикувано под чуждо име. След като жанрът е изцяло променен, според него няма нужда от издаването на книгата „в тоя ѝ вид“ – „загубена е образността“ и „художествената реч“ и е останала само фабулата. Той препоръчва на книгоиздателствата по-прецизен подбор на преводните книги (Минев, 1928, с. 848–849). Критиката на Минев напомня осъдителните нападки на д-р Кръстев относно прозаическите преводи на Димитър Душанов, заради които преводачът спира обработването на *Одисея* (Аретов, 1988, с. 144–154). Първият цялостен текст на *Илиада* е негово дело и въпреки че е в проза, той изиграва значителна роля за следващите поколения преводачи, които подобряват и сравняват своите текстове с изданието от 1899 г. (Николова, 2002, с. 80–94).

Аналогична е рецепцията в детско-юношеската литература на другата Омирова творба *Одисея*. Години преди да бъде преведена епическата поема в цялостния ѝ вид, младите читатели са запознати с преживяванията на известния древногръцки герой по пътя към родната Итака. На български език са преведени три адаптации и са сътворени две родни.

Първата книга е споменатото вече издание на Иван Маринов от 1896 г. *Троянската война и странстванията на Одисея*. Текстът е разположен върху 22 страници, разпределен в 7 разказа и онагледен с 8 илюстрации. Проследяването на събитията не съвпада с Омировата хронология.

Творбата започва с тръгването на Одисей от Троя с натоварени от битката богатства на дванадесет кораба. Следва пристигането на острова на циклопите, престоят на героите на острова на бога на ветровете Еол и т.н. до завръщането на Одисей на остров Итака. Докато главният герой спи, са описани събития, случили се в негово отсъствие, и пътешествието на сина му Телемах. Следва срещата между баща и син, унищожаването на кандидат-женихите и благополучното събиране на семейството. Подредбата на събитията в тази последователност е често използвана от адаптаторите, вероятно, заради сложната композиционна рамка на повествователната Омирова техника със „скокове“ във времето и пространството, а също и за представяне на паралелно протичащите действия (Герджикова, 2003, с. 54–61).

Интерпретаторът на текста се е опитал да подреди последователно събитията във времето. Въпреки че обемът, подобно на *Илиада*, е редуциран, не е пропуснато нито едно събитие и малкият читател се запознава с цялостното съдържание на оригиналния текст. Употребата на имената и в тази част на изданието потвърждава предположението, че текстът е преведен от руски език, вероятно през френски език, Ермес вместо Хермес, Телемах вместо Телемах. От страница 38 до 40 е включен обзорен преглед на Омировото творчество, неговият живот и значението на неговите текстове за човечеството. Изтъкнат е и фактът, че Омир е изучаван най-много спрямо всички други творци в древността. Отбелязана е и липсата на цялостен български превод и на двете произведения.

Следващо е изданието на Генчо Негенцов и Георги Палашев от 1911 г. Под № 12 на поредицата „Картинна галерия за деца и юноши“ е отпечатано заглавието *Странстванията на Одисея*. На корицата не е посочен езикът, от който е преведено произведението, но в края на текста е поместен списък с отпечатаните до момента книги от поредицата и там е отбелязано „По превода на Жуковски“, което ни информира, че Ран Босилек адаптира Омировата поема от руски език. Изданието е с по-малък обем от „Илиада“ – 187 страници, и е само с 50 илюстрации.

Адаптацията започва от песен I, в която боговете се съвещават как да помогнат на Одисей да се прибере у дома, а Атина споделя със Зевс, че ще насърчи Телемах да потърси баща си в Спарта и Пилос. Не е представен разговорът между Атина и Телемах. Следва описание на острова на нимфата Калипсо и посещението на Хермес, който ѝ съобщава решението на боговете. Това е съдържанието на песен V в оригиналния текст. Оттук адаптацията следва хронологията на Омировата поема. От песен X е пропуснат моментът за престоя на Одисей и неговите другари на острова на лестригоните и битката с великаните людоеди. Във версията на Ран Босилек, след престоя на острова на Еол, воините стигат до земите на магьосницата Цирцея.

Описани са прекеждията на главния герой и пристигането му на острова на феаките, където гостоприемно е приютен. Той разкрива пред своите спасители кой е и за странстванията си след напускането на Троя. Цар Алкиной обещава да му помогне да се прибере в родната Итака. Когато пристига у дома, Атина преобразява Одисей в старец, който отива при верния си приятел Евмей, грижещ се за царските стада. Тук се срещат бащата и синът. Не са прибавени подробности за пътуването на Телемах до Спарта и Пилос. Краят на творбата следва оригиналния текст. Пенелопа разпознава обичния си съпруг и е много щастлива; Одисей отива при баща си; душите на избитите женихи са отведени в Аид от Хермес, а техните близки искат да отмъстят. Но боговете не разрешават да има повече битки и всички се прибират у дома и заживяват щастливо. В тази адаптация отсъства боят между Лаерт, бащата на Одисей, и Евпейт, бащата на убития кандидат-жених Антиной.

В интерпретацията на Ран Босилек всяко събитие е описано в отделен разказ. В края на книгата са включени кратки обяснителни бележки, което показва желанието на адаптатора да подпомогне четенето на текста. Специфичните за Омировия епос художествени епитети са използвани умело от Жуковски и преведени от Ран Босилек. Илюстративният материал отново е представен от Георги Палашев, а оригиналите, по които той рисува, са дело на Ф. Прелер и Бонавентура Дженели. Както и *Илиада*, българската адаптация на Ран Босилек на *Одисея* за юноши е преиздавана до 90-те години на XX в.

През 1923 г. Георги Юруков превежда от френски език *Омировата Одисея* по Ф. План. Произведението е част от поредицата „Библиотека за юноши“ и е единствената адаптация, която изцяло преразказва оригиналния текст, без да променя хронологията на събитията и без да пропуска важните моменти. Единствената промяна е решението на автора да обособи текста в шест „книги“.

В първата книга, озаглавена „Телемах“, са пресъздадени в осем кратки разказа първите четири песни, в които синът на Одисей предприема пътуване, за да проучи знаят ли другарите на баща му – Нестор и Менелай, нещо за него.

В следващата книга „Феакийците“ са обхванати приключенията на Одисей, описани в песни VI, VII и VIII. „Разказ за Одисей“ е озаглавена третата книга, в която главният герой разказва на гостоприемните домакини от остров Схерия за своите прежеждия по пътя. Феаките обещават да му помогнат да се прибере у дома – предлагат му най-бързия си кораб. По време на пътешествието по море Одисей заспива и когато се пробужда, е на родния бряг. Тази книга обхваща IX, X, XI, XII и XIII песен.

Моментът, в който Одисей се пробужда, и пред него се изправя богиня Атина, преобразена в млад овчар, за да му даде напътствия, е последната част от песен XIII в оригиналния текст и с него започва книга четвърта, наречена „Евмей“. Тук са описани преживяванията на преобразения като старец Одисей и неговият престой в хижата на свинаря Евмей – стар верен приятел на героя, и срещата между бащата и сина (от края на песен XIII до песен XVII).

Книга пета е озаглавена „Просякът“. В нея предрешеният старец Одисей влиза в родния си дом, разговаря с Пенелопа, без да бъде разпознат, и я окуражава, че съпругът ѝ е жив. Вярната Одисеева съпруга казва на Евриклея да помогне на госта да се умие. Възрастната дойка, отгледала Одисей от дете, го разпознава. В единадесет кратки разказа адапторът Ф. План е пресъздал преживяванията на героя от средата на песен XVIII до песен XX, когато Пенелопа се оттегля в покоите си и потъва в дълбок сън.

Последните тринадесет разказа са обединени в книга шеста – „Боят“, в която са включени последните четири песни от оригинала. На следващия ден по време на богато угощение съпругата на Одисей обявява условието, което ще определи за кого да се омъжи. Кандидатите трябва да стрелят с лъка на Одисей, но единствено неговият собственик улучва мишените, а след това с помощта на Телемах, Евмей и пастира Филетий напада женихите и ги избива. Единствено в тази адаптация битката е описана както в оригиналния текст. Не е пропуснат и моментът на отвеждането на душите на мъртвите от Хермес в Аид и битката между Одисей и баща му и разбунтувалите се близки на избитите.

В края на текста Ф. План помества „Някои бележки из гръцката и римската митология“ (с. 183–188), където са описани боговете и техните функции. Тъй като имената им в книгата са употребени според западноевропейската традиция, в скоби са указани старогръцките им съответствия. Книгата е сравнително слабо илюстрирана – само с 13 картини.

Авторът на адаптацията от 1923 г. следва изцяло повествователната рамка на оригиналния текст. По-голямата част от разказа се води от името на неутрален всевиждащ разказвач с изключение на песни IX–XII, в които самият Одисей пресъздава отплаването си от Троя до попадането му на острова на Калипсо. Френската адаптация е много коректна по отношение на съдържанието и точно представя всички събития на Одисеевите преживявания по пътя към дома. Но Ф. План по никакъв начин не се е опитал да пресъздаде епическия стил на Омировия епос – отсъстват характерните епитети и сравнения, използвани при описанията в оригинала. В стилистично отношение адапторът преразказва *Одисея* с помощта на съвременни езикови средства. Текстът е преведен коректно от Георги Юруков, без намеси в повествованието.

Следващата адаптация отново е за юноши и отново е преведена от френски език. Изданието *Одисея* е от 1929 г. и е с подзаглавие „разказана за юноши от Жорж Галиен“. Преводът е на Рачо Стоянов. Книгата започва с кратък предговор към „младия читател“, в който е пояснено, защо текстът е в проза и връзката между Омировата поема и настоящото издание. С уговорката, че не е пресъздадена изцяло оригиналната творба, Жорж Галиен уточнява пред своите читатели, че „тая книжка ще разкаже само най-интересните случки от „Одисея“ и се надява, че „може би тя ще възбуди“ у тях желание да прочетат „в оригинал едно от най-великите произведения на първобитната елинска поезия“ (Омир, 1929, с. 3). Адаптаторът ни приканва „да чуем и ние тая хубава история; да се качим на гордия кораб и с бели платна в синьото море, устремени към бледозлатистия кръгозор, да отплуваме към далечните брегове; да бъдем свидетели на чудесните приключения на Одисей!“ (пак там, с. 5).

Повествованието е разделено на осем разказа, в които събитията са подредени хронологически – от тръгването на Одисей от Троя и срещата му с лотофагите; следват приключенията в страната на циклопите; престоят на героя и неговите другари при Цирцея; изпитанието при преминаването на кораба през острова на сирените и неговият сблъсък при скалите Сцила и Харидба; Одисей в плен на нимфата Калипсо и отплаване от нейния остров; пристигане на острова на феакийците и успешното завръщане у дома. Разказът се води от името на автора и следва хронологията на събитията. Той умело е избегнал сложната Омирова композиция и повествователна техника. При гостуването си при цар Алкиной, когато се разкрива, Одисей разказва своите скитания на гостоприемния си домакин. Интересно са описани всички събития на остров Итака, включително и пътуването на Телемах, в разказ VII, преди развързката. Краят на книгата описва събирането на щастливото семейство след дългата раздяла.

Последната отпечатана адаптация на Омировата поема *Одисея* е от поредицата „Златна библиотека“ през 1940 г. – *Странстванията на Одисея*. Тя е дело на Георги Крънзов. Книгата не е преводна, не е включена в библиографските справочници за антична литература и се споменава за пръв път в настоящото изследване.

Интерпретацията на Крънзов е 46 страници, среден формат, а съдържанието е побрано в 28 кратки разказа. Авторът, подобно на своите предшественици, обхваща пътешествието на Одисей така, както е описано в песен V на оригиналната поема – от острова на нимфата Калипсо до острова на феаките; големия разказ на Одисей – от напускането на Троя до пристигането му на остров Огигия; и накрая пристигането в родината и разправата с кандидат-женихите. Щастливият край включва единствено разкриването и разпознаването на Одисей от върната съпруга Пенелопа.

Повествованието на Георги Крънзов е максимално опростено откъм описания, характерните художествени средства за епоса и от по-сложната композиция на Омировата творба. Изцяло отсъстват главите, описващи пътуването на Телемах. В книгата са включени десет илюстрации от Михаил Блек. Те могат да бъдат оприличени на скици, нахвърляни с молив, в които отсъства грацията на образите, така характерни за старогръцките рисунки.

На страниците на периодиката още от Възраждането присъства полемика около преводаческите опити върху Омировия епос, но осъзнатата важност на двете творби *Илиада* и *Одисея* за всяка нация, определяща себе си за културнопросветена, не спира и до днес да провокира българските преводачи. Те с вдъхновение не само превеждат, но и създават адаптации, които улесняват учениците при изучаването на античното културно наследство, а те са сред най-интересните явления в рецепцията на старогръцката литература за деца и юноши.

Литература

- Аретов**, Н. Димитър и Рахил Душанови. София: Народна просвета, 1988.
- Богданов**, Богдан, Николова, Анна. Антична литература. енциклопедичен справочник. София: Отворено общество, 1996.
- Герджикова**, В. Към повествователната техника на Омировата „Одисея“. Одисеевият разказ в разказа. – В: *Български език и литература*, 2003, № 2, с. 54–61.
- Домашни** ученишки библиотеки. Стара Загора: Светлина, 1908.
- Кирова**, Ел. Ученическите библиотеки в България (1878–1914). – В: *Годишник на Софийския университет, Философско-исторически факултет*, 1969, т. 62, кн. 3, История, с. 393–445.
- Класическа** библиотека. – В: *Училищен преглед*, 1925, № 8, с. 843–844.
- Книги** за училищни библиотеки. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1898.
- Крънзов**, Г. Странстванията на Одисея (по Омировата Одисея). София, 1940.
- Маринов**, Ив. Омир в разказ за деца. Троянската война и странстванията на Одисея. София: Янко С. Ковачев, 1896.
- Минев**, М. Омир за юноши. – В: *Училищен преглед*, 1929, № 6, с. 847–849.
- Негенцов**, Г., Палашев, Г. Троянската война. София: Картинна галерия, 1911.
- Негенцов**, Г., Палашев, Г. Странстванията на Одисея. София: Картинна галерия, 1911.
- Николова**, А. Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 3, Класическа литература. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002.
- Норман**, Ж. Омир. Илиада. София: Съгласие, 1929.
- Омир**. Одисея. разказана за юноши от Жорж Галиен; прев. Рачо Стоянов. София: Съгласие, 1929.
- План**, Ф. Омировата Одисея. София, 1923.
- Постановление** № 182 1884. – В: *Груев*, Й. Сборник от закони, правилници и наредби по Дирекцията на народното просвещение в Източна Румелия от 1878 г. до края на 1883 г. Пловдив: Областна печатница, 1884, с. 193–207.
- Правилник** за ученическите библиотеки и читални. – В: *Училищен преглед*, 1896, № 9, с. 940–941.
- Премии** за превод на класически писатели. – В: *Училищен преглед*, 1896, № 3, с. 211–214.
- Програма** за девическите училища и долния курс на девическите гимназии. София: Ив. Г. Говедаров и с-ие, 1897.
- Програма** за мъжките и девически гимназии и педагогическите училища. София: Държавна печатница, 1910.
- Програма** и правилници за народните средни училища (реални училища, мъжки и девически гимназии и педагогически училища). София: Държавна печатница, 1922.

- Програма** и правилници за народните средни училища (реални училища, мъжки и девически гимназии и педагогически училища). София: Държавна печатница, 1925.
- Програма** за IV и V класове на средното реално училище. – В: *Училищен преглед*, 1934, № 7–8, с. 37–55.
- Първи** списък на одобрените книги за ученически библиотеки при средните и специални училища. – В: *Училищен преглед*, 1897, № 4, с. 1–16.
- Побелтиц**, Ф. Троянската война. София: Доверие, 1928.
- Milton**, J. Translation Studies and Adaptation Studies. Sao Paolo: University of Sao Paolo, 2009. [прегледан 01.10.2013]. http://isg.urv.es/publicity/isg/publications/trp_2_2009/index.htm.
- O'Sullivan**, Em. Narratology meets Translation Studies, or, The Voice of the Translator in Children's Literature. 2003. [прегледан 01.10.2013]. <http://www.erudit.org/revue/meta/2003/v/n1-2/006967ar.html>.
- Shavit**, Z. Poetics of Children's Literature. Athens and London: University of Georgia Press, 1986.
- Thomson-Wolgemuth**, G. Children's Literature and its translation. An Overview. Guildford: University of Surrey, 1998.

„ЛИТЕРАТУРНИЯТ ЧАСТНИК“ ЛЪЧЕЗАР СТАНЧЕВ ОСНОВАВА КОРПОРАЦИЯТА „СЛАВЕЙЧЕ“

ВЛ. Л. СТАНЧЕВ

SUMMARY

Memories of the XX-th century poet Lachezar Stanchev, publisher, founder and editor of numerous magazines, newspapers and libraries (series of books), including the phenomenal monthly „Nightingale“ („Slaveyche“) for children and young people, personality who had a strong impact on the cultural life of generations of Bulgarians.

По време на „втория петгодишен план“ през 50-те години на миналия век живеехме в жълта къща на ул. „Камчия“, близо до важния софийски Орлов мост и киното „Влайкова“ с весели сутрешни прожекции. Къщата беше построена от семейството на леля ми Райна Иванова, сестрата на баща ми Лъчезар Станчев. Тогава моите 12-годишни мисли бяха затънали в четене на поредица от малки книжки, обозначени на корицата като: „Библиотека „Герои“. Не се изненадах, че на втора страница пишеше, че книжките се издават от Лъчезар, защото вкъщи непрекъснато се говореше за издаване на книги, списания, вестници и преводи от френски. След като прочетох десетина книжки, усетих, че всичките бяха на тема: Велика България. Години по-късно разбрах, че след войната книжките на тази библиотека са били иззети от разпространение, след включването им в държавен списък на забранените издания. И дори някои от авторите на книжки от библиотеката, като Стилиян Чилингиоров и Змей Горянин, са били репресирани за проява на великобългарски шовинизъм и за съучастие в управлението на страната преди края на Втората световна война. Тогава изобщо не съм се замислял върху забележителния факт, че издателят е успял така бързо да се преориентира към нови издания, че е останал незасегнат от репресия.

„За да финансира веселите китарни студентски сбирки, Лъчезар обикаляше редакциите и винаги успяваше да си събере хонорар за поръчани стихове, както се казва „написани на коляно“ или от стихотворни преводи“ – спомняше си Мамето – Елена. Лъчезар беше убеден, че като професионален поет, трябва да успява да осигури достатъчно добър живот на семейството си с полученото възнаграждение за литературна работа. Затова с течение на времето беше престанал да превежда от френски белетристични текстове за библиотека „Златни зърна“ и приемаше да превежда само поезия.

От натрупания през годините опит Лъчезар Станчев казваше, че още по-добро от това за преводите на поезия е възнаграждението, получено чрез съчетаване на издателска дейност с писателска, тоест чрез собствена издателска дейност да реализира отпечатване на собствени текстове. Затова още в 1933 г. Лъчезар и брат му Емил Коралов основават и започват издаването и редактирането на вестник и библиотека от книжки под името „Весела дружина“. Тези издания успешно се развиват до 1946 г. В този период три години Лъчезар е на специализация в Париж и въпреки това, през лятото, успява да създаде още собствени издания като: „Весело лято“, „Библиотека „Герои“ и по-късно „Библиотека „Незабравки“ заедно с литераторката Мамето – Елена.

Издателската дейност на Лъчезар Станчев изобщо не му е попречила на успехите в поезията за възрастни, като за написаната в Париж стихосбирка „Земя под слънце“ получава „Голямата годишна награда за поезия“, коментирана от Йордан Бадев под заглавие „Щастливците от 1939 г.“ във в. „Зора“ на 3.01.1940 г., бр. 6168.

След Втората световна война Лъчезар Станчев нито за миг не спира дейността си, а продължава като основател-редактор с ново, вече държавно детско издание „Чавдарче“, на което след две години успява да смени името с по-приятното „Дружинка“.

Дойде „априлската промяна“ в 1956 г. с Хрушчов и вкъщи настана олелия – Лъчезар Станчев беше успял да убеди ръководството на Съюза на писателите в старата си идея за ползата от издаване на голямо ново списание за най-малките читатели. Както е било преди войната, Лъчезар си събра помощници редактори и художници, а за уредник по разпространението покани брат си Веселин, с когото е работил в миналото. След три години се преместихме да живеем в новия жилищен комплекс „Изток“ и Лъчезар Станчев помогна на множество млади писатели и художници да се насочат към покупка на апартаменти в този комплекс. Това ставаше с идеята да има наблизко сътрудници за своите издания. Възможността, поради която Лъчезар можеше да ги кани, беше се появила благодарение на това, че архитектите на комплекса бяха негови студенти от Държавната политехника, където Лъчезар е бил преподавател по френски език, след спечелване на конкурс през 40-те години. На поканата да станат съседи откликнаха множество по-млади творци като Радой Ралин, Тодор Динов...

Лъчезар Станчев основа и редактира списание „Славейче“ като „корпоративно“ издание, със собствена съпътстваща библиотека от малки книжки и приложение вестник „Весело славейче“. Особено интересна беше библиотеката, защото той се пребори с ограниченията в хонорарната таблица и постигна възможността малките книжки да се хоноруват като големи книги – така успя да привлече най-способните от писателите за сътрудници. „Славейче“ постигна размяна на текстове и илюстрации с френски, руски, германски, чешки, полски и други издания и се появиха битови продукти с марка „Славейче“, дори шоколади. Голяма привлекателност към изданието дадоха любимите ми комикси, започнали още от първия брой. Комиксите тогава бяха обявявани за вредно явление, пречещо на качествената литература, и за това Лъчезар ги маскираше, като текстът към тях не се поставяше в облачета. „Славейче“ завладя малките читатели и с доходите от продажбите си започна да издържа Съюза на писателите.

Богатството и силата на „Славейче“ идваше от връзката на авторите и редакторите в изданието с читателите. И дори децата на редакторите често участвахме в непрестанните пътувания и срещи в цялата страна. Най-забележително беше вниманието, което се отделяше на учителите, като приятели на изданието.

На едно писателско събиране в разговора станало дума за постигнатия още първата година огромен тираж на „Славейче“ от 120 000 броя и Леда Милева, тогава редакторка на сп. „Дружинка“ с 10 000 тираж, в желанието да се защити, подхвърля: „Лъчезар работи за „Славейче“ като частник“. Баща ми споделил това с Мамето – Елена и тя се притеснила, защото по това време „частник“ беше отрицателна оценка, особено вредна за личността, към която е отправена. В действителност Леда и Лъчезар винаги са били в много добри отношения. И в случая Леда изтървала думата само, за да се защити. Може би затова на Лъчезар му се размина без последствия.

По време на честването на 100-годишнината на Лъчезар, организирано от Института за литература, на което присъстваше Леда Милева, разбрах от нея, че тя не знае кой е основателят на списанието „Дружинка“, на което е била главен редактор, а Ран Босилек – редактор. Когато ѝ казах, че това е Лъчезар Станчев, тя не ми повярва, че той е основал и нейното списание. Затова трябваше да ѝ изпратя по електронната поща снимка на брой от списанието, с каре, в което пише кой е редакторът през 1948 г.

От Леда Милева остана прекрасен спомен¹: „Лъчезар Станчев беше човек на перото и на делото. Тази комбинация не се среща много често. Особено рядко се случва двете дарби да бъдат равностойни, едната да не е за сметка на другата – писателят да бъде безспорно талантлив и организаторът да бъде непресъхващ извор на инициативи и на общественополезна енергия“. Корпорацията „Славейче“ продължи да работи за културата на българите повече от 50 години след основаването си от „литературния частник“.

А сега нещо за екслибриса на Лъчезар Първи срещу „оплакваческия синдром“.

През ученическите години събирах и разменях книги за четене със съученици. Тогава научих, че ако човек иска да си подреди библиотека от книги, трябва да постави знак за собственост върху книгата с етикет – „ex libris“, което означава „От библиотеката на...“. И този знак трябва да се залепи или отпечата на вътрешната страна на корицата на книгата, горе вляво. За един рожден ден на Лъчезар Станчев, с Мамето – Елена и сестра ми Румето, намислихме да му направим изненада и да го зарадваме с екслибрис. За целта, реших да илюстрирам негов стих. Спрях се на стих с отчайващо самосъжаление: „Бедни, бедни, Лъчезаре,

¹ Милева, Леда. Лъчезар Станчев – създателят на сладкопойното и незабравимо „Славейче“. – В: *Лъчезар Станчев от 30-те до игото на Париж и Усмивката*. лит.-критич. сб. състав. В. Чернокожев. София: БАН – ИЛ, Изд. център „Боян Пенев“, 2011.

къща в пясък си направи...“. Хрумна ми да илюстрирам стиха с пирамида под слънчев диск, тоест от „оплаквачески синдром“, да издигна стиха, чрез илюстрацията, до свръхпохвала и фараонско задоволство. Тази идея, разбира се, зарадва рожденика и той се пошегува, че след този екслибрис се чуди, като е първият с рождено име Лъчезар, дали вече да не се титулува Лъчезар Първи. При рисуването на екслибриса се притесних „от вродена скромност“ как да поставя знак за поколенията, че аз съм го изрисувал и ми дойде идея да поставя едно малко „л“ след фамилията, та двете букви накрая „в“ и „л“ да напомнят за моето име. Получи се надписът „Лъчезар Станчевл“.

В действителност, баща ми наистина можеше да се титулува Първи. Баща му Дончо Станчев – Лъчезаров бил учител, общественик, автор на стихове и драматични текстове за читалищни театри, и раняван участник в трите войни в началото на XX в. Учителят построява чрез заем от „Ипотечна банка“, заедно със съпругата си – учителката Донка, 8-стаен семеен хотел „Вила „Незабравка“ в най-модерния на времето бански курорт Вършец. За да се получи заем за построяване на втория етаж на хотела, трябвало е да се ипотекира (заложи като гаранция) първият вече построен етаж. Забележително е, че в началото на века двама учители без роднински наследства и никакви други доходи, освен от заплатите, са могли да предприемат и осъществят такъв инвестиционен проект. Дончо и Донка кръстили четвъртия си син, най-малкото си пето дете, на псевдонима на Дончо. Тогава в кръщелно свидетелство от 1908 г. се появило новото име Лъчезар, вече повече от век, широко разпространено из нашите земи. Днес почти всички улици на курорта Вършец са кръстени на учители и писатели, за моя изненада, от екрана на таблета могат да се видят дори улици „Дончо“ и „Лъчезар“.

ВРЕМЕТО И СПОМЕНЪТ В ЛЕГЕНДИТЕ НА ГЕОРГИ РАЙЧЕВ

ЕМИЛИЯ АЛЕКСИЕВА

SUMMARY

The problem of time and remembrance in the legends of Georgi Raychev is considered in the paper of Emiliya Alexieva. A connection is searched with the Bible and folklore. The movie Amarcord of Felini is a starting point to the morality.

В своите спомени великият Федерико Фелини отбелязва, че идеята за неговия филм „Амаркорд“ от американските комикси с техния герой малкия Немо. Фантастичното в нарисувания кораб „изплува“ по-късно в „Амаркорд“. Филмът пречупва през съзнанието детството на едно момче. В автобиографичната си книга той споделя следното: „Хората, които живеят в няколко градчета, градове или страни и имат отношение към всеки един от тях, оставят навсякъде частица от себе си. Аз целият съм на едно място – в Рим. Бих могъл да кажа, че част от мен е в Римини, но не мисля така. Отнесох Римини със себе си и сега това е Римини от спомените ми, място, където хората, дето живеят в момента там, няма да познаят, ако надникнат в съзнанието ми. „Амаркорд“ е такова надникване в моите спомени.¹

По-нататък той споделя, че не иска да се връща в Римини, защото „там го връхлитат призраци“, а действителността започва да воюва със света на въображението. Градът в „Амаркорд“ е сътворен чрез пространството на спомените. И точно този сътворен живот е по-точен от действително изживения. Освен спомените от детството Фелини извежда на преден план социалната тема – така типична за него. Символ на неравенството е Грандхотелът, където живеят „немислимо богатите“ – по думите на кинорежисьора, – една сграда, останала недостижима за малкото момче, заобиколена с бариера от задръжки, издигнати доброволно в собственото съзнание. Така тази забележителна кинотворба дава материал за размисъл и в рамките на нашата литература, за да видим как споменът е в състояние да трансформира действителността, да я преобрази и дори да я измести, защото реалността на измислицата може да се окаже по-истинска от самия живот. Във всеки случай животът ни налага най-различни ограничения, а в спомена човек е *свободен* – може да го допълни, да изхвърли всичко негативно, да го украси, да го промени!

¹ **Фелини**, Федерико. Аз, Фелини. мемоари. прев. от англ. Лидия Шведова. София: Хемус, 1997, с. 185.

В този смисъл аз откривам и връзка с проблема, който представлява интерес за мен. Легендите на българския писател Георги Райчев са събрани в книгата му „Небесният воин“. Те са с чудесни илюстрации от Вадим Лазаркевич и се превръщат в четиво, подходящо и за възрастни, и за деца. Това са авторски творби, но в тях се откриват преработени и библийски, и фолклорни мотиви. Явно, писателят е имал за основа не само чисто литературни източници. Съзнателно ги допълва, влагайки в тях много силен социален и морален акцент, като препратката е към съвременното му, защото то също като нашето време е било *кризисно*. На хората е необходим коректив, показване на стойностното в живота. Това е и главната му задача в тези произведения. В книгата си „Етиологичните легенди в българския фолклор“ А. Георгиева отбелязва следното: „Времето в легендата е съхранило особеностите на времето в мита – описват се събития, които не просто са се случили много отдавна, а са се случили и са били възможни в епоха, качествено различна от сегашната – в „началото“, когато се е създавал и устройвал светът, когато божеството е било на Земята и с него се е общувало непосредствено. Тази епоха е ценностно противопоставена на настоящето, тя е „свещената“ предистория, предопределила „профанната“ история на днешните хора“². В този смисъл легендите се свързват и с мита, но събитията, които са се случили в отдалечените времена, обясняват онова, което става в настоящето. Нормите (главно морални) са валидни за съвременния човек.

Книгата на Райчев се открива с легендата „Небесният воин“. Започва така: „Някога, в дълбока старина, в големия град Бейрут, царуваше добър и благочестив цар. Той имаше само едничка дъщеря, хубава като месечина, която царят обичаше и пазеше като зеницата на окото си.

Людете на онова царство също бяха смирени, добри и работливи. Но и царят, и народът му бяха езичници – кланяха се на идоли и на каменни богове. Не веднъж при тях бяха идвали проповедници да ги посветят в името на едничкия Бог и правата Христова вяра, но онези люде държаха на своите мъртви богове и отричаха кръста Христов.“³

Текстът на Райчев повтаря в основни линии житието на свети Георги, но без частите, описващи младостта му, способностите му за изцеляване и спора с император Диоклетиан. Най-важна и в дадения случай е битката със змея, олицетворение на злото. Основната теза на писателя е морална. Споменът за чудото, за избавлението препраща към времето на езичеството и приемането на християнството от хората. Принасянето на жертви е убийство, т.е. нарушена е най-важната заповед: „Не убивай!“. Затова е изпратено и тежкото изпитание, но и пасивното очакване на смъртта не носи спасение от злото.

Втората легенда „Минзухари“ е изградена върху основата на библийски текст – Евангелие от Матей [2:18]. Писателят свързва библийското с фолклорното обяснение за произхода на растения, животни и птици. В основата на живота е бо-

² **Георгиева**, Албена. Етиологичните легенди в българския фолклор. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 1990, с. 11.

³ Цитатите се дават по изданието **Райчев**, Георги. Небесният воин. легенди. карт. Вадим Лазаркевич. София: Хемус, 1940, с. 40.

жественото начало в природата. Времето се измерва чрез кръговрата на сезоните. Пролетта е възкръсване от ледената прегръдка на зимата, а малкото жълто цвете е символ на живота, като свещ на гроба Господен.

„Божа кравичка“ препраща към Новия завет, към тежкия и изпълнен с лишения живот на Йосиф и Мария. Тя е творба за срещата на малкия Исус със злото, с дявола и неговата способност за превъплъщение, за многоликостта му. Отново авторът поднася идеята, че силната вяра и молитвата са в състояние да отклонят всяка беда.

Във всички творби от този сборник съществува една обща тенденция. Припомня се дълбоката древност, а моралните послания се отнасят към съвремението. В легендата „Светулки“ се открива препратка към Евангелие от Лука. Писателят превръща светулката в метафора. Тъмната нощ е плашещият, непознат житейски път, вярата в Бога го осветява, а светулката е знак-поличба.

„Богородична диня“ е смесица от Стария, Новия Завет (Евангелие от Лука) и елементи от вълшебна приказка. Има една фраза, която се повтаря в легендите: „За Бог невъзможни неща няма“. Фантастичното също намира своето място. За една нощ семената се превръщат в зрели плодове.

Великият Код – Библията е онзи текст, който вдъхновява Райчев. Евангелието от Йоан е допълнено от фолклорната представа за кръсточовката – малката птичка, опитала се да извади гвоздеите от ръцете и краката на разпнатия Исус. Той я благославя, а тя напомня за страданията му. Но това е и авторовото послание: не е възможно да се забравят мъките, предателството, злото – има ги на грешната земя – и в миналото, и в настоящето, и в бъдещето. Фолклорното разбиране за справедливото наказание е отнесено към етиологичната легенда за произхода на трепетликата. Цялата природа притихва, смирява се пред страшната майчина болка на Мария след смъртта на Исус. Само трепетликата нехае и е наказана да трептят листата ѝ денем и нощем. От библейския текст и фолклорното начало, вплетено в него, писателят извежда една морална максима: „Не е възможно да си безучастен към чуждото страдание и да смяташ, че бездушното ще остане незабелязано и без възмездие!“. Ако обаче се обърнем към нашето време, ще се убедим, че тази максима почти не важи. Ежедневно сме свидетели на човешко безразличие. Другото е изключение, при това този проблем се задълбочава. Причината е, че патриархалното общество е било най-тясно обвързано с вярата, следователно и табутата в него са действали. Сега вярата е разрушена – мисля, че това е и обяснението за срина в морала.

В легендата „Иринкина душица“ Райчев разработва мотива за чумата. В творбата тя е представена като зла жена, която не знае милост. Срещу нея е Господ – той превръща мъртвото дете в цвете. Отново се внушава мисълта за възкресението – смърт няма!

В творбата „Калинка“ се излиза от схемата на типичното за легендата. Тук по-скоро писателят използва поетиката на приказката – вълшебството е водещо.

И в „Майчина клетва“, и в „Господ овчар“ се търси моралният момент – майката не е уважавана от децата си и ги проклита за лошото им отношение; в другата легенда – напротив – показва се, че почитта към старите хора носи добро и се възнагражда. Останалите легенди „Снаха лястовичка“, „Божи дарове“, „Байно-

ва булчица“, „Клетва господня“, „Божии цветя“ повтарят схемата в цялата книга – доброто се възнаграждава, злото е наказано. Така е и в „Хайдушко село“, където хайдутите са по-скоро разбойници, а не народни защитници. Те не живеят по божите закони, нямат църква и свещеник. Веселят се по време на пости. За доброто и подслона, който му дава, Бог се отплаща на бедната вдовица (социален момент), като я спасява, а селото, населено със зли хора, е потопено под водата. В Стария Завет могат да се посочат такива примери.

Споменът, връщането в миналото се свързва с мита, с една далечна епоха, която противостои на настоящето. На читателя е необходимо да знае как, кога и по каква причина са възникнали нещата, свойствата, особеностите, с които съществуват и към днешния ден.

Когато Райчев се насочва към Библията, той използва време, което е на границата между мита и историята. Съществува обаче и друг тип време, при което доминира неопределеността, характерна и за приказката, и за фолклора. Във всеки случай и единият, и другият тип са насочени към съвременността ни в опит чрез спомена да се потърсят изгубените морални устои. Така се провокира размисъл за причините, породили кризата в човешкото ни битие.

Ако се върнем към Фелини, то той е записал, че към Юнг питае доверие и възхищение, които не познават граници. Смята, че неговото учение му е дало перспектива да наблюдава живота, откривайки възможност смело да прилага натрупания опит и материал, скрити под развалините по думите му от страховете, неосъзнати помисли и незабелязани рани. Тези размишления могат да бъдат съотнесени към колективното съзнание на общността и да обяснят проблемите, възникващи при възприемането на случващото се в битието, в ежедневието на човека. В същата книга „Да направиш филм“ Фелини споделя още: „Ние продължаваме да изграждаме все още идеализирани образи за нещата, които наблюдаваме. Идеалите прикриват действителността. Няма нищо идеално, няма идеална жена, идеална двойка, идеално място, идеална ситуация; всичко зависи от това да се научим да живеем с проблемите си.

Ние продължаваме да изпитваме респект пред ценности и общи принципи, които повече не са ни необходими... Настоящият процес на разпадане на обществото ми се струва напълно нормален: за мен той не е признак на гибел, а признак на живот. Животът се състои от преобразования“⁴.

Разбира се, всеки би могъл да се съгласи или не с великия кинорежисьор. Във всеки случай споменът като отправна точка и в „Амаркорд“, и в творбите на българския писател е свързан с миналото, с общността, с колективните представи за нещата, които обаче в нашето време все по-трайно се разрушават и по тази причина посланията за повече доброта, морал и човешка съпричастност много трудно достигат до егоистичното съзнание. Посланието на Райчев към неговите читатели е такова. Обръщането назад всъщност е поглед и в бъдещето.

⁴ **Фелини**, Федерико. Да направиш филм. [спомени, статии, бел., анкети]. прев. от нем. ез. Григор М. Григоров. София: Наука и изкуство, 1986, с. 161.

УСАМОТЕНИТЕ ВЪЗРАСТНИ И НЕБЕСНАТА ПРИКАЗКА НА ДЕТСКИЯ СПОМЕН

РОМАНТИЧЕСКИ „МИТОВЕ“ И НОНСЕНС В СБОРНИКА С
РАЗКАЗИ „САМОТНИТЕ ВЯТЪРНИ МЕЛНИЦИ“ И В ПОВЕСТТА
„ЖИВОТ В НЕБЕТО“ НА СТАНИСЛАВ СТРАТИЕВ

ГАЛИНА ДИМИТРОВА

SUMMARY

This text is an excerpt of a thesis, the subject of which is „Types of memories in Bulgarian Literature for Children“. The target of our study is the typology of the literary reminiscence narrative, connected with the memory of childhood and covered in the autobiographical or memoirs texts. One of the main points in the whole context, and the currently-presented comparative observation on Stanislav Stratiev's texts, are the signs of the chronotope related to the childhood memories or to the so called „localization“ or the „dating“ of the childhood memory. In Stratiev's particular texts, the signs of the children's chronotope are presented as a reminiscence between the seasons and the human ages and as the first locations of memory, connected with the notion of the home as a centre in the children's minds – the street and the bag. We are also interested in the lyrics of the prose story, its psychological analysis and the retrospective types of narration. These fundamental foreshortenings in the field of the childish prose and literature for children, are here discussed through the sentimentally-novelistic myths of „The Promised Land“ and „The Golden Age“ of the childhood, including the „nonsense“ elements, presented in Stratiev's poetics.

Текстът е фрагмент от дисертационен труд на тема „Модели на спомена в българската литература за деца“. Обект на изследване е типологията на литературния наратив на спомена, свързан с паметта за детството и отразен в автобиографични или мемоарни текстове. Един от основните пунктове в контекста на целия труд и на тук представеното сравнително наблюдение върху текстовете на Станислав Стратиев, са хронотопните знаци на детския спомен или т.нар. „локализация“ и „датиране“ на паметта за детството. В конкретните текстове на Стратиев знаците на детското времепространство са представени като реминисценция между годишните сезони и човешките възрасти и като първите локации на спомена, свързани с представата за дома-център в детското съзнание – улицата и куфара. Интересува ни също лиризирането на прозаическия сюжет, психологизацията му и типовете ретроспективност на повествованието. Тези съществени ракурси в полето на инфантилната проза и литературата за деца тук разглеждаме

през сантиментално-романическите митове за „обетованата земя“ и „златния век“ на детството и нонсенсовите елементи в поетиката на Стратиев.

Ключови думи: памет за детството, детски спомен, ретроспекция, лиризация, психологизация, знаци на хронотопа, локализация, датиране, улицата дом, куфарът дом, романтически митове, нонсенс.

Въпреки че ситуираме посочените текстове на Станислав Стратиев в рамките на два различни модела на спомена (репрезентативен и рефлексивен), тези повествования са свързани концептуално чрез специфичната, „иносказателна“ поетика на автора. Те универсализират партньорството между детската памет и въображение не толкова в автобиографичен, колкото в екзистенциално-философски план и психологически план: като ценностен контрапункт на зрелостта, но и като „терапевтично“ средство в междупоколенческите взаимоотношения. Общ типологичен нюанс е и лиризирането на прозаическия разказ, най-често през символиката на детските микропространства и сезонността. Освен стилистиката и експресивните изразни средства, определящи уникалния „език на паметта“ у Стратиев, двата текста генерират сходна риторическа стратегия, характерна както за детската ни литература, така и за направлението на т.нар. „инфантилна проза“. Стремешът и на двата сюжета, посветени на детството, е да се прозре „абсолютната самота“ на детето сред възрастните, от една страна, а от друга – да се предотврати „амнезията“ на зрелостта, заради която чувствителността на детските сетива у възрастния е притъпена или напълно унищожена.

Идеята за интуитивното и емоционално детство и за виталността на детския спомен е „кодирана“ още в онасловаването на двата текста. Заглавието „Самотните вятърни мелници“ ясно отправя към потенциала на инфантилната идея да онагледява и онаслови романтическия мит за „златния век“ и „обетованата земя“ на детството. То е като оазис сред пустините на живота, като антитеза на човешката „несвобода“ в зрелостта. Възрастният „бяга“ в спомена за собственото си детство, за да се почувства приютен. В същото време, уморена от борбата с житейските вятърни мелници, зрелостта отдавна провижда в рицарските постъпки белег на „лудост“ и неадекватно поведение. Донкихотовците, които в детството са били модел за подражание, пример за благородство, смелост и висок човешки дух, в прагматичните очи на възрастния са несъвместими с действителността, самотни идеалисти, чиито комични образи суровият живот отхвърля. Детството е символ на щастие и свобода, на активно и смислено живеене в света на въображението и играта. С настъпването на юношеството красивите идеали един по един отмират и започва усамотяването на човешката душа, откъсването ѝ от извора на детството.

Сходна метафорична енергия притежава и заглавието на повестта „Живот в небето“. Неговото послание е колкото иносказателно, толкова и лесно „преводимо“. По един поетичен начин, то реактуализира концепцията на Дора Габе за близостта на детската душа до света на трансценденталното, на интуицията, на мистично-притчевото и поетически пълноценно изживяване. „Учейки“ и опознавайки света на възрастните, малко по малко любопитството тласка детето към порастването, но познанието в крайна сметка го отвежда до зрялата възраст и то разбира, че крилата на въображението му трябва да се „свият“, че светът е сив и рационален, а

не цветен и вълшебен. В Стратиевия текст тази идея е проектирана чрез противопоставянето между символичните пространствено-времеви контури на детството и зрелостта. Локализирането на детския спомен в куфара-дом компенсира своята пространствена ограниченост чрез широтата на детското въображение, за което всяка граница е условна. На другия полюс стоят неограничените пространствени параметри на зрелостта за сметка на виталните ѝ граници. Разминаването между двата свята е „разположено“ в една мисловна координатна система, чиито оси – хоризонтална и вертикална, символизират „екзистенциалния кръст“, образуван между телесната субстанция и човешкия дух.

Докато не направи първи крачки, малкото дете е хоризонтално положено в пространството по принуда, то лежи и наблюдава, но всичко, което вижда, всъщност създава вертикално усещане, характерно и за сакрализираната визия на света в съзнанието на религиозния човек: истинската витална същност на битието се намира по-високо от „земното“ равнище – на небето. Проходи ли, положи ли реално тялото си във вертикалността на пространството, колкото и да е парадоксално, детето е принудено да гледа повече в земята, за да пази равновесие. Така човек постепенно започва отдалечаването от небесната къща на душата си, сакралната му връзка с детството започва да изтънява и да къса нишката на паметта за чудесно-приказното и митологичното битие. Фразата: **„Живях на небето, докато продох“** (Стратиев, 1988, с. 40) не е просто преход между темпоралните граници на спомена и на реалния житейския път, а ключов поетически образ за трагичната същност на човешкия път. „Вървенето“ по него означава отдалечаване от автентичната, свободна детска същност: „[...] но аз и не подозирах за тяхното съществуване. Защото **живеех на небето. Земята не виждах и не познавах**. Лежах в куфара, слънцето грееше през листата на вишната, **която растеше на небето**, гледах надвесените над мен клони, подскачащите **по облаците** врабци, прелитащите с **къдррави** движения переруди. **Виждах само небето и всичко идваше до мен от него** [...]“ (Стратиев, 1988, с. 36–37).

Световите на детето и възрастния и в двата текста на Стратиев са проблематизирани или сблизени през способността на героите да провидят абсурдността на стандартните категории, с които зрелостта често етикетира различието. Проницателната интуитивност на детето е възплътена в критичния повествователен поглед, за който повърхностните дефиниции за нормалност и аномалност са противоположни на детската гледна точка. Специфичните черти на тази опозиция в текстовете на Стратиев се разкриват отчетливо и през символиката на хронотопа. Споменът и в двата случая притежава своите уникални локации и „времена“, универсализиращи и утвърждаващи сакралността на детството, като контрапункт на профанизираната се зрялост. Именно специфичните времепространства на миналото, в които се завръща детският спомен в повествованията на Стратиев, допълват романтическите умонастроения и общата лирично-носталгична нишка на историите му.

В „Самотните вятърни мелници“ „светите места на паметта“, както ги нарича Мирча Елиаде, са ситуирани изцяло в микропространството на **кварталната уличка**, в която „бъгашото“ от настоящето съзнание на възрастния се приютава.

Това е „лоното“ на спомена за детството, мярата за света, свързана с „лиризма“ на детската гледна точка и с фикционалните ситуации в детското въображение. Те „очудняват“ иначе тривиалната, сантиментална история на кварталните хлапаци на прага между детството и юношеството. Макар и част от населеното място, улицата не взаимодейства с останалите „градски дестинации“ на паметта и, което е по-важно, картината на миналото не страда от липсата на „комуникация“ с тях. Традиционният образ на „родната къща“ и „бащиния дом“ тук няма нужда от „покрива“ на конкретна сграда или от специфична архитектурна среда, за да провокира носталгичното завръщане в спомена. Функцията „обитаване“ се отнася до събирателния топос на улицата, като архетипна обща къща на всички деца. Тя е видяна като съкровен символ на дома-център в детското съзнание и универсална алегория на мечтанието на възрастния по „шарената къщичка от детството“. Улицата от „Самотните вятърни мелници“ поражда не само желанието да си спомниш миналото, но и порива към притчовото и лиричното слово, с което се „канонизира“ цялата „златна“ детска възраст. Не случайно децата в повестта възприемат обикалянето ѝ, излизането от квартала и от града, като околосветско пътешествие.

Въпреки колоритността и „необикновените“ човешки качества на всички обитатели от Стратиевата улица, три алегорични персонажни типа съставляват ядрото на инфантилната идея в сборника. Те са едновременно носители на детското и медиатори между световите на малки и големи. В контекста на роматичните умонастроения, физическата зрялост на тези герои не накърнява, а подчертава „необикновената“ им духовна еволюция. Това са: **Атанас Лудия**, който по рождение е „спасен“ и неопетнен от нейната мнима нормалност. Както подсказва името му, той олицетворява безсмъртието на детската душа. Затова Атанас не остарява нито физически, нито духовно. Надживявайки детството на кварталните хлапаци, с които играе, той продължава да се сражава с вятърните мелници, остава единственият вечен Дон Кихот, опората на приютяващия детски спомен. Следващият подобен персонаж е **Чичо Николай, идеалистът романтик**, чиято вяра в доброто побеждава крайния рационализъм и драматичното безверие, които царуват в прагматичния свят на големите. Той неуморно насърчава доброто у другите, отключва го с усмивката и собствената си добронамереност. Тази утопична победа отново е символично маркирана в избора на името му, а оптимизмът на героя заразява неговите съседи.

Не е случайно, че когато идеалистът чичо Николай или Атанас Лудия отминават по улицата, сякаш „напускат сцената“, „декорите“ в разказа на спомнящия си рязко потъмняват, слънцето символично залязва или се „разминава“ с тях, както хората се разминават с добродетелите от детството и с идеалите си. Този детайл присъства в идентичен епизод, отнасящ се и до двамата „наивници“, които другаде биха били гледани с присмехулни очи: „[...] Когато Атанас **отмина** нагоре към затвора, **слънцето се размина с него и отиде точно в обратната посока – залязваше [...]**“; Щом чичо Николай **отмина** надолу по улицата, **червените облаци, които бавно изстиваха от залеза, станаха изведнъж сиви, свиха се и се затътриха към края на небето [...]**“ (Стратиев, 1980, с. 99).

Третият образ в сборника на Стратиев, символизиращ детскостта, е **Човекът, който никога не лъже**. Този път името перифраза обозначава пряко идеала, мита за съвършено откровеното детско същество. Човекът, който е възмъжал и омъдрил, без да забравя „родината на душата си“, както Дора Габе нарича детството. Този типаж представлява венецът на „инфантилната“ идея, на „утопията“ за порасналото дете, което си остава с неопетнена душа по свой избор. Детската му откровеност, съчетана с мъдростта на старец, го превръщат в чудодееен, мистичен персонаж. Неговото смирение и доброволно отшелничество респектират и очароват останалите хора, затова той е на такава почит сред обитателите на уличката. Нито едно важно събитие, нито едно **тайнство** в живота им, като раждането, сватбата и смъртта, не може да мине без неговото присъствие. Той възплъщава почти митологичната фигура на светец, гадател, пророк, единствен разговарящ с върховното светило – Слънцето, лечител на тъгата и душевните болести, равен и все пак различен от останалите. Човекът, който никога не лъже, може да бъде наречен „архетипен символ на детето“ и алегория на детскостта. Той е медиатор между световите на родители и деца.

През тази триада от романтично-утопични образи и човешки присъствия индизказателно е изведена и **сакралната визия на детството**, неговата **небесна** същност, като контрапункт на „заземената“ зрялост. Именно „детските небеса“ са в центъра на невероятната история за детствата на баща и син в повестта на Стратиев „Живот в небето“. Ето защо може да се каже, че въпреки наглед различната конфигурация на спомена-небивалица, и тук романтично-мечтателното начало не е доразвито и дофантазирано чрез поетичното партньорство между паметта на възрастния и въображението на детето.

В повестта пространствените средоточия на „идеалното“ детство присъстват в специфичен, нонсенсов вариант. Те са още по-категорична антитеза на битието и недостатъците на възрастния, загубил паметта за детството си. Неговата „сивота“ е категорично иронизирана и отречена в своето „нездравословно“ съществуване чрез преплитането на реалния детски спомен и небивалицата. Именно тя, като еквивалент на гъвкавото детско въображение, се оказва терапевтичното средство в междупоколенческото общуване. Нещо повече, тя неочаквано преодолява житейските стереотипи и „възкресява“ детскостта в общото настояще на баща и син, скрепявайки обичта им. Именно в това абстрактно „сливане“ между достоверното и фантастичното се ражда приказката на спомена, а детето и родителят сближават душевностите си както никога. Във факта на съкровеното им общуване извън профанизираната действителност се крие поезията и усещането за притчово звучене на спомена.

Най-важният нонсенсов елемент в повестта е символичното „затваряне“ на детството в куфара – пространство, достатъчно защитено и „тясно“, за да бъде невъзможно и неизкусително за пребиваване от възрастния. В **куфара дом** Стратиевите герои „скриват“ и съхраняват от земния свят небесата на „свещеното“ си детство. Капакът на куфара е щит срещу социалните абсурди и личностните недъзи в света на възрастните, а на дъното му детето може да се усамоти в очудения си, витален вътрешен свят.

Романтичното мечтание по миналото в сборника с разкази и в повестта за деца на Стратиев има и своите асоциативно-**времеви** знаци. В „Самотните вятърни мелници“ това са сезоните пролет и лято. Тяхното пъстроцветие, като знак на безметежното детско време, обединява една генерация от деца-връстници, и създава „архипелаг“ от витални човешки характери-типове. Тази позитивна утопия на „високите“ човешки присъствия може да се нарече проникване **в** и проектиране **на** детската трансцендентална същност и на ирационалния детски свят върху прагматичното, скучно битие на възрастните, лишено от „чудеса“ и полет на въображението. В повестта „Живот в небето“ пък маркерът на времето или „датирането“ на спомена е преди всичко есенната метафора на зрелостта. Лиричните интонации в спомена са провокирани от реминисценцията между различните житейски периоди и годишните сезони. Те са изживени не като календарни времена, а като „емблематични“ душевни състояния. И са се отпечатали завинаги в детската памет. Златната есенна метафора на зрелостта и златният век на лятото-детство са двете опорни точки на романтичния спомен-мечтание. Мисленото пътуване между тях, съчетано с небивалицата, преодолява реалните времеви граници между минало и настояще, както и възрастовото разноречие.

Ретроспективността е другият обединяващ елемент в двете Стратиеви повестования, въпреки че във всяко от тях тя представя различен тип динамика в реконструкцията на миналото времепреживяване. В „Самотните вятърни мелници“ завръщането в сакралното детско време чрез ретроспекцията се локализира предимно в статичното, тясно и уютно пространство на уличката от детството, а основното изразно средство е „едрият план“ на човешките характери. Всички те са алегорични типове на високодуховната личност, която пази връзките си с инфантилното, с чистото си детско начало. Действието е по-скоро лежерно-съзерцателно, отколкото основано на събитийността и причинно-следствените сюжетни връзки. В „Живот в небето“ постановката на спомена е по-скоро драматургична, отразяваща спонтанността и сегашността на действието, което е много **динамично** и гъвкаво, с неочаквани обрати и изненадващ финал. Неговото движение по „сцената“ на ретроспекцията е синхронизирано с мизансцена, а „декорите“ на миналото и настоящето се разместват пред очите на читателя най-вече чрез диалозите между героите.

Завръщайки се все по-назад във времето, разказвачът в „Самотните вятърни мелници“ е длъжен да не напуска уюта на кварталната уличка, за да постигне равномерното „разливане“ на носталгичното внушение в хода на целия разказ и да разкрие „драмата“ на порастването. Обратно, в „Живот в небето“ наблюдаваме размах на действието и грацията в него, макар че темпорално то тече в два плана – като акцент върху реалния спомен и като разказ за „прераждането“ на миналото в настоящето чрез nonsensовите случки. Историята в повестта е провокирана от безпомощността на порасналия „рицар“ и мечтател да се справи с наследника си. За да намери път за комуникация с детето, той се принуждава да си „доизмисли“, да дофантазира спомена за себе си. Това е единствената възможност на зрелия човек да възстанови „белите полета“ на паметта, неустоели на хищността на времето. Най-неочаквано обаче небивалицата разрушава клишетата на възрастта и

настоящото и куфарът дом победоносно е утвърден от връстниците на детето като „модерното“ детско пространство.

Този комуникативен синхрон е зададен още в началото на повестта, макар да изглежда като неволна хрумка на възрастния, който се опитва да успокои детската настоятелност. Животът в куфар се ражда като опит да се прикове вниманието на плачещото дете, историята не е „готова“ в съзнанието на възрастния, а се създава в момента, чрез вербалната „игра“ между спомнящия си възрастен и любопитното дете, артикулирана като въпроси и отговори. Приказното действие обаче, като олицетворение на детската гледна точка, неусетно се пренася в настоящето, осъществявайки онтологичния си жанров смисъл – история, която се разгръща извън обозримото време и пространство.

Тя не се ограничава някъде, а се случва на различни места и „прескача“ свободно във времето, пораждайки една след друга комично-абсурдни или съответстващи на приказните ситуации. Същевременно, всички участници в нея и всички събития стоят адекватно в настоящето на детето, в неговата съвременна действителност и в тази на връстниците му. Те могат да разпознаят в местата и героите „гласа на своето“ време: трамваят, дворот, кварталната градинка, будката за вестници, крадците, кондукторът, гражданите, родителите, децата, дори петелът, познат от „Самотните вятърни мелници“. И в тази повест, макар и като шрих от детските спомени за „живота в небето“, времето е посредник между действителния свят на възрастните и трансценденталния „протосвят“ на детството. Моментът, в който родителят „потъва“ напълно в спомена, отключва „преобразяването му“ в детето, за което си спомня. **Оказва се, че именно съхранената памет за миналото е „вълшебното средство“ за сближаването между гледните точки на баща и син, на дете и възрастен.**

Повествованията на Стратиев използват иносказанието и небивалицата не само в услуга на приказно-притчовия разказ, но и като средство за ирония и автоирония, за да „реанимират“ съпротивителните сили на мислещите хора срещу абсурдите не само в социалния живот, но и в собствените им умове. Именно остротата на това вътрешно зрение „узаконавя“ и уплътнява не само общия сантиментално-лиричен тон, но и сакрализираната визия на **улицата дом** в „Самотните вятърни мелници“ и на обиталището на **куфара дом**, превърнал се в изходна пространствена точка за нонсенсовата история в „Живот в небето“. И двете са свързани с романтичния споменен модел на Станислав Стратиев, с психологизма в творчеството за деца, а и с тенденциите в инфантилната проза по отношение интерпретациите на автобиографичността.

Не случайно в предговора към първи том от „Събраните съчинения“ на Станислав Стратиев, Светлозар Игов говори за „радиалния строеж“ на цялото творчество на този автор, което притежава впечатляваща вътрешна хомогенност като концептуалност, тематика и изразни средства. Като същностна част от това творчество, дебютният сборник „Самотните вятърни мелници“ (1969) и повестта „Живот в небето“ (1983) имат множество идейносъдържателни средоточия. Но най-същественото сред тях е универсализираната, романтическа визия на **детството**,

като архетипен модел на автентичната, одухотворена и свободна човешка същност. Споменът за нейния „небесен“ произход може да бъде не само своеобразен бунт срещу крайно принизеното битие на зрелостта, но и да се окаже единственото, вълшебно-изцелителното средство за усамотената душа на възрастния.

ШЕГОВИТАТА ВЕРСИЯ ЗА ПИЕДЕСТАЛА НА ГЕРОЯ: „ИМА ЛИ СМИСЪЛ ДА УТЕПВАМЕ МЕЧКА“ НА ПАНЧО ПАНЧЕВ

НИКОЛАЙ КИРИЛОВ

SUMMARY

This article examines „Is it of use to kill a bear?“ by Pancho Panchev as a literary work in heterogeneous genre – this comedy is addressed to spectators of age and at the same time to children. The basic theme of the play is the tale of the mythical Hero who conquers the evil Beast, but this theme is represented in the dramatic text ironically and in travesty. The specific „alter ego“ of the Hero, the Bard who glorifies the feats of arms of the Hero is represented humorously. In this sense the dramatic text is interpreted as dedicated to the problem of so-called „collective memory“ (a term in sociology and anthropology brought into use by Maurice Halbwachs). The regeneration of archaic models, public history and its casting in monuments are represented as substitution and falsification of the truth.

Когато подхождаме към това, което обикновено се нарича „литература за деца“, се изправяме пред няколко въпроса. Първият, разбира се, е за скритото в названието специфично противоречие. Обсъждането на жанровата таксономия отново е съвсем уместно – доколко едно произведение е *за деца*, при условие че е написано от възрастен? Възрастният може ли да говори на децата, без да говори на или за възрастните? Един подход би могъл да неутрализира тази неяснота – така вместо да се онасловават тип или жанр, могат да се набележат проблематизации – в случая това е класификационно напрежение, което може да се нарече „Алиса“, може да се нарече „Малкият принц“, но може да се нарече и „Хитър Петър“. И така, за разлика от обектите на естествените науки, занимаващи се с процеси, върху които човешкото влияние е ограничено, художествената литература се изплъзва на подредбата, пораждайки „приказки за малки и големи“, „истории за деца и възрастни“, „стихове за непораснали и пораснали“ и пр. хетерогенни форми, често отказвайки да диференцира (за разлика от физиолозите и психолозите) детето и възрастния. В определен смисъл нито една литературна творба не е *usum delphini*, защото нейното ползване е основно от възрастния – може да се нарече възпитание („поука“), предаване на знание или забавляване на детето, но, в крайна сметка, субектът на извършването е възрастният; ако той цели нещо, го цели *от себе си*, от своята гледна точка. Това е видимо, например, в доста от текстовете на Валери Петров, определяни като „за деца“, много от които

приемащи като участник фигурата на възрастния, противопоставена или съпоставена с тази на „малкия човек“: в „Копче за сън“ дядото разказва приказки, защото „времето му е кратко“ и *за да* приспи Оги, който не бива да му го „хаби“; в „Йо-хо-хо“ Актьорът в един момент очевидно разказва пиратската история, *за да* получи в замяна непозволените ампули, а в „Бяла приказка“ приказката се ражда в самотата на Метеоролога, а героите се явяват, *за да* го развеселят.

Когато става въпрос за драматически текст, се наслагват особености. Това е текст, написан от възрастен, за да се *играе* от възрастни, но все пак „за деца“. Тази специфична парадоксалност преди всичко застрашава интерпретатора да изпадне в глупаво положение, *тълкувайки* игра (позиция, сходна с тази на обясняващ виц). Същностният за играта хедонизъм отхвърля „разчитането“, многосмислието, задеността с послание. Играта може да се „разбере“ само като „правила“, на играта можеш да се наслаждаваш, но не и да размишляваш върху нея. В нея се участва или не, тя доставя удоволствие или е скучна, може да бъде сложна или проста, но винаги включва само играещите. Този, който наблюдава игра, може единствено да съ-преживее, но не и да разтълкува. Отстранената позиция на разсъждаващия е най-малкото излишна, ако не и пречеща. Тъкмо драматическият текст за деца активира тази колизия. В него осезаемо се засрещат егоистичният херметизъм на *homo ludens*, отдаден на насадата, „забравящ света“, и „неутралната“ позиция на *homo philosophicus*, пребиваващ „в света“, у-свояващ го чрез разбиране. Това е един от най-старите въпроси за същината на художествената литература – играе ли се със словото и може ли въобще да се играе със словото?

В една творба на Панчо Панчев, наречена „Има ли смисъл да утепваме мечка“, се среща с тези въпроси и трудности. От една страна, този драматически текст се изявява като „предназначен“ за възрастни – нарича се „авджийска шега“, а не, например, „приказка за двамата братя, които убиха мечката“, ползва се от югозападен говор, което го разграничава от опростената словесна достъпност на литературното произведение за деца; отсъстват и, да ги наречем, „нормативни“ наративни ходове, присъщи на приказното, или поне не в тяхната стереотипна форма. Същевременно обаче властват наивитетът в отношенията и стилизацията, а появата на, технически погледнато, бутафорна мечка, призоваваща по-високите нива на условност, притегля тъкмо към полето на инфантилното. Самото заглавие достатъчно доловимо слива разсъдъчното – понятието „смисъл“, изискващо определен тип абстрактно мислене и конотиращо „зрялост“, и лудическото, заложено в „своеволната“ замяна на книжовната дума с натрапчивия диалектизъм „утепвам“ и в приказния, „неактуален“, от „минали времена“ актант „мечка-стръвница“. Въобще текстът на Панчо Панчев успява да изпълни сложната типова еквилибристика между целесъобразното и игровото, зрялото и незрялото. Той говори както на възрастния, така и на детето, „привличайки“ единия към другия и, всъщност, отказвайки да ги оразличи. Тази жанрова еластичност сама по себе си е „послание“, подава световъзприятие и изразява литературата като неконвенционалност и игра – така да се каже, зрялото писане е писането в типова „рамка“, гарантираща вметването в колективното и изключваща прекомерно себеизразителния игрови жест, застрашаващ разбираемостта.

Основният тематичен център на творбата е архетипалният разказ за героя, за юначеството, но хумористично снижен в атмосферата на шопската анекдотичност. Тази изключителна позиция е предоставена на „мечкоутепеца“ Мунчо, който пародийно актуализира митичния образец на изключителната личност, на културния герой и демиурга¹, надвиващ чудовището и творещ/възстановяващ вселенската хармония. След което, на свой ред, става прототип, обект на реактуализация за следващия пародиен юначага – Чифтето, надвиващ мечката дори само със заклинателното споменаване на името на прототипа. Извънчовешката, митична мощ на героя Мунчо става, естествено, и обект на хиперболизиране в края, където му е приписан и космогоничният акт на спасяване на Слънцето, което се е „заглávalо между два баира“². Към този юнак е прикрепен и един, в определен смисъл, огледален образ: брат му, „прославяча“ Гунчо. Той е натоварен с функцията на „народния певец“, на този, който ще възпее подвизите. Неотделимостта на двете функции, специфично преобърнати по значимост, е представена от „идеолога“ на юначеството Гунчо по следния начин:

ГУНЧО. (...) Таа работа, дека сам я измислил яз, е от две извършвания. Пръво – утепване на мечката и второ – прославяне. Пръвото – самото утепване не е толку важно. Може и съвсем без него.

Двамата братя представят континуума на „легендарното събитие“ и неговото *съхранение* в устната традиция, оценностяването му сред колектива и в потока на протичащото време. Приемайки в себе си не само героичната събитийност с нейната значимост, но и иначе традиционно анонимния разказвач, сценичният текст (догматично погледнато, отхвърлящ разказвателността) заиграва аксиологията на двете функции, така да се каже, разхлабва втвърдените йерархично-ценностни прикрепяния, шеговито подхвърляйки въпроса за инерциите в стойностите.

Пародиращото снизяване обаче е в действие не само при архетипалния герой, но и при принципно вторично възвисения „певец“ – аед: в случая той не възпява, подемайки представителността на образа, предназначен за поколенията, а направо фалшифицира героичното събитие, приписвайки го ту на себе си, ту на административно овластения ленив антигерой Халил бей, чието авджийско юначество се крепи на документа, на „кетапа“. Когато пък Героят Мунчо епично високо загива в сражение със страховитите разбойници, Певецът Гунчо също загива, само че по неговия си, подменен начин: докато е в Европа, Гунчо изпраща писмо, с което разпространява мълвата, че и той е загинал геройски в сражението. Неговото завръщане в селото, но вече възприеман като „вампир“, също разработва в полето на несериозното демиургично-есхатологичното не-настояще (минало или бъдеще) на съжителство на живи и мъртви. В определен смисъл персонажът

¹ Да припомним, че според Мирча Елиаде Героят, надвиващ силите на Хаоса (змей, гигант), също действа, възраждайки митичното време на Сътворението, извършвайки жертвоприношение (Елиаде, 1994, с. 30).

² Цитатите от „Има ли смисъл да утепваме мечка“ са по: (Панчев, 1983, с. 49–107).

става герой, участвайки в извънвремето преливане на отсамно и отвъдно, едновременно с това продължавайки да работи по снижаването на митичния образец.

В трите персонажа – Мунчо, Гунчо и Халил бей, е закодирано отношението *героично събитие–възпяване–писменост*, а зад привидно лековатата комедийност на текста работи напрежението между две категории, тясно свързани с възприятието за времето, с похватите за неговото отреагиране: категорията *събитие* (или действие) и категорията *слово*. Хумористичната интензивност се подсилва от това, че става въпрос за драматически род, традиционно приеман за най-„действения“, поради обвързаността му със сценично-визуалното и социалното. Тъкмо в това е и характерната находчивост на творбата – тя непрекъснато разработва разликата между действие и говорене, между обявена и необявена реалност, между това, което реципиентът вижда, и това, което чува. Ако Мунчо убива мечката, ние чуваме, че е Гунчо, ако виждаме непрекъснато излежаващия се Халил бей, ние чуваме, че е „голем авджия“, в края, докато виждаме мечката, Чифтетото разказва в нейно присъствие собствения си героизъм на „мечкоутепване“. По този начин е снижено не само словото-възпяване на легендарното събитие, но и самото събитие, тъй като неговата „митична“ стойност е видяна от нас, то бива изтласкано надолу по аксиологичната скала, защото трябва да се възпее, но когато бива възпято, митологизацията прилича на обикновена измама.

В тази посока творбата тематично навлиза в територията, за която често се употребява понятието *колективна памет*, въведено от Морис Албвакс (Halbwachs, 1925; Halbwachs, 1950) и по-късно използвано от социолози и антрополози като Роже Бастид (Bastide, 1994) и Жоел Кандо (Кандо, 2001). Същностното в идеята за колективната памет е придаването на по-голяма стойност на общностното запомняне не само спрямо обичайното впечатление за него, а и въобще спрямо индивидуалната памет. Въпреки по-късните редакции и критики, първоначалната идея на Албвакс е дори, че тъй като образите и езика са на групата, индивидуалният спомен е неизбежно насочен или относително формиран от една общностна визия: „ние не сме в състояние да възприемаме и най-интимните си спомени по друг начин, освен отстрани, т.е. поставяйки се на мястото на другите“ (Цит. по: Кандо, 2001, с. 67).

В драматическата творба, за която говорим, колективната памет е стойностно отклонена на първо място в мито-архаичния ѝ вид, посредством нейния „служител“ – „рапсода“ Гунчо. Той не само че съвсем безсъвестно подменя фактите, но и предявява от гледна точка на нормите на епоса (включващи анонимност или поне скромност на наратора) собствените си домогвания към героичното (дори претенцията към рицарския епос, кръщавайки се сам Орландо). Експлициран по този начин, той е напълно извън възможностите и за вторична митологизация (от типа: „легендата разказва, че Омир е бил спял“), а изразената чрез него на и за колектива митологема, която трябва да пренесе през времето и пространството образцови събития и личности, е, меко казано, доста вариативна и „фолклорна“ и без участието на този колектив. Погледът върху събитията, който по необходимост е неистинен, но за полза на общността, в случая е неистинен, не защото е не-престанно преобразуван „от уста на уста“, а защото обслужва нечие честолюбие. Самият факт, че „възпевачът“ заявява ненужността на образцово събитие, за да го

възпее, би следвало да остойности въображението. Това обаче важи не в контекста на архаиката, а в този на модерността. Застъпени по този начин, двата погледа върху творчеството взаимно се неутрализират – творецът е твърде архаичен, а „рапсодът“ е твърде модерен.

Но колективната памет, освен чрез традиционното циклизиране на образците, е представена и по друг начин, а именно чрез темата за *историята* и *историческата памет*. Като представител на документалното и по този начин малко необичайно изразяващ обществото на писмената, в противовес на устната, култура, Халил бей я внася в обращение, убеден, че един ден хората „че има да се дзверат, като я прелистват“. Оценностено в гледната точка на мързеливия администратор, хронологизирането на събитието е също понижено по критерия за истинност, като иронично се заиграва и максимата „историята се пише от победителите“. Фалшификацията тук също е налице („възпевачът“ Гунчо уж избива разбойниците, а същинският Герой Мунчо е представен, че само му помага). Тази фалшификация трябва да бъде монументализирана, да се превърне в *паметник*, в статичен обект, фиксиращ паметта. Афинитетът на Халил бей към паметниците също го прикрепя към модерните общества, за пореден път активирайки хумористични дисонанси. Обществената рамка на спомена, неговото групово регулиране в случая е обвързано с некомпетентността, своеволието и личния „вкус“, а статусът му на хуманистично необходим инструмент е деградиран.

Така доколкото театралната ирония е в разминаването на това, което чуваме, с това, което виждаме, а пародията във взаимната подмяната на остойностено с разстойностено и обратното, в една интерпретация на творбата на Панчо Панчев, тя може да бъде видяна тъкмо като същностно хумористично заиграване на идеята за колективната памет. Общностните „техники“ за справяне с времето, похватите на неговото овладяване в групата, насочени към опазване на спомена и идентичността, са разколебани в техния авторитет. Събитието (или театралното действие) винаги е тук и сега, това е негово метафизично качество, а съответно истинността също е тук и сега. Обратно – колективното винаги е насочено към не-тук и не-сега, към осъществяване на *patrimonium*, на ценностен фонд, или, както гласи клишетото, към „опазване на наследството за поколенията“, т.е. към минало и бъдеще. В тази несходимост се ражда и жизненият хумор на творбата, нейната присъща сценичност. Тази несходимост ни пояснява до известна степен и странното заглавие: ако всеки стойностен акт е единствено в настоящето, то той не може да бъде стойностно препредаден; а ако това е невъзможно, има ли смисъл от него и, съответно, той стойностен ли е?... Изглежда, че зад комедийното, играта и наивитета, все пак творбата на Панчо Панчев и „разсъждава“, подсещайки ни за прастарата идея, че зад всяко смешно нещо винаги се мярка и силуетът на нещо сериозно...

Литература

- Елиаде, Мирча. Митът за вечното завръщане. София: ИК „Христо Ботев“, 1994.
Кандо, Жоел. Антропология на паметта. София: ИК Одри, 2001
Панчев, Панчо. Избрани пиеси. София: Български писател, 1983.

Bastide, Roger. Mémoire collective et sociologie du bricolage. – B: *Bastidiana*, 7–8, juillet-decembre 1994, с. 209–242.

Candau, Joël. Anthropologie de la mémoire. Paris: Presses Universitaires de France, 1996.

Eliade, Mircea. Le Mythe de l'Eternel Retour. archétypes et Répétition. Paris: Gallimard, 1949.

Halbwachs, Maurice. Les cadres sociaux de la mémoire. Paris: Albin Michel, 1925.

Halbwachs, Maurice. La mémoire collective. Paris: Presses Universitaires de France, 1950.

ДЕТСКОТО ЧЕТЕНЕ КАТО КОМУНИКАТИВЕН ПРОБЛЕМ

ЩРИХИ КЪМ ОБРАЗА НА МЛАДИЯ ЧИТАТЕЛ

ПЕТЪР СТЕФАНОВ

SUMMARY

Coming from the current opinion of the deteriorating state of children's reading, the article examines the altered cultural communication, and in particular, the deep changes in the traditional attitude towards reading, as reasons for the phenomenon. Understanding the psychological profile of adolescent readers and the possibility to influence their motivation is regarded as a basic condition for coping with this negative trend. Based on a survey of high-school level students, the author offers a list of the most popular books among them, together with observations on the structure of the readers' interests, and on the profile of adolescent readers in general.

Онова, което преди 20–30 години се появи като тревожен проблем другаде, днес за съжаление е вече при нас и заявява за себе си с огромна сила. Четенето на децата ни е в криза – факт, категоричен в своята очевидност и неотменност. Тази криза се проявява не само в по-малката начетеност на сегашните ученици, но и в намаляване количеството на четящите деца – през последното десетилетие то се е съкратило наполовина.

Отделни положителни факти, които могат да се посочат, не променят същността на проблема: работата с книгата става все по-незначителна в живота на съвременното дете. Това се превръща все повече в огромна родителска мъка и хабене на нерви. Самата книга се губи сред множеството от играчки и технически предмети, запълващи свободното време на малките. Във все повече български семейства книгата не е сред приоритетните духовни ценности. Все повече стават децата, които не помнят да са взимали книга в ръце или техните родители да са им чели на глас.

Поради това, че не могат да четат добре, все повече деца стават функционално неграмотни. Учителите в „нормалните“ български училища изказват тревога, че много често, докато възпитаниците им успеят да прочетат художествения текст, времето за урока минава. Какво остава за достатъчно усложненото урочно съдържание, което трябва да следва четенето. Проверките показват, че българските деца все по-често се оказват неспособни да черпят информация от текстовете от различен тип, да подбират от текста съответстващия на задачата материал. Те не могат да намират в него скритата или противоречивата информация. Затруднения предизвиква и преходът от детайлите към цялото и обратно, а така също правенето на връзки на прочетеното с наличните знания и опит.

Всичко това естествено е свързано и с отлива от четенето на художествена литература, респективно с дефицитите, които този отлив създава. Много деца днес не знаят пътя до библиотеката. И най-простата справка би показала, че понастоящем с детските отдели на градските библиотеки общуват предимно децата от 4-ти и 5-и клас. Тези от 3-ти и 6-и клас – значително по-рядко. Интересът е предимно към книжките игри, комиксите и фентъзито. Дебелите книги определено плашат днешните малки читатели. Те не проявяват никакъв интерес към литературата от времето на социализма, към най-доброто от нея, може би и защото няма кой да им я препоръча.

Нищо не им говорят на съвременните деца имена като Майн Рид, Жул Верн или Джек Лондон. При това положение не е чудно, че днес даже студентите педагози не познават родната литературна класика – много от заглавията не са чували, а някои само са чували, без да са чели. Сред тях се срещат такива, които са пораснали, без да знаят „Дядовата ръкавичка“, „Майчина сълза“, „Ян Бибиян“, „През води и гори“, „Приключенията на Лиско“, „Пет приказки“.

Нещата са стигнали дотам, че е налице опасността четенето да се превърне в аристократична привилегия, каквато е била преди векове. Не случайно Стивън Кинг стига до неутешителното твърдение: „По-добре детето да чете каквото и да е, ама да чете!“. Ако си спомним думите на К. Д. Ушински: „Да се чете – това нищо не означава; какво да се чете и как да се разбира прочетеното – ето главно-то“, ще си дадем сметка за дълбочината на проблема.

Тъй като проблемът достига опасни граници, общественият интерес налага да се бие тревога и да се търси противодействие на негативната тенденция. Навсякъде по-света се полагат усилия, целящи да диагностицират явлението в различните му измерения с оглед на по-ефективната съпротива срещу него. От една страна, се налага изводът, че едва ли ще можем да върнем у децата онзи култ към книгата (и в частност към художествената литература), характерен за по-близкото или далечно минало. От друга, става все по-очевидно, че от това какво и как четат децата зависи не само тяхната съдба и бъдеще, но и съдбата на обществото като цяло. Все по-често по света се застъпва основателното мнение, че става дума за проблем, касаещ националната сигурност на отделните страни. Детското четене се осмисля все по-последователно като интелектуален ресурс, като резерв за развитие на човешкия потенциал на нациите.

И у нас четенето като сърцевина на културата може да се превърне в национална идея, способна да помага в консолидацията на обществото, да стане мощен фактор за социален и икономически прогрес. Реализирането на подобна идея няма да е лесно. То трябва да е предшествано от обстойни разговори, в които да се улови коренът на проблема, и от изготвянето на национална стратегия, съдържаща комплекс от практически мерки за постигане на целта.

Обсъждането на тези проблеми не може да е пълноценно без вглеждане във въпроса за причините на явлението? На първо място, те са социално-икономически, резултат от големия обществен трус, който преживя страната през последния четвърт век, от смяната на ценностната система на обществото: тежката икономическа ситуация; разслоението в обществения организъм; липсата на необходимия социален ред; кризата на семейството, на обществения идеал и т.н.

Разбира се, когато се опитваме да вникнем в смисъла на ставащото, не бива да търсим обяснението само по линията на неуредиците в държавата и обществото. Причините очевидно са по-сложни. Не можем да отменим новите явления в нашия свят, които променят не само начина на живот, но и духовната структура на младото поколение. Необходимо е да отчетем, че самите демократични промени съвпаднаха с поредния етап на технологичната и информационна революция, което създаде комуникативна ситуация, принципино различна от тази преди двайсетина години. Живеем във време на високоскоростни промени, които не просто създават свършено друга жизнена среда, но водят до създаването на нов човек. Съвременните технологии и модерните медии създават нова информационна среда, нови цели, предпочитания, потребности, нови кумири.

Децата днес имат безкрайно повече възможности за получаване на информация или за забавление в сравнение с връстниците си от по-близкото минало. По тази причина те са навикнали повече да гледат, отколкото да четат. Що се отнася до възприемането на четения текст, забелязани са характерни в световен мащаб особености: у днешното телевизионно и компютърно поколение то става по-повърхностно, а по характера си – клипово или калейдоскопично, свързано с бързата смяна на имащи малко общо помежду си впечатления. Днешните ученици, привикнали към зрителна информация, повече отколкото преди се нуждаят от илюстрирани издания с богато визуално съдържание.

В нагласите и стереотипите на подрастващите вече се наблюдават особени смесвания на жанровите конвенции и фикционалните редове, „иновации“, към които самата теория на комуникацията би могла да покаже любопитство. Като пример ще посоча случай, който имах наскоро. Върнах от изпит студентка да прочете един детски роман. Тя идва още на следващия ден и между нас се разгръща следният диалог: „Че кога успяхте да прочетете този роман, той трудно се намира?“. „От интернет“. „Не знаех, че го има в интернет“. „Има го, в електронен вариант“. „Какъв електронен вариант?!“. „Гледах го на филм“. Или друг пример, споделен от съпругата ми, гимназиална учителка. Тя дава на учениците за граматичен разбор изречение от Йовкова творба. В един момент ученик развълнувано се обръща: „Госпожо, госпожо, тук има грешка!“. „Каква грешка бе, Иванчо!?“. „Ами вижте, тук пише „Индже“, а трябва да пише „Инджи“. (За несведущите – героиня от популярен турски сериал.)

Но има и нещо друго. От библейски времена се счита за нещо напълно логично и нормално старото поколение да учи младото как да живее. Днес обаче възрастните чувстват някакво безпокойство от това, че вече не са така уверени в своето превъзходство. Диалогът с подрастващите става все по-труден, защото те боравят с информация, която възрастните няма никога да потърсят, т.е. те са изградени от по-други атоми в сравнение със старото поколение. Оттук и недостатъчното познаване на децата от страна на родителите – на техните интереси, потребности и възможности. Но и усилията, които учителите полагат днес, за да стигнат до децата, сякаш са вече недостатъчни. Сега сме на някаква друга, много специална граница. Нещата се развиват с главоломна скорост и става все по-очевидно, че човекът на бъдещето няма да е същият.

Ето защо в изменилата се комуникативна ситуация е необходимо, преди да вземем „технологични“ мерки за противопоставяне срещу негативната тенденция, най-напред да се обърнем към детето – да разчетем неговия силно изменил се образ, и опознавайки го, да потърсим по-ефективен и действен път към сърцето му.

У младите – ученици и студенти – се наблюдават несрещани досега реализъм и практицизъм в мисленето и в отношенията с другите, функция без съмнение на новите обществени отношения. Като изключим един тънък слой деца, които от ранна възраст се подготвят от своите родители да изпълнят определена мисия в живота, масовото българско дете вижда навсякъде около себе си примери, че не е толкова необходимо да четеш, за да преуспееш: не дотам образованите бащи са успешни бизнесмени; „мутрите“ карат най-скъпите джипове; съвременни идоли са фолкдивите и футболистите; повсеместно се купуват дипломи; телевизионни звезди не знаят броя на буквите от българската азбука. Днес трябва преди всичко да си стъпил здраво на земята, да си трезв, реалист, да си съсредоточен в целите си, за да можеш да грабнеш птиченцето на успеха, ако то кацне на рамото ти.

Все по-малко остава място за сантименталните личности, ветрогонците, празните фантазори, идеалистите. А знаем, че художествената литература в основата си е идеализъм, ветрогонство, паралелни светове. Тя не ти дава нищо в царството на количеството и преуспяването, а пък изисква усилие, подготовка, отнема от времето за електронните удоволствия. Този практицизъм е свързан с някаква особена „спестовност“ на душите. Младите днес пестят усилията, чувствата си, не са готови да се раздават – проява на някакъв нов, особен егоизъм. И един учебен час повече не са готови да изкарат, или да направят някакъв безкористен жест към другия.

Те нямат достатъчна мотивация да учат, а какво остава да четат художествена литература. Не случайно още в пубертета се открива определена съпротива на учениците срещу четенето на литературни творби: „Това не ми е нужно, къде ще ми потрябва в живота“. Дори умните ученици често искат да вложат времето за четене на художествена литература в нещо друго, по-полезно или по-занимателно за тях: „За какво да се занимавам с тези тъпи литературни анализи, след като мога в интернет да си прекарам безкрайно по-интересно – там има, например, програми, които ти дават възможност да се почувстваш като космонавт в състояние на безтегловност“. Преди известно време колега, професор по литература, ми довери, че синът му, вече студент, е прочел в живота си само една художествена книга – „Маминото детенце“. Сякаш младите се обединяват около един лозунг: „Долу сантименталните фикции, да живее реалността!“ (Може би затова днес такова място заеха в „духовното“ ни пространство т.н. реалити шоута – там е „истинският“ живот, в общуването с тях днес зрителят получава своя естетически катарзис.)

Убеждението, че с едно натискане на копчето всичко можеш да получиш, е твърде коварно, защото така човек незабележимо става готованец. Самите ученици пишат в своите съчинения: „Този фейсбук какво ме направи“ (!); „Технологиите ни превръщат в мързеливци“. Но за младия човек, ако не си във фейсбук, не си в този свят. При това пребиваването в него не изисква спазването на никакви граматически правила. То налага общоприети съкращения, създава нов език, различен от книжовния. Като отчетем факта, че чужд език се изучава два или три

пъти повече часове в гизназиалния курс, става ясно, че да учиш родния си език днес е нито толкова важно, нито толкова необходимо. Лесно е да си представим колко трудно е днес на самите учители по български език и литература.

Знаем, че художествената литература разказва истории или създава поетически светове, чрез които детето може да усвои някаква жизнена истина, да получи духовно просветление, да развие чувството си за безкрайното. Тя е способ за самосъвършенстване, за възпитание на сърцето, разума и душата. В съпреживяването на литературните герои, в диалога с автора детето одухотворява своя вътрешен свят, хуманизира своята психика. За да накара детето да стигне дотам обаче, като го предразположи да се отдаде на работата в учебния час (на книгата) с мисълта и чувството си, днес на учителя са нужни много повече усилия, отколкото преди.

* * *

В един сериозен разговор за детското четене от първостепенно значение е достатъчно ясната представа какво и как четат нашите деца. Анкетата, която проведох в шести, осми и единадесети клас на СОУ „Ем. Станев“, Велико Търново, едно от „здравите“ училища в региона, показва интересни резултати. Основният въпрос беше „Какви книги сте прочели през последните две години?“.

Почти всички от анкетираните три паралелки в шести клас (89 души) са посочили някакви заглавия – от едно до двадесет и няколко на брой. Прави впечатление, че 27 души (30 % от анкетираните) са посочили единствено заглавия, включени в учебната програма, разбирай в учебника, текстовете от който по правило се четат в час. Това означава, че около 30 % от учениците за две години не са прочели нито една извънпрограмна творба (не говорим за книга). Сред останалите анкетирани се срещат почти толкова (24 души), които са прочели само едно-две извънпрограшни заглавия. Около дузина от учениците посочват минимален брой програмни произведения – до 2–3, т.е. дори онова, което е четено в час, е останало извън главите им. Среща се, разбира се, и един тънък слой стабилно четящи деца – 5 човека са посочили между 5 и 10, а трима между 10 и 20 непрограшни заглавия.

Преходната възраст на шестокласниците (всъщност всяка детска възраст е преходна!?) предполага голямо разнообразие на читателските интереси – от приказките през приключенската литература, българската и чуждата детско-юношеска класика, към фентъзи, трилъри, енциклопедии – научни и „езотерични“; от „Червената шапчица“, „Трите прасенца“, „Дядовата ръкавичка“, „Емил от Лънеберя“ на А. Линдгрен, „Чарли и големият стъклен асансьор“ на Роалд Дал, „Дневникът на един Дръндьо“ на Джеф Кини, до „Тримата мускетари“ на Ал. Дюма, „Книга за джунглата“ на Р. Киплинг, през фентъзи поредицата „Пърси Джаксън и боговете на Олимп“ на Рик Риърдън, поредицата „Училище за вампири“ на П. Каст и Кристин Каст, „Магология (Книга на тайните от Мерлин)“, до творби на Агата Кристи, книга за Жана д'Арк, „Кръстникът“ на Марио Пузо.

Посочени са около сто различни заглавия. Сред това разнообразие най-четените книги се оказват „Чернишка“ (12), „Пипи Дългото чорапче“ (12), „Том Сойер“ (8), „Мечо Пух“ (6), „Хари Потър“ (6), „Бай Ганьо“ (5), „Приключенията на Лукчо“ (4), „Ние врабчетата“ (3), „Тримата мускетари“ (3). Повече от 40 заглавия са посочени

само по веднъж, което говори, че липсват никакви общи читателски критерии, модни предпочитания, стабилни за възрастта интереси.

Сравнително рядко учениците посочват авторите на прочетените книги и текстове. Това е резултат, първо, от ниската култура на четене, второ, от „смъртта“ на автора за младия читател. При опита да се посочат имена на писатели, нерядко се допускат грешки – „Пипи Дългото чорапче“ се приписва на Д. Габе, „Ян Бибиян“ и „Бай Ганьо“ на Иван Вазов, „Ние врабчетата“ на А. Каралийчев. Това загатва и за известна недостоверност на данните – за да не изглеждат съвсем непълноценни читатели поне в собствените си очи, децата се опитват да посочат никакви заглавия, макар да не са ги чели.

Анкетата с две паралелка осмокласници (47 на брой) показва, че около 10 % от анкетираните за две години не са прочели абсолютно нищо, още толкова са прочели само по една книга, 10 ученици декларира, че са чели само училищна литература (поне могат да цитират като прочетени училищни съчинения, които са им познати като заглавия). Не изненадват мнения като следното: „Нещата по литература бяха доста скучни и не ги помня, иначе съм чела“. Подобно на шестокласниците, с малки изключения, и по-големите ученици не отбелязват авторите. Някои формулират интереса си жанрово – мистерии, драма, любовна комедия. Любопитна подробност е признанието на някои анкетираните, че интересът към четенето се е породил сега, „тази година“, „преди не съм чела особено много“. Много от заглавията се повтарят – явно прескачат от един читател към друг.

Осмокласниците показват определено пристрастие към поредици, т.е. не търсят конкретни шедеври, тематично или естетическо разнообразие, а неща, които удовлетворяват определена емоционална потребност. Сред фаворитите е счупилата всички рекорди по тираж трилогията на Е. Л. Джеймс „50 нюанса сиво“, „50 нюанса по-тъмно“, „50 нюанса освободени“. Нейната първа част е посочена от 8 ученици. Почти на същия успех се радват книгите на Джон Грийн (определен през 2014 г. за един от стотите най-влиятелни хора на земята) и особено „Къде си, Аляска?“ и „Вината в нашите звезди“. Първата книга разказва за любовта между момче и момиче, болни от рак, а втората за срещата на двама млади, свършено различни като светонагласа, но може би точно заради това преживели щастието на пълната взаимност. По-нататък се нареждат поредиците на Ричард Касъл, Стефани Майър, Даниел Стийл, Никълъс Спаркс, трилогията на Маги Стийвотър. Сред фентъзи историите лидери е поредицата на Рик Риърдън „Пърси Джаксън и боговете на Олимп“, сред приключенско-средновековните – „Орденът на асасините“ на Оливър Боудън, поредица, базирана върху серия компютърни игри със същото заглавие.

Сред „индивидуалните“ фаворити на читателите са „Хари Потър“ (7), „Властелинът на пръстените“ (3), „Патиланци“ (3), „Теории за любовта от пръв поглед“ на Дженифър Смит (2), книги на Тери Пратчет (2). Поединично са посочени още постапокалиптичната „Пепел“ на Илса Бик, „Подпалвачката“ на Стивън Кинг, „Звездни асове“ на Андрей Христов, „Децата на капитан Грант“ на Жул Верн, „Човекът амфибия“ на Ал. Беляев, „Автобиография“ на А. Шварценегер, „Маншон, Полуобувка и Мъхеста брада“ на Ено Раух, „Приказки за тебе“ на К. Кон-

стантинов, книги на Хорхе Букай и Паулу Коелю, „Винету“ и „Призрака на Ляно Естакадо“ на Карл Май, „Шогун“ на Джейм Клавел, „Красив негодник“ на Кристина Лорен, „Тримата мускетари“ на Ал. Дюма, „Старогръцки митове и легенди“, „Следи от лапи на лунна светлина“ от Денис О'Конър, „Уличният котарак Боб“ на Джейс Боуен, „Кал, пот и сълзи“ на Бър Грилс, „Хобит“ на Дж. Толкин.

Една от анкетираните е изброила около 40 заглавия, някои в поредици. Любопитна е структурата на нейните интереси – част от списъка ѝ повтаря заглавията, посочени от другите ученици, но са споменати редица различни заглавия като „Особени сезони“ на Стивън Кинг, „Гривна на желанията“ на Мелиса Хил, „Звезди за Лола“ на Стефани Пъркинс, „Шестото клеймо“ на Дан Браун, „Стас и Нели“ на Х. Сенкевич, „Баскервилското куче“ на А. К. Дойл и „Десет малки негрчета“ на Агата Кристи, „Клетниците“ на В. Юго, „Академия за вампири“ на Ришел Мийд, „Хрониките на Нарния“ на К. С. Луис, „Приказките на барда Бийдъл“ от Дж. Роулинг и т.н.

Приятен е фактът, че десетина души посочват и книги на английски – свидетелство, че една определена част от нашите тийнейджъри не само може да си служи с най-престижния световен език, но и да удовлетворява част от духовните си потребности на него.

Анкетата с единайсетокласници показва, че интересът към четенето на художествена литература намалява в сравнение с осмекласниците. Наистина, доколкото от интернет те получават значителна информация, може да се каже, че такива ученици, които не четат нищо, почти няма. Факт е обаче, че автентичният читателски досег с книгата търпи несъмнен ущърб. Хвърля се на очи, че за да покажат някаква начетеност, мнозина цитират единствено заглавия на творби, изучавани в училище: Алеко Константинов – „Бай Ганьо“, „Фейлетони“; Д. Димов – „Тютюн“; Ив. Вазов – „Под игото“; У. Шекспир – „Хамлет“; Омир – „Илиада“. Като жанрови предпочитания се изтъкват четива „приключенски“, „криминални“, „фентъзи“, „за вампири“, „Хари Потър“.

Цитират се модни автори като Хорхе Букай, Паулу Коелю, Елиф Шафак, Сюзан Колин, Стивън Кинг; екшън-трилъри – „Дрога“ на Майкъл Крайтън, „Бригадата“ на Ал. Белов, „Капитанът на стрелците“ от Майн Рид, „Дневниците на Кари Браншоу“ на Кандис Бушнел, „Нещата от живота“ на Пол Гимар. Единици са читателите с ориентация към класиката, които са посочили книги като „Зазоряване“ на Фр. Ницше и „Великият Гетсби“ на Скот Фицджералд. Някои явно цитират заглавия от „втора ръка“, което личи от изписването на имената – например „Робин зон крузо“.

Данните, получени от анкетата с единайсетокласниците, очертават в голяма степен профила на съвременния млад читател. Редица признания на анкетираните съдържат свидетелства за читателското самосъзнание на средношколеца. В зависимост от културното си равнище учениците показват различно отношение към проблемите на четенето. Някои от тях откровено споделят, че се срамуват и им тежи да го признаят, но че за тях има много по-съдържателни неща от книгите, с които да запълват своето време: „Да се чете е хубаво, но твърде много сме заети, че нямаме време за по-хубавите книги“. Други уточняват, че проблемът не е в не-

достига на време – време има достатъчно, стига човек да изяви желание. Въпреки това рядко го правят – „иска се воля, за да четем“.

Има и такива, които споделят, че винаги намират време, малко или много, да четат, защото „четенето дава нещо, което е принципно различно от онова, което ни заобикаля“. „То е много добро средство за научаване, за откриване на друг свят чрез разгръщането на книга“, „успокоява и действа положително на ума на човека“. „Защо посягат към книгите, онези, които посягат – четенето е друга реалност, бягство от обикновеното всекидневие. Чрез четенето придобивам нови знания и успявам да се откъсна за малко от реалността“.

Оказва се, че мотивацията за четене у учениците – по-малки или по-големи – е сложен комплекс от подбуди и нагласи. Днешният млад човек е с високо развито чувство за свобода (живеем във време, защитаващо индивидуалните права във всичките им измерения, в това число и правото да не четеш) и всяка принуда той възприема изключително болезнено: „Самата задължителност настройва зле“; „Но все пак самото чувство, че някой ти казва какво трябва да правиш, наранява егото и чувството за свобода на учениците. Не съм сигурен обаче тази свобода откъде е дошла. Книгата, която четеш, трябва да ти харесва на теб самия, защото все пак я четеш не на някой друг, а на самия себе си“, „Нищо не може да ме накара да чета, освен ако аз не поискам“.

Открива се любопитен детайл: някои деца утвърждават, че могат да поискат да четат още и заради това, защото нечетенето отнема от престижа на личността („Нещото, което ме подтиква да чета, е срамът от нечетенето“). Заслужава внимание мнението, че те не четат много, защото търсят „точните парчета, които ще допълнят същността им“. Очевидно, онези „парчета“, които не биха допълнили тяхната същност, са ненужни и биха били само загуба на време.

Освен това в очите на ученика програмното четене има един дефект: „Всички книги в училище са от автори преди век... Модерните книги са интересни, защото са за сегашното време, за ХХІ в. Трябва да е нещо, което да предизвиква интереса, да е свързано с нашите интереси. Книгите са ми интересни, само ако се разпознавам в герой или случка, което се случва прекалено рядко. Няма значение какъв е жанрът, ако резюмето е заинтригуващо. Важното е авторът да е съвременен, „вървежен“ в момента“.

Онези, които четат, а в определена степен това са всички единайсетокласници, получават голяма част от информацията си от интернет, макар че там четенето е достатъчно безразборно и нецеленасочено. „Интернет е идеално място за четене, тъй като предлага книги в електронен вариант. Ако чета нещо в интернет, най-често е някоя голяма глупост, на която съм попаднала случайно, което може би е забавно, но не ме учи реално на нищо. Чета и полезни неща, които ме интересуват, но по-рядко“. Учениците четат „на лаптопа“, „някои статии, части от книги и текстове на песни“, „истории и по-къси разкази“, „статии, публикации от връстници, комични цитати и т.н. (каквото ми попадне)“, „предимно статии, рядко стихотворения“. Единици са онези, които осъзнато предпочитат книгите, които четат, да са на хартия.

В гимназиалната възраст се извършват важни промени в мирогледа, в отношението към живота, а оттук и към книгите. Победата на прагматизма като жизнена

установка изтласква „фантазиите“ и обръща погледа към „реализма“. Учениците признават, че харесват жестокостта в реалния живот и нейните грубости, а не на измислените светове: „Книгите откъсват от реалността, но не харесвам напълно не-реални неща“; „Фентъзи, вампири – дават тръпка във видимо скучния, сив свят. Харесвам книги фентъзи, но харесвам реалистични текстове, защото в някои откривам самата мен и заобикалящата ме среда“; „Не обичам да чета фентъзи, защото е много нереалистично и измислено. Не харесвам измислени и нереалистични неща“.

Когато говорят за четенето, младите хора имат предвид традиционното четене с книга в ръка. Но техните признания съдържат горчива истина и изискват отговорна реакция: „Мисля, че четенето умира. Хората смятат, че някоя буква ще им избие окото, ако седнат да четат. Даже да не съм права, трябва да се намери начин младите хора да бъдат стимулирани да четат“.

* * *

Рожби на друга епоха, подчинена не на идеята за „справедливостта“, а на идеята за „свободата“ на личността, днешните деца се отличават със съвсем друга емоционална и социална реактивност. Още първолаците трудно възприемат дисциплиниращите мерки на училището – сякаш между тях и учителя има вече някаква преграда, която трябва да се преодолее, за да протече комуникацията. У днешните подрастващи в сравнение с предходните поколения рязко намалява потребността от поезия, малко са учениците, които могат да кажат наизуст стихотворение даже от училищната програма. Нищо чудно, че когато стигнат младежка възраст им е много трудно да изиграят театрален етюд за любовта, тъй като не разбират смисъла на подобна задача.

Важен показател за неблагополучията днес е влошаването на съдържанието на четенето, снижаването на качеството на неговия обект. Много детски книги и издания вместо реалния живот предлагат на детето имитация, отвеждат в други светове, където силите на доброто и злото са поставени на една плоскост. Често те пропагандират насилие, култ към парите, страх, песимизъм, отчуждение от възрастните. Подобни издания имат несъмнен дехуманизиращ ефект и усилват предразположеността на читателите към реална агресия и криминално поведение.

Ето защо преодоляването на тези недостатъци на четенето на нашите ученици, а като цяло, извеждането на страната ни на по-високо равнище по качество на четенето в международните класации, е задача неотложна, стояща като повеля на деня пред обществото и преди всичко пред семейството, училището, библиотеките. Изправени сме пред необходимостта буквално да ловим, подобно на протестантските мисионери, душите на потенциалните читатели и да ги приобщаваме към религията на словото.

Основната предпоставка при този „лов“ на читателски души е създаването на подходяща духовна мотивация у децата, доколкото мотивите за четене оказват изключително влияние върху начина на възприемане на книгите. Принудителното четене е априори неплодотворно. Автентично то става, когато детето чете по силата на интереса. Той е единственият от всички мотиви, който поддържа четенето в активен режим. Може да се каже, че кризата на детското четене се проявява не

само в това, че много деца са престанали да четат, колкото че у тях не е развит или е загубен интересът към тази сфера.

Опитът показва, че когато иначе затруднената комуникация с първолациите протече, те се разкриват като изключително умни. Когато ученикът в средна или гимназиална възраст се реши да вземе книгата, не иска да я остави. Подобно на децата в миналото, влезли в гравитационното поле на словесното изкуство, и днешните деца се отдават на неговата магия. Въпросът е да съумеем да ги вкараме в това поле. Към това трябва да са насочени главните ни усилия. Количествените подходи няма да имат голям ефект, ако не потърсим път към рецептивното съзнание на подрастващите.

ДЕЦАТА И ЧЕТЕНЕТО – КАРТА ЗА БЪДЕЩЕ

ЕЛИЗАБЕТА ГЕОРГИЕВ

SUMMARY

The article is about children's attitudes to books and reading, with particular emphasis on the situation in Serbia. Children today with so many contemporary technologies are exposed to a lot of challenges and reading is not one of their favorite activities. Contemporary children's literature is trying to capture the attention of the youngest readers, but the question is does she succeed in this endeavour. The second part of the article is about the experience in working with children and encouragement of their reading by the library Detko Petrov in Dimitrovgrad, Serbia.

Децата и четенето днес – какво е положението в Сърбия?

„Любовта към книгата и интересът към литературата, ако не се развие у човека още, когато той е дете, не може да се развие никога“ – преди много десетилетия е казал Елин Пелин. Виновникът за развитието на любовта към четенето на първо място е семейството. Правило е, ако родителите четат, и децата ще четат. Когато книгите са в обсега на детето, детското любопитство ще го накара да „опита“ чудото, наречено приказка, стихче, книжка с картинки. Когато родителите четат на детето, то приема написаното като нещо интересно, забавно, полезно и иска само да открива нови интересни, забавни, полезни неща в други книги.

Всичко това е познато, но децата днес се намират на един кръстопът, където се случват различни неща, които все по-малко имат вид на хартиена книга. Съвременните технологии ги срещат с много предизвикателства, а хартиената книга и четенето не са от любимите дейности, които ще накарат детето да се възхищава от простото другаруване с книгата. Освен семейството, което е най-важното звено в развитието на едно дете в читател, тук е и училището, което би трябвало да доразвива любовта към писаното слово, медиите, интернета... Четенето днес има много „приятели“, но къде се намира то в живота на едно дете? Данните показват, че децата днес по принцип четат много повече отпреди. Но се четат информации от интернета, от обществените мрежи, а другаруването със старата и добрата хартиена книга е все по-рядко и от гледна точка на децата OUT. Но все пак има и деца, които обичат книгата и четенето, и които се опитват, в суматохата на различните заглавия, да намерят онези, които ще ги зарадват и в които ще намерят себе си. На читателския вкус на детето, макар той да бил и лош, влияе всичко – и телевизията, и интернетът, и приятелите, и родителите, и училището. Но, истинското дете читател само определя читателските си интереси и само търси „своята“ книга в безкрайното и пъстро поле на литературата.

Четенето е основа на всичко! Може би тези думи са малко претенциозно казани, но ако всички по-сериозно се занимаем с прилагането на това правило в практиката и в ежедневието, щяхме да имаме много по-добро общество и по-качествена среда, пълна с добри и образовани хора, богата със знание. Ако това правило вградим в съвестта на детето още докато е малко, можем да очакваме светът, в който живеем, да бъде по-качествен и по-добър. Естествено, на пътя към тази цел не можем да вървим самостоятелно – един човек или една институция са само звено във веригата. Ако съществува връзка, сътрудничество на всички релевантни институции, които се занимават с деца, може да се очаква положителен резултат.

Най-лесният и най-добрият начин да отгледаме добри, умни и послушни деца е да ги научим да четат, да заобичат книгите и да им станат приятели, да им покажем, че четенето носи удоволствие. Но трябва да знаем едно нещо: децата не обичат, когато им налагаме наши идеи и желания. Те не обичат също, когато им налагаме какво да четат. Любопитството и възможността лесно да намерят информация кара децата, като Алиса в страната на чудесата, сами да си търсят четиво, което ги интересува, а не да очакват от родителите или преподавателите им те да им предложат, обикновено по свой вкус, „интересна“ книжка. Въз основа на опита ми, мога свободно да кажа, че когато като библиотекар разговарям с малките потребители на библиотечните услуги за книга, която желаят да вземат, в 80 % те отказват да вземат четиво, което са им предложили мама или татко, дори много често и преподавателите. Предпочитат книги, за които са чели в интернетa, или които им е препоръчал приятел. Особено е отношението на децата към задължителното четиво в училищата. По принцип тези четива се четат насила. Децата днес не могат да разберат книгите, които са били интересни на родителите им, или дори на дедите им, защото учебната програма в Сърбия не следи теченията в съвременната литература – и сръбска, и световна.

Ако анализираме интересите на едно дете отпреди 20–30 години и на едно дете днес, ще видим голяма разлика. Детето днес има много по-добра възможност да стигне до желаната информация, може би е и по-любопитно, защото се среща с много източници на различни информации, има по-големи знания, понеже съвременните технологии му дават възможности бързо да достигне до тези знания. От друга страна, детето си е дете! В което и време и да живее, то очаква да почувства вкуса на най-доброто, дори и когато става дума за книгите.

Под въпрос е дали децата днес разбират, че четенето е път към знанието, а знанието е сила! Във времето на изгубените ценности, вероятно все по-малко разбират какво е добро, а какво не. Така и книгата, някога най-ценното творение на човека, за повечето от тях е OUT! Поразяващи са данните, свързани с това колко се почита книгата и четенето между децата и юношите в Сърбия. Анализи на тези данни напоследък станаха много интересни за сръбското културно общество и много се говори за (не)четенето. Но само се говори, а решения няма! Издателите анализират, училищата анализират, библиотекарите анализират, но фактите са поразяващи и истинският отговор не се намира. Изследванията казват следното: 5–7 % от гражданите на Сърбия са членове на библиотеките (във Финландия 55 %),

7 % от учениците имат отношение към книгата и четенето, защото родителите им четат, останалите 93 % са изяснили, че въпреки че не се четат книги, че почитат книгата, но нямат никакво особено отношение към нея. Децата в първите класове повече четат. Общото становище на всички е, че училището е един от виновниците за това, че не се чете! Малко абсурдно – та училището учи да се чете! Едни оправдават (не)четенето с факта, че децата днес живеят в едно ново и особено дигитално време, което от друга страна, предполага и друг начин на живот! Но това не е причина четенето на книгите да се замести с дигитализацията! Детето не трябва да се превърне в робот! Детето трябва да разбере колко хубаво нещо носи добрата стара хартиена книга!

Почти 14 години работя като библиотекар, а въз основа на участие в много конференции и библиотечни срещи, свързани с детското четене, както и въз основа на опита на сръбските библиотекарски работещи в детските отдели, мога да заключа следното:

1. Децата днес четат повече от родителите си някога, защото имат повече възможности лесно да стигнат до желаното четиво и желаната информация, но много по-малко четат хартиени книги и качествена литература. Освен електронни книги и източници, те четат разнообразна, много често не толкова качествена литература, различни жанрове, повече ползват енциклопедии, но много по-малко отпреди четат задължителното четиво, включено в учебните програми.

2. В сръбските библиотеки децата най-малко четат поезия, а много повече разкази и романи. По-популярни са чуждестранните автори, детските книги, които са екранизирани, книгите, чиито издатели имат добър маркетинг¹. По-малко се четат родни детски автори, но напоследък и те се котират добре според класациите на най-четените книги в детските отдели.

3. Децата читатели днес по-критически пристъпват към книгите, които четат. Казват мнението си коя за тях е добра книга и коя не е, дори и когато се срещат с писатели² или го казват направо на библиотекарите, които по принцип им препоръчват книгата.

4. Днес децата без проблеми четат книги, които са съществували преди 30 години и са били четени от по-възрастните. Тенденцията е децата, когато са по-малки (9–11, 12 години), да могат без проблем да разберат определено четиво, което би било подходящо за един читател, който е бил 15–18-годишен преди 30 години.

5. По-малките деца предпочитат добре оформени книги, с пъстри илюстрации, интелигентно нарисувани. Така, сръбските деца обичат книгите, които е илюстрирал Боб Живкович (издания на издателска къща „Креативни центар“), защото илюстрациите представят още една допълнителна дименсия към текста. Издателите и книгоразпространителите разбират значението на илюстрациите по отно-

¹ Най-известните издателски къщи, които издават и детска литература, като *Лагна* и *Пчелица*, имат обяви за детските си издания в интернет, на страниците на вестници, в телевизионни предавания, правят анимации с героите от актуалните си издания.

² Почти всяка библиотека в Сърбия организира срещи със съвременни детски автори с цел да стимулира детското четене. Огромна подкрепа в организирането на такива програми библиотеките получават от Министерството на културата на Република Сърбия.

шение на купуването и четенето на книгите и все по-често се илюстрират книги и за по-големи деца³.

6. С цел децата повече да заобичат книгите и четенето задачата на всички, които работят с тях, е да осмислят интересни програми, уъркшопове, пърформанси, презентации, срещи с автори, които по интересен и приемлив за децата начин ще доближат до тях значението на четенето.

Въз основа на по-горе казаното библиотеките играят значителна и важна роля в детското четене. Библиотеката, която се грижи за всички свои потребители, има за задача да следи техните нужди и да развива различни дейности, които да отговарят на техните желания. В допълнение към основната библиотечна задача – да предоставя информация и услуги на малките читатели, библиотеката има и друга трудна задача – да бъде учител, възпитател и творчески приятел в играта, която има за цел да доближи книгата до децата.

Задачата на добрата библиотека по отношение на детето е винаги да предлага най-добри, нови и интересни услуги и програми, които да развиват любов към книгата, четенето и творчеството. Резултат на това е изграждане на качествен човек и на добър бъдещ потребител на другите библиотечни услуги.

Имайки всичко това предвид, налагат се малки правила, които трябва да спазват всички, които работят с деца и подрастващи, ако искаме да направим детето „човек“ в истинския смисъл на думата. На детето винаги трябва:

- да се предостави най-доброто, защото го заслужава;
- да се осигури най-добрата книга, защото я заслужава;
- да се даде възможност да демонстрира своите знания и умения, защото то го заслужава.

Децата и детската литература

Значението на детската литература в живота на един читател е огромна. Но за съжаление, почти във всяка национална литература детската литература е малко изоставена. Детските писатели по-малко се почитат от писателите за възрастни, просто малко са тези детски автори, които доминират или са на високо място на творческата стълба на националната си литература. Но един читател започва да консумира книгата като дете, а детската литература го оформя като читател! Какво тогава можем да очакваме от бъдещето на един читател?! Най-превежданата детска литература в Сърбия са западноевропейската и американската.⁴

³ Книгите на един от най-популярните сръбски съвременни автори Урош Петрович, въпреки че не са за малки деца, почти всички са илюстрирани, защото текстът и илюстрацията се допълват и правят цялостно, интересно и привлекателно, не само за децата, четиво.

⁴ Превод на съвременна българска детска литература почти няма. Най-често превежданият български детски писател на сръбски и хърватски е Елин Пелин с „Ян Бибиян“ и „Ян Бибиян на Луната“. За пръв път „Ян Бибиян“ излиза в Загреб. Тази книга предизвиква голямо внимание и децата я четат с интерес. Творбата „Ян Бибиян на Луната“ може да се „похвали“ с над 15 издания в различни преводи, издавана е в различни градове в Югославия. През 60-те, 70-те години и в първата половина на 80-те години тази книга е била задължителна като извънкласно четиво за ученици от III и IV клас на основните училища.

Най-важното е книгите да заинтригуват децата, а това означава детето читател да припознае интересите си в тях. Литературата за деца днес има задача да следи и преследва детето в неговото ежедневие, обръщайки внимание на всичките аспекти на неговото развитие – семейството, училището, улицата, интернета... Децата търсят „необикновената“ книга, или книга, в която могат да намерят себе си. Какви качества трябва да има тази книга?

1. „Необикновената и желаната“ книга уважава и разбира личните желания и стремежите на детето. Детето в литературния текст е друго – то става съвременен герой, който има свои принципи и свое АЗ.

2. В „необикновената и желаната“ книга се говори и за някои табу теми – за черната, агресивната страна на детето, сексуалността, другата страна на доброто.

3. В „необикновената и желаната“ книга се експериментира с езика, с лексиката, с формите на стиха, разказа, романа – колкото по-необикновено и неочаквано, толкова по-добре

4. В „необикновената и желаната“ книга не е добре да съществува прекалена сантименталност. Детето читател много добре знае, че действителността не е цветуща.

5. „Необикновената и желаната“ книга трябва да си играе с жанровете.

6. В „необикновената и желаната“ книга границите между литературния свят и действителността трябва да се премахнат. На такова едно безгранично поле детето намира хиляди възможности непосредствено да вземе участие в онова, което чете – да се припознае в някого от героите.

Децата днес все по-малко имат някакво отношение към действителността в книгите, каквато е, например, в легендарния роман на Марк Твен „Том Сойер“ или „Хайди“ от Йоана Спири. Те не могат да разберат какво е удивителното във факта, че главният герой боядисва оградата или прекарва нощта на гробищата! Момиченцата днес не се възхищават много от описанията на безкрайните зелени ливади, на които се любува усмихнатата Хайди. Децата търсят нещо друго, ново, необикновено, близко до времето им, в което живеят. Децата винаги са расли и ще растат по свои закони и правила. Менят се само сценографиите и костюмите. Писателите за деца имат много важна задача – да следват детето във времето, в което живее, да слушат за потребностите му, очакванията му, желанията му. Децата искат да четат книги, в които могат да намерят решения за проблемите си, или да намерят отговори на въпросите си.

Детските книги са духовни пътеводители в изграждането на една личност. Ако имаме всичко това предвид, можем само да предположим какво бреме от отговорност носи авторът на детската книга днес, където покрай нея има много други по-привлекателни играчки, с които едно дете расте. Четенето, като изместена действителност, е дарба на книгата чрез четенето ѝ да накара читателя да отвори вратите на друг свят, да го накара да пътува. Писателят на детската книга е водач през този свят. Колкото писателят е по-добър, той толкова повече кара детето читател да бъде и с книгата и в книгата, давайки му възможност, четейки, и то да стане герой, част от приказката. Писателят трябва да води сметка за избора на темата, стила, трябва да бъде искрен, ясен в изразяването си, да разбира какво е

ценно, да разсъждава като бъдещия си читател, да бъде достатъчно силен и убедителен, та винаги да бъде преследван от детето читател. Мисля, че много са малко такива автори, особено днес, когато очакването на децата е голямо. Малките очакват от съвременните детски писатели никога да не стопират въображението им, да бъдат аргонавти и неуморими изследователи, които ще успеят само тогава, когато създадат нещо особено, оригинално и неочаквано. Детската книга на XXI в. иска да бъде оригинална, неповторима, създадена с определени особености, които преди не са съществували. По-точно казано, писателите се измъчват, творейки една книга, да бъдат първите, които са я създали с нещо, което дотогава не се е срещало в такъв вид в детската литература. Актуалната детска читателска публика се стреми към нова духовност. Данните говорят следното: 80 % от читателите търсят необикновена мистична книга с хорор съдържание или с фантастика! Четат се книги, където децата се срещат с чудовища, вампири, кръв. Преди години тези теми са били за възрастните. Книги, които са били любимо четиво на младежите през миналите години, или любимо четиво на възрастните преди сто години, сега са детски книги. Децата четат и Верн, и Дефо, но и Толкин, и Роулинг.

Въпреки не много блестящата обстановка във всичките сфери на ежедневието и живота, където ценностната система е много нарушена, литературата за деца⁵ в Сърбия е жива. Това означава, че има хора, които вярват в книгата! Има добри, качествени писатели за деца, има добри илюстратори и издатели, които влагат огромна творческа енергия, за да допринесат за развитието на културата на детското четене. На най-малките читатели им остава да се възхищават на добрата родна детска книга. В Сърбия има писатели за деца, които следят теченията в съвременната световна детска литература⁶. Успешно се справят с предизвикателствата, свързани с детето в новото време, и творят жанрово интересни книги. Нещо общо за по-голямата част от тях, по-точно казано, за тези, чиито творби децата обичат да четат, е, че те умеят да им предадат доброто послание.

Библиотека – щастие: една добра библиотечна практика за Поетичната работилница към библиотека „Детко Петров“ в Димитровград

През последните петнайсетина години в библиотеките в Сърбия станаха популярни творческите кръжоци, т.нар. работилници. Те имат за задача целево да събират талантиливи деца и подрастващи, с различни програми, да им помогнат креативно да обмислят свободното си време и да развиват ново отношение към книгата и четенето. Една от първите библиотеки, която успешно започна да работи с малките си съграждани, бе и Народната библиотека „Детко Петров“ в Дими-

⁵ От една страна, в съвременната сръбска детска литература се намират вече класиците ѝ – Добрица Ерич, Любивој Ршумовић, Слободан Станишић, Градимир Стойкович, Мошо Одаловић, Гордана Тимотијевић, Душан поп Джурджев, а от друга, тук са Урош Петровић, Дејан Алексић, Ясминка Петровић, Игор Коларов, Бранко Стевановић.

⁶ Урош Петровић и Ясминка Петровић са автори, които децата предпочитат, защото са оригинални и много добре разбират техните интереси. Приказките загадки и фантастиката на Урош Петровић, смешните и духовити книги и наръчници на Ясминка Петровић са най-търсените книги в библиотеките в Сърбия.

тровград. Работилница бе създадена през 2000 г. и се наложи с много плодотворна и полезна дейност, която играе важна роля в насърчаването на детското четене и детското творчество.

Факт е, че децата все по-малко и по-малко четат. Чудото, наречено компютър, и по-голямото чудо, рожбата на компютъра, интернета, са много по-интересни за ползване, отколкото обикновената хартиена книга. Но малките димитровградчани все пак обичат и чудото, наречено книга, благодарение преди всичко на изключителната енергия на творчеството, която получават в работилницата. Те обичат да идват в библиотеката, да четат, да се срещат с творчеството, сами да творят. Така повече от 14 години!

Изправени пред все по-широко разпространената болест на днешното общество – децата и юношите все по-малко четат, библиотекарите⁷ в библиотеката „Детко Петров“ стигнаха до идеята на тази група потребители да предоставят нова услуга, която ще бъде пътепоказател към книгата и четенето, творчеството и изкуството като цяло. Тръгнахме от факта, че децата потребители, особено подрастващите, са много високателна група и от библиотеките очакват много различни и по-интересни услуги, отколкото им предоставя училището. Те искат място, където да изработват хубави, полезни и забавни неща, където могат да научат това, което ги интересува, и да покажат своите творчески способности, където се чувстват като у дома си и където могат да вземат книги, които ги интересуват, а да не им мрънкат, че това четиво може би не е добро.

В Поетичната работилница⁸ децата четат, пишат⁹, рисуват, рецитират, приготвят пиеси, правят анимационни филми, занимават се с театрално изкуство, пеят. Първоначалната идея за събиране на децата и тийнейджърите, които се интересуват от литературно творчество, допълнихме с работа върху другите изкуства. Към малките писатели и поети се присъединиха художници, декламатори и актьори. Книгата не е просто текст! Тя трябва да бъде илюстрирана, от друга страна, хубаво е, когато текстът е красиво казан, а още по-оригинално е, когато е представен чрез театрална форма. Комбинацията от няколко уъркшопове стана голям хит сред децата и подрастващите.

⁷ Творец и ръководител на Поетичната работилница е Елизабета Георгиев, главен библиотекар в библиотеката в Димитровград.

⁸ Услугата, под формата на Поетичната работилница, предизвиква голям интерес в Димитровград. Броят на децата се увеличава, така че е необходимо да се образуват повече групи, в зависимост от възрастта. Последните три години всяка седмицата се организират по пет срещи през цялата учебна година. През лятото, когато по принцип е свободно време за библиотекарите, по проекта „Хайде да творим“ се организират летни уъркшопове както за децата от Димитровград, така и за други деца, които прекарват лятото при роднините си в града. Особено важно е да се отбележи, че библиотеката има подкрепата от родителите, образователните и културни институции в града, което означава много за работата с децата.

⁹ Когато става дума за писане, трябва да изтъкнем, че една от спецификите на Димитровград е езиковото разнообразие. Освен сръбски и български език, които се учат в училищата и с които децата са в ежедневен контакт чрез медиите, децата и подрастващите в Димитровград се намират в затрудняващата ситуация на специфичната триглосия, тъй като в ежедневната комуникация използват и местния шопски диалект.

За Поетичната работилница в десет крачки:

Първа крачка: В периода от 2000 г. до момента през Поетичната работилница минаха над 900 деца и подрастващи (ученици от I до XII клас), които са посещавали уъркшоповете и участвали в различни десетки програми.

Втора крачка: През тази години Поетичната работилница издаде 16 книги¹⁰ – сборници с литературни творби и рисунки на деца и подрастващи. Представянето¹¹ на всяка книга правим под формата на пърформанс и малки театрални представления. Децата предлагат идеите за сценарий и създават историята, а ръководителят на Поетичната работилница го превръща в текст.

Трета крачка: Членовете на Поетичната работилница получават признания и награди на фестивали и в конкурси за детско литературно и визуално изкуство, както в Сърбия, така и в съседните страни за работата си и качеството на творбите си. Не съществува фестивал на детското творчество в Сърбия, където членовете на Поетичната работилница да не са участвали и да не са получавали награди. В последните три години децата в Димитровград получиха над 50 индивидуални и групови награди от фестивали и конкурси в Ниш, Алексинац, Лазаревац, Белград, Савино, Баня Лука, Сараево, както и от София, Сливен и Шумен. Творбите на малките поети и писатели са публикувани в детски списания и в сборници в Сърбия, Босна, Република Сръбска, Черна гора и в България.

Четвърта крачка: Поетичната работилница е организираща десетки изложби на произведения на децата. Чрез различни програми се честват годишнини на известни автори – сръбски и български. Особено интересни и богати са програмите, организирани в рамките на Седмицата на детето, която се чества през първата седмица на октомври. Тогава библиотеката приготвя пъстри програми за най-малките си потребители като изложби, литературни четения, срещи с автори, специални уъркшопове.

Пета крачка: Членове на Поетичната работилница са и рецитатори. Децата учат стихотворения на сръбски и български. Те участват в състезания на всички нива – общинско, регионално и републиканско. Участието на републиканското състезание е голям успех, имайки предвид, че децата идват от град, където се говори на местен диалект. Тъй наречените „тренировки за рецитатори“ са много посещавани и тяхната задача е да разпространяват словото и културата на хубавото говорене и рецитиране сред най-младите димитровградчани.

¹⁰ „Танцуващи сънища“ (2001), „По следите на мечтите“ (2001), „Шепотът в омагьосания кръг“ (2002), „Дъгата мечтоловец“ (2004), „Търсенето на топлия поглед“ (2005), „Сребърната пеперуда“ от Тамара Янков, авторска книга на една от най-добрите членки на работилницата, „Дар“ (2006), „Хайде да творим 1“ (2008), „Ръкописът е сърцето“ (2008), „Хайде да творим 2“ (2009), „Мисли зелено“ (2010), „Захапни живота“ (2011), „На ивиците на тишината“ (2011), „Хайде да творим 3“ (2012), „Врати от хартия“ (2012), „Хайде да творим 4“ (2013).

¹¹ Всички заедно подготвяме премиерата на книгата пиеска, което означава сценография, постановка, грим, костюми. На представянето на книгите винаги присъства голям брой посетители – родители, роднини, учители, приятели и други заинтересовани почитатели на творчеството на децата.

Шеста крачка: Децата много обичат сцената. В зависимост от поколенията има възходи и падения по отношението на талантите, но тази дейност на Работилницата е най-популярна. Започвайки от пиесата „Вълшебната стая“ (2001), през „Кафе Шмекерия“ (2006) до „Купона на зеленото къше“ (2010) и „Разпродажба на сънища“ (2012), публиката в Димитровград имаше възможността да види над 10 пиеси¹² и пърформанси на членовете на Работилницата.

Седма крачка: Благодарение на успешната работа на Поетичната работилница и ролята на библиотеката в работата с млади хора, Министерството на културата на Република Сърбия финансира десетина проекта¹³, благодарение на които библиотеката предоставя още по-богати услуги за най-малките.

Осма крачка: В периода 2010–2012 г. по канала на местната Телевизия Цариброд се излъчваше библиотечното детско предаване „Клинци и хлапета“. Авторът на предаването бе ръководителят на Работилницата, а редакционната колегия се състоеше от момчета и момичета, членове на Работилницата. От септември 2013 г. същият екип приготви подобно предаване „Попонайци“, което, както и „Клинци и хлапета“, бе подкрепено от страна на Министерството на културата на Република Сърбия. И двете предавания са преди всичко посветени на книгата и четенето и се подготвят на сръбски и на български език. Основната идея, от която тръгнахме, беше чрез популярна медия, каквато е телевизията, библиотеката и книгите

¹² Няколко пиеси са подготвени по зададена тема. Така гимназистите през 2003 и 2004 г. поставиха пиесата „Захапи живота“, а през 2011 г. заснеха и първия късометражен филм, чрез който се опитаха да отговорят на въпроса за отношението на подрастващите към проблеми като половия живот, наркоманията, алкохола. По подобен принцип, чрез разговор с подрастващите, ръководителят на Поетичната работилница написа и текста за пиесата „Черно-бял свят“, в която се говори за взаимоотношенията между хората и толерантността. Тук трябва да се изтъкне, че истинските творци на всички пиеси са самите деца. Те чрез разговор и „създаване на най-интересната приказка“ измислят историята, а ръководителят на работилницата я преобразява в текст.

¹³ С първия проект „С книгата в света! За моя ъгъл“ децата от Димитровград получиха своя Детски отдел. Освен този проект Министерството на културата четири години (2008, 2009, 2010 и 2012) подкрепи проекта „Хайде да творим“, благодарение на който библиотеката, съвместно с Културния център на Димитровград, организира летни уъркшопове за деца както от Димитровград, така и от други градове, които провеждат в града през лятната ваканция. По време на организирането на тези уъркшопове над 70 деца и подрастващи, както и млади хора, бивши членове на Работилницата, сега студенти, които прекарват лятото в родния си град, идват и работят в библиотеката. Принципът е прост – големите помагат на малките! С тези проекти беше даден шанс на малките димитровградчани да се срещнат с известни сръбски и български писатели за деца (Панчо Панчев, Мошо Одалович, Мая Дългъчева, Виолета Йович, Петя Александрова и др.). Благодарение на проектите „Работилница на сънищата“ (2010) и „Приказки от Библиоландия“ (2012) библиотеката даде възможност на наградените деца да пътуват и да участват във фестивали, на които бяха наградени. През 2011 и 2012 г. успяхме да запознаем децата и с техниките на анимация. Благодарение на познанието с талантиви аниматори-любители и участието в Школата по анимационни филми (ШАФ) от Враня, успяхме в Димитровград да доведем Радостина Нейкова, професор по анимация в НАТФИЗ, която запозна заинтересованите деца с анимацията като вид изкуство. Резултат от тридневните работилници бе анимационният филм „Хайде да творим“.

да влезнат във всеки дом, а самите деца-актьори и журналисти да представят на приятелите си защо е хубаво да се чете.

Девета крачка: Много полезно за библиотеката, и следователно за Работилницата, се оказва сътрудничеството с неправителствените организации¹⁴ от Димитровград и от други градове. Благодарение на реализираните проекти децата подготвиха много интересни програми.

Десета крачка: Вероятно най-значителният резултат на Поетичната работилница е, че благодарение на дейностите и програмите децата повече четат и посещават библиотеката! „Детската стая“, както те наричат детския отдел, често е твърде малка за всички заинтересовани. Те идват, търсят енциклопедии, речници, пишат домашните си работи, четат, творят. Затова на вратата на детския отдел пише: „Библиотека-щастиека – истинското място за малкия човек!“

Миналата година Панаирът на книгата в Белград, който е едно от най-големите културни събития в Сърбия, бе открит от детския писател Любивоє Ръшумович. Между другото той каза: „Книгата, в различни форми, съществува повече от две хиляди години. С течение на времето, от глинените плочки и книгите-писма, станало изобретението на епохата! Днес това изобретение на епохата е и потребителска стока, и наръчен прибор, успешна приятелка в самотата, съветник по въпросите на сърцето, но и учебник на живот, джобен асистент в детското развитие и първи помощник в бизнеса“. Надявам се, че джобният асистент в детското развитие – *книгата*, винаги ще бъде налице, за да помогне на детето да стане човек. Добър човек!

Литература

Библиотечке услуге. дани матичних библиотека Србије 2008 Библионет. Београд, Суботица: Заједница матичних библиотека Србије, Градска библиотека, 2008.

Георгиев, Елизабета. 111 година књиге. библиотека у Димитровграду. 1898–2009. Димитровград: Нар. библ. „Детко Петров“, 2010.

Децa и библиотеке. зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Београду од 5. до 9. октобра 2005. уредник Александра Вранеш. Београд: Филолошки факултет Универзитета, Библиотекарско друштво Србије, 2006.

¹⁴ В резултат на сътрудничество с неправителствената организация „Мултикултурен център – Цариброд“ библиотеката през 2005 г. реализира проекта „Черно-белият свят“. Библиотека издаде книга с произведения на деца „Търсене на топлия поглед“, чиято тема бе толерантността, и подготви пиесата „Черно-белият свят“. От 2007 г. насам библиотеката има отличното сътрудничество с НПО Група 484 от Белград, на която е партньор в два младежки проекта: „Кофер за бъдещето“ (2007) и „Не минавай по улицата без следа – застъпнически инициативи за малцинствата“ (2010 и 2011). Библиотеката бе и партньор на НПО „Зелена алтернатива“ от Димитровград в реализацията на проектите „Мисли зелено“ и „Захапи живота“. Основната тема на първия проект е екологията, а във втория подрастващите се опитваха да намерят отговори на сложните въпроси за дрогата, алкохолизма, половия живот.

Летопис на Народната библиотека „Детко Петров“.

Съвременната детска литература и нейните читатели – тенденции, рискове, предизвикателства. – В: *Съвременната* детска литература и нейните читатели – тенденции, рискове, предизвикателства. сборник доклади от кръгла маса Сливен, 10 май 2005. Сливен: Регионална библиотека „Сава Доброплодни“, 2005, с. 14–21. ISBN 954-795-097-5

Хартиените ловци на детските сънища: съвременната сръбска литература и нейните читатели. – В: *Тематични* и жанрови промени в литературата за деца в началото на XXI век: погледи в балканските литератури. сборник доклади от кръгла маса, Сливен, 8–9 май 2008. Сливен: Регионална библ. „Сава Доброплодни“, 2008, с. 69–76. ISBN 978-954-795-258-4

Brofi, Piter. Biblioteka u dvadeset prvom veku: nove usluge za informaciono doba. Beograd: Klio, 2005.

Higgins, Sjuzan I. Javne biblioteke i službe za mlade. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2009.

Stokić, Gordana. Ka filozofiji bibliotekarstva: džesi Šir u teoriji I praksi bibliotekarstva 20. veka. Pančevo: Mali Nemo, 2002.

РАННОТО ДЕТСТВО – КЛЮЧ КЪМ ПО-ВИСОКА ГРАМОТНОСТ

БЕРА РАНГЕЛОВА

SUMMARY

Children are born ready to learn in early childhood – the period from birth to transition to school, is an exceptional opportunity for developing early literacy. During their first months and years babies and young children acquire important skills, attitudes, and knowledge that is essential for development of writing and reading skills. Parents are the first teachers of their children and the extent to which they provide rich opportunities for learning of children from birth through play, singing nursery rhymes, storytelling and reading books aloud, etc. is critical for their development. There is an increasing awareness among policy makers that efforts to improve literacy among children should start as early as possible and many countries in Europe have already been implementing special programs to encourage early literacy development, including through empowering parents. Public libraries play an important role in this respect.

Любовта към четенето и книгите започва още преди малкото дете да е произнесло своите първи думички или да е направило своите първи самостоятелни крачки. Тя започва с ласките на мама, с приспивните песнички и истории за лека нощ, с допира до първата книжка, с образа на мама или татко, които увлечено разлистват страниците на книга. Началото е в периода на ранното детство – от мига на раждане, детската градина до първите дни в училище.

Ранното детство и грамотността на децата

Първите години от живота на детето са години на изключителни промени – от напълно зависимо от грижите на майката и другите възрастни новородено, бебето бързо се превръща в активно, любознателно и търсещо същество, което неуморно изследва и учи от заобикалящия го свят. Три промени през този период са преломни и особено важни за съзряването на човешката личност – проговарянето, прохождането и първите стъпки в овладяване на писмената реч. Налице са много научни доказателства, които показват, че ранните години са незаменима възможност за формиране у малкото дете на траен интерес и любов към четенето, развиване на уменията за езиково общуване и подготовката за овладяване на писмената реч и нейните основни форми – четенето и писането¹. Те от своя страна са ключови за успеха на детето в училище и в живота като цяло.

¹ Даскалова, Ф. Ранното четене и подготовката за училище. Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски“, 2007.

Ранното ограмотяване на децата включва овладяването на широк кръг от умения, знания и представи, които служат като основа за формиране на уменията за четене и писане. Сред тях са богатството на речта, разпознаването на отделните букви и това, че всяка буква представлява различен речеви звук, умениято да се държи правилно книга или писмен текст и да се следва написаното, интересът и удоволствието от контакта с книгите и др.² Тяхното формиране започва още в първата година от живота, с опитите на бебето да изследва книгата с уста или с малкото дете, което седи в скута на мама и слуша приказки, а по-късно – и с неумелото разлистване на страници или въображаемото четене. Ако тези умения и нагласи не бъдат изградени през ранните години, много по-труден ще бъде процесът на ограмотяване на детето при прехода към училище. Незадоволителните нива на грамотност, които много от българските ученици демонстрират на международните тестове, като PISA и PIRLS, днес се дължат именно на пропуснатите възможности през ранното детство.

Често ролята на ранното детство за овладяване на писмената реч се подценява. В другата крайност са усилията за „ранно ограмотяване“ чрез целенасочено обучение на децата в четене и писане, без да се отчитат особеностите на детското развитие през този период и нивото на психична зрялост. Обратно на това схващане, съвременните научни разбирания за ранното детство извеждат необходимостта да се следва и съдейства на естественото развитие на детето, като му се осигуряват разнообразни и богати възможности за взаимодействие с книгите, езика, знаците на писмената реч и средствата за писане в съответствие с неговите нарастващи способности и по начин, който е забавен и наситен с положителни емоции. През първите три години това става чрез създаване на условия и насърчаване на детето да манипулира, изследва и играе с книжки, да разглежда картинки, да слуша истории, приказки и песнички, както и да драска и борави с различни принадлежности за писане и рисуване. Процесът на учене продължава и в периода на предучилищната възраст, с включването на детето в целенасочени дейности и игри, които обогатяват и разширяват неговата представа за писмената реч.

Родителите са първите учители на малкото дете. Бебето и малкото дете учат чрез взаимодействието и отношенията си с възрастните. Техният интерес към предметите и дейностите, особено в най-ранните години, се обуславя от възможността да бъде близо и да общува със значими и любими хора. Когато родителите всекидневно говорят на малкото дете още в първите месеци след раждането, когато заедно с него разлистват книжки, четат му на глас или разказват истории, това насочва вниманието на детето към тези дейности и провокира неговата любознателност. Четенето на книжки на глас от най-ранна възраст е основна стратегия и за развитие на езиковите умения на детето и речта му, както и за създаването на здрава емоционална връзка между него и възрастния. Данните от изследването PIRLS за България показват съществуването на тясна връзка между постиженията на децата в IV клас в областта на четенето и това доколко техните родители са им чели приказки и разказвали истории преди постъпването им в училище. Децата

² **Prepare for Life!** Raising Awareness for Early Literacy Education. Results and Implications of the International Conference of Experts, 2013. eds. M. Jorg, S. Ehmgig, C. Seelmann. Mainz, 2013.

та, чиито близки са им разказвали приказки или чели книжки, често имат с почти 20 % по-високи резултати в теста за четивна грамотност в IV клас³.

Ранната грамотност на децата и ролята на обществените библиотеки

През 2013 г. в Лайпциг, Германия, по време на международната конференция „Да се подготвим за живота. Повишаване на разбирането за важността на ранната грамотност“ повече от 130 експерти от 35 страни се обединиха около разбирането за необходимостта подготовката за ограмотяването на децата да започва още от раждането. Участниците препоръчват усилията на специалистите и институциите да бъдат насочени към подкрепа и насърчаване на родителите за осигуряване на децата още от най-ранна възраст на среда, богата на жива реч и човешко общуване – чрез ежедневно четене на книжки на глас, разказване на истории, разговори, песнички. Библиотеките играят ключова роля в тази насока.

В света и в Европа се реализират различни програми, които имат за цел да подобрят ранната грамотност на децата. Тези програми са насочени както към самите деца, така и към подкрепа на родителите, за да могат те да осъзнаят своята роля за развитието на децата и насърчаването на тяхната ранна грамотност. Програмите включват дейности за развиване на родителските умения, провеждане на занимания по четене с участието на родители и деца, включително бебета, предоставяне на книжки и други печатни материали за децата.

Най-популярна и широко разпространена е програмата „Запознаване с книгата“⁴, която е въведена през 1992 г. във Великобритания и оттогава се прилага в различни вариации в повече от 38 страни по света. Програмата осигурява на децата още през първата година от живота им подходящи книжки, запознава родителите с важността на ранното четене за интелектуалното, социално и емоционално развитие на децата и ги насърчава ежедневно да четат на своите деца. В много страни първият комплект от книжки се предоставя на семействата още преди бебето да навърши 6 месеца. Програмата се реализира с активното участие и сътрудничество между широк кръг от заинтересовани страни, включително родители, педиатри, които са най-важните източници на информация и съвети по отношение на грижата за малките деца, и библиотеките, които предоставят пространство и възможности за досег с книгите и четенето в неформална обстановка. Документираните ползи от участието на децата и семействата в програмата включват: по-високо ниво на езиково и интелектуално развитие при децата и по-голяма ангажираност на родителите в съвместни дейности, като четене на глас, разказване на истории и общуване.⁵

В Дания програмата се реализира чрез обществените библиотеки и има за цел да въведе децата от семейства с нисък образователен или социално-икономически

³ Йорданов, И., Захариев, И. Първите 7. ранното детство в България – перспективи, предизвикателства и отговорности. УНИЦЕФ, 2014.

⁴ На английски език програмата е известна като Bookstart.

⁵ **Bookstart** around the World: Background Information and International Adaptation of a Successful early Literacy program. – В: *Prepare for Life! Raising Awareness for Early Literacy Education. Results and Implications of the International Conference...*, с. 236.

статус в света на четенето и книгите. В рамките на програмата служители на библиотеките посещават деца на 6 месеца и техните семейства от бедни райони в дома, като запознават родителите със стратегии за развитие на езика и предоставят комплект от различни подходящи за възрастта на децата книжки с приказки, картинки и детски песнички. Семействата се посещават отново, когато детето е на 1 година, а след навършване на 1,5 година семейството получава своя пакет от нови книжки от местната библиотека, с което то се насърчава да ползва библиотеката и в бъдеще. Едновременно с домашните посещения в библиотеката се провеждат и занимания за стимулиране на речевото развитие на децата с участието на родителите. Изследване, проведено през 2011 г., показва, че 58% от обхванатите в програмата семейства са променили своето отношение и практика по отношение на книгите и четенето.⁶

Стратегиите за подобряване на грамотността включват и целенасочени усилия за насърчаване на родителски практики, нагласи и умения, които благоприятстват детското развитие в ранна възраст. Често обществените библиотеки са двигател и място за реализиране на различни инициативи и програми, ориентирани към родителите. В много страни те са се утвърдили като институция, която играе активна роля за подобряване на ранното детско развитие и повишаване грамотността на децата.

България също прави своите първи стъпки в тази насока. През 2012 г. редица читалища и някои обществени библиотеки в страната стартираха с подкрепата на УНИЦЕФ програма за родители „Работилница за родители“, която има за цел да запознае родителите с особеностите и потребностите на децата през периода на ранното детство, и да ги подпомогне да развият необходимите умения и нагласи за осигуряване на най-добър старт в живота на техните деца. Важен аспект на програмата е повишаване на разбирането за важността на книгите и четенето, и насърчаване на родителите активно да общуват, четат и пеят на своите деца още от първите месеци след раждането.

Съвременните реалности в България и необходимостта от повишаване на грамотността на децата, като условия за постигане на икономически растеж и социално развитие, налагат необходимостта от засилване на усилията за насърчаване на ранната грамотност на децата. Все още в нашата страна ранното детство и особено първите три години от живота не се разглеждат като период, който трябва да бъде обект на целенасочени мерки и програми за насърчаване на грамотността. Тенденциите в световен мащаб, както и постиженията на науката обаче показват, че усилията трябва да започнат още от раждането и библиотеките могат да се превърнат в двигател на този процес.

⁶ Vestbirk, M. Bringing Libraries to the Children: the Danish Approach to early Literacy Learning within the Library Sector. – B: *Prepare for Life! Raising Awareness for Early Literacy Education. Results and Implications of the International Conference...*, с. 208.

НУЖНИ ЛИ СА СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ДЕТСКА ЛИТЕРАТУРА И В ЧАСТНОСТ СЪВРЕМЕННИЯТ БЪЛГАРСКИ ДЕТСКИ АВТОР НА ДНЕСНИТЕ БЪЛГАРЧЕТА

ВЕСЕЛА ФЛАМБУРАРИ

SUMMARY

The article advocates the important place and the huge role of the contemporary Bulgarian children's literature and in particular the contemporary Bulgarian children's author in the life of today's children here and abroad. The text considers some good international practices, which can be used in Bulgaria, to encourage the children's book publishing, so it would search on its own, discover, promote and presents the new Bulgarian children's auteurs. Good practices are available to encourage the children's reading and also for increasing their access to modern Bulgarian children's literature. The role of the Bulgarian children's auteur is considered in his "live" meetings with the little readers and so is the involvement of Bulgarian children's literature in the development of national consciousness and thought for the Bulgarian in the child's world.

Парите, които българските правителства отпускат за култура, наука и образование, през последните години са в много пъти по-малко от парите, отпускани за отбрана. Интересно! А нали точно културата и образованието се грижат народът да не се обърка кой е? Извън културата и образованието (с тях пряко е свързана и науката) няма друг механизъм, чрез който да се опази националната идентичност на един народ. А ако идентичността ни просто изтлее и се изгуби, то какво точно ще брани нашата прескъпа държавна отбрана? Можем лесно да махнем с ръка и да отбележим, че отбраната е въпрос на национална сигурност и политика... А и какво общо може да има творчеството на детски писател, като мен, с политиката?

Ето какво имам предвид: всяка мисъл, която се интересува от традицията, вечните ценности, смисъла, чувствата и опита на човека, е политическа. Защото всички тези мислички заедно организират човешкото общество. А животът на обществото е политика. Обществото ни е кълбо, навито от нишките на нашите мисли и действия и нищо не може, и не трябва да бъде пренебрегвано за сметка на друго. Иначе изпадаме в абсурда на крайностите. А крайностите не са само липса на равновесие. Крайностите са липса на мисъл въобще. Действие по инерция...

Е, детската ни литература съществува заради търсенето на смисъла и интереса към чувствата и емоциите на българския народ. Тя черпи от българския опит и традиция. А това я превръща в ценност за нашето общество, поне толкова, колкото е ценност за обществения ни живот – политиката. Тоест, българската детска литература е неотменима ценност за българите.

Как се поддържа и развива тази ценност? Почти никак. Така е по-лесно...

А добрите примери не са малко по света. Мога веднага да направя известен паралел с Гърция (където живея) и с Швеция (където живях през цялата 2012 г.).

Въпреки огромната криза, **ДДС-то върху произведенията на гръцките автори е само 4%**. В момента се обсъжда наредба, според която може да се даде възможност на **малките книжарници** сами да определят цените, на които биха искали да продават книгите. (Такава мисъл би се сторила кошунствена на българските издателства, които държат монопол върху цените си. Но би била много полезна за един свободен пазар и за лесното предлагане на книгата на един сравнително малко платежоспособен читател.)

В Швеция, където се чете повече, а и хората са платежоспособни и да си купят книга, няма проблем с **ДДС-то. То върху шведските (и въобще скандинавските) автори е нулево**. Кое означава, че издателствата имат **неразбиваем стимул**, за да издават и рекламират автори от собствената си националност (и от Скандинавието). И те, без съмнение, го правят успешно. Остава им само да изберат най-добрите. В Швеция дори кметствата и библиотеките имат програми, чрез които се спонсорира изцяло издаването на детски книги от шведски автори.

В смисъла на горенаписаното, някои от основните неща, които трябва да станат у нас, са: българската държава да установи национална позиция по повод книгите, написани от български автори, и убийственото ДДС върху българските автори да се намали чувствително.

1. Издателствата

Държавата трябва да облекчи сериозно издателствата. И едно от средствата за това е намаляване на чудовищното ДДС върху българските автори. Иначе нашите издателства ще продължат да не се интересуват **истински** от българските детски автори и от българската детска литература. Защото **истинският интерес** се извява в това, издателите да търсят, да откриват със собствени сили добрите детски автори. По-късно да влагат пари за разпространение на книгите им и в работа с медиите. Освен добър текст ние, българските детски писатели, нямаме какво друго да им предложим. И това ни прави не особено желани. Щандовете с книги се огъват под преводната детска литература. В повечето случаи тя е с добри корици, многобройни цветни илюстрации, ярка и примамлива. Ако трябва да го направи за български детски автор, всичко това би струвало на издател в България много пари. Издателите на детска литература у нас обаче са изобретателни: те взимат преводната детска литература на добра цена, в комплект с картинките. Преводната детска литература идва с гръмка рекламна кампания, придружена от филми и игри. Издателите очакват да спечелят от нея и толкова. Българската детска литература излиза скъпо и е

много трудоемка. А на всичко отгоре идва и ДДС-то върху българския детски автор. И всичко отива по дяволите...

II. Библиотеките

Българските библиотекари работят като на война. За мен те са изключителни възрожденци, защото в многото ми срещи с деца в малки и големи градове, виждам в какви условия се трудят. Да не говорим за населените места с преобладаващо ромско население... Въпреки това българският библиотекар успява да има читатели. А това е героизъм. Единственият фестивал на книгата за деца в страната се прави отново от библиотекари. Националният фестивал на детската книга в Сливен се организира всяка година именно от сливенската регионална библиотека „Сава Доброплодни“.

Държавата и кметствата трябва непрекъснато да отпускат средства за закупуване на нови книги и попълване на библиотечните фондове. Трябва да се уточни статутът на училищния и читалищния библиотекар. Училищата, книжарниците и библиотеките трябва да са свързани в общи програми за четене и най-много да се набляга на това какво **искат** да четат децата, а не на какво трябва да четат.

Сериозно смятам, че децата трябва първо да се научат да четат за удоволствие, а чак после, че трябва да четат, за да се образуват.

III. Сайтовете в световната мрежа и телевизията

Трябва сайтовете за детски книги в интернет да са **пряко свързани със сайтовете на младите родители, издателствата, книжарниците и библиотеките**. Хората трябва да имат необходимостта, средствата и волята да работят заедно... И по този начин да си обменят информация, препоръки и ревюта на детски книги. Заедно да организират и различни празници на детската книга. В Швеция попаднах поне на **шест** предавания по телевизията, които представят и се занимават с книги. Има и **предавания, които са само за детски книги и са отнесени към детската аудитория**. Невероятно, но факт...

IV. Научните дейности и критиката

Трябва да има **жизнена и способна критика**. И децата да се възпитават да се интересуват от тази критика, а и самите деца да я пишат. Трябва да се пишат не само рекламни и представящи текстове, а и професионални научни студии. И критиката на детската литература да не отстъпва с нищо от критиката на литературата за възрастни. С малки изключения (статии от специалисти на БАН, СУ „Климент Охридски“, НАТФИЗ, от кръглите маси, организирани на Националния фестивал на детската книга в Сливен, сайта „Аз, детето“ и някои други, които се броят на пръсти) действащите научно подготвени критици на детска литература липсват. А те са тези, които трябва да бъдат канени в телевизионни предавания и радиопредавания, в специални форуми за детска литература. Трябва да имат цели колонки във вестници и списания, в хартиен и електронен вариант...

През юни т.г. се проведе националната конференция „България и българската литература през 2013 година“. Никъде в програмата не се вижда дори най-малък

признак, че през миналата година са излезли и книги от съвременни български детски автори. Няма нищо, което да е свързано по някакъв начин със съвременната българска детска литература. Защо тези пространства не се определят като места за обсъждане на литература за възрастни? Защо е това гръмко обобщение в оповестяването им, при условие че представят само част от националната ни литература? А всъщност мълчанието по повод съвременната българска детска литература на такива и сходни форуми е практика през изминалите години.

Трябва много да се наблегне на **литературните блокове с техните десетки хиляди посещения дневно**. Блогери с литературни блокове могат да стават съветници на издателствата и да водят предавания за детска (и не само) литература в медиите.

В библиотеки, училища, предродилни консултации и други подобни места трябва да се провеждат **работилнички по детско четене за родители**. В тези работилнички да се учат родителите на една **изпитана рецепта за детското четене**, която се състои от три точки:

1. Във всеки дом трябва да има библиотека. Може да е мъничка, но да я има. „За детето е изключително важно да осъзнае книгата, а оттам и библиотеката като ценност. Не по-малко важно е детето да има своя лична библиотека. Важно е също тази библиотека да съдържа реални, телесни, а не виртуални книги“¹.

2. Децата правят това, което виждат, а не това, което им се казва. Значи колкото повече детето вижда родителите си с книга в ръка, толкова повече то ще иска да им подражава.

3. Трябва да се чете на децата на глас. Не само за „Лека нощ!“, а винаги, когато е възможно. Дори когато децата вече могат сами да си четат, родителят трябва да продължи да чете на детето си на глас. (Аз лично бих стигнала до крайност и бих продължила да чета на глас на детето си, докогато мога, независимо колко е голямо то!)

Знам, че горните реплики са просто добри пожелания!

Но ако поне **някои** от тях се осъществят, има вероятност българските деца да четат мъничко повече и да четат мъничко повече дори от книгите на съвременните български детски автори. Защото от написаното до тук е видно, че децата, които четат сега в България, четат предимно преводна детска литература. И наистина в преводната детска литература няма нищо лошо... Но фактът, че българските четящи деца почти нямат достъп до съвременната българска детска литература, отново ни отправя към въпросите: „Какво самосъзнание изграждаме в тях? Как те ще се справят с чувството си за национална идентичност? Наистина ли не се интересуваме, дали младите хора ще останат в България, или не?“ Светът се е превърнал в едно глобално село. Но децата в българската селска къщичка са без самочувствие... И повечето искат да се преместят в чуждото дворче, дори и на палатка. Не мисля, че това е хубаво за когото и да било или че обслужва какви-

¹ Доклад на Алберт Бенбасат „Колко е важна личната библиотека на детето“, изнесен в РБ „Сава Доброплодни“ – Сливен, по време на XVI национален фестивал на детската книга *Децата и четенето – между традиционната и електронната книга*, Сливен, 2014.

то и да е интереси. Защото, оставена без грижи, българската ни къщичка накрая просто ще се срути.

Съвременният български автор е важен и с това, че присъства, има го „в наличност“ в България, по-често отколкото това е възможно за който и да е чуждестранен автор. На децата им е приятно и забавно, когато могат да се срещнат в реалността с човека, написал любимата им книжка. Приятно и странно, защото малките деца чувстват книгата като нещо, което се е създало самичко. Нещо, което просто го има, без намесата на човек в него. И от срещата си с автора научават любопитния факт, че книгите не се пишат сами. А това в много случаи ги подтиква към творчество, до което досега не са се докосвали. Творчеството да измисляш свои собствени истории, да описваш живота си, да създаваш свои светове. „Детската книга изгражда емпатия... когато чете, използвайки въображението си, то (детето) създава свят, населява го с образи и започва да гледа на него с други очи. Започва да чувства, да посещава места и светове, които иначе никога не би познавало, подобрява разбирането си за човечеството и развива чувство за загриженост за другите хора... докато чете, детето открива нещо жизнено важно, което да проправи пътя му... Светът не е задължително да бъде такъв. Нещата могат да бъдат различни“². Ето още една основателна причина да се стимулира родното детско книгописане.

Всъщност представянето пред публика е много важна част от живота на една книга. Говоря наистина за *представяне*, а не за *премиера* на книгата. Премиерата е еднократен акт, който събира автора, негови приятели и почитатели в една вечер, която е посветена само на новоизлязлата книга. Представянето на книга или автор може да се случва постоянно. Винаги, когато има желание, необходимост и воля за това. Авторът може да е съвременник, но може и да е отдавна наложил се класик. Разбира се, когато авторът е жив, срещата едновременно с него и неговото творчество би могла да е много интересна. Стига авторът да се погрижи за увлекателното представяне на своите книги... Това важи особено за детската литература. Повечето представяния на книги в България се организират за деца. Това е така поради изключително самоотвержения труд на библиотекарите и учители.

Ритъмът, при който израстват днешните българчета, е много бърз. Това прави вътрешният ритъм на живот при децата ни просто устремен. Съзерцанието е вече истинска рядкост. „...самото време е такова – забързано, постоянноменящо се, пренаситено от информация и движещи се изображения, които в книгите си остават само като статични картинки. Съвременното дете стига много по-бързо на екрана до търсената информация, не му се налага да си представи как изглеждат невиджаните светове и несъществуващите животи, защото те са поднесени в целия си триизмерен блясък, леснодостъпност и full HD визия. А целият този по-

² Доклад на Росица Петрова-Василева „Децата и четенето – между традиционната и електронната книга“, изнесен в РБ „Сава Доброплодни“ – Сливен, по време на XVI национален фестивал на детската книга *Децата и четенето – между традиционната и електронната книга*, Сливен, 2014.

стоянен поток на информация и информираност убива фантазията. И дори преждевременно състарява децата³.

В този смисъл грижата за доброто и интересно протичане на среща между автор и детска публика е много важна за мен. Авторът трябва да намери начин, чрез който да задържи подскачащото детско съзнание в една мисъл. Дори Андерсен е разказвал приказките си пред детска публика, като е изрязвал героите си от хартия. А това е било през XIX в.! Начините за разказване, които един автор може да измисли, са с неограничен капацитет.

Повечето от моите срещи са с деца на възраст от 5 до 10 години. Общо взето, това са все още мънички деца, които трябва да занимавам в продължение на един час. Затова за по-доброто и интересно протичане на срещите аз ползвам някои изразни средства на кукления театър. Готвя се много внимателно и използвам сценични и импровизирани кукли. Използвам и много от изразните средства на детската игра. Основното правило при такова представяне е, че то не понася слово без действие... Тази максима смущава много от моите колеги детски писатели. Струва им се, че представянето на книга изключва такова „детрониране“ на словото. Изключва изпращането на словото на „второ място“... Правят грешка! Защото добре изпълненото представление никога не умалява писаното слово. Добре представената със средствата на театъра и играта книга печели на своя страна едно синкретично изкуство, което ѝ помага да достигне до своя читател. Защото възбуденото детско (и не само детско) любопитство няма да се успокои, докато не намери първоизточника... И тогава човекът, вече като читател, ще достигне до съзерцателното и интимно възприемане на авторския свят. Достижение, което всеки автор цени изключително високо и на което се радва с цялото си същество.

Авторът на детска литература трябва да се погрижи за интересното представяне на неговото творчество. (Дори и да не успее да покрие цялата сложност на актьорското изпълнение!) Трябва да се опита да поиграе с децата, така както е играл той като дете. Искрено и честно. Да поиграе „на кукли и индианци“... За детето играта е негов естествен език. Детето се среща наравно с възрастния само в полето на играта. Защото само там то може да използва всичките си творчески сили (което го изравнява с възрастния!). И също като възрастния детето става създател! Ето защо точно в това поле на творческа игра детето е най-възприемчиво и за новите идеи. Не за добри или за лоши, а за всякакви нови идеи! (За съжаление, тази истина отлично я разбират най-вече хората, които правят реклами и компютърни игри...)

Авторът иска да внуши идеите от книгите си. За да постигне тази цел, когато представя своите книги пред деца, той трябва да използва изразните средства на театъра и детската игра. И тогава детето ще се заслуша и ще се засмее. Ще се заиграе. Играта ще му достави удоволствие и то ще разбере, че в книгите има удоволствие! Само това, **усетено на практика удоволствие**, може да го поощри да

³ Доклад на Радостина Нейкова „Съвременно изкуство и литература за деца – между традиционното и дигиталното“, изнесен в РБ „Сава Доброплодни“ – Сливен, по време на XVI национален фестивал на детската книга *Децата и четенето – между традиционната и електронната книга*, Сливен, 2014.

намери начин и да се отдаде на самото четене. Да открие книгата и да я прочете... И тогава авторът ще си е свършил работата наистина добре.

Аз съм съвременен български детски автор. Животът ми е така организиран, че по повод книгите ми се срещам с българчета от България, но и с българчета от чужбина. И зная колко е лесно националната идентичност на едно дете да бъде просто пропусната. И колко е трудно да го убедиш после, че е българче. Съвсем скоро, на една от моите срещи с деца в Атина, имах следната случка. Едно от хлапетата, седнало най-отпред, още в началото заяви на гръцки език, че няма да участва, защото не разбира български. Родителите му – българи и двамата – само гледаха притеснено отстрани. Но в разгара на играта, когато всичките деца (не бяха малко – около 50 на брой) се включваха в разказването на мои приказки с кукли, по един или по друг начин... хлапето отпред изведнъж забрави за заплахата си и проговори български език. Не го говореше съвсем сигурно, но желанието да участва в играта, удоволствието от приказките го накараха да се включи, забравило за другото. Българският език, а с него и българската мисъл придобиха за него нова важност. Мисля, че в този момент детето, независимо дали го е разбрало или не, се почувства отново българче. „Преживяното в детството определя до голяма степен по-сетнешния ни живот. Преживяното в детството преекспонираме през всичките следващи години. Защото тогава сме най-близо до несъзнаваното“⁴.

Вярвам, че българската съвременна детска литература и българският детски писател имат своето важно място в живота на днешните българчета както у нас, така и по света. Човешките същества имат способността да раждат идеи, които стоят над разискването и разчепкването на ежедневието, които обобщават света. А в новия свят на българските деца това обобщение на мисъл и идеи трябва да включва и днешна България.

⁴ Предговор на **Чернокожева**, Росица. – В: Драги ми Смехурко... антология на хумор за деца. т. 1. София: „Проф. Марин Дринов“, 2013.

СЪЗДАВАНЕТО НА ЧИТАТЕЛЯ

АЛЕКСАНДЪР ПАНОВ

SUMMARY

In the article proposes the creation of a program, with the help of which can be formed permanent readers attitudes and competences in the adolescents, so that the young generation can successfully fit in the current social conditions and deal with the challenges of the developing knowledge economy.

Напоследък все по-често се чуват оплакванията на учители, родители, писатели и издатели, че съвременните деца не четат. И най-честата причина за това е, според засегнатите, фактът, че децата отделят повече внимание на компютрите, таблетите и телевизорите, отколкото на традиционните книги. Това наистина е така – днес много по-малко са хората, които четат дебели томове, отпечатани върху хартия. Въпросът обаче е: „Дали днес се чете по-малко?“

Този въпрос едва ли би могъл да получи еднозначен отговор. От една страна, днешните деца се докосват до традиционното четене може би само в училище. А както знаем, училищното четене винаги е тегоба – неговата задължителност, свързаността му с изпитвания и оценки не могат да пробудят онзи спонтанен интерес към книгата, който съществуваше у подрастващите отпреди няколко десетилетия. И за нас училищното четене не беше приоритет и любимо занимание. Но книгата у дома – това беше съвсем друга работа. Тези книги ни отваряха цели светове. Спомням си, че докато прекарвах летата си на село при баба и дядо, обсъждахме със селските деца прочетеното в различни книги, вълнувахме се, преживявахме, играехме, възплащавайки особено интересните сюжети. Днес тези възвращения са свързани с телевизията, с киното, с компютъра и с таблета. И не бива да се лъжем – атрактивността на съвременната аудио-визуална култура е толкова голяма, че тя наистина е способна да измести традиционната книга, която за нас беше, ако не единственият, все пак най-важният способ да се докоснем до възшебните светове на приключенията и фантазията, на историите, на приказките и митовете. Така онзи спонтанен интерес към книгата, на който се дължеше нашата пристрастеност към четенето, днес се трансформира в спонтанен интерес към други неща.

А известно е, че четенето освен удоволствие е и дейност, изискваща овладяване. Ние я овладявахме спонтанно, практикувайки я. Никой не се е грижил да ни създава специфични навици. Дори и в училище не съществуваше методика, предназначена за развитие на читателските умения. На никого не му беше и хрумвало да я изработва, защото тези умения всеки си ги развиваше сам и спонтанно. Но ако спонтанният интерес към четенето днес се е трансформирал в нещо друго, тогава как се формират читателски умения у подрастващите?

И тук се сблъскваме с един неочакван, но много сериозен проблем. Липсата на спонтанен интерес към четене води до невъзможността да се формират читателски умения. И какво от това, ще каже някой, та нали четенето е сравнително нов социален феномен. Колко хилядолетия хората са живели, обменяйки информация по устен път и пак са създали шедеври на словесното изкуство, вплътени в песните и приказките на фолклора. Не само у нас масовата грамотност и, следователно, масовото четене, датират едва от век и половина – тези явления са феномени на модерността. В предишните столетия и хилядолетия книгата и четенето са били ограничени до манастирските скриптории и владетелските дворове. И въпреки липсата на читателски навици и умения, хората са си живели съвсем нормално. Проблемът е в това, че съвременната цивилизация е формирана върху текстове – факт, доказан от редица изследователи.¹ Така наречените отворени общества, чиито граници надхвърлят рамките на непосредствено достижимото в сетивата, изискват наличието на средства за съхраняване и предаване на информация, способни да преодоляват пространството и времето. Може би е чиста случайност това, че такова средство се е оказала писмеността, но това няма значение – важното е, че именно писменият текст е бил този, който е залегнал в основата на отворените общества и на модерността. Способността да се разбира, тълкува и прилага информацията, съдържаща се в писмения текст, лежи в основата и на съвременния свят. Тя е гарант за развитието на науката, културата и изкуството, за обществения просперитет и за личния живот на човека. Затова писмените текстове са навсякъде около нас – не само в книгите, а и по улиците, по гарите, по летищата, на работното място и, разбира се, в компютрите. И справянето с тези писмени текстове, независимо от това дали те са ни поднесени във вида на традиционна книга или не, изисква определени равнища на читателска компетентност. Бих казал дори че днес читателската компетентност трябва да е по-висока, защото ситуацията, в които се осъществява общуването ни с писмени текстове, са неизмеримо повече, а самите текстове – неизмеримо по-разнообразни, а не рядко и по-сложни. И ето че се оказваме между Сцилата на все по-намаляващия спонтанен интерес към четенето, с чиято помощ се формират читателски навици и умения, и Харибдата на все по-усложняващата се ситуация на общуване с все по-разнообразни и по-трудни писмени текстове, изискващи солидна читателска компетентност.

Затова и отговорът на въпроса, който поставихме в началото – четат ли днешните младежи по-малко отпреди, не може да получи еднозначен отговор. От една страна, те не четат достатъчно, за да формират спонтанно читателски умения, но от друга, са принудени да четат все повече и повече и то във все повече и повече житейски ситуации – четат се и в сферата на личния живот, и в сферата на образованието, и в сферата на труда, и в сферата на обществения живот. Писменият текст е навсякъде около нас, а способността ни да го разбираме, тълкуваме и използваме в различните сфери на своя живот все повече намалява. Какво да правим?

¹ Ср. напр. **Ricoer**, Paul. Die Schrift als Problem der Literaturkritik und der Philosophischen Hermeneutik. – B: *Sprache und Welterfahrung*. hrsg. Jorg Zimmermann. München: Fink, 1978.

Отговорът е: трябва да се полагат целенасочени усилия за създаване на читатели. Под това название трябва да разбираме не просто хора, които могат да превръщат писмените знаци в свързана човешка реч, а хора, притежаващи способност да извличат и организират заложената в текста информация, да я анализират и интерпретират, да знаят как да построят текст, че да предадат с негова помощ определен смисъл и да оказват специфично въздействие, да разбират как да прилагат получената от текста информация при решаването на различни проблеми в собствения си живот – бил той личен, професионален или обществен. И не на последно място, да имат утвърдени навици и потребности от общуване с писмен текст, да изпитват удоволствие от контакта си с него, за да не се чувстват непрекъснато принуждавани и надзиравани – чувства, които по-скоро отблъскват, отколкото привличат към общуването с писмен текст. Нищо от това нямаше да е нужно, ако хората изнамерят начин да управляват все по-усложняващите се обществени отношения по друг начин, а не чрез използването на писмени текстове. Докато това обаче не стане, формирането на читатели ще бъде първостепенна задача на всяко модерно общество.

Както казахме вече, не бива да се залъгваме, че училището ще реши този проблем. Създадената с развитието на модерността система на общо образование носи всички противоречиви белези на модерния проект. От една страна, това образование е гарант, че населението на дадена страна, пък и на целия свят, ще овладее онзи минимум от знания и умения, който ще му е необходим, за да участва успешно в обществения живот. От друга обаче, както посочва Мишел Фуко, системата на всеобщо образование е част от глобалната система на надзора, върху която се крепи модерната цивилизация.² Въпросът е: как да възприемаме четенето – като част от системата на надзора или като излаз от нея? За нас, израсналите преди няколко десетилетия, четенето категорично беше изход. То беше удоволствие, то беше бягство от сивото ежедневие, то беше дори престиж. Да имаш достъп до нашумяла книга, беше важно. Спомням си как братът на един съученик се разхождаше из градския парк, носейки в ръка изданието на „Декамерон“, прилепваше го до ухото си, както това се правеше с транзисторите – друг белег на престиж – и тананикаше, имитирайки сигнала на радио „Люксембург“, станцията, от която по онова време звучаха песните на „Бийтълс“. Нищо от това обаче не беше част от училището. Което в някои случаи беше парадоксално. Според училищната програма трябваше да изучаваме драмата на Фридрих Шилер „Вилхелм Тел“. И резултатът беше предвидим – пълна скука. Което съвсем не можеше да се каже за същия Вилхелм Тел, когото познавахме от телевизията, т.е. от канал, който не се асоциираше директно със системата на надзора. Този Вилхелм Тел ни беше любимец – колко часове игра само му бяха посветени, колко самоделни арбалети направени, колко песни за Вилхелм Тем и неговия постоянен враг Геслер изпети!

Наивната вяра, че традиционните образователи институции ще успеят да се справят със задачите по формирането на читатели, и то по също така традиционните модели на преподаване, се оказа една доста горчива илюзия. Редица изслед-

² Фуко, Мишел. Раждането на затвора. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1997.

вания, между които най-важното е PISA 2000, доказват, че книгата и четенето не са приоритет на днешните български граждани. Младите хора имат огромни проблеми с разбирането и използването на писмен текст. Докладът на Европейската комисия отрежда на България и Румъния последните места по отношение способностите на младите хора да четат. Резултатите от националните проверки също дават сериозни поводи за размисъл и тревога.

Развитите страни също не са чужди на този проблем. И при тях равнището на читателска компетентност е значително по-ниско от необходимото. Дори и във Финландия – най-добре представящата се допреди десетина години европейска държава, постигналите отлична оценка на теста по четене на PISA са само двацет процента от всички участници в изследването. А когато в него се включиха азиатски държави като Китай, Хонгконг и Сингапур, те изведнъж заеха първите места в класациите, изпреварвайки значително най-успешно представящите се европейски нации.

Изводът от всичко това е: трябва да се полагат целенасочени усилия за подобряване на читателската компетентност, да се формират читатели, способни умело и ефективно да боравят с писмената информация. Но също така и да се формират специфични читателски нагласи, превръщащи четенето в удоволствие, в траен навик, в насъщна необходимост. И тези усилия трябва да намерят начин да доразвият системата на всеобщо образование, допълвайки и обогатявайки я, по възможност избягвайки нейния основен недостатък – задължителността, оценките и санкциите, които в очите на подрастващите я правят част от така омразната система на надзора. И такива усилия вече се правят в редица от развитите европейски държави, към които ние все се стремим, но все така трудно достигаме. Пример в тази посока са Националната асоциация по четене във Великобритания, Институтът по четенето във Франкфурт, Германия, Фондацията „Бателло а вاپоре“ – Милано, Италия, Националната асоциация по четенето във Франция и др.

Като част от европейското културно и образователно пространство България не може да не реагира адекватно на тези факти и тенденции. Икономика, основана на знанието и ученето през целия живот, не е празен лозунг. Тя е нашето настояще и още повече – нашето бъдеще. Затова трябва да се отнесем сериозно към тях, а не да оставим отново самонадеяните слова да бъдат параван за несвършените дела.

Същевременно специалистите по когнитивна психология, които в последните три десетилетия разработват различни методики за изследване на читателските компетентности, твърдят, че формирането на трайни нагласи за общуване с писмени текстове може да се извърши успешно само в ранна възраст. Съгласно техните изводи, който не е станал читател до 12–13-годишна възраст, няма да стане такъв никога. Ето защо е необходимо да се прилагат целенасочени усилия за формиране на устойчиви читателски нагласи и умения именно в тази възраст. И развитите държави в Европейския съюз вече са изградили разнообразни програми в тази насока. Ето защо е наложително и у нас да се изработи такава програма, ориентирана към учениците между осем и дванайсет години.

Какви трябва да са целите на тази програма? За да постигнем едновременно както формирането на читателска компетентност, така и спонтанен интерес, те трябва да са:

- Събуждане на спонтанен интерес към четенето.
- Овладяване на базови читателски техники.
- Запознаване с върховете постижения на световната литература за деца и юноши и по този начин формиране у тях на един базов културен фундамент.
- Изграждане на базови умения и нагласи за осъзнаване на хуманитарни проблеми и конфликти, разбиране на причините, които са ги породили, развитие на умения за търсене на адекватни изходи от тях.
- Овладяване основите на художествените конвенции, поетическия език, поведователните техники и други подобни.

За да се реализират тези цели, е необходимо да се изработи алгоритъм за четене на подбрани текстове от световната литература за деца и юноши. Тъй като времето, с което разполагаме, за да формираме един мотивиран читател, е около пет години, най-уместно е да се работи с учениците от 2-ри, 3-ти, 4-ти, 5-и и 6-и клас. През всяка учебна година под формата на извънкласни занимания (най-добре е по време на следобедната занималня или в местното читалище, или библиотека) да се провежда един специализиран час, по време на който в свободна и неангажираща форма да се провеждат ролеви игри, базирани върху прочетен вкъщи текст. Във времето на една учебна година могат да се прочетат и разиграят девет текста – учебната година трае девет месеца, а един месец е достатъчно време за работа върху една книга.

Основният проблем, който тази програма се стреми да разреши, е противоречието между нуждата от обучение за овладяване на читателските компетентности и спонтанността на изкуството като специфичен вид човешка дейност. В известното си определение проф. Атанас Натев казваше, че изкуството е непосредствено и непринудено подлагане на изпитание на интимното човешко светоотношение.³ Уникалността на изкуството се състои в това, че то успява да съчетае непринудеността и непосредствеността на играта с онези форми на общественото съзнание, които регулират отношенията на човека със света и обществото, но правят това било опосредствано (като науката например), било използвайки принудата в по-мек или по-твърд вариант – морал, право, обществени институции. А тъй като училището е една от най-фундаменталните обществени институции на модерността и принудата никак не му е чужда, то извеждането на четенето извън неговата сфера на влияние е наложително. По-точно би трябвало да се каже – необходима е програма, която да коригира училищните подходи към четенето, връщайки го в руслото на неговата собствена природа. И именно по този начин може да се постигне обучителният ефект, който преследваме.

Ето защо е абсолютно наложително да се засилят именно игровите аспекти на четенето като човешка практика. Възрастта между седем и дванайсет години е много подходяща за превръщането на читателския акт в ролева игра, в която всеки от участниците да изпълнява определена партия, предвидена от сюжета на произведението. Този момент е изключително важен, защото истинското художествено четене на практика също е осъзнато или неосъзнато провеждана ролева игра –

³ **Натев**, Атанас. Беседи върху самобитността на изкуството. София: Партиздат, 1988.

четейки, човек неволно се съпоставя с всеки от героите. Или се идентифицира с някой от тях (ненапразно съществува думата „протагонист“, т.е. персонаж, чиято гледна точка споделяме), или – напротив – рязко се разграничава от него, влизайки в ролята на антагониста. По този начин, без сам да усети, четящият става актьор в пиесата, разигравана от сюжета, и действа, подтикван от своите индивидуални интереси, възгледи за света, емоционалните си предпочитания и обществените ситуации. И по този начин малко по малко успява да култивира и трансформира своя динамичен стереотип, чрез който осъществява релациите си с реалността.

Теорията на идентификацията залегна в основите на антропологически ориентиранията направления в литературознанието – рецептивната естетика, естетиката на въздействието, деконструктивизма и др. В основната си книга „Естетическият опит и литературната херменевтика“ Ханс Роберт Яус изведе пет основни типа идентификационни стратегии в историята на словесното изкуство.⁴ Всеки от тях има пряко отношение към това как е построена творбата, от една страна, но от друга – как тя въздейства върху отделната личност и върху обществото като цяло. Именно овладявайки различните типове идентификация с помощта на ролеви игри, ние можем да канализираме обучителния процес в собственото художествено русло, избягвайки принудителния характер на училищното преподаване. Точно за това възможността да се работи върху различни идентификационни стратегии трябва да бъде и основният критерий, по който да се състави списъкът на произведенията, с които ще се работи, както и поредността им в читателския график. Редуването на различни типове идентификация ще помогне на децата да разберат и осъзнаят, че няма и не може да има едно-единствено отношение между човека и света, както и между Аза и Другия.

За да се постигнат обаче възможно най-пълно целите на тази читателска програма, е необходимо изпълнението на няколко условия. Кои са те?

На първо място трябва да се разработи детайлно премислена програма за всеки от учебните периоди. Както е известно на тази възраст, всяка година е много различна по отношение на менталното развитие, жизнения опит, знанията за света и психологическата самоидентификация на личността. Това налага произведенията да бъдат подбирани внимателно, за да съответстват на възрастовата характеристика на участника в програмата. За необходимостта да се включват произведения, базирани върху различни идентификационни стратегии, вече говорихме за тях. Има обаче и няколко други критерия. И най-важният от тях е нуждата от историческа съпоставка. За какво става дума?

Известно е, че децата по-лесно забелязват външните белези на явленията и по-трудно стигат до тяхната същност. За да се научат да обръщат внимание на същността, най-ефикасният начин е да се съпоставят творби, описващи различни исторически реалности, но третиращи един и същи проблем. В някои случаи е възможно дори да се открият идентични сюжетни схеми. Ето един пример.

Проблемът за отношението между деца и родители, поставян на изпитание от различни житейски обстоятелства, водещи до разкъсване на родовите връзки, е

⁴ Jauß, H.-R. Aesthetische Erfahrung und literarische Hermeneutik. München: Fink, 1972.

разработен в три произведения, базирани върху един общ сюжетен модел – с идентични герои-функции, с идентични събития, с идентични внушения. Това, което е различно, е само историческото време и свързаните с него външни особености на реалността. Както и, разбира се, някои свързани с историческото време мотивировки на действието. Но когато съпоставим тези идентични по същността си текстове, различията ще изпъкнат още по-ясно и това ще помогне на децата да осъзнаят две неща – че човешките проблеми са били винаги едни и същи, и че човекът винаги е търсил най-правилния начин за тяхното решаване, от една страна, но от друга, че различните исторически ситуации могат да провокират специфични мотивировки на човешкото поведение. Една подобна съпоставка може да се направи, ако се работи върху текстовете на приказката „Хензел и Гретел“ от сборника на Братя Грим, романа за деца на Ерих Кестнер „Двойната Лотхен“ и романа на съвременната италианска писателка Сузана Тамаро „Шишкото“. Сюжетната схема и на трите произведения е на практика идентична: Двама родители, притиснати от някаква житейска необходимост, изпращат децата си в гората, където те попадат в къщата на вещицата, но благодарение на смелостта и твърдостта на едно от децата – Гретел при Братя Грим, Лотхен при Ерих Кестнер и Микеле при Тамаро – успяват да преодолеят изпитанието, да победят злото, и да се върнат при родителите си, постигайки по този начин щастието на истинската човешка връзка. В същото време съществуват и различия не само в облика на обкръжаващата действителност, но и в мотивировката на действието. Така например в класическата приказка причината родителите да изпратят децата си в гората е липсата на хляб. При Ерих Кестнер този проблем не е подчертан, но все пак присъства в един усложнен вид – особено ясно е това в сцената със съня на Лотхен, в който цяла върволица хлебари дефилира на фона на разрушаващите се по чисто психологически и социални причини семейни отношения. При Сузана Тамаро обаче причината родителите да изпратят Микеле в гората при вещицата е не липсата, а напротив – прекомерното изобилие на храна. Разведени, заети със своите собствени проблеми, интересувачи се само от социалния си успех, родителите на практика не обръщат внимание на малкия си син, не се интересуват от неговите преживявания и човешки нужди. Изпаднало в пълна самота, детето намира в лицето на хладилника единствения си приятел. И яде. Което довежда до нуждата да бъде изпратено в специален детски санаториум за отслабване, където основна фигура е възпитателката Дивната Костелина, напълно вписваща се в класическия образ на вещицата. Съпоставяйки функциите на всяка от ролите – на родителите, на децата, на вещицата, – което би било още по-ефикасно при театрализираното изпълнение на сюжета, децата ще осъзнаят общата същност на хуманитарния проблем, залегнал във всяка от тези творби, от една страна, но от друга – факта, че всяко историческо време може да предложи освен различен облик на действителността, още и различия при мотивировките на човешките постъпки.

Примерът, който приведохме, показва, че е необходимо при съставянето на програмата да бъдат привлечени текстове, произхождащи от различни художествени традиции и исторически епохи. Тук бих предложил един вариант, състоящ се от три пласта.

Първият пласт би трябвало да е базиран върху фундаменталните сюжети на човешката култура, реализирани в произведенията на митологията, фолклора, свещените книги и базовите произведения на древността от рода на „Илиада“, „Одисея“, романите за крал Артур и рицарите на кръглата маса, „Хиляда и една нощ“ и др. под. Разбира се текстовете трябва да бъдат адаптирани за деца, но по този начин същността ще изпъкне още по-отчетливо.

Вторият пласт би трябвало да се формира от произведенията на т.нар. детска класика, създадена основно в периода между втората половина на XIX и първата половина на XX в. С други думи от Дикенс, Александър Дюма и Стивънсън през Андерсен и Ектор Мало до Ерих Кестнер и Астрид Линдгрен. Тук, разбира се, би трябвало да бъдат представени и произведенията на българските класици.

Третият пласт е добре да бъде съставен от произведения, отразяващи съвременната обществена ситуация, позната на малките читатели от личния им опит. На практика това означава, че те трябва да са написани в последните 10–20 години. Това ще позволи на програмата да внуши на децата, че литературата не е нещо отдалечено от нас, а присъства непосредствено в реалостта, която ги обкръжава.

Второто важно условие за успешното реализиране целите на програмата е разработването на детайлен алгоритъм за четене, методическа обосновка на работата, както и на детайлни сценарии за драматизиране на всяко от включените в програмата произведения поотделно. Тези сценарии трябва да бъдат разработени от специалисти литературоведи съвместно с поведенчески и когнитивни психолози. Само така ще се постигне необходимата яснота при мотивировката на всеки от поведенческите алгоритми, изискван от съответната роля. Тази яснота и отчетливост са нужни на детето да осъзнае и разбере по-правилно необходимата линия на поведение, която трябва да следва, както и да разбира и осъзнава мотивите, водещи до извършването на различни човешки постъпки. В същото време сценарият трябва да включва и активности, които да помагат на участниците да овладяват читателските техники – да извличат и систематизират информацията, носена от текста, да рефлектират върху неговата постройка, за да осъзнаят, че всяко въздействие се постига с помощта на определени изразни средства, а така също и да размишляват върху проблема как съдържащата се в текста информация се отнася към техния собствен живот и личен опит.

Третото важно условие за успешно реализиране целите на програмата, е разработването на преподавателската методика. Тя трябва да бъде изложена в специално създаден наръчник, който да бъде достатъчно подробен, за да може да служи на преподавателите при всеки възникнал в процеса на работата проблем. Същевременно преподавателите, които ще работят непосредствено като ръководители на читателски групи, трябва да преминат целенасочено методическо обучение.

За да се изпълнят всички тези условия, е необходимо, разбира се, изграждането на съответната организация. Да не говорим, че текстовете, с които ще се работи, както и помощните материали – работни тетрадки, сценарии, роли и др. под., също трябва да бъдат подготвени, отпечатани в достатъчно количество и разпространени. Всичко това струва пари – за материали, за възнаграждения на преподавателите, за методически разработки и ръководство... Това на практика

означава, че без активното участие на държавата, една подобна програма няма никакъв шанс да заработи. Но каква е алтернативата? Да продължаваме да се сбиваме все по-надолу и по-надолу в рейтингите на изследванията, измерващи читателските компетентности. И да оставим децата си неграмотни във време, което развива икономика на знанието? Според мен една подобна алтернатива е напълно неприемлива.

В МАТРИЦАТА СМЕ ОТДАВНА, НО СЪЗНАВАМЕ ЛИ ГО

КАЛИН НИКОЛОВ

SUMMARY

When we are talking about e-books we are in one virtual reality – the cyber reality. For the last decades economy taught us that it cannot develop without the World Wide Web. Does Art think that it can evolve without the Internet and the „Matrix“? An e-book is a virtual image of the good old book. It is a text with images, references to online information, and pictures. Sometimes it even contains videos and sound. An e-book is one file that can combine all the available information, articles, videos and sound recordings. This allows its easy reproduction and storage. I'm an author of two gallant e-books. But I feel betrayed and disappointed by the people I worked with. They did not make a creative job.

Дори когато говорим за електронната книга, ние вече не сме в реалното ни пространство – ние сме в киберпространството... И нещо друго, ние вече сме част от информационното общество. Икономиката вече няколко десетилетия си признава, че не може да се развива извън мрежовата среда на компютрите. Нима изкуството пази някакви илюзии, че подобен процес ще го подмине?

Електронната книга е аналог на традиционната. Тя представлява текстово произведение с изображения, насоки към външни интернет ситуации или изображения в електронен формат. Възможно е също да съдържа видео и звук. Електронната книга е един файл, който обединява цялата налична информация като текстово визуално или звуково съдържание. Това позволява лесното ѝ разпространение и съхранение, а и основната разлика с интернет блоговете, статиите и публикациите.

Майкъл Харт, считан за баща на електронната книга, е роден на 8 март 1947 г. в Такоума, щата Вашингтон, в семейството на счетоводител и управителка на магазин. През 1958 г. семейството се премества в Урбана, Илинойс, където родителите му стават университетски преподаватели (баща му преподава Шекспир, а майка му – математика). Харт учи в местния университет и се дипломира само за две години. По това време той ползва компютърната система на университета, където създава първата електронна книга и електронна библиотека в историята. До края на живота си той ръководи Проекта „Гутенберг“, който през юни 2011 г. (когато Майкъл Харт почива на 64-годишна възраст) съдържа над 36 000 документа, в основната си част свободни от авторски права.

Началото било такова: след като наблюдавал фойерверките за 4 юли, Харт пазарувал в магазин за хранителни стоки и получил с покупката си копие от

Декларацията на независимостта, отпечатано върху пергамент. Той преписал текста му, който възнамерявал да го изпрати като електронна поща до потребителите на ARPANET (предшественикът на днешния интернет). Но бил разубеден от негов колега с предупреждението, че съобщението може да сринe системата. Вместо това той публикувал известие, че текстът може да бъде изтеглен от посочен адрес. Проектът „Гутенберг“ бил роден! Както си спомня Харт, „фойерверките бяха страхотни, както обикновено, завършвайки със системата Niagara Falls, покриваща зрителното поле с буквално водопад от бял огън“. През следващото десетилетие, работещ сам, Харт набира Декларацията за правата на човека, Конституцията на САЩ, Библията на крал Джеймс и „Приключенията на Алиса в страната на чудесата“ и все повече и повече книги, с което базата данни на проекта нараствала. А така и проправил първите стъпки в една революция, която ще възвести нова ера в информационната епоха. Възникнал свят на електронни книги, а по-късно и преносими електронни устройства като Nook и Kindle, както и бил осъществен безпрецедентен индивидуален достъп до текстове от най-широк спектър чрез интернет архивите.

Счита се, че половин век след старта, в интернет ще бъде осъществим достъпът до 1 милиард книги.

Самият Майкъл Харт, поставил началото на принципите: „Насърчаване на създаването и разпространението на книги“, „Помогни да свалим оковите на невежеството и неграмотността“, „Дайте колкото се може повече електронни книги на най-много хора, колкото е възможно“, е живял бедно, а технологиите, с които работел, често били сглобени от преправяни резервни компоненти...

Историята на българската е-книга се движи в традициите на световния процес. Най-известните сайтове са: chitanka – <http://chitanka.info/lib/book>, e-bookbg – http://www.e-bookbg.com/index.php?option=com_content&Itemid=61, truden – <http://truden.com/downloads.html>, dubina – http://dubinabg.eu/skanirani_knigi/, izvorite – <http://www.izvorite.com/download/kartoteka.htm>, spiralata – <http://www.spiralata.net/index.html>, narodnabiblioteka – <http://www.narodnabiblioteka.info/index.php/authors>, LiterNet – <http://www.liternet.bg/publish/katalog/knigi/index.html>, sfbg – <http://www.sfbg.us/authors/index.html>, 4bg.net – <http://www.4bg.net/library.php>...

Аз съм участвал в направата на две уебкниги, което може да се разглежда като деривация сред понятията за електронна книга, понеже контактът на книгата е чрез компютър.

Първата, книгата с приказки за възрастни на Роси Кота „Морето, мидата и други истории“, бе представена на 19 юли 2012 г. пред гостите на тържественото откриване на новата онлайн платформа на Българското национално радио „Бин@p“ от Рекламно-издателската къща на Българското национално радио чрез издадено DVD. Слушателите и зрителите на великолепно издание ще научат отговорите на въпросите: „Колко дълбоки са чувствата, има ли смисъл да се свиваме в черупките си, заслужавали си цял живот да се гмуркаме за бисери...“ чрез анимация с картинки от книгата и оригинално изпълнение на големия български актьор Ицхак (Ицко) Финци. Почитателите го познават и с таланта му на оригинален разказвач.

Втората, „Ще ти разкажа приказка“, е мултимедиен продукт на същите в подкрепен проект на Столична община за конкурс на приказки, чиито автори са деца.

В началото собственикът на издателство „Импулс“, Антонина Симеонова, ме запозна с Росица Иванова, автор на приказките „Морето, мидата и други истории“ (става дума за „Морето, мидата и други истории“, Роси Кота, изд. „Импулс“, 2008, отпечатана на рециклирана хартия, с подкрепата на Avio Delta). Беше в края на 2007 г. А когато книгата излезе, писаха: „Изобщо книга като тази е абсолютна рядкост в днешно време. Появата ѝ е щастлива случайност, резултат от задружната подкрепа на много приятели. Просто един ден Елин Рахнев казал: „Роси, това, което пишеш, всъщност е книга...“. Което неизбежно го задължава да поеме ролята на редактор: „Великолепните илюстрации са на художника Калин Николов, който – сега си давам сметка – ужасно много ми е липсвал в детството“. Към 130 илюстрации направих. И благодарен в това доста несигурно, неясно време, където и когато нещата се случват рядко, имах своя шанс да се разгърна и „произведа“ нещо, което няма да бъде просто ей така... Широкият отзвук на сполучливата книга и благородството на авторката, поела всички разходи, се прероди в тази хубава инициатива. Общо 100 броя от книгата и дискове бяха предоставени от БИН@Р на училища и читалища в София. В началото на събитието млади таланти от детската вокална група „Радиодец“ на БНР поднесоха своя музикален поздрав към присъстващите. „Чрез дарителската акция, екипът ни иска да изрази вярата си, че новата цифрова ера няма да унищожи книгата.“ Това каза директорката на радио БИН@Р Паулиана Новакова и разказа за това как е дошла идеята за аудиоизданието на книгата на Роси Кота... Актьорът Ицхак Финци прочете част от текстове на книгата. Беше обявено началото на партньорството между радиото със Столичната община в интернет пространството в значими национални прояви, свързани с книгите и образованието.

Така се стигна до осъществяването на втората подобна инициатива: дирекция „Култура“ на Столична община организира Трети национален детски конкурс за авторска приказка „Ще ти разкажа приказка“, а готовите текстове бяха поети от мен и от радио БИН@Р за оформление.

За съжаление, след като предадох илюстрациите и когато Националното радио се зае да превърне този текст в книга, достъпна в интернет – поне по отношение на визуалната страна, се получи нещо, което има само едни думи – абсолютна нехудожественост, немарливост и почти недостижимо бездарие! Особено при втория проект. При това за улеснение бях направил над 500 рисунки в повече, бих искал да подпомогна направата на мултипликация, рисунките имаха конкретност, съобразена с приказките и техните акценти... Една година труд за първия проект и също толкова за втория отиваше на кино. Банални компютърни програми караха рисунките ми да танцуват насам-натам, но не онези, които са за трета приказка, а примерно за пета и т.н. Защо се получи така? Защото този род книги се налага да бъдат колективно дело, да се правят в екип, обхващащ различните технически и творчески компетентности и идеи.

Художникът днес е с широко отворени очи за новите технологии. И това е традиция. Както някога, Daniel Urrabieta y Vierge (1851–1904) през 1882 г. възприема в

сътрудничество с Чарлз Жило фоторепродукционната технология и я прилагат за първи път в света в книгата „Биографията на мошеника, наречен Дон Пабло“, така и неговите съвременници разбират, че технологията трябва да реализира качествата на илюстрацията. Тази книга, а не някоя от класическите шедьоври правят двамата мъже. Но макар и да се случва непоправимото – Vierge получава удар и дясната му страна се парализира, постепенно и с воля, но и вече с лява ръка, художникът прави редица книги, а дори и Дон Кихот. Отличен е с Почетния легион...

И какво излиза! Дали ще стоим в сянката на традиционни методи, но трайни и универсални, или сме в светлината на настоящето, чрез изкуството ние се превръщаме в активни играчи на едно поле, което поне за момента има много важна публика. Новата технология е проблем за нас не само по себе си, колкото до това да видим с какво да подобрим собствената си фантазия и да вървим напред. Да вървим към нови и дръзки творчески действия, да премахнем ограничения и суеверия. Днешната книга е разпъната пред лукса на екстериора, в който я продават, от лъскави и преиграни гланцови картинки. Ние често губим средства и енергия да произвеждаме харесващи се неща, а знаем колко чист и семпъл е фактически истинският вкус. Този вкус би трябвало да контролира художниците, а не комерческите принципи да се намесват круто в духовната област.

Ако се зададе въпрос, доколко можем да измерим кое е хубавото, в областта на книгата то е напълно възможно. Защото е онова, което води интелигентността на дадена възраст напред. В много от случаите между словото и образа има невиджана конкуренция. Понякога нарисуваното действа стократно по-силно и убедително от всякакви разкази и истории. Но изказаната дотук мисъл е дълбоко нахална и невярна: добрият художник е като журналиста и писателя. Електронната книга има много възможности. Не мислете, че изкуството е толкова субективно действие, в което художникът иска да задоволи някакъв нагон. Колкото и чувствителни да са психологическите корени на творческия процес, това е интелектуална форма на нашето общуване с околните хора...

Компютърното изкуство не бива да ни изпълва с ирония. Няма да спечелим нищо от това. Не бива и да ни заблуждава фактът, че четките не се използват. И какво от това! Но визиите на компютърното изкуство са много богати и съдържат варианти, придвиждащи изкуството към друга безкрайност, още една безкрайност...

МОЖЕ ДА СЕ КАЖЕ: „ДЕЦАТА ЧЕТАТ!“

АНКЕТА С УЧЕНИЦИ ОТ 7 ДО 14 ГОДИНИ ОТ 42 ОУ „ХАДЖИ ДИМИТЪР“ – СОФИЯ

СНЕЖАНКА СТОЯНОВА

SUMMARY

A total of 41 pupils from „42nd Haddzhi Dimitar“ Primary School participated in the research. Its main purpose was to determine the children's reading habits. The participants were divided into two groups, based on their age. Group 1 consisted of 25 pupils, aged 7–11. Group 2 consisted of 16 pupils, aged 13–14. In both groups most of the pupils have independently read their first book at the age of 7–8 years. The conclusion is that children do read books! It would be a great example for the children if their parents read more books too, because the parent's example is a powerful thing.

Все по-обсъждан и по-важен се оказва въпросът: „Четат ли децата изобщо, или поне достатъчно, художествена литература?“. С все по-обхватното проникване на електронизацията и компютризацията в нашия живот, технологиите изместиха сякаш много основни и ценни съставки в него. Любопитно е да се установи до каква степен убеждението, че съвременните млади хора не четат, отговаря на истината.

Проведената с ученици от две възрастови групи анкета донякъде хвърля светлина по този въпрос. Допитването беше осъществено с 41 ученици от 42 ОУ „Хаджи Димитър“ и имаше за цел да установи някои аспекти по отношение на четивната култура на децата.

Двете групи бяха подбрани с оглед на възрастта (в момента):

- едната включва деца на възраст 7–11 години (25 ученици);
- другата – 13–14 годишни (16 ученици).

И при двете групи най-много са прочелите самостоятелно първата си книга на 7 години (20 ученици) и 8 години (10 ученици), което е съвсем нормално.

Учудващото е, че като първа прочетена книга са посочени доста обемисти детски произведения, които според мен са трудни за първи прочит книжки. Това важи особено за по-голямата възрастова група.

При по-малките имаме заглавия като: „Дядо вади ряпа“, „Вълкът и седемте козлета“, „Котаракът в чизми“, „Пепеляшка“, „Принцесата и жабокът“ и други, които са добри за начало, когато току-що си се научил да четеш. Произведения като: „Мечо Пух“, „Пипи Дългото чорапче“, „Ян Бибиян“, „Американски трапери“ и други са за един по-следващ етап.

Според мен децата просто са се отдалечили и не си спомнят своите първи книжки, с които са се „преборили“.

Увеличава се ролята на родителите и близките като хората, които насочват учениците към книгите – 62 % от по-големите и 92 % от по-малките посочват мама, тате, баба, дядо.

Същата констатация важи и за ролята на учителите в този процес – 12,4 % към 44 %, като смятам, че и по-ниският процент се дължи отново на отдалечаването от тези моменти в живота им.

По-голям процент ученици четат от 1 до 5 книги годишно (52 % при по-малките и 62 % при по-големите).

Около една пета четат от 5 до 20 книги.

Над 20 книги успяват да прочетат 28 % от по-малките и едва 12,4 % от по-големите.

Смятам, че в тази посока трябва да се положат сериозни усилия, за да се увеличава количеството на прочетените книги.

Както може да се очаква, по-висок е броят на предпочитаните приказките като четиво при по-малките (68 %), отколкото при по-големите (31 %). Обратна е ситуацията с „други“ при определяне на предпочитаната тематика – 8 % в първата група; 62 % във втората, което е обяснимо с оглед на възрастта и промяната на вкусовете.

Наполовина спада с увеличаването на годините и броят на учениците, които проявяват интерес към литературата в помощ на учебния материал – 12 % в първа група и едва 6,2 % във втора.

По-висок процент от големите имат домашни библиотеки (80,6 % срещу 60 %), но броят книги в тях е по-голям при по-малките.

По-голямата част от децата ползват услугите на обществени и училищни библиотеки (съответно 88 % и 69 %).

Това се отнася и за книгите като подарък: 88 % от малките и 74,4 % от големите обичат да получават такива.

Що се отнася имат ли любим автор, в първа група всички имат – 28 % са отговорили с „да“, а останалите са изброили и имена, при това доста разнообразни – от българските класици до интересни чуждестранни писатели. Във втора група само двама са посочили имена. Останалите се разделят съответно: 62 % – „да“, 24,8 % – „не“.

Анкета с първа група

Брой анкетиран: 25

Възраст:

- 7 години – 3 (2 момичета);
- 8 години – 3 (момчета);
- 9 години – 8 (4 момичета);
- 10 години – 10 (3 момичета);
- 11 години – 1 (момиче).

Пол:

15 момчета и 10 момичета.

Възраст, на която са прочели самостоятелно първата си книга:

- на 5 години – 3 (1 момиче); 12 %;
- на 6 години – 5 (3 момичета); 20 %;
- на 7 години – 12 (4 момичета); 48 % ;
- на 8 години – 5 (1 момиче); 20 %.

Първи прочетени книги:

- „Мечо Пух“ – 1
- „Пипи Дългото чорапче“ – 3
- „Питър Пан“ – 1
- „Лили Чудото“ – 2
- „Дядо вади ряпа“ – 1
- „Вълкът и седемте козлета“ – 1
- „Пинокио“ – 4
- „Аз съм българче“ – 1
- „Двамата братя“ – 1
- „Котаракът в чизми“ – 1
- „Патиланци“ – 1
- „Басни“ – 1
- „Пепеляшка“ – 1
- Приказки на Ран Босилек – 1
- „Братята с лъвски сърца“ – 1
- Приказки на Ангел Каралийчев – 1
- „Принцесата и жабокът“ – 1
- Български народни приказки – 1
- Приказка от Дора Габе – 1

Кой ви насочи да четете книги?

- 92 % са посочили мама и татко;
- 16 % и баба, и дядо;
- 44 % и учители (от тях % само учители);
- 8 % посочват и приятели.

В тази възрастова граница 10 % от децата предпочитат хартиени книги.

Средното количество прочетени книги годишно се разпределя така:

- 52 % – от 1 до 5 книги;
- 20 % – от 5 до 20 книги;
- 28 % – над 20 книги.

Тематично интересите им се разпределят по следния начин:

- 68 % предпочитат само приказки;
- 12 % само в помощ на учебния материал;
- 8 % – други;
- 8 % – приказки и други;
- 4 % – всичко.

60 % от анкетираните имат библиотека вкъщи, състояща се от:

- до 100 тома – 36 % ;
- до 200 тома – 12 % ;
- до 500 тома – 4 % ;
- до 1000 тома – 4 % ;
- до 1500 тома – 4 % .

40 % отговарят, че нямат домашна библиотека, но само половината от тях нямат никакви книги. Останалите са отбелязали от 1 до 40 тома.

Възможно е децата просто да не са разбрали добре въпроса – за тях думата „том“ е малко неясна, но анкетата беше проведена без каквато и да е намеса.

Що се отнася до заемането на книги от обществени и училищни библиотеки, то само 12 % не ползват тази възможност. Останалите 88 % заемат книги.

Същото съотношение има и по въпроса за подаряването на книги:

- 88 % са отговорили с „да“;
- 12 % не желаят да получат за подарък четиво.

Сред любимите автори се нареждат:

- Ран Босилек – 40 %;
- Иван Вазов – 24 % ;
- Ангел Каралийчев – 12 %;
- Елисавета Багряна – 8 %;
- Ено Рауд – 8 %;
- Константин Константинов, Андерсен, Елин

Пелин, Христо Ботев, А. Милн, Георги Мишев, Роалд Дал са посочени от по един ученик, т.е. от по 4 %.

– 28 % са отговорили просто с „да“, тоест че имат любим автор, без да посочват имена.

Анкета с втора група

Брой анкетирани: 16 (11 момичета).

Възраст:

- 13 години – 8 (5 момичета);
- 14 години – 8 (6 момичета).

Пол:

5 момчета и 11 момичета.

Възраст, на която са прочели самостоятелно първата си книга:

- на 6 години – 1 (момиче); 6,2 %;
- на 7 години – 8 (6 момичета); 49,6 %;
- на 8 години – 5 (3 момичета); 18,6 %;
- на 9 години – 1 (момиче); 6,2 %;
- на 10 години – 1 (момче); 6,2 %.

Първи прочетени книги:

- „Мечо Пух“ – 2
 - „Пипи Дългото чорапче“ – 5
 - „Ян Бибиян“ – 1
 - „Американски трапери“ – 1
 - „Тошко Африкански“ – 1
 - „Алиса в страната на чудесата“ – 1
 - „Дядовата ръкавичка“ – 1
 - „Дневникът на един дръндьо“ – 1
 - „Тримата мускетари“ – 1
 - „Островът на съкровищата“ – 1
 - „Карибски пирати“ – 1
 - „Франклин“ – 1
- 1 ученик е отговорил, че не помни.

Кой ви насочи да четете книги?

- 62 % са посочили мама и татко;
- 31 % и баба, и дядо;
- 18,6 % само баба и дядо;
- 12,4 % – роднини;
- 12,4 % – учители;
- 12,4 % – други;
- 6,2 % посочват и приятели.

93,8 % от децата предпочитат хартиени книги.

(1 ученик) 6,2 % предпочита електронни книги.

Средното количество прочетени книги годишно се разпределя така:

- 62 % – от 1 до 5 книги;
- 24,8 % – от 5 до 20 книги;
- 12,4 % – над 20 книги.

Тематично интересите им се разпределят по следния начин:

- 31 % предпочитат приказки;
- 6,2 % в помощ на учебния материал;
- 62 % – други.

80,6 % от анкетираните имат библиотека вкъщи, състояща се от:

- до 100 тома – 93,8 %;
- 1 ученик е дал отговор „много“.

Що се отнася до заемането на книги от обществени и училищни библиотеки, то 31 % не ползват тази възможност. Останалите 69 % заемат книги.

Същото съотношение има и по въпроса за подаряването на книги:

- 74,4 % са отговорили с „да“;
- 24,8 % не желаят да получат за подарък четиво.

Любими автори:

- 62 % са отговорили само с „да“;
- 24,8 % – не.

Един – с „много са“. Двама са посочили и имена: Джон Грийн, Иван Вазов, Елин Пелин.

Честно казано, очаквах по-обезсърчаващи резултати, така че спокойно може да се каже: „Децата четат!“. Има какво още да се желае, но, ако се постараме и положим усилия в тази посока, със сигурност ще постигнем повече, тъй като основата и нагласата съществуват. Добре би било и родителите, които са най-неоспоримият авторитет за децата, да се постараят да четат повече – примерът е по-заразителен от хиляди думи.

ЗНАЦИ НА ДАЛЕЧНОТО: ПРИКАЗКИТЕ НА ДРУГИ НАРОДИ В УЧЕБНИЯ ЧАС

МАЯ ГОРЧЕВА, АЙЛИН ТАСИМ

SUMMARY

The article summarizes the results of the student project Intercultural Dialogue in the Syllabus for Bulgarian Language and Literature in Primary School carried out in Plovdiv University – Branch Kardjali (2013–2014). The survey of 40 readers and textbooks shows that foreign tales are excluded till the 1970s when they made their modest entry. In recent textbooks after 1990s the amount of foreign tales is coming close to the amount of Bulgarian tales. Nevertheless, the didactic approaches is crucial for the introduction of the multicultural dimension in teaching.

Именно знаци на далечното са приказките на различни народи за детето: приказките ще му подсказват за други страни и народи, но то няма да възстанови уникалната екзотика на далечната култура, дори своеобразието и екзотизмите биха били неимоверно затруднение за разбирането ѝ. За да го вмести в своите представи, това своеобразие трябва да бъде „преведено“ на езика на познатите реалии и да е близо до очаквания приказен модел. Същевременно тъкмо приемането на различното и мултикултурното измерение са средишни за днешния ценностен модел, върху който се изграждат и актуалните образователни стратегии. Жанрът на приказката – най-достъпният за детето – може да изпълнява и ролята на едно естествено въведение към мултикултурното и същевременно достъпът до чуждо-езиковите приказки трябва да преодолее преградата на превода, който в името на комуникативността „побългарява“ и изличава това чуждокултурно своеобразие.

Това бе едно от противоречията, изплували в хода на изследването за съотношението между български и преводни приказки (приказки на други народи). Изложението се основава на данните от изследване, предприето във филиал „Любен Каравелов“ на Пловдивския университет в гр. Кърджали. Това изследване получи финансова подкрепа на конкурсната сесия на Направление „Научна и приложна дейност“ на ПУ „Паисий Хилендарски“ през юни 2013 г. и бе направено в рамките на проекта „Межкултурен диалог в учебното съдържание по български език и литература за начален етап от СОУ“.¹ Цел на проекта е да проследи включените

¹ Замисълът на проекта дойде от особената изостреност на проблемите за мултикултурната и за срещането им в непосредствената среда в селищата от Източните Родопи. Тези

приказки в учебното съдържание за начален курс в настоящите учебници и да ги сравни с предходни издания. В практически план проектът включва разработване на мултимедийно представяне на приказка в учебен час, така че можем да съдим и за реакциите на учениците към мултикултурната проблематика в проведените занятия във втори клас в училище ОУ „Васил Левски“ в с. Комунига и в СОУ „П. Р. Славейков“, най-голямото училище в Кърджали.²

Понятието за мултикултурализъм получава първия тласък за днешната си популярност в най-разнообразни контексти от дебата, особено активен през 90-те години, когато мултикултурната специфика на водещи общества става особено отчетлива, и когато в политически или научноизследователски план се осъзнава необходимостта не просто представите да асимилират една нова реалност на съжителстващи носители на различна културна и етническа идентичност, колкото тази специфика да се ситиуира в социалната структура и фиксира юридически.³ Изходна точка на този дебат са тезите на канадския философ Чарлз Тейлър, от които можем да видим значението на понятието за мултикултурализъм като култура на признаването. Спрямо такъв социален, политически и дори активистки ангажимент нашият интерес е съобразен с определени, далеч не свързани с хегемонното глобалистично мислене териториално обособени условия. Същевременно тъкмо в областта на литературата за деца мултикултурализмът отбелязва осезаемото си присъствие: както свидетелства Сюзан Улф при дебата в Принстън, мултикултурализмът може буквално да се „види“ и да се докаже значението му за съвременността тъкмо в библиотеката

проблеми придобиват съвсем конкретно изражение в учебна среда и са особено важни за преподавателската работа; особено важни и за подготовката на студентите от ПУ – Филиал „Любен Каравелов“ в града, които изучават специалности от направление „Педагогика“. Непосредственият опит от междуетническото и межкултурното общуване в град Кърджали и в региона изостря и оценката за мултикултурната проблематика, присъстваща в учебното съдържание, изготвяно, от своя страна, в много по-хомогенната среда на столицата, но и в по-висока степен съобразно с извънбългарски концептуални модели. Тъкмо в учебния час в училище от града или близките градчета и села рецитирането на стихотворението „Аз съм българче“, въвеждащо в буквара за I клас, прозвучава възможно най-проблематично.

² Самите участници – екипът и учениците, се оказахме също подвластни на тази множественост на присъствията в различни места, абсолютно безразлични към териториалната си фактическа поместеност поради опита от други поместености. Доходите на голяма част от семействата на тези ученици от с. Комунига или Кърджали (над 90%) идват от работещ в друга страна родител. Така освен съдържание и проблематика на проекта, мултикултурализмът неизбежно е и рамката, в която се осъществи този проект и в която са вписани и участниците, и средата, към която е насочен.

³ С особена авторитетност се ползва обсъждането, проведено при откриването на Университетския център за човешките ценности в Принстън от 1991 г., публикувано на следващата година и веднага получило разпространение с преводи на различни езици. Изданието на български език е: **Мултикултурализъм**. Изследване върху политиката на признаване. [сборник]. състав. и предг. Ами Гутман; прев. Майя Грекова. София: Критика и хуманизъм, 1999.

с нарасналото количество преводни приказки за деца от различни народи.⁴ Въпросът за културния белег на приказките не е безразличен и към политиките на признаване, когато става дума за учебното съдържание и доколкото чрез него може да се открие една или друга тенденция в образователните стратегии. Образователната сфера и литературното образование, доколкото са предмет на поредица нормативни актове, не могат да се изключат от „признаването“ и съответно да не се коментират в тази рамка, но задачата, която си поставихме в хода на работата, бе практически да се изпробва как зададените рамки могат да станат удобни за поставянето на мултикултурни проблеми (или не могат).

Без да си поставяме за цел пълен обзор, систематизирахме данните от 40 читанки и буквари от различни години⁵, като за по-пълна картина на съотношението между български и чуждоезикови приказки разгледахме освен народните и авторските. Периодът е разделен на три отрязъка: до 1944, 1977–1989 и след 1989. През първия период чуждоезиковите приказки практически отсъстват спрямо посочените като български приказки.⁶ Този показател красноречиво говори за центрираните върху националното образователни стратегии, но пък темата за далечните култури и знания е присъствала в различни познавателни четива или „сказания“. За периода на 50-те години можем да кажем, че дори приказката като жанр отсъства, заместена със стихотворения и кратки разказчета. През периода 1977–1989 приказката не е много застъпен жанр, но освен българската е представена и чуждоезиковата, така че в крайна сметка те са в съотношение приблизително 5:1. На този фон изпъква промяната след 1989 г., когато приказките заемат все по-широко място в учебниците, като близо половината са приказки на чужди народи (вж. Табл. 1).

⁴ Мултикултурализмът..., с. 95.

⁵ През годините отделни учебници се появяват в многобройни преиздания; редица от заглавията не фигурират в библиотечните каталози, а други са изтеглени от читателските фондове в архива. Един пълен обзор, който да очертава и принципите на подбор на учебното съдържание, би бил възможен само въз основа на пълното инвентаризиране на учебните книги и помагала, което е задача, далеч надхвърляща целите на предприетото изследване. Богат на наблюдения обзор на включените в учебниците български приказки за първите два периода, които разглеждаме, може да се види при Светлана Стойчева (вж. глава трета „Институционалната употреба на приказката в читанките и христоматиите...“ в: **Стойчева**, Светлана. Приказката в българската литература през XIX век. София: Карина М, 2009, с. 127–161).

⁶ Друг е въпросът, доколко такива разделения по национален белег имат оправдание при преплитането на приказните мотиви и интензивните обмени, поради което ще открием редица сходства при териториално отдалечени приказни традиции.

Табл. 1

Период	Български приказки	Преводни приказки
До 1944 г.	114	2 ⁷
До 1989 г.	28	6
След 1989 г.	84	76

Данните за разпределението между български и преводни приказки през третия период са систематизирани в *табл. 2*.

Табл. 2

Български		Преводни	
Авторски	Народни	Авторски	Народни
45	39	49	27
84		76	

По произход народните приказки се разпределят така: турски (8), американски (3), ромски (3), руски (2), еврейски (2), италианска (1), хърватска (1), африканска (1), малайска (1), английска (1), ескимоска (1), холандска (1), гръцка (1), чешка (1). Понятието „народни приказки“ приемаме с известна условност, доколкото в литературна форма тези приказки са минали през съответната стилистична редакция от записалите ги.⁸ В някои случаи авторството е дори на известно име, но в самото издание на приказките те фигурират като „народни“. Обратно, в други случаи авторството е така популярно, че скрива факта на фолклорния първоизточник (както при приказките на Шарл Перо или на Братя Грим). Тази „флуидност“ на авторството, доста незадоволителна за литературните критерии, е напълно обяснима със спецификата на детското възприятие и очакванията на детето като читател.

⁷ Като „приказки“ са посочени: „Малката кибритопродавачка“ от Х. К. Андерсен („Читанка“ за 3 отделение, Г. Балтаджиев, 1922, 1. изд. 1908) и „Малкото дяволче и човекът“ от Л. Н. Толстой („Читанка“ за 4 отделение, Елин Пелин, Ран Босилек, Хр. Спасовски, Т. Близнаков, Г. Дочев, 1936, 1. изд. 1931).

⁸ Така Асен Босев е посочен като автор на приказка по малайска народна приказка (чийто текст несъмнено вече е претърпял литературна обработка). Първоизточникът в устната традиция на малаите очевидно е опосреден и от превода, който би направил достъпен текста на самата приказка за българския автор.

Когато взимаме тези приказки за изходна база за въвеждане на мултикултурно съдържание, трябва да се има предвид, че чуждокултурната специфика достига до детето през двоен филтър: преводът, който има за принцип да направи текста четивен и изтрива редица от спецификите на оригинала, включително пригажда реалиите към едно усреднено възприятие. На второ място, текстът трябва да съдейства за конкретни учебни задачи. Така да се каже, предварително от текста, включен в учебното съдържание, е изтрито специфично екзотичното. В учебното съдържание приказки с различен културен или езиков маркер се оказват „места“ от географията и от културното разнообразие, съжителстващи обаче в едно усреднено знание. Затова открояването на културното своеобразие ще изисква и допълнителни подходи освен строго литературното четене и обсъждане на качествата на героя или на поуката. Именно тези подходи трябва да решат проблема за съчетаването на уникалното с търсенето на универсалното послание; благодарение на тях ще се избегне изолирането в екзотичното, както и заличаването на различното в универсално преводимата поука.

След като нито изходният текст, нито образователната рамка не правят задължително оразличаването на културно своеобразното, приемаме, че това е по-скоро специфика на разчитането на текста и съответно дидактична задача, която трябва да си постави учителят.⁹ При разработката на план за учебен час върху приказки от различни култури избрахме за фокус строго литературната гледна точка, с интерпретация на литературния текст и свързаните с него понятия. На тази база запознаването с приказките на далечни народи се доразширява с конкретни детайли и различни образователно полезни съпътстващи знания от други сфери. С цялата условност на разделението по класификациите и независимо от културния или етническият белег, приказките бяха групирани по вид, като всеки стана основа за един слайд в учебната презентация. Бяха обособени следните видове приказки: по авторство (народни, преразказани, авторски); и по сюжети (вълшебни, за животни, битови). В хода на урока се привеждат примери на приказки, онагледяващи съответните видове. Така се задейства спонтанно един „съпоставителен подход“. С други думи, мултикултуралната тема е въведена паралелно с разглеждането на понятията, обект на преговор и затвърждаване, така че може да присъства в учебната работа, без да изнемва други сфери или да дава предписания и оценки, а като надгражда или доразширява познанията.

В предложената мултимедия националноспецифичното може да се представи чрез визуалните образи (например традицията на устно разказване на приказки е удвоена в образ на индианско семейство и на германско заможено семейство от началото на XX в.).

⁹ Като успешен пример може да се посочи разработката на дидактични подходи в Университета „Проф. д-р Асен Златаров“, срв. **Терзиева**, Маргарита, Калинова, Елизавета. Приказките на различни етноси и народи в езиково-литературното обучение на децата от 3- до 10-годишна възраст. Габрово: Екс-Прес, 2011; **Терзиева**, Маргарита. Сказки народов мира в обучении родному и иностранному языку в начальных классах в Республике Болгарии. – В: *InteRRa* 7. eds. Jaroslav Balvín, Hristo Kyuchukov, Ivan Rác. Berlin, Praha, Sofia, Wrocław, 2011, с. 75–89; и др.

От друга страна, универсално обобщаваща бе и темата, която бе зададена като рамка на урока: „Книгата – един приятел“.

С предложения модел на презентация на междуетническите срещи в учебното съдържание с приказки си поставихме за цел да предотвратим на първо място рисковете от затварянето на проблематиката за културното различие и за идентичността в екзотичното и в малцинственото. Тръгвайки от общите понятия, следвайки принципа на една „политика на равното достойнство“, потърсихме допирните точки в основополагащия концептуален апарат.¹⁰ Представянето на мултикултурната проблематика бе поставяне в дидактична и учебно-образователна рамка, което дава обща концептуална база за диалог между културно различни народи и спомага за изпълнението и на други развиващи цели, особено що се отнася до овладяването на основни понятия в литературното образование. Екзотиката на името не се фетишизира; вместо това тя се разглежда в поредица конкретни образи от бита и средата и се свързва с други нелитературни представи; дават се визуални образи на културно специфичното: различното присъства визуално (например, като слайдове за далечната природа и начин на живот). Така вместо с дебат и настояване за „признаване“ мултикултуралното се мотивира с обогатяване на знанията. Но всички тези конкретни образи и сетивно-зримата представа за различното, като ново знание за географски отдалечен район, са поместени в абстракцията на географската карта, дадена в следващ слайд.¹¹

Непосредствените детски реакции в хода на работата показаха, че тематиката е интересна и в никакъв случай не буди недоволства или желания за признание. Децата съвместяваха непротиворечиво своята „локалност“ с интереса към далечната африканска култура. Може би и в тази сфера по-скоро възрастните трябва да догонват детското състояние на естествено съжителство на културни различия.

Може да се каже, че началният въпрос за проекта: дали мултикултурното измерение присъства в учебното съдържание, намери отговор именно в практиката. Затова в методически план по-скоро се придържахме към виждането, че тази тематика не е нужно да присъства отделно, а тя може да се въведе „отдолу“ – чрез конкретни подходи и акценти в преподавателската работа. А общата точка, сближаваща културите, са както универсалните ценности, предавани в поуката на приказките, така и универсалната антропология на четенето (и разбирането на текста).

¹⁰ Избраната за основа схема на литературните квалификации може да се оправдае не просто със съобразяване с учебната програма, а с търсене на неутрален критерий, който да се свърже с други педагогически задачи, в случая – с овладяването на едно по-концептуално мислене. Така се прави опит да се неутрализира неизбежното „натикване“ на другите в „нашия канон“ (вж. **Мултикултурализъм...**, с. 85), като се даде концептуална схема от друг разред.

¹¹ Меркаторовото изображение на глобуса предпазва от затварянето на образа на културно далечното в някаква особена екзотика или „втвърдени“ категории: образът се възприема сред други географски „места“. Чрез географско-познавателния елемент даваме културата на другия не като фиксирано неизменна, съпътствана от определени оценки и пр. устойчиви категории, а като запознаване с ново пространство; инициираме опознаването.

НУЖДАЕМ ЛИ СЕ ОТ НОВА ВИЗИЯ ЗА УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА?

ЕВА БОРИСОВА

SUMMARY

The way the transition period between centralized and market economy was managed not only contributed to democratization, but also caused a very important social inequality. We have to admit that for the first time in new Bulgarian history we face a situation where the generation of grandmothers and grandfathers has higher level of literacy including reading skills in Bulgarian language than the generation of parents and children respectively. This frightening tendency requests a new vision for the role and place of school library. Presuming necessary level of investments assured, it may become the main source of:

- developing self-directed individual learning capabilities;
- compensation of negative social-economic inequality impact on educational and personal accomplishment of children and young people;
- improving the capacity of school communities to take fact base decisions.

Положителният отговор на този въпрос е повече от очевиден за всеки сблъскал се с тъжната реалност на съвременното българско училище. Тук аз не виждам единствено и само малките стаи, отредени за библиотека, неуловимите часове, в които тя е отворена, остарелите фондове, липсата на компютризиранни работни места и дълбоката самота и изолираност на училищния библиотекар от цялостния училищен живот. Визията за ролята и мястото на училищната библиотека в днешния ден на българските семейства е ключова част от отговора на така и незададените в годините на прехода на висок глас значими обществени въпроси:

Кои сме ние?

Откъде идваме и накъде отиваме?

Какъв е светът, в който живеем? Откъде идва и накъде отива?

Какво бъдеще създаваме за себе си и за нашите деца?

Вече няколко поколения българи сме се свили до тъжната представа за бедни и онеправдани хорица, чийто живот се управлява от неясни, тъмни конспиративни сили и някак си не забелязваме, че за пръв път в новата българска история ние създаваме поколения, в които бабите и дядовците са по-образовани от майките и бащите, които пък на свой ред са по-образовани от своите деца. Толкова свикнахме да се оплакваме, че пропуснахме един простичък въпрос:

„Кога през последните 200 години на българите им е било по-лесно, отколкото днес на нас?“

Много е удобно, разхождайки се в центъра на София, да не се замисляме, че великолепните сгради, включително Университетът и Националната библиотека, които носят живителните сили на нашите корени, са построени между няколко войни, често завършващи с коя от коя по-трагични национални катастрофи.

Когато говорим за образование и за детско четене в конкретност, винаги твърдим, че първостепенната отговорност е на семейството, на родителите. Да, отговорността е на семейството, но какво от това? Повече от очевидно е, че родителите, колкото и да обичат децата си, могат да им дадат само онова, което имат, и това, което знаят. За съжаление, колкото и болезнено е да си признаем, по-голямата част от децата в днешна България се раждат в семейства, в които родителите по различни причини четат доста трудно. Не е малък и делът на възрастните, които изобщо не могат да четат. Можем да изпращаме каквито искаме заклинания, но това няма да помогне. Трябва да се възползваме от ограничения ресурс четящи възрастни и да създадем система, която осигурява достъп на всяко дете до подкрепящ, разбиращ и можещ възрастен и до среда, която прави четенето възможно.

В същото време очевидно българската образователна система рядко си дава сметка, че четенето е комплексно умение и неговото усъвършенстване при сходни усилия отнема различно време на различните човешки същества. Силно дискриминативната и нечувствителна към различията среда често поставя непреодолими емоционални пречки пред усилията на децата да усвоят четенето до степен на пълноценно разбиране на все по-сложни текстове. Естествено, така мнозина от тях насочват усилията си към това да сведат четенето до минимум и старателно да прикриват неспособността си да използват писмения текст, като инструмент за самостоятелно учене.

Преди години прочетох великолепно есе на Робърт Фулман „Всичко, което трябва да знам, съм научил в детската градина“.

Аз бих казала: „Всичко, което трябва да знам, мога да науча в училищната библиотека“.

Там мога да науча, че ако нещата следват определен ред, можеш лесно да ги намериш.

Че трябва да връщам всичко там, където съм го намерил, за да го открия и следващия път.

Че въпросите са по-важни от отговорите.

Че за да получа помощ, първо трябва да разбера точно от какво се нуждая.

Че ако се нуждая от тишина, трябва да съм готов да я осигуря на другите.

Че сред тишината мога да чуя собствения си глас.

Че мога да видя мислите си, тръгващи от плуващите пред очите ми букви и поемащи в непонятни за мен посоки.

Пак там мога постепенно да овладеем силата да контролирам самопораждащите се, независимо от волята ми, пориви на мисълта и да избира да се слея с думите от пожелателите страници и всичко по-бързо да придобива смисъл.

Неусетно мога да стана като умните и търпеливи деца, които ми изглеждат така далечни и недостижими...

Нашите български деца безспорно се нуждаят от служещото лидерство на училищната библиотека. Ние като общество им го дължим. Колкото по-трудно

живеят децата, толкова по-голяма и щедра трябва да е библиотеката. Тя е гаранцията, че големият свят е достъпен, че мечтите могат да се сбъднат и че успехът е само на няколко страници разстояние. Още по-прекрасно би било, ако виждат как на съседната маса учителите подготвят уроците и новите проектни задания, и стаята за групово работно, директно свързана с книгохранилището, е окупирана от ученици от горните класове, които постоянно влизат и излизат, за да добавят още нещо към проекта, по който работят. А може би дори някой ден ще видят група родители, които търсят информация как да разберат училищния бюджет, какви са правилата за избор на наемател на стола или пък преглеждат сайтовете с обяви за работа.

Ние създаваме бъдещето всеки ден с избора, който правим, и със силата на мечтите си. Защото целите не са нищо друго освен мечти – с краен срок за изпълнение.

И затова подобно на Мартин Лутър Кинг и аз имам една мечта:

...Имам една мечта.

Това е мечта, дълбоко вкоренена в Българската мечта.

Имам една мечта, че ще дойде ден, когато децата на бившите печеливши и бившите губещи от прехода ще седнат заедно, около масата на братството.

А тази маса е невъзможна без уюта, топлотата и тишината на училищната библиотека.

УЧИЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА И ГРАЖДАНСКАТА МИСИЯ НА ЛИТЕРАТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

ОГНЯНА ГЕОРГИЕВА-ТЕНЕВА

SUMMARY

The article is dedicated to the school library as a factor strengthening the civil dimension of literary education. Outlined scope of activating the civil potential of verbal art implies exiting out of the list of texts for compulsory reading and using advanced interactive approaches to stimulate the literary communication.

Българското училище има гражданска мисия и един от нейните агенти е отделът за художествена литература на училищната библиотека. От педагогическа гледна точка това предполага интегриране на три образователни „топоса“ – литературното образование, гражданското образование и библиотеката. Целта е да се намерят форми за компенсиране на гражданския дефицит в литературното образование, заложен от нормативните документи, и още по-точно – от несъгласуваността им с конститутивна база, която иначе декларира, че основна задача на българското училище е да формира граждани. На този етап обаче Държавните образователни изисквания за учебно съдържание (т.нар. стандарти) по литература слабо се съобразяват не само с документите, стоящи по-високо в йерархичната стълбца на правните актове¹, но и с документите от „своя“ хоризонтален ред, конкретно – със стандартите по Обществени науки и гражданско образование, според които гражданското образование у нас се осъществява на интегрален принцип, а обучението по литература има „съществено значение“(1) за формиране гражданската идентичност на съвременния ученик. В резултат на тази нормативна несъгласуваност литературното образование у нас използва минимална част от гражданския си потенциал.

Както е известно, днешното литературно образование има за задача да гради два типа компетентности, които съответстват на природата на художественото слово: литературни, отнасящи се до специфичния език, на който говори художествената творба, и социокултурни, свързани с опита на обществото, утаен в тази творба. Патосът на настоящото изложение е срещу безгражданствеността на социокултурните задачи на литературното ни образование, в резултат на която

¹ Чл. 22 от Закона за народната просвета полага като цел бъдещата успешна реализация на ученика в *гражданското* общество (курсив О. Г.-Т.). Законът за общообразователния минимум и учебния план посочва като ценност гражданската отговорност.

училището ни днес мисли литературата като извор на родови, етнически, национални и „общочовешки“ (каквото и да значи това) ценности, но за ценностите на демократичното гражданство дума не се отваря. Програмните произведения, чиято образност излъчва граждански послания, се броят на пръсти. Така през ХХІ в. по отношение на гражданската аксиология нашето литературно образование се намира в предпросвещенска ситуация. Безгражданствеността на литературната комуникация, осъществявана в българското училище, е аномалия, която в бъдеще вероятно ще бъде преодоляна: и у нас, и навсякъде другаде образователната норма периодично изостава спрямо нуждите на обществото и също така периодично прави опити да ги догонва, и да ги удовлетворява. Успехът обаче е функция на действителните намерения и е напълно обречен, ако те липсват – какъвто всъщност е случаят с гражданските образователни ценности: една евромимикрия, която ритуално разлепя гражданския афиш и всичко свършва дотук. Или: у нас от 2000 г. има разгласа за гражданско преформатиране на средното образование, в това число и на литературното, но учебната програма по литература е граждански индиферентна. Във връзка с това едва ли са изненада ниските постижения на нашите участници в международното изследване на гражданското образование от 2009 г.⁽²⁾ Разбира се, училищната практика реагира на обществените потребности и сама проправя път² за онова, което предстои да бъде нормативно утвърдено и заложено като реална задължителна част на образованието ни. Настоящото изследване се разполага тъкмо в тази междина, която дели нормативния регламент от актуалната обществена нужда. Но ако пространственото ситуиране на тази „междина“ безпроблемно свързваме с училищната библиотека, не така лесно стои въпросът с нейното времево ситуиране: в рамките на регламентирания хорариум тя не може да ползва часовете за общозадължителната, а само за задължително- и свободно-избираемата подготовка, както и извънучебното време. Впрочем нищо ново под слънцето: младото винаги кълни в двуборство с нормативно утвърденото.

Известно е, че човек не се ражда с някаква наготово дадена културна принадлежност. Днес повече от всякога културата може да бъде „избирана“, като възможностите са различни и много често наднационални. Сред тях особено значима е гражданската култура, тъй като тя създава нагласи за диалог между етноси, нации и религии, и за цивилизовано, хуманно разрешаване на напреженията между тях. В този смисъл българското училище е длъжно да представя пред учениците както разнообразието от културни единства, така и съвместността на тяхното разноречиво битие – за да се създадат условия всеки свободно да определя културната си самоличност, а не настойчиво да бъде насочван към едни възможности – при маргинализиране и дори укриване на други. Иначе казано, манипулативният редукционизъм у нас трябва да бъде прекратен, гражданското образование трябва

² За усилията на мнозина учители да интегрират литературното и гражданското образование свидетелства проведената от мен анкета в началото на 2014 г. Обобщените данни от анкетата коментирам в доклад на тема „Интегриране на гражданското и литературното образование – нагласи, мотиви, опит“ (под печат), изнесен на Международната конференция „Съвременни предизвикателства пред педагогическата наука“ (6–7 юни 2014, СУ „Св. Климент Охридски“).

да бъде изведено от зоната на здрача. Нужно е ученикът да схване, че неговата публична идентичност е множествена и че освен професионална, социална, етническа, национална, религиозна тя може да бъде и гражданска.

Настоящото изследване търси отговор на въпроса *как училищната библиотека може да съдейства при строежа на мостове между литературното и гражданското образование*. Изложението, което следва, е структурирано според основните дейности в тази посока от страна на учител, библиотекар и ученици.³

Изготвяне на картотека на литературни произведения с гражданска проблематика

Целта на картотеката е да запълни бялото гражданско поле в настоящата учебна програма по литература. Заглавията за картотеката се подбират според два критерия: естетическа пълноценност и гражданско съдържание на литературното произведение. Ако приемем, че днешният гражданин е автономна и свободна личност, способна да поема отговорност за себе си и за другите, осъзнаваща отношенията си с държавата и с обществото, и владееща механизмите за конструктивно социално участие, то би следвало училищната картотека да включва произведения, които съдържат литературни образи на тази проблематика.

Работата с произведенията, включени в тази картотека, безусловно се противопоставя на принципа за литературно образование, фундирано върху каноничен регистър от текстове. Тук не е мястото да разискваме анахронизма и неадекватността на литературнообразователното крепостничество спрямо динамиката в обществото и конкретно в литературната комуникация, но нека все пак кажем: да се налага списъчен набор от текстове без възможност за надзъртане над него, е грях спрямо литературата, но, още по-зле, е грях и спрямо учениците – пленници на онова, което Адорно определя като застинали естетически кристализации; пленници на една вкаменена, отживяла времето си авторитарна образователна концепция, която нито забелязва индивидуалните нагласи и интереси на ученика, нито иска да знае, че времето тече. И тук идва риторичният въпрос: възпроизвеждането на литературнообразователен канон, създаден в епохата на соц-а, не възпроизвежда ли идеологическото статукво, което е обслужвал той?

„Гражданската“ картотека, прочитът на произведения, към които тя насочва, и техният коментар може донякъде да коригират тези литературнообразователни несъобразности, защото дават шанс на ученика да се срещне с литературни образи на гражданствеността.

Практическото изготвяне на картотеката следва принципа на азбучния каталог. Всеки запис се прави върху отделно картонче, което съдържа името на автора, заглавието на произведението и останалите данни, структурирани според библиографския стандарт. Изготвя се и втори вариант на картотеката, който използва принципа на предметния каталог. Тук библиографските записи се групират според доминиращата гражданска тема. Разбира се, отделните теми взаимно се

³ Идеите на изследването са в процес на апробация в 142 ОУ „Веселин Ханчев“ – София. Към момента разполагаме както с положителни резултати, така и с виждания за разгръщане и усъвършенстване на работата по този проект.

предполагат и пораждат – и в реалната, и в художествената действителност, така че тяхното отделяне в т.нар. „предметна“ картотека е донякъде условно. Предложените автори и заглавия се мислят не като линеен списък, през който трябва да се марширува, а като текстова мрежа, която може не само да се допълва, но и да се обхожда по собствен път, съобразен с читателските предпочитания на учениците, както и с тяхната възраст. Ще приведем примери, като единствената ни цел е с тях да илюстрираме метода на работа, а не да начеваме някакъв нов каноничен индекс или да гоним изчерпателност, която, разбира се, поначало е невъзможна. Идеята е учител и ученици да разполагат с банка от възможности, която е „отворена“ – и за „внасяне“, и за „теглене“.

Ще представим „предметната“ гражданска картотека през няколко нейни отела.

Автономия на личността

В периода от Новото време насам автономията на личността и нейната духовна неприкосновеност са ключови граждански теми, свързани с неподвластността на индивида на външна властова опека. В този план картотеката може да съдържа:

Величков, Константин. Вълк и куче. – В: *Величков*, Константин. Съчинения в пет тома. том 1. София: Български писател, 1986.

Езоп. Полската мишка и градската мишка. – В: *Най-хубавите басни*. Езоп, Лафонтен, Иван Крилов, Стоян Михайловски. София: „Дамян Яков“, 2003.

Кънчев, Николай. Комета. – В: *Нула конски сили*. София, 1995.

Лафонтен. Вълкът и кучето. – В: *Най-хубавите басни*. Езоп, Лафонтен, Иван Крилов, Стоян Михайловски. София: „Дамян Яков“, 2003.

Подвързачов, Димитър. Какъв народ. – В: *Подвързачов*, Димитър. Избрани произведения. състав. Вихрен Чернокожев, Росица Чернокожева. София: „Боян Пенев“, 2009.

Власт и институции

Художествените образи на властта и отношението към нея имат огромен гражданскообразователен потенциал – преди всичко за формиране на умения за критическа оценка на обществените „дадености“:

Банков, Банко. Мост в гората. – В: *Банков*, Банко. Щурчова мечта. София: Фют, б.г.

Корчак, Януш. Крал Матиуш Първи. София: Сонм, 2012.

Кънчев, Николай. Тиква. – В: *Кънчев*, Николай. Нула конски сили. София, 1995.

Минков, Светослав. Цар Безсънко. – В: *Минков*, Светослав. Съчинения в два тома. София: Български писател, 1982.

Михайловски, Стоян. Добитък и ратаи. – В: *Басни*. София: Хермес, 2006.

Михайловски, Стоян. Книга за българския народ. – В: *Михайловски*, Стоян. Книга за българския народ. София: „Захарий Стоянов“, 2002.

Оруел, Джордж. 1984. София: Профиздат, 1989.

Подвързачов, Димитър. Приключенията на Крачун и Малчо в София. София, 1933.

Протич, Андрей. На занаят. – В: *Драги ми Смахурко...* антология на хумор за деца. състав. Росица Чернокожева. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2002.

Радичков, Йордан. Събирач на ценности. – В: *Радичков*, Йордан. Ние, врабчетата. София: „Д-р Иван Богоров“, 2007.

Радичков, Йордан. Шпионите дебнат и слушат. – В: *Радичков*, Йордан. Ние, врабчетата. София: „Д-р Иван Богоров“, 2007.

Родари, Джани. Точката – диктаторка. – В: *Родари*, Джани. Небето е на всички. София: Колибри, 1995.

Стратиев, Станислав. Април 1971. – В: *Стратиев*, Станислав. Пътешествие без куфар. София: Народна младеж, 1972.

Суифт, Джонатан. Пътешествията на Гъливер. София: Пан, 2011.

Свобода на мисълта

Мисълта е може би най-„интимното“, най-трудно достъпното за манипулации поле на индивидуалната свобода. Образи на свободната мисъл като последно убежище на изложения на властови агресии човек съдържат например произведенията:

Минков, Светослав. Джуджето Тинтирин. – В: *Минков*, Светослав. Съчинения в два тома. София: Български писател, 1982.

Оруел, Джордж. 1984. София: Профиздат, 1989.

Словото в публичното пространство

Словото в публичното пространство може да се разглежда в различни негови модуси: истинно, санкционирано, манипулативно, конформистко слово:

Андерсен, Ханс Кристиан. Новите дрехи на царя. – В: *Андерсен*, Ханс Кристиан. Приказки. София: Труд, 2006.

Висоцки, Владимир. Песента на микрофона. – В: *Висоцки*, Владимир. Избрани стихотворения. София: Народна култура, 1983.

Лафонтен. Жабите, които искаха да имат цар. – В: *Най-хубавите басни*. Езоп, Лафонтен, Иван Крилов, Стоян Михайловски. София: „Дамян Яков“, 2003.

Минков, Светослав. Как гарджето стана певец. – В: *Минков*, Светослав. Съчинения в два тома. София: Български писател, 1982.

Михайловски, Стоян. „Автолатри“. – В: *Михайловски*, Стоян. Басни. София: Хермес, 2006.

Павлов, Константин. Слушай, гълъбче. – В: *Павлов*, Константин. Елегичен оптимизъм. София: Факел, 1993.

Родари, Джани. Титли. – В: *Родари*, Джани. Небето е на всички. София: Колибри, 1995.

Гражданска активност

Гражданската активност може да бъде разглеждана през двата основни плана на нейното художествено проблематизиране: образно утвърждаване на конструктивното включване в публичния живот и развенчаване на инертното пребиваване в него:

Голдинг, Уилям. Повелителят на мухите. София: Анимар, 2003.

Господинов, Георги. Черешата на един народ. Пловдив: Жанет-45, 1996.

Кънчев, Николай. Сресване на път. – В: *Кънчев*, Николай. Нула конски сили. София, 1995.

Лафонтен. Магарето, облечено в лъвска кожа. – В: *Най-хубавите* басни. Езоп, Лафонтен, Иван Крилов, Стоян Михайловски. София: „Дамян Яков“, 2003.

Минков, Светослав. Джуджето Тинтирин. – В: *Минков*, Светослав. съчинения в два тома. София: Български писател, 1982.

Подвързачов, Димитър. Родина. – В: *Подвързачов*, Димитър. Избрани произведения. състав. Вихрен Чернокожев, Росица Чернокожева. София: „Боян Пенев“, 2009.

Радичков, Йордан. Кормилото. – В: *Радичков*, Йордан. Ние, врабчетата. София: „Д-р Иван Богоров“, 2007.

Право на собственост

Правото на собственост – едно от постиженията на модерното общество, е сравнително рядък обект на литературна защита. Сред подходящите за ученици заглавия са:

Радичков, Йордан. Да имаш и да нямаш. – В: *Радичков*, Йордан. Ние, врабчетата. София: „Д-р Иван Богоров“, 2007.

Родари, Джани. Приключенията на Лукчо. София: Пан, 2011.

Прилепчивостта към частната собственост и произтичащите от това личностни и социални деформации са обект на критика от страна на безкраен ред литературни произведения. Образователният канон у нас по традиция е отзивчив към тази проблематика, поради което тук ще я представим съвсем накратко:

Екзюпери, Антоан дьо Сент. Малкият принц. София: Анупис, 1991, глава XIII.

Пушкин, Александър. Приказка за рибаря и рибката. – В: *Пушкин*, Александър. Приказки. Москва, София: Радуга, Отечество, 1987.

Славейков, Петко. Как отива светът. – В: *Славейков*, Петко. Драги ми Смехурко... антология на хумор за деца. т. 1. състав. Росица Чернокожева. София: Акад. изд. „Марин Дринов“, 2002.

Уайлд, Оскар. Саможивият великан. – В: *Уайлд*, Оскар. Щастливият принц. София: Пан, 2005.

Правов ред

Правовият ред е почти непозната тема за средното ни литературно образование. Нейното представяне може да започне от произведения като:

Колоди, Карло. Приключенията на Пинокио. София: Пан, 2005, глава XIX.

Змей Горанин. Съдията. – В: *Змей Горанин*. Епиграми. състав. Вихрен Чернокожев, Росица Чернокожева. София: Българска сбирка, 2000.

Михайловски, Стоян. Свинар и дрехар. – В: *Михайловски*, Стоян. Басни. София: Хермес, 2006.

Толстой, Лев. Справедливият съдия. – В: *Толстой*, Лев. Приказки и басни. София: Хермес, 2004.

Картотеката, както вече бе посочено, е незавършена, отворена система, която постоянно се допълва. Тук основен е принципът на диверсификацията, целящ литературното образование да се обвърже с идеите на конструктивизма за индиви-

дуалната активност и откриването от страна на ученика на личностна значимост на литературния материал.

Електронни ресурси на „гражданската“ библиотека

Модерните информационни технологии са „външно“, но така или иначе ефективно условие за повишаване на мотивацията на учениците за работа с литературен текст. Отчитайки, че новото поколение се състои главно от „електронни“ читатели и от „мултимедийни“ хора, смятаме, че „гражданската“ библиотека ще има по-голям успех, ако разполага и с **електронна картотека**.

Постепенно се разработва и **виртуална библиотека**. Вече е добре известно, че обществото все по-често артикулира себе си с помощта на електронни посредници, като този културен код е особено популярен сред младото поколение. „Гражданската“ виртуална библиотека съдържа най-вече произведения, които липсват в книжния библиотечен фонд, но включва и електронен вариант (сканирани копия или уеббазирани ресурси) на текстове, които ги има на библиотечните стелажи.

Какви са преимуществата на виртуалната библиотека? Свободата на читателя сърфист е неизмеримо по-голяма от свободата на читателя, разтворил в ръце хартиена книга: електронният читател сам взема решението дали и кога да прекосява текстови граници, дали да не копира и запише пасаж, които му правят впечатление, или да не направи свое колажно построение, своеобразен микс от текстови откъси.

Ако се създаде възможност и за интерактивно онлайн сътрудничество, четенето може да придобие още по-привлекателен характер, особено когато се даде възможност за разговор между читателите в реално време. Вариантът на „мрежово“ четене, който позволява да се правят коментари в бялото поле до всеки абзац, внася в литературната комуникация оживление и приятно преживяване.

Ученици с интерес към творческото писане стават автори на различни по жанр и стил текстове на гражданска тема, които се включват в „авторска“ **електронна книга**. Възможни заглавия за приказки са например „Клетка и синева“, „Справедливият съд“, „Орелът, ракът и щуката – съдружници“; за есе – „Грозните патенца около нас“, „Антигона в нашето съвремие“ и пр. С интерес се посреща задачата за дописване на познат текст, например „Новите дрехи на царя“ на Андерсен, където предложението е да се разкаже за съдбата на царя след проглеждането на народа за неговата голота.⁴

Към електронните ресурси на „гражданската“ библиотека принадлежат и **мултимедийни документи**, осигуряващи възможност за диалогово взаимодействие на текст, графика, звук, статични и динамични изображения, видео.

⁴ В рамките на посоченото изследване в 142 ОУ „Веселин Ханчев“ – София, петокласници направиха следните предложения за финал на Андерсеновата приказка, който дава израз на ясно гражданско отношение: народът сваля краля от власт и издига на трона семейството на детето, посочило истината за голотата на владетеля; кралят се засрамва и започва да дава пари не за дрехи, а за детски площадки; кралят не издържа на присмеха и заключва кралството, като се самообрича на самота; след краля и поданиците му се събличат голи и заживяват мирно и щастливо с глупостта си.

Разгръщане на библиотеката в медиатека

Предложеният модел за работа в училищната библиотека включва и възможността за нейното прерастване в медиатека, чийто фонд освен печатни издания и електронни и мултимедийни документи съдържа и фоно- и видеоматериали. Медиатеката има различни ресурсни зони, които я превръщат в интегрирано културноинформационно пространство. Най-важни за гражданските цели на литературното образование са вече представената библиотечна зона, където се намират картотеките, книжният фонд, читалнята и размножителна техника; компютърната зона, където се работи с наличните компютърни програми и електронни ресурси; видеотечната зона, където има условия за работа с видеоинформация; фоно-течната зона, където може да се слушат музика и други звукови записи. Деленето по зони донякъде е условно: най-често четирите посочени сектора споделят общо пространство и дори може да се използват синхронно.

Взаимодействие учител–библиотекар–ученик

Делът на съучастие на всяка от трите страни се определя ситуативно, но съобразно с принципите на образователния конструктивизъм, според който ученикът заема активна позиция колкото се може по-често. В случая това означава, че главната роля на учителя и библиотекаря е фасилитаторска, а на ученика е сам да изнамира, да изследва и да строи значимото за него, а не да върви по начертани от друго „правилни“ пътища. Ситуирането на ученика в центъра на онова, което се прави в „гражданската“ медиатека, превръщането му в неин „деятел“ само по себе си също е стъпка в посоката на гражданското формиране, защото се стимулира овладяването на умения за активно участие в рамките на една общност. Вграждайки в социалната си памет тези умения, ученикът ги интериоризира като изходен модел, който в бъдеще може гъвкаво да използва в нови условия и при взаимодействие с други общности.

Ето и основните дейности, извършвани от ученика при изграждането и функционализирането на „гражданската“ библиотека:

- четене на литературни произведения;
- формулиране на значения на прочетеното;
- обсъждането на конструираните от други читатели значения;
- съдействие при комплектоване на медиатеката – прибавяне на заглавия в

„гражданската“ картотека; доставяне на видеоматериали (филми с гражданска проблематика, напр. „Гражданско дело“ на Стивън Зейлиън, „Изпепелени от слънцето“ на Никита Михалков, „Дишай!“ на Юри Жиров, „Пет разказа за един разстрел“ на Ивайла Александрова); попълване на фонотеката (записи на музика с емблематичен граждански характер, напр. „Марсилезата“, Imagine и Let it be на Бийтълс, „Тиран, уходи!“ на М. Вистицки и Ст. Баранов и пр.).

„Гражданската“ медиатека може да бъде поле на интердисциплинарно взаимодействие, в което участват и учители по история, философия, свят и личност, както и по всеки друг предмет – доколкото потенциал да формира гражданско съзнание имат и предмети като бит и техника и дори физическа култура. Настоящият текст разглежда литературното образование, осъществявано с активното

съдействие на училищната библиотека, като отправна точка към едно многопрофилно четене/гледане/слушане, в което литературният образ може да подаде искрата и да внесе естетическа емоция по дългия път към формиране гражданската самоличност на младия човек.

Литература

- (1). **Приложение № 4** към чл. 4, т. 4. Държавни образователни изисквания за учебно съдържание. [онлайн]. [прегледан 4.07.2014]. <http://mon.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=25>
- (2). **Резултати** от участието на България в международното изследване на гражданското образование. [онлайн]. [прегледан 4.07.2014]. http://www.ckoko.bg/upload/docs/2013-01/ICCS_BGR_doklad.pdf

НАЦИОНАЛНИЯТ ФЕСТИВАЛ НА ДЕТСКАТА КНИГА В СЛИВЕН

УНИКАЛЕН ИНОВАТИВЕН ПРОЕКТ НА РЕГИОНАЛНА
БИБЛИОТЕКА „САВА ДОБРОПЛОДНИ“ ЗА СЪЗДАВАНЕ У ДЕЦАТА
НА ИНТЕРЕС КЪМ КНИГАТА И ЧЕТЕНЕТО

РОСИЦА ПЕТРОВА-ВАСИЛЕВА

SUMMARY

For more than 20 years a guiding principle in the work of „Sava Dobroplodni“ Regional Library – Sliven is its transformation into an active intermediary between children and books. It is the initiator and organizer of a number of projects and initiatives related to the creation and promotion of reading habits in children from an early age; supporting the processes of education and self-education of children and formation of an information literacy; stimulating the imagination and creativity of children and teenagers; creating atmosphere for nice and meaningful spending of leisure time by children. Among the many initiatives of the library aimed at promoting children's reading special attention is paid to the only one in Bulgaria National Children's Book Festival that it organizes. The reasons for organizing the festival, the vision, a wealth of ideas, the main goals and objectives and how they are achieved, partners, results achieved and the importance of the Festival are briefly presented.

Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ – Сливен, е институция с ярко присъствие в културния живот на града и на региона. Чрез реализирането на многобройни инициативи, успешни проекти и партньорства както в страната, така и в чужбина библиотеката се превърна в еталон за иновационни виждания в областта на културата и духовността, за въвеждане на модерни библиотечни практики, свързани с опазване и популяризиране на литературното наследство, промоция на книгата и обмяна на европейските културни ценности и създаване на нови нетрадиционни форми за стимулиране на детското четене.

Особеното и различното, онова което отличава Регионалната библиотека „Сава Доброплодни“ – Сливен, от сродните ѝ институции в страната, е дългогодишната и целенасочена работа с децата. Вече повече от 20 години водещ принцип в работата на библиотеката е превръщането ѝ в активен посредник между детето и книгата. РБ „С. Доброплодни“ е инициатор и организатор на редица проекти и инициативи, свързани със създаване и стимулиране на навици за четене у децата от най-ранна възраст; подпомагане процесите на образование и самообразование на децата и формиране на информационна грамотност; стимулиране на въображе-

нието и творчеството у децата и тийнейджърите; създаване на условия за приятно и смислено прекарване на свободното време. Целогодишно в библиотеката се организират срещи с детски писатели, творчески работилници, седмици на приказките, литературни двубои и състезания, представления, литературни конкурси, забавни часове по четене, литературни маратони, пленери и мн. др.

Идеята за Националния фестивал на детската книга възникна през 1998 г. след задълбочен анализ на проблемите в книжния сектор в България, в частност на книгоиздаването за деца и детското четене. В края на XX в. книжният сектор у нас се характеризира с:

- пълен разпад на съществувалата до средата на 90-те години централизирана система за книгоиздаване и книгоразпространение;
- поява и роене на много нови издателства без ясни издателски политики;
- драстичен спад на тиражите и на изданията от български автори за сметка на преводната литература;
- ограничено финансиране на библиотеките, в резултат на което намаляване или пълна липса на нови постъпления и сериозен отлив на читатели.

По същото време се задълбочи и кризата в образованието, която особено осезаемо се усети в началната му степен – най-важният период за създаване у децата на интерес към книгата и четенето. Един от най-големите проблеми, който се очерта, бе липсата на политика по отношение на детското четене при настъплението и конкуренцията на новите медии. Именно в този критичен момент се зароди идеята за организиране и провеждане на Национален фестивал на детската книга, като опит да се преодолее този вакуум. А също и да се съдейства на участниците в процеса на създаване и разпространение на детската книга – автори, издатели, илюстратори, книгоразпространители, педагози, психолози, библиотечни специалисти и др., за организиране на общ форум. На него те да се срещат и да обсъждат състоянието и бъдещето на детското книгоиздаване, да търсят нови пътища и форми за засилване на интереса на децата към книгата и четенето в конкуренцията с новите мултимедийни продукти.

През 1999 г. библиотеката вече имаше сериозен опит за създаване на читателски публики, интересни идеи, добри партньорства с редица образователни институции, творци, издатели и пристъпи към организирането и провеждането на уникалния Национален фестивал на детската книга. Цялостната идея за фестивала, за неговите визия, цели, задачи и начина за реализирането им бяха ясно и точно формулирани още тогава. През годините те се запазиха и само творчески се дообогатиха. На това се дължи и неговият дългогодишен успех и развитие.

Първото и най-важно достижение на фестивала е, че още при първото си издание получава сериозна институционална подкрепа, която е и гаранция за оценката на иновативността и оригиналността на идеите му. Партньори на фестивала от България са: Министерството на културата, Община Сливен, Областна администрация – Сливен, Държавната агенция за българите в чужбина, най-големите детски издателства и др. През различните години той се е провеждал под патронажа на министрите на културата Емма Москова, проф. Божидар Абрашев, проф.

Вежди Рашидов; на г-жа Зорка Първанова; на г-жа Маргарита Попова – вицепрезидент на Р България.

Фестивалът получава и широка медийна подкрепа.

Едно от най-големите му достижения е, че бързо спечелва и подкрепата на много образователни и културни институции, редица НПО от цялата страна, както и на бизнеса. Особено радващо е, че всяко следващо издание на фестивала получава и все по-голяма финансова подкрепа.

Днес Националният фестивал на детската книга е *културно събитие с национален и международен престиж, с ясна визия за развитие*. Той е:

- Единственият форум в страната, посветен изцяло на детската книга – на проблемите, свързани с нейното издаване, разпространение, четене.

- Има своите ясно изразени цели – популяризира творчеството на съвременните български детски автори, които творят както в страната, така и извън нейните граници.

- Активно съдейства за подобряване на взаимодействието между авторите, издателите и разпространителите на детските книги.

- Предизвиква дебат и влияе на издателските политики.

- Налага нови модели за създаване на интерес към книгите и четенето.

- Вдъхновява децата към творчество.

- Създава качествен културен продукт.

Важно качество на Националния фестивал на детската книга е прекрасното изживяване на тържествен момент, който свързва **чрез книги** света на децата и света на възрастните. Знанията, музиката, рисунките, играта и разговорите са различните усещания по време на фестивала на детската книга.

Основни прояви, включени във фестивалната програма

Всяка година се включват: представяне на автори и издателства, кръгли маси по проблемите на детската книга, литературни двубои, състезания, изложби, представления, концерти, базари на книги, карнавални шествия и др.

Срещи с детски автори

В рамките на Националния фестивал на детската книга гостуват най-популярните и обичани български детски писатели. Техните срещи са спонтанни и непланирани, изпълнени са с искрено детско очарование и любопитство, стимулират детското четене, зареждат с оптимизъм и създават реални представи у авторите за интереса на децата към определени жанрове, тематика и съдържание, източник са на творческо вдъхновение. Освен с детската публика, авторите се срещат и с издателите, и в рамките на фестивала се създават нови творчески проекти, планират се и в дните до следващото издание на фестивала се издават нови книги. Това е една от големите заслуги на фестивала.

Срещи с творци от българските общности в чужбина

Фестивалът е единственият форум в България, на който всяка година се представят творци от българските общности в чужбина, пишещи за деца. Творчеството

им, създавано извън границите на България, също е част от българската култура. За съжаление у нас за техните творби се знае много малко. На фестивала те не само представят творбите си пред българската публика, но могат да намерят и своя български издател. Тук, на фестивала в Сливен, са представени за пръв път пред българска публика и намериха своите издатели в България творци като Златко Енев (Германия), Анета Дучева-Ферман (Германия), Весела Фламбурари (Гърция). Трябва да споменем също Иван Николов, Милорад Геров, Александър Дънков, Денко Рангелов и Елизабета Георгиев от Сърбия, Георги Барбаров и Таня Танасова от Молдова, Димитър Боримечков и Дора Костова от Украйна и др., които имаха възможността да представят творчеството си пред българските деца.

Кръгли маси и дискусии

Едно от най-големите постижения на фестивала е попълването на „белите“ полета в изследванията за съвременната детска литература. Традиционно в рамките му се провеждат научни форуми, в които участват утвърдени творци, литературни критици, научни работници, преподаватели, библиотечни специалисти от страната и чужбина, посветени на:

- проблемите на съвременната литература за деца и нейното бъдеще;
- интереса на децата към определени жанрове, тематика и съдържание на детската книга през новия информационен век;
- хибридизацията на жанровете, разрушаването на класическите жанрови форми и появата на нови;
- визуализацията на поетичния изказ, скъсването с лексикалния изказ на традиционната литература за деца и появата на нова изразност;
- представите за новия облик, новото съдържание на детския роман;
- европейските измерения на българската детска литература;
- табутата в детската литература и тяхното разрушаване и демистифициране;
- комикса и отражението му върху мисленето на детето читател;
- развитието на детската илюстрация и влиянието ѝ върху детското четене;
- влиянието на новите медии и е-книгите върху детското четене;
- изграждането на реални представи за новия облик, новото съдържание на детските книги, за да бъдат те привлекателни за съвременното дете и да мотивират читателски интерес.

Няколко са причините, поради които форумите имат не само национално, но и международно значение: темите са широки и докосват проблемите на всички детски literaturи в света, не участват само български автори и критици, но и гости от чужбина, които най-често говорят от гледна точка на детската литература в страната, от която идват, и я свързват със световните течения; сборниците с доклади, които се издават на всеки фестивал и се разпространяват в страните, от които са участниците. Тези сборници с доклади предлагат текстове, които изпреварващо разширяват изследователските територии в областта на детската литература, очертавайки профила ѝ като синкретично изкуство.

През последните няколко години сборниците се издават в двуезични издания (едновременно на български и на английски език), което прави публикациите

достъпни за повече специалисти от различни страни. Те са и същественият международен научен принос на фестивала за изследванията в областта на детската литература.

Конкурси. Пленери

Литературата за деца и литературата от деца, колкото и сродни да са, трябва да имат ясно разграничение. Написаното, разказаното от децата – ето това е същинската детска литература. Академичните изследвания обичайно я пренебрегват. Заслуга на фестивала е, че вече 16 години отделя значимо място на тази литература чрез ежегодните литературни конкурси, с които провокира детското въображение и творчество. Фестивалът от години поощрява млади автори и дава попълнен вятър за авторите от по-зрелите поколения. Всяка година в рамките на Националния фестивал на детската книга се провеждат и конкурси за рисунка. От 2007 г. се организира и Национален пленер за детска рисунка. В конкурсите взимат участие стотици деца и юноши на възраст от 7 до 16 г. от страната, както и от българските общности в чужбина. Изпращаните по различни теми великолепни стихове, приказки, разкази, есета и рисунки показват, че в България расте талантливо поколение, което познава образците на световната и българската детска литература и творчески ги преосмисля, те го вълнуват и то се учи от тях.

Провежданите литературни конкурси и пленери не са просто част от „мероприятията“, защото те имат ефекта на бумеранга – т.е. резултатите, макар и след време, се усещат пак тук, на фестивала. Малчуганите, които преди години са писали приказки или несръчни стихотворения за конкурса, или са участвали в конкурсите за рисунка и в пленерите, днес вече идват тук като гости и участници с първата си книга в ръце.

Една от заслугите на фестивала е, че най-добрите творби на участниците в конкурсите всяка година се издават в сборници, които се разпространяват в цялата страна и са първата трибуна на стотици малки творци.

От няколко години се провежда и Национален конкурс за изработване на театрални кукли на любими литературни герои, който също стимулира към творчество. Чрез него се визуализират представите на децата за най-ярките образи от световната литературна съкровищница за деца.

Изложби

Един от основните елементи, който прави книгата привлекателна за децата, е илюстрацията. Рисунките стимулират детското въображение и пораждаат интерес към четенето, като го превръщат в игра и забавление. Затова ежегодно във фестивалната програма са включени изложби на най-известните български илюстратори, както и на техни колеги от чужбина. Наред с тях традиционно се представят нови и иновационни виждания за детската книга – за нейната визия и полиграфическо оформление, за да се докосне тя до детското светоусещане и да бъде желана и въздействаща.

Представления, концерти, литературни състезания, карнавални шествия

Сред многобройните фестивални прояви има и много представления, литературни състезания, викторини, „трубадурски“ двубои, литературни маратони. Част от тях са всъщност нови, нетрадиционни форми за създаване на интерес у децата към книгите и четенето. Изнасят се и много концерти, в които се изявяват талантиливи деца от Сливен и страната, впечатляват уличните представления, работилниците, пъстрите, шумни и весели карнавални шествия, в които дефилират любимите на децата приказни герои и др. Така празникът става по-вълнуващ, желан и незабравим – не само за децата на Сливен, но и за връстниците им от страната.

Базари на книги

Най-големите детски издателства представят на специално уреден базар най-новите си издания за деца. Тук, в непосредствена среща с най-малките читатели, те се ориентират в бързо променящия им се литературен вкус и чертаят посоката на промени в издателските си политики.

Връчване на Национална награда „Константин Константинов“

От голямо значение за престижа на фестивала е и Националната литературна награда „Константин Константинов“ за принос в детското книгоиздаване, която се връчва от 2004 г. в четири категории – за цялостен принос, за автор, за илюстратор и за издателство. Тя включва малка пластика, диплом и парична сума. Съучредители на наградата са РБ „Сава Доброплодни“, Министерството на културата, Община Сливен и Ротари клуб – Сливен.

Носители на Националната награда „К. Константинов“ за цялостен принос са ярки представители на съвременната българска детска литература: Валери Петров (2004), Георги Константинов (2005), Катя Воденичарова (2006), Леда Милева (2007), Марко Ганчев (2008), Иван Цанев (2009), Кина Къдрева (2011), Лиляна Стефанова (2012), Георги Мишев (2013), Панчо Панчев (2014).

Носители на наградата в категория „Автор“ през различните години са: Виктор Самуилов, Севда Севан, Панчо Панчев (дядо Пънч), Петя Александрова, Мая Дългъчева, Ангелина Жекова, Юлия Спиридонова – Юлка, Божана Апостолова, Анета Дучева-Ферман. Носители на наградата в категория „Издателство“ са: „Фют“, „Хермес“, „Жанет 45“, „Златното пате“, „ПАН“, „Дамян Яков“, „Егмонт България“, а в категория „Илюстратор“: художниците Спас Спасов, Ралица Мануилова, Олег Топалов, Ясен Гюзелев, Петър Станимиров, Борис Стоилов.

Вече повече от 10 години това е една от най-престижните и желани литературни награди у нас, което утвърждава и значимостта на фестивала за творците на детската книга – автори, художници, издатели. Наградата е и един от основните стимули за развитие на писането и публикуването на книги за деца.

Международно значение на фестивала

Фестивалът е място за обмен на опит, мнения, идеи, място, където се създават и развиват трайни приятелства и пространство за трансгранично сътрудничество.

Когато говорим за Националния фестивал на детската книга в Сливен, вече отчитаме конкретни резултати в обмена на идеи и културни програми.

Партньори от чужбина

От 2002 г. Националният фестивал на детската книга реализира общи проекти и работи в партньорство с Международния детски фестивал „Змејеве дечје игре“ (Нови Сад, Сърбия), а от 2005 г. и с Андерсеновия фестивал (Сестри Леванте, Италия) и с Фестивала на приказките (Берлин, Германия). Създадени са контакти и с Международния фестивал „Библиобраз“ (Москва, Русия), с международния фестивал „Везаний мост“ – гр. Тузла (Босна и Херцеговина), с Фестивала на хумора за деца – гр. Лазаревац (Сърбия), с фестивала „Среци под старата маслина“ – гр. Бар (Черна гора) и др. От 2006 г. съвместни проекти се реализират с Театралната фондация „Аида“ (Верона, Италия), както и с културни организации от Генуа (Италия), Картагена (Испания), Йорк (Великобритания), Букурещ (Румъния), Атина (Гърция), Дунайска Среда (Словакия), Печ (Унгария), Арад (Румъния), Киркалери (Турция), Ниш (Сърбия) и др. Националният фестивал на детската книга е член и на Сдружението на фестивалите за детска литература от балканските страни.

През годините броят на гостите на фестивала от чужбина непрекъснато се увеличава. В различните му издания в него са се включвали гости от Хърватска, Унгария, Сърбия, Италия, Германия, Гърция, Босна и Херцеговина, Черна гора, Русия, Турция, Китай, Македония и от др. държави, като тези контакти непрекъснато се разширяват. В резултат на това в рамките на фестивала са реализирани и няколко издания. Две от най-ценните издания са двуезичните антологии: „Всичко, което расне, би искало да пее“ (антология на сръбската поезия за деца, съставители Раша Попов и Душан Джурджев, преводачи Кирил Назъров и Денко Рангелов, издатели „Змајеве дечийе игре“ и НИУ „Братство“ от гр. Ниш, 2006 г.) и „Бисери отронени: любими детски стихове от любими български поетеси“ (съставител Росица Петрова-Василева, превод на сръбски език Мила Васов, издател Националният фестивал на детската книга – Сливен, 2007 г.), които получиха широко разпространение в двете страни. Със съдействието на фестивала ежегодно се превеждат книги на съвременни български детски автори на други езици, както и на чужди автори на български език.

В рамките на Националния фестивал на детската книга се организират и международни изложби, които едновременно с изложбите на българските илюстратори предизвикват голям интерес.

Съвместно с партньори от чужбина в рамките на фестивала се провеждат анимирани четения, представления, уъркшопове по четене и др.

Фестивалът вече изнася културен продукт (издания, изложби, прояви) извън България, което е още едно от неговите достижения.

Вместо заключение

Националният фестивал на детската книга е уникално явление в културния живот на България, който всяка година остава като неповторимо преживяване с вълнението от срещите, с творческото себераздаване, с новите идеи и искрената

детска обич и вълнение. За него не може да се разказва. Той трябва да се види, човек трябва да усети неговата атмосфера.

Националният фестивал на детската книга е необходим и важен за участниците в процеса на създаване и разпространение на детската книга. Той се определя като място за обмен на опит, идеи, мнения, място за създаване на трайни контакти и пространство на трансгранично сътрудничество, а също и като място за срещи на медиаторите на четенето и децата. Според писателите значението на фестивала е да ги ориентира в новоиздадената литература, в интереса към нови жанрови форми, да им дава подтик за творчество, да обогатява личните им познания и в резултат на това да създават нови книги, а чрез срещите си с децата да се ориентират в техните бързо променящи се читателски вкусове. За издателите фестивалът е форум, на който се дискутират и се очертават новите тенденции в издателските политики и място за среща с най-добрите български детски автори и илюстратори. Националната награда „К. Константинов“, връчвана в рамките на фестивала, се определя като една от най-престижните и е стимул за развитие на писането за деца. Във фестивалните прояви се използват нови модерни форми и изразни средства за представяне на детската литература. Със своето разнообразие и богатство на идеи и инициативи фестивалът насърчава и развива креативността на децата, помага за откриването на талантиливи млади хора. Значимо е международното значение на фестивала, постигнатите реални резултати и сътрудничество.

Националният фестивал на детската книга в Сливен е ярък и новаторски. Идеите му са смели и стилни, хуманистични и модерни. Лицето му е лице на авторите, пишещи за деца в България. То е лицето на една цялостна и специфична национална литературна традиция.

Фестивалът е съвременен и авангарден. Изключителната му задълбоченост подтиква към размисъл върху историята и бъдещето на детската книга. Много от формите му са резултат от проникновено заиграване с новите наративи в детската литература.

Фестивалът на детската книга има ритуална сила, той отваря врата на магическия свят на писаното слово, подчертава значението на книгата от ранна възраст, въвежда детето в света на зрялост, изграждайки съзнанието му за културната идентичност, към която принадлежи.

С изключителна лекота и волност на духа Националният фестивал на детската книга използва модерни похвати и станали вече традиция, утвърдени от времето форми. И всичко това без да се отказва да търси все нови и нови изразни средства за представяне на детската литература. На детето е дадена възможността да се забавлява, то навлиза в среда, която му е близка. Това прави възможно и пълното овладяване от малкия човек на идеите и смисъла на този единствен по рода си книжовен форум. А това е свързано с огромна отговорност към децата въобще. Отговорност, която фестивалът оправдава с всяко следващо издание.

Напомняйки на родителите, възпитателите, учителите и писателите, че детството е важна част от живота, организаторите на фестивала посочват чувствителността и значението на вътрешния свят на детето и неговата връзка с познанията за света около него. Фестивалът на детската книга учи и превъзпитават

възрастните как може да се общува с книгата и постепенно, но непрекъснато да се повишава качеството и щастието на духовния живот.

Националният фестивал на детската книга все повече получава характер на международна културна мисия, и по този начин дава принос за хомогенизиране на културата на децата и младите в съвременния свят. За създаването на такъв форум, посветен на детската книга и детското четене, са нужни изключителна смелост, упоритост и професионализъм, и разбира се, много идеи, и много труд. Организаторите на Националния фестивал на детската книга от Регионалната библиотека „Сава Доброплодни“ – Сливен, безспорно притежават тези качества, което е гаранция за развитието му в бъдеще.

Литература

1. **Петрова-Василева**, Росица. Национален фестивал на детската книга. – В: *[Петдесет и пет] 55 години Регионална библиотека „Сава Доброплодни“*. юбил. бр., 9 май 2011, с. 3.
2. **Фестивалът** – децата, книгите, четенето. петнадесет години Национален фестивал на детската книга. сб. доклади от кръгла маса, 7–8 май 2013 г., гр. Сливен = The Festival – children, books, reading. Fifteen years National children's book festival: Collection of reports of the round table, 7–8 May 2013, Sliven. състав. и предг. Росица Петрова-Василева, прев. Петя Кънева. Сливен: Регионална библиотека „Сава Доброплодни“, печ. ИК „Жажда“, 2013. 176 с.
3. [онлайн]. [прегледан 26.06.2014]. www.childbookfest.iradeum.com

ДЕТСКОТО КНИГОИЗДАВАНЕ В БЪЛГАРИЯ – ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ

КАТЯ КИРИЛОВА

SUMMARY

The article reviews the main problems in the contemporary child publishing in Bulgaria. Among them are a lack of adequate state legislation and policies in book publishing, no stimulation of projects from Bulgarian authors and illustrators; the nonparticipation in international organizations and forums, the lag behind in e-publishing for children, the bad networking in the book publishing field, the deficiency of specialized sociological research etc. After a brief analysis of the problems, possible solutions are offered and a forecast for child book publishing in Bulgaria is made.

Да се говори съвременно за детско книгоиздаване в България, е трудно. Лесно е на неспециалистите, които с лека ръка отхвърлят днешните книги за малките и възхваляват изданията от своето детство или пък на тези, които се умиляват при вида на всяка детска книжка. Трудната задача да открият пробоините, дилемите, но и да дадат възможните им решения в сферата на детската книга, остава за малцината ѝ изследователи и, разбира се, за самите издатели. Разсъждавайки върху проблемите в съвременното ни книгоиздаване, нерядко се чудим откъде да започнем най-напред. Струват ни се толкова много и че отреденото ни печатно пространство няма да е достатъчно, за да ги обхванем. И по-лошото – че написаното от нас ще остане заключено между кориците, превръщайки се в поредното оплакване, натякване, мрачно пророкуване или пък преекспонирано представяне на реалната ситуация, но все без последствия. Тук без претенции за изчерпателност ще разгледаме обобщено основните проблеми и предизвикателства, пред които се изправя днес детското книгоиздаване в България. Няма да се спираме на различните кампании за стимулиране на детското четене, защото това е правено многократно¹, а ще се опитаме да предложим още възможни решения, макар и да останат само „на хартия“, между кориците на „Библиотека“.

Основният проблем, с който всяко изложение в областта на съвременното ни книгоиздаване започва, е липсващата национална политика по отношение на българската книга или както се изразяват самите издатели – тоталната абдикация на държавата от областта на образованието и културата в продължение на 25 години. Потърпевш е целият книжен сектор и обществото като цяло. Издателите на

¹ Сред тях са: „Маратон на четенето“, „Походът на книгите“, Национален фестивал на детската книга, „Забавното лятно четене“, наградата „Бисерче вълшебно“.

книги за деца, противно на световната практика, не генерират основната част от приходите си от закупени за нуждите на училищата и библиотеките заглавия. Такива средства се заделят спорадично и са крайно недостатъчни. По този начин са прекъснати естествените връзки на издателите с двете основополагащи книжовността институции – училището и библиотеката. Това е и болната тема на родните библиотеки, чието окончателно осъвременено нормативно поставяне непрекъснато се отлага във времето.² За да се стигне до ситуация, при която днес българските деца да нямат свободен и равен достъп до новоизлезлите книги и до изучаваните в училище произведения. Най-голям е проблемът в провинцията и най-вече в малките населени места, където няма книжарници, понякога няма и библиотека (а ако има, едва оцелява с неистовите усилия на служителите ѝ). Практически до тях не могат да достигнат книги, а интернет доставките не решават проблема, тъй като обикновено доходите на родителите са ниски и те трудно отделят средства дори за учебните пособия.

Спорадичните опити за подобряване на ситуацията в областта, правени през годините от страна на различни институции, са недостатъчни и не стъпват на ясна нормативна база. Програмата „Четяща България“, създадена преди почти 10 години, се следва рядко и често пъти произволно. Ситуацията се отежнява и от данъчната ставка за книжния продукт от 20%, с която браншът все още не успява да се пребори въпреки цялата ѝ абсурдност. У нас издаването и разпространението са оставени изцяло на пазарния принцип (изключение прави учебникарското книгоиздаване), който рядко успява да съчетае качествените и количествените характеристики на продукта, а книгата е стока, но по-различна. Особено детската книга, която обучава, възпитава, изгражда, развива и приобщава към света на четящите. От навременната среща с нея, от уелото ѝ поднасяне, от стойността ѝ зависи бъдещето на книжния сектор. Комерсиалният пазар малко се интересува от всичко това и не изгражда трайни връзки на приемственост и грижа към четящото поколение. Задължение на държавата е да изгради механизми, с които да регулира, подпомага и стимулира развитието на книжния сектор.

Най-често нужда от държавна помощ и намеса има по отношение на родните автори и книжни проекти за деца. Посоките са две – в рамките на страната и извън нея чрез специално създадени програми. У нас такива все още няма. Съвременните ни детски писатели, по техни думи, са почти „апокрифни“. Издават се често пъти сами или от малки издателства, които имат трудности с разпространението и популяризирането им. В големите издателства принципът на подбор на ръкописите е сложен и често преминава през личната призма (пристрастията на издателската „фамилия“), през стереотипното мислене („съвременни български автори за деца не издаваме“), през страха от инвестиции в непознато име и предпочитането на умерения риск с издаването на успели навън автори и поредици. Наблюдението на пазара за възрастни през последните няколко години показва реабилитация на съвременните ни автори в общественото пространство, постигната най-вече благодарение на „Жанет-45“ и „Сиела“, които в момента правят

² Всички библиотечни специалисти са наясно с петгодишното протакане на стандарта към Закона за обществените библиотеки и негативните последствия от това.

първите си по-сериозни опити по отношение на книгите за деца. Може би не сме далеч от времето, когато някой от техните печеливши автори за възрастни ще реши да пише и за малките, за да привлече по-голямо внимание към книжните проекти за деца. Но засега детските книги от съвременни родни автори са³ все още сбутани на някой от рафтовете в книжарниците, далеч от нивото на очите. Основното пространство е превзето от чуждото книжно множество, което лесно се налага с използване на механизмите от готовата рекламна кампания и грабва с пишно оформление и полиграфическа изработка (реализирана много често извън пределите на страната). Тъй като при детското книгоиздаване художественото оформление е от съществено значение, не бива да пропускаме и трудностите пред българските илюстратори, чийто труд често пъти е недооценен и пренебрегван за сметка на готовите чужди образци. А традициите ни в областта на илюстрацията са големи и неведнъж са признавани на международни изложби. Българи са водещите фигури в редица световни мултимедийни проекти за деца, но рядко стават популярни и познати у нас.

Проблеми, произтичащи от перманентната криза в сектора, има и по отношение на професионалната работа над книгите за деца. Свитите щатове в издателствата са причина за прехвърлянето на много и различни отговорности на всеки от членовете на малкия екип. Понякога преводачът е и адаптатор, и редактор, и коректор. Или пък редакторът превежда, коригира, оформява. Не винаги остава време за съобразяване на текста с българската му публика. В резултат от всичко това срещаме печатни, правописни, стилистични грешки в текстовете. Не липсват и книги без коректно посочени имената на носителите на авторското право. Понякога се пести и от средства за полиграфическа изработка. Всички тези икономии от професионален труд целят по-ниски цени на книгите за деца и по-голяма възвръщаемост. Щетите са ясни: разочаровани купувачи (обикновено родители), объркани деца, които не могат да усетят магията на българското слово.

Един проблем, за който все още не си даваме ясна сметка, е изоставането на родното електронно книгоиздаване за деца. Ако за възрастните читатели можем да кажем все още, че афинитетът към хартиената книга е водещ, то при децата нещата са коренно различни. Макар и да харесват пъстрите хартиени книжки, все по-голяма част от времето си те прекарват пред различните екрани (стационарни компютри, лаптопи, таблети, айподи, айфони и др.), предлагащи и възможности за възприемане на текстове, които могат да се допълнят от интерактивни занимания. Българските издатели все още пренебрегват тази възможност поради най-различни причини⁴ и така в момента израства едно поколение, за чието приобщаване към книгата не са използвани всички възможни средства. А един от водещите принципи на съвременните детски издатели е да отидат там, където са децата, да ги достигнат по всички възможни канали и да им покажат тайните, скрити в книгите. Електронното книгоиздаване е добър вариант за нашите условия, в които

³ Изключенията са малко и се броят едва на пръстите на едната ръка.

⁴ Обикновено водещ е финансовият мотив, тъй като електронното книгоиздаване за деца изисква много инвестиции за изготвяне и защита на продукта.

цените на печатните издания са сравнително високи и достъпът до тях е неравномерен (книжарници има само в градовете, доставките по пощата или куриери все още не са данъчно облекчени за книги). Опитите в учебникарското книгоиздаване на „Просвета“, интерактивната книжка „Малката Божана“ на „Жанет-45“, както и любителските инициативи за представяне на съдържание за деца в различни формати показват, че творците ни (автори, илюстратори, програмисти) притежават потенциал, който досега не се е разгърнал и в тази насока.

Не може да пропуснем и факта, че българските издателски проекти, колкото и малко да са на брой, остават затворени само в рамките на страната. Епизодично е участието на родни издатели на Международния панаир на детската книга в Болоня, в конкурсите за детска книга и илюстрации по света, а това са едни от начините за привличане на чужди инвестиции в родното ни книгоиздаване. Страната ни не членува в IBBY⁵, с което остава встрани и от усилията на световната общност за приобщаване на децата към книгата и четенето. В АБК няма секция, която да се занимава с тези въпроси. Те се движат паралелно с всички останали и голямата инерция в организацията не винаги се отразява добре върху решаването на належащите проблеми в детското книгоиздаване, което изисква задълбочено проучване, планиране и най-вече множество съвместни действия. Увеличеният брой на партньорствата между АБК и други организации, имащи отношение към децата, е доказателство за осъзнаването на необходимостта от екипна работа в полето на детската книга и четене. На този етап обаче всичко е само на събитийно ниво. Организираната веднъж в годината кампания за насърчаване на четенето сред децата е крайно недостатъчна. Опитите тя да се допълни с усилията на други „книжни“ съмишленици (като ББИА, Фондация „Детски книги“, сайта „Аз-детето“, Националният фестивал на детската книга, Гьоте институт България и др.), са едно добро начало на целенасочена, организирана и дългосрочна дейност за приобщаване на децата към книгата, което трябва да се надгради и „облече“ в дългосрочна национална стратегия.

Проблемът обаче е в липсата на държавна съпричастност и ангажираност, изразена в конкретни мерки и действия съвместно с ангажиралите се доброволно издатели, представители на различни професии, свързани с книгата, и други граждански организации. Проведените до момента форуми за детската книга и четене⁶ обикновено се превръщат в място за представяне на постиженията през годината, в обещания за диалог и сътрудничество, но не и за последващи действия в бъдеще. На тях обикновено присъстват държавни служители без достатъчни правомощия, или ако има такива, след приключването на частта, в която са ангажирани, се оказват възпрепятствани и участието им е непълноценно. Като към това добавим и усложнената политическата обстановка в страната и „проветривите“ постове в министерствата, се оказва, че е почти в кръга на невероятното да се постави началото на национална политика по отношение на детската книга. По

⁵ International Board on Books for Young People – Международен съвет по книги за млади хора. – Б. ред.

⁶ Кръглите маса, с които стартира кампанията „Забавното лятно четене“, кръглата маса по време на Националния фестивал на детската книга в Сливен.

този начин само веднъж или два пъти в годината по време на форуми и кампании се правят опити за моментно „залепяне“ на разкъсаните близо две десетилетия връзки в книжния сектор, които след това отново се разпадат.

Липсата на родни социологически изследвания, посветени на книгата за деца, също допринася за хаотичността на действията в сектора. Позоваването единствено на PISA⁷ в случая е недостатъчно. Необходимо е комплексно проучване на нагласите сред родителите и децата, на отношението и загрижеността на издателите и книготърговците, на мнението на библиотечните специалисти, учителите и родителите, на останалите, ангажирани с книжовността, грамотността и децата, за да се очертае цялостната картина на ситуацията. От този моментен разрез ще проличат пробойните, които на следващ етап да се обсъдят и да се предложи национална стратегия за преодоляването им. А в момента бихме могли само да чертаем по-мрачни или оптимистични прогнози. И все пак, ако трябва да прогнозираме развитието на детското ни книгоиздаване през следващите години, то вероятно ще е свързано с: продължаващо следване на световните тенденции за все по-често „преливане“ на медиите една в друга (посоката най-често е от екрана, било то телевизионен или компютърен, към книжното тяло); с налагането на още разнообразни книжни хибриди и увеличаването на проектите „книга плюс“; с непрекъснатото следене на читателските вкусове и пазарните търсения и съвременна реакция от страна на издателите; с все по-открито масовизиране на детското книгоиздаване чрез увеличаване на броя на издателствата с различни профили, добавили и детски отдел; с възраждането на определени издания, към които имат сантимент днешните родители от времето на тяхното детство; с използването на все повече средства за привличане на децата към книгата и увеличаване на „акциите“ от страна на различни институции за преодоляване на негативните тенденции при детското четене.

А за да може да се запази и развива националното ни детско книгоиздаване (не само преводите на чужди образци), трябва да се въведе целенасочена държавна политика за стимулиране на родните автори и издатели на български книжни проекти (чрез организирани конкурси, програми, чрез данъчни облекчения), както и да се правят опити те да излязат извън рамките на страната. Детската книга и четене да се превърнат в обща кауза на всички, ангажирани с книжовността и грамотността, по която да се работи целогодишно. Необходимо е и непрекъснато „говорене“ с помощта на медиите за проблемите в сектора от основните му лица, както и от спечелените за каузата популярни личности, за да се върне мястото на книгата сред дневния ред на обществото, където да се възпитава любов към книгата най-напред в семейството, а след това тя да се развие и запази с помощта на образованието и библиотеките. За да се подпомогне изборът сред морето от новоизлизащи книги, е наложителна появата на адекватна и навременна критика за актуалните заглавия, съобразена с различните ѝ ползватели и със спецификите на използваната медия.

⁷ Programme for International Student Assessment – Програма за международно оценяване на учениците. – Б. ред.

Изброяването би могло да продължи и да се допълни с още много пожелателни действия в книжния сектор, ориентиран към децата, но не трябва да забравяме, че все пак пазарът ни е малък, участниците ни в него не са безкрайно много и че ресурсите на всички в годините на преход са ограничени. Въпреки това с повече усилия и желание всеки един от тях би могъл да допринесе за подобряване на настоящата ситуация. Наложително е обаче проучването, планирането, добрата координация, следването на обща програма с индивидуални ангажменти на участниците. От особена важност е достигане до малките населени места и до малцинствата чрез читалищата, библиотеките, училищата, което би могло да се случи чрез ускорено приемане на стандарта към Закона за обществените библиотеки, чрез обезпечаване на фондовете им и обновяване на материалната им база.

Много по-активни и атрактивни трябва да станат и самите детски издатели. Това се изисква и от променената ситуация в съвременния свят, при която търговецът (в случая издателят) вече не очаква потребителите да отидат при него (в книжарниците примерно), а се опитва да достигне до тях чрез всевъзможни канали. Заедно с това той трябва да предлага възможност и за срещи на неговото работно място, където да покаже своя професионализъм и авторитет. Добра практика биха били дните на отворените врати в големите ни детски издателства, в които малчуганите да видят как се „раждат“ книжките. Също така би могъл да се разработи съвместен портал на издателствата за детски книги, където в отделни секции (за родители, учители, за деца, за библиотекари, за издатели, за студенти) да се публикуват препоръчителните списъци за училище, резюмета, рецензии, тестове, викторини, мнения на експерти, добри практики, методически ръководства, примерни сценарии, организационно-технически планове, предстоящи събития и др. Би могъл да се използва по-ефективно потенциалът на бъдещите „хора на книгата“ (студентите в университетите, изучаващи такива специалности), които да се включват в доброволни инициативи, а като важен момент от обучението им да се считат дисциплините, свързани с детската книга и четене. Биха могли да се използват по-пълноценно и панаири на книгата в столицата, като се обособи специален детски кът (с подходящи мебели, с осигурени книжни занимания), в който родителите биха могли да оставят децата си и да разгледат спокойно. Наблизо би могъл да се разположи щанд на библиотеките с детски отдели, на Гьоте институт, на детските книжарници и събитията, протичащи в тях, тъй като все още някои от местата не са достатъчно популярни, а предлагат добри възможности за децата.

Провокиращо интерес е и превръщането на нетипични за това пространства и в места за срещи на децата с книгата (особено популярни са т.нар. работилници). Вече утвърдена практика е веригите книжарници да предлагат през седмицата и почивните дни занимания за деца, клубове според интересите им и др. Предпочитано и традиционно място за среща остават библиотеките, които биха могли да изпращат бюлетини с информация за предстоящите събития и новопостъпили те книги (като използват имейлите, които оставят читателите при регистриране). Техните усилия освен към децата трябва да са насочени и към родителите, които да посещават библиотеката заедно с тях. Добра практика е организирането на паралелни събития в различните отдели или пък съвместните занимания с книгите

в детския отдел. Ролята и примерът на родителите повлияват в основна степен бъдещия интерес на детето, така че участниците в книжния сектор е важно да насочат повече усилията си към тях. Може да се започне още в периода, когато се подготвят да станат такива чрез включване в т.нар. училища за родители на тема, свързана с четенето, която да им припомни важното му значение за изграждането на детето и да ги насочи към подходящите за определена възраст издания. След това би могло да се продължи с ангажиране на педиатрите – немска практика, доказала своите резултати. Важно е да се внуши ангажираност и съпричастност за съвместни действия и сред различните родителски асоциации в страната. Вече сме свидетели на това, но усилията и началото са поставени от самите родители, докато книжният сектор не винаги им реагира отворено. Родителите са тези, които биха могли да прокарат идеята за корпоративна социална отговорност към детската книга и четене на своите работни места. А най-голяма и важна е ролята им вкъщи, където да четат заедно с децата, да обсъждат прочетеното, да събират заедно домашната библиотека.

Оказва се, че решения на проблемите, свързани с детската книга, има много, но са въпрос на желание, диалог и съвместни действия, подкрепени от всички участници в сектора, които трябва да се самоорганизируют, за да работят за каузата.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА СМЪРТТА В СЪВРЕМЕННАТА ЛИТЕРАТУРА И ЕКРАННИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЗА ДЕЦА

РАДОСТИНА НЕЙКОВА

SUMMARY

How does death look in children's eyes in today's media. It's a topic from the adults' everyday life, the television, the computer games. Is it a final and irreversible? The children are a bit hesitant about that. The blurring reality/unreality often escalates into extreme aggression in school. And on the other side are the psychological norms in literature and on the screen.

Как изглежда смъртта в детските очи в различните медии днес? Смъртта се е превърнала в нещо, с което днешните деца са свикнали като постоянно присъствие в разговорите между големите, във всички разновидности на новините по телевизията, в почти всички филми и компютърни игри. Смъртта днес е ясна за децата. Може би защото в основата на драматургията винаги е стоял един основен мотив, който би могъл с нужната тежест и достатъчност да движи действието – инстинктът за самосъхранение. Децата знаят, че това е завършекът на човешкия живот. Но децата днес не са много уверени в нейната невъзвръщаемост и праволинейност. Свикнали са от игрите и филмите, че изтичащата кръв на екрана е доматено пюре. Че животът се набавя с точки от придобити умения или събрани амулети. Или че все някой ще целуне умрялата принцеса от приказките, и тя ще се събуди. Размиването на реалност и иреалност в съзнанието им често ескалира в новинарски известни примери за масови убийства от ученици в училище или между приятели.

Сънят като метафора на смъртта има дълга културна история. Митовите и приказките са предците ѝ дълго време. Приказките предлагат един от най-подходящите евфемизирани модели за говорене за смъртта в творчеството за деца.

Последните години почти не съществуват табути в литературното и екранното творчество за деца и тийнейджъри. Основни са вълнението, фантастичната приказка и финалният хепиенд в развръзката, най-често постигнати чрез спасяването на един вълшебен и несъществуващ свят. Подобни са книгите и филмите на Стефани Майер „Здрач“, „Новолуние“, „Затъмнение“, останалите фантастични, приказни и нереални истории.

От друга страна, психологическите норми и закони в сферата на литературата и екрана за деца остават все по-стриктни.

Призиви от рода на този „да предпазим децата от ненужна информация“ и официално внесена от Роскомнадзор за обществено обсъждане „Концепция за

информационна безопасност на децата“ (в която раздел 3 и 4 са посветени на анимацията), продължава да разбунва духовете и на общността на аниматорите в Русия. Според Федералния закон № 436-ФЗ от 29 декември 2010 г. „За защита на децата от информация, причиняваща вреда на здравето и развитието им“, в раздела за родителите от 1 септември 2012 г. има дори „списък на вредните произведения и ресурси. В списъка са посочени филми като: „Бременските музиканти“, „Кошчей Безсмъртни“, „Синьото кученце“, „Гости от бъдещето“, „Ну погоди“, „Мили мой Мио“ и др. Там се казва, например, че сериите за Том и Джери трябва да се забранят за деца до 12 години, поради „многочислените сцени с насилие от страна на Джери към Том, и от страна на Том към Джери“. Като основанията за забраната са „съдържащите се епизодични изображения и описания на насилие и (или) насилие без натуралистичен показ на процеса на осакатяване, при условие за липса на съчувствие към жертвата и (или) негативна и осъдителна оценка към насилието“. Подобно оценяване много скоро ще засегне и сферата на литературата за деца.

Кое става по-лошо – ненужната информация, която засипва децата от екрана или изображенията на насилие, бруталност и смърт? Но нали и в приказките на Братя Грим или Шарл Перо винаги има нужната доза агресия и насилие. Къде или по-точно докъде е границата на толерантост и „безопасност“ в киното за деца?

Вековна истина е, че изкуството за деца може да бъде незаменим посредник в справянето със страха, в преодоляване на различни психологически препятствия и проблеми, в разрешаването на конфликтите в семейството и в училището. Детето има много ясно изразен интерес към фантастичното, тайнственото и загадъчното. Те подхранват любопитството му при откриване на света и стимулират въображението му. Смъртта също става част от тази тайнсвена и загадъчна и неразбираема част от живота на човек. Самите приказки сякаш учат децата от най-ранна възраст как да приемат освен необяснимото и опита на дедите им, но и символистични моменти като смъртта.

Според Справочника за знаци и символи¹ приказките са „фолклорни разкази, които символно описват смъртта на невинността и раждането на детството. Те също така утвърждават обществените идеали и ни учат как да се надвият страховете“².

Д-р Вивиан Праматароф-Хамбургер, която работи от години по мюнхенския проект „Филм и психоанализа“, свързващ Академията за психоанализа и психотерапия с Музея на киното в Мюнхен, споделя, че „Има известна разлика как децата и възрастните гледат филм и как го преживяват. При децата преживяването и изразяването на възторга, разочарованието, възмущението и смях става веднага, ясно и недвусмислено по време на прожекция. Децата шумно изразяват своята подкрепа за „добрите“ и викат „Уууу“ на лошите, смълчават се, когато има тъжни сцени. И накрая ръкопляскаат: „На какво ръкопляскаете, деца?“, питаме ги – „На филма“, отговарят: „На филма“, защото той е отворил известно ценно прос-

¹ **Знаци** и символи. илюстриран справочник за техния произход и значение. София: Книгоманя, 2009.

² **Пак там**, с. 273.

транство, в което те могат да се преживеят като герои. Тогава как точно децата възприемат смъртта в литературата и на екрана?

Примерите за смърт в различни произведения за деца са неимоверно много, затова ще спра вниманието си на малка, но основополагаща част от тях, събирайки ги в няколко направления, базирани на различните медии на представяне: в литературата и приказките; в анимационното и игралното детско кино; в комиксите.

Смъртта в приказките

В литературните приказки смъртта се наблюдава най-често като отправна точка на развитие на сюжета или финална развръзка. Възприема се разностранно – като нормален етап от живота на човек или като насилствен факт, най-често свързан неотменно с вълшебни и фантастични елементи. Снежанка от едноименната приказка открива смъртта още в най-ранно детство, когато майка ѝ умира, за да може злата вещица да заеме мястото ѝ. Тримата глупаци от българските народни приказки се претрепват, демонстрирайки глупостта си, като скачат от планината в гъстата мъгла, рашавайки, че е бял памук.

Приказката винаги започва с компенсаторен момент на „нарушена хармония, която трябва да се възстанови чрез някакъв компенсаторен процес“³. И защо не този превратен момент в началото да е смъртта. Смъртта на майката – в „Снежанка и седемте джуджета“, на бащата, даващ на тримата си сина нещо ценно – в „Котаракът в чизми“. Смъртта на родителите според Проп е „по-силната форма на напускане“⁴. Става популярен вариант за началото на една приказка, за силен емоционален и движенчески подтик към промяна, движение, промяна на място и време на действие за главния герой. Как се отразява върху протагониста на историята това напускане? В повечето случаи детето тръгва да търси щастие само из страшния и огромен свят. Става силно и смело, за да може да преодолее всички трудности. И се завръща като герой.

Често обаче смъртта в приказките не остава като краен завършек на живота, защото присъстват множество вълшебни атрибути или силни човешки чувства, които могат да я прекратят. Отново примерът със Снежанка, която бива съживявана множество пъти – от пристигането с коланчето (според вариант на историята), от Манга сериите по класическите приказки, а силата на любовта я спасява дори от отровата на ябълката.

В приказката присъстват и случаи, когато смъртта може да се замени от дълъг с години или векове сън. От него героят отново може да „излезе“ посредством силно чувство (най-често отново любов). Пример за това е приказката за „Спящата красавица“, в която още в началото феите орисници променят злокобното пророчество за смърт чрез убощане с вретено, с това за 100-годишен сън. И прибавят към него и условия, облекчаващи живота на принцесата, като това всичките ѝ любими хора, прислуга, придворни и познати да заспят с нея този стогодишен сън. Или винаги се намира жива вода, която да даде безсмъртие на героя. И ви-

³ **Франц**, Мари-Луиз фон. Архетипови мотиви във вълшебните приказки. Плевен: Лега Артис, 2003, с. 25.

⁴ **Проп**, Владимир. Морфология на приказката. София: „Захарий Стоянов“, 2001, с. 36.

наги намерените с много труд, ум и търпение вълшебни средства помагат да се съживят умрели. Дори в истории като тази за „Храбрият оловен войник“ на Ханс Кристиан Андерсен, героят не умира напълно, разтопен от огъня, защото от него остава малкото оловно сърце. И почернялата като въглен звезда от балерината. То това е развързката на изпепеляващата любов по Андерсен.

В приказките смъртта може да се замени и с изяждане, което почти винаги не завършва с трагично умъртвяване. А изяденият – след прекарано известно време в търбуха на животното, успява да излезе с чужда помощ („Червената шапчица“), прегаряйки корема на звяра с факла („Пинокио“) и др. Но убийството може да бъде заменено и с чиста форма на канибализъм, който е положително оценен, когато е извършен от добрия герой, и наказан, когато го прави лошият. Змеят изяжда всички млади девойки в селото, но впоследствие е победен от Добрия юнак. Злата вещица храни Хензел, за да може впоследствие да го изпече и да го изяде и т.н. Но когато Котаракът в чизми кара Великана да се превърне в мишка, за да го изяде, действието бива оценено като добра постъпка от децата.

Смъртта може да се замени и частично с нанасяне на телесна повреда. Но често тези наранявания водят основно до загуба на фантастичните сили, като изгарянето на кожата на жабата и превръщането ѝ завинаги в девойка на „Царкинята-жаба“. В друга приказка Царкинята отнема вълшебната риза на мъжа си и по този начин го убива.

В приказките децата се срещат и със заповедта някой да бъде премахнат посредством убийство. Това отново е близка форма на изгонване, но вече в много усилена форма. Машехата на Снежанка заповядва на ловеца да ѝ донесе сърцето на момичето. И обикновено след тези действия се очаква и донасяне на трофей, който е доказателство за извършеното убийство – сърце, черен дроб и т.н.

Разбира се често убийството се използва и за наказание на злия герой. Ловецът напълва корема на Вълка с камъни, за да падне той в кладенеца и да се удави („Червената шапчица“), Хензел и Гретел успяват да изгорят в пещта Злата вещица.

Може би по този начин от историите на приказките у децата се създава една недотам вярна и конкретна представа за смъртта като нещо, което може да бъде избегнато, заменено, съживено. Независимо от присъствието и на персонажи, които възприемат смъртта като крайно средство за прекратяване на живота. Но нали точно за това приказките са фантастични и невероятни истории. За да могат дори само посредством фантастичните си предмети или сили да премахват злините, да възкресяват живот, да достигат заветния хепиенд. А смъртта на любими хора често върви редом с даване или споделяне на тайни сили или вълшебни средства, или заръки. Братята разбират смисъла на живота или силата на доброто, ума и истината от поръките и задачите, дадени им от техния умиращ баща.

В приказките е интересен и моментът с видовете смърт. Тя сякаш съществува в два варианта – в първия мъртвият намира смъртта си най-често в началото на историята и тя е окончателна. Не подлежи на никакви промени, превъплъщения или разработки със или без вълшебни средства. Докато във втория вариант смъртта е нещо временно, отправна точка, която да бъде преодоляна, с превръщането на

персонажа в истински герой. Това дава възможност на децата да приемат единия вариант като нещо, непосредствено свързано с живота. Като неразривна част от него. Но в другия случай реалността е размита от вълшебство и илюзия.

Смъртта в анимационните и игралните детски филми

В игралните филми за деца смъртта прави опити да се яви в цялата си присъща „реалност“ на екран. Срещано явление е започване на филмовото действие със ситуация на смърт на единия или двамата родители, събитие, което поставя детето в ситуация на несигурност, травмираност и избор за развитие на ситуацията.

В „Хрониките на Нарния: Лъвът, вешницата и дрешникът“, филм, изграден отново върху основата на познато и обичано литературно произведение (реж. Андрю Адамсън, 2005), изпълненият с фантастични създания (говорещи животни, джуджета, кентаври, великани, бели мечки и др.) свят не позволява лъва Аслан да умре, а успява да го съживи, посредством силата на истината, чистотата и духа. За да може да премине и във втората част на екранизирания роман („Хрониките на Нарния: Принц Каспиан“, 2008), където през последните 1300 години Нарния се е превърнала в един много по-мръсен, мрачен и потискащ свят. Свят на руини, мрак, разрушения. Свят, в който властват огнени и водни стихии.

Приключения в „Тайната градина“ (реж. Агнешка Холанд, 1993) започват именно като средство за надделяване на болестта. Мери, като сираче, вече се е запознала със смъртта, братовчед ѝ Колин е болен. Но двамата заедно с местното момче Дикън се впускат в приключения в провинциалното имение и успяват да докажат, че всъщност „целият свят е една градина“.

Ще спра вниманието си на два игрални филма, свързани по пряк начин с прехода на смъртта от литературен вариант в екранно превъплъщение. Трите филма са категоризирани като „възрастова група С – не се препоръчва за деца под 12 години“. Единият е приказно-фантастична, приключенска история, в която смъртта невинно е краен етап от живота. Винаги има някакви допълнителни елементи, които, останали в началото скрити от зрителя, впоследствие правят от смъртта не точно реална финална точка на развитие. Другата е реалистична история, в която на финала много ни се иска да се появи незнано откъде доза фантастичност и край, който виждаме и знаем, че е до болка истински и реален, да се окаже, че не е край. „Хари Потър и даровете на смъртта“ и „Момчето в раираната пижама“.

Една от най-енергично оспорваните книги и филми за деца в последните години е поредицата за Хари Потър с автор Джоан Роулинг и режисьори на филмите Крис Калъмбъс, Майк Нюъл, Дейвид Йейтс. Примерите за организиран протест срещу младия магьосник е не само от виждащи в лицето му сатанинското зло, дявола, който унищожава хората, от църковните служители в Ню Мексико, но и на много други места.

Хари Потър дава на децата неназованото още усещане за метафизическа свобода тъкмо в едно по принцип подчиняващо цензуриращо свободата на мнения и съмнения пространство, каквото е училището, пансионът, а в немалко случаи и семейството. „Хари Потър“ е нестандартно решение за справяне с насилието,

униженията, гнева. В опитите да бъде наложена цензура само допълнително се провокират любопитството на децата, неосъзнатият им стремеж към креативност и творчество.

Във филма „Хари Потър и даровете на смъртта“ малкият магьосник най-накрая ще успее да убие своя дългогодишен противник Лорд Волдемор. Разбира се всичко става с достатъчната сила трудност и магия, защото Лорд Волдемор вече има власт в Министерството на магията и в Хогвортс, а всичките му верни смъртожадни и диментори гонят непрестанно Хари. Битката, която всъщност е започнала преди 6 години, е вече в крайната си фаза. Хари тръгва по следите на мистериозните Дарове на Смъртта и открива, че миналото му е по-близо до него, отколкото някога си е представял. По време на дългото и изтощително пътуване в търсене на истината, Хари ще трябва да порасне и да се приготви за финалната битка с Лорд Волдемор за спасяването на магьосническия свят и всичко, което има смисъл за него. Разбира се пътят е съпроводен с множество трудности, преоткриване на приятелството, загуба на любими хора и др. Към финала на филма се появява версията, че самият Хари Потър е мъртъв, което би довело до унищожаване и на училището, и дори доброто по целия свят и възтържествуването на злото. Но вече порасналият герой успява да оживее в силно драматична и визуално внушителна битка. И дори да победи безсмъртното зло. И се отказва от непобедимостта, счупвайки и изхвърляйки пръчката на парчета в пропастта. Смъртта на Волдемор е визуално и въздействащо събитие, изпълнено с множество ефекти, анимация и динамика.

Друг подобен пример е книгата и едноименната екранизация от 2008 г. на тринайсетгодишната темата за Холокоста „Момче с раираната пижама“. Героят на ирландския писател Джон Бойн е германското момче Бруно, чийто баща е командир на лагера на смъртта в Аушвиц. Литературният вариант е представен под формата на мислене и логика на деветгодишното момче. По някакъв начин сякаш самият читател изживява историята лично и съпреживява всяка частица от събитията. Филмовият вариант е подобен като емоция и възприятие. Историята на Бруно е достоверна и едновременно с това и невероятна.

Филмът следва достоверно историята на литературния вариант за странното приятелство, завършващо със съвсем реална смърт. Приятелството, което се заражда между Бруно – син на нацистки комендант, и Шмуел – еврейско дете, затворено в концлагер. И двете деца са на еднаква възраст, в еднакво време, уж в толкова физически близко, но толкова коренно различно пространство. Едното момче е затворено в кошмарен свят, неразбиращо какво става около него, защо баба му и дядо му изчезват внезапно, къде тайнствено изчезва и баща му. И другото – неволен свидетел на жестокото отношение към „хората в пижами“, неразбиращо защо лекар бели картофи, а часовникар поправя скъсани обувки, или защо една разлята чаша вино е повод за пребиване на човек до смърт.

Бруно е далеч от приятелите си и в своя свят, чувства се нещастен и самотен в дворовете, намиращи се непосредствено до лагера. С чистотата на детското си съзнание той не може да допусне, че зад телената ограда има смърт и хората реално умират. Смята, че това е просто ферма, където хората носят пижами. От своя

страна и малкият Шмуел също не успява да оцени достатъчно реалистично обстановката на обкръжаващата го смърт. С времето двамата стават приятели и Бруно решава да премине от другата страна на оградата, за да помогне на своя приятел да намери баща си, с което свое действие се оказва на най-неподходящото място в най-неподходящото време.

Историята е изчистена и опростена от сложни детайли. Показва се безумието на войната, видяно през невинния детски поглед. Както и безграничните детски мечти и желания, любопитство и нетърпение. Тук липсват всякакви фантастични и приказни елементи, препятствия и приключения, с които децата са свикнали да свързват на екран смъртта дори само като намаляващ брой точки в игрите. Цялото действие е реално. Всяко дете мечтае за свобода, за приключения и е готово да приеме предизвикателствата и тайнствеността на заобикалящия го свят. Но често именно това любопитство има голяма и струваща живота цена.

Смъртта в анимационните филми

В анимацията героите независимо дали са смачквани, накъсвани, изгаряни или изстрелвани от гюле, почти винаги не умират, а оживяват, изтупват се от прахта и наново се впускат в гонитба. Редките случаи на наистина състояла се смърт (както в първата част на „Цар Лъв“) умрелият герой се завръща постоянно в главното действие, помагаш, даващ съвети или сили на протагониста.

Специфична черта на рисуваните герои е и това, че „изображенията не могат да бъдат убивани“⁵. Много анимационни филми разработват точно тази безсмъртност на изображенията си. Анимационните изображения могат да бъдат изтрити (често случващо се събитие в „живота“ на Дафи Дък), смачкани („Шок“ – Златин Радев), затъмнени, дори разтеглени, умалени (както Вълка и Заека в огледалната стая на смеха в сериите „Ну погоди“ – Вячеслав Котьоночкин) или размножени, но не и убити. Смъртта не фигурира в техния списък с умения.

Рисуваният герой може да метаморфозира, да се преобразява от форма във форма, да „живее“ извън пространството и времето. И по този начин е много трудно да бъде умъртвен по какъвто и да е начин. Героят с лекота може да премине от натура, през рисунка, защо не и до изображение, съставено от множество накъсани парченца хартия. Но продължава да „живее“, без ни най-малко това да нарушава духовната му хармония. Във филми като този на Шванкмайер („Измерения на диалога“) например на финала двамата герои, застанали един срещу друг, се самоизяждат и после пак се изплюват, за да се изядат отново, смесвайки глината, от която са направени. Но те не умират. Просто новата маса постепенно придобива старата си форма и продължава екранното действие, развивайки идеята на стария персонаж.

Смъртта в комиксите

Комиксите са често предпочитаните от децата литературни истории в картинки. В екшън комиксите смъртта почти не съществува. Всяка битка завършва с

⁵ Балаж, Бела. Избрани прозивиления. София: Наука и изкуство, 1988, с. 221.

погром, най-често за антагониста. Но в следващата серия героят отново става и се бие с всички сили и умения, които притежава и доразвива. Безсмъртните супергерои властват вече десетилетия. Появили се масово през втората половина на 20-те и началото на 30-те години на XX век, във време на голямата депресия, на икономическата криза, на социалните трусове, на увеличаването на престъпността и съвсем естествено всичко това се пренася и в комиксите. На сцената излизат герои, които се притичват на помощ на хората и, разбира се, имат свръхестествени способности. Такива са Батман, Фантом, Спайдърмен и т.н. Тук вечният живот и нечовешките сили се свързват не толкова с чисто фантастични средства както в приказките, а с по-реалистичния им еквивалент.

В комиксите, за да избегнат смъртта, героите често метаморфозират в нереални същества. Дори само имената им подсказват, че тези герои са безсмъртни. И точно на това, както и на техните свръхсили, се уповава често светът. А и децата, които виждат себе си в един или друг свръхгерой. И вярват в борбата му със злото. И вярват в безсмъртността му. И вярват, че доброто ще победи. Макар че в комиксите и лошите герои често са безсмъртни...

* * *

В телефони, компютри, iPad и т.н. децата постоянно губят времето си с игри, в които застрелват пилета, карат пингвини да летят достатъчно дълго, за да размажат с тежестта си Лошия мечок, или разбиват с колите си пешеходци. Спайдърмен прескача късове скали и трепе злодеи. Смъртта в игрите се измерва с точки, с пълна или празна в проценти линия над или под екшън сцената, в брой детелинки и вълшебни отвари, в количество кръв в колба. По този начин тя губи реалистичността на възприятието си и се превръща в средство за качване на ново ниво или за удължаване на играта. Повратима е, защото винаги накрая излиза надпис: „Do you want to play again?“⁶. И един простичък клик върху надписа „Yes“ възвръща живота в началните граници.

Как искаме тогава децата да разберат реалността на смъртта? Или да пазят живота? Днешните деца са с „ясно“ изградената от различни медии представа за някаква форма на временна смърт, на използване на деветте живота на котките (поне девет), на оставащите минути, часове, дни живот след смъртта. Но не сме ли и ние, възрастните, в подобно състояние със замразяването ни, при смърт, с идея за „възкръсване“ и излекуване след години, векове? Със замразяване на стволови клетки и различни видове течности? Може би всичко това ни поставя на мястото на вечни деца, които се опитват с неистово желание да минат поредното ниво на живот.

⁶ „Do you want to play again?“ – „Искаш ли да играеш отново“. – Б. ред.

ЗА ДЕТСКОТО ЧЕТЕНЕ И РОДИТЕЛИТЕ – С ЛЮБОВ ЗА БЪДЕЩЕТО ИЛИ С ОСЪДНО БЕЗХАБЕРИЕ?

ЕЛЕНА ДАВЧЕВА

SUMMARY

The paper deals with a very important, pressing for decision problem – the alienation of the modern child from books. The survey was conducted with fourth graders from average provincial school and their parents in 2013. The conclusions are proving that kids nowadays are distancing themselves from the literature and roles in that have their parents.

Statistical processing – the estimated rates, ranking, established correlation relations etc. refers and highlights the trends.

This all requires urgent action by various institutions and society.

Детското четене е социологически механизъм на приобщаване към материалната и духовна култура, в който се реализират възпитателна, образователна, самообразователна, комуникационна функция, формирации представите, очакванията, стандартите на духовния свят на подрастващото поколение. Четенето в съвременното общество е един от най-важните елементи на културата, инструмент за повишаване на потенциала на нацията. А какво става днес у нас? Променят се статусът на четенето, продължителността и обемът му, характерът (печатен и електронен текст), репертоарът, читателските предпочитания и т.н. Загубени са традициите, снижено е нивото на културата на детското четене. Тревожен е фактът, че повече от половината български ученици са функционално неграмотни, те не са способни да разбират, използват и осмислят писмените текстове за задълбочаване на знанията си, за повишаване на интелектуалния си потенциал, за активно участие в обществото.

Ролята на семейството за формирането на отношението на детето към книгата и четенето е извънредно голяма. Ако четенето е неотменна част от начина на живот на възрастните членове на семейството, детето улавя и поглъща това. Впечатленията, получени в собственото семейство, остават еталон за сравнение, за оценка през целия живот и се реализират вече в собственото семейство. Богатството на домашната библиотека, обкръжаващия детето художествен вкус, интересите на няколко поколения определят не само отношението към книгата, но и кръга на четене на детето и влияят върху формирането на пълноценно социализирана личност. Но много често времето на родителите стига за всякакви други неща, но не и за развитието на любимото им дете.

Четенето в семейството днес е съвсем забравено. Но то е едно от средствата за духовно и нравствено възпитание. При това то не само обогатява децата и техните родители със знания за рода, за чистотата на взаимоотношенията, за послушанието, съвестта, доброто и злото, но и сближава всички членове на семейството – близки хора от различни поколения и различен жизнен опит.

Обикновено родителите не са информирани за детската литература и те често препоръчват на децата си книгите от собственото си детство, без да отчитат социалните и психологически особености на съвременното дете. В резултат губят контрол над четенето на децата си.

Как да се формира у детето интерес към книгата, влечение към четенето, любов към литературата, как да се пресече негативната тенденция към увеличаване на неграмотността и снижаване на нивото на четене в нашето общество? Родителите не трябва да забравят думите на Сухомлински, че *възпитанието е преди всичко дума, книга и живи човешки отношения*.

Искам да споделя резултатите от две анкети, проведени с родители и деца от ОУ „Климент Охридски“ – Хасково, през миналата 2013 г. Малката извадка (40 четвъртокласници и 20 от техните родители) не налага кардинални изводи. Отговорите по-скоро служат за добиване на обща представа за мнението и отношението на анкетираните. Въпросите целят получаването на информация за интереса/липсата на интерес у деца и родители към книгата, предпочитаните жанрове и тематика, оценката на значението на книгата, ролята на родителите за приобщаване на детето към книгата. Включени са и въпроси, свързани с рецепцията на руската литература за деца, имайки предвид необозримите възможности на руската художествена словесност за формиране на ценностни критерии и пренебрегването ѝ в наши дни.

Изследванията сочат, че днес се губи не само културата на четенето, но и културата на речта. Затова е необходимо да се търсят нови методи за привличане на детето към четенето на книги и това трябва да се прави колкото се може по-рано и преди всичко в семейството. Основният проблем за липсата на читателски интерес у децата е отсъствието на пример у родителите.

Детската литература значително се променя. Често тя само изглежда като детска, но не е такава. В днешните книги са размити нормите и ценностите, а има и такива, които са опасни и внушават на децата деструктивни модели на поведение. Кой друг, ако не родителите, първи трябва да вземат мерки срещу това страшно явление?

И все пак какво показват анкетите?

Очертава се тенденция на обща незаинтересованост на българските деца към книгите и четенето. Само 5 % от анкетираните споделят, че обичат да четат книги, 80 % определено се дистанцират от четенето, а 25 % отговарят неопределено. Цели 27,5 % от четвъртокласниците не са прочели нито една книга през изминалата година. Най-многобройна е групата на децата, прочели по една книга, а повече от три книги са прочели само 5 % от анкетираните.

Осъзнават ли родителите тревожната ситуация? Отговорите на въпроса: *Обича ли вашето дете да чете книги?* са подредени по петстепенна поляритетна скала.

Определено „да“ смятат само 10 % от родителите; по-скоро „да“ – 15 %; колкото „да“, толкова и „не“ – 10 %; по-скоро „не“ – 20 %. Най-страшното е, че почти половината от родителите (45 %) са забелязали твърдото отдалечаване на своето дете от четенето на книги.

Каква е тяхната реакция? Отговорът на въпроса: *Насърчавате ли вашето дете да чете книги*, показва следните действия или бездействия на родителите: *постоянно му напомням, че трябва да чете* (35 %); *обяснявам му, че книгите са голямо богатство* (10 %); *помагам му да намери книгите от списъка за четене през лятото* (15 %); *доверявам се на неговия избор и не му досаждам* (30 %); *не смятам, че е необходимо да чете книги* (10 %). Едва 10 % свързват четенето на книги с тяхното значение. За съжаление има родители, които не виждат смисъл в това детето да чете книги. Отговорите резонират около наставничеството и пълната незаинтересованост. Ето защо децата поставят родителите си на предпоследно място (15 %) като посредници в обича им към книгата. Определено в по-голяма степен им помагат учителите (50 %) и бабите и дядовците им (30 %). Само 5 % от децата споделят прочетеното с приятелите си.

Къде се къса връзката *родител–дете*? Фактът, че цели 35 % от родителите не са разказвали *никога* приказки на своето дете, е страшен. Нима можем да си представим майка, която не реди приказки над люлката на детето си? Вероятно родителите не разказват и нищо друго прочетено. Факт, който говори красноречиво за пълна бездуховност на голяма част от възрастните, забравили да общуват със своето дете, забравили, че са родители.

Голяма част от анкетираните родители (35 %) *рядко* купуват книги на детето си, почти толкова са и тези, които правят това *много рядко* (30 %), а има и такива, които *никога* не купуват (10 %). 25 % от анкетираните споделят, че купуват книги на детето си *при всяка възможност*, но има вероятност да правят това показно и често купените книги служат единствено за интериор в домовете им. Това обяснява и нежеланието на децата да получават книги като подарък – *определено „не“* отговарят половината от децата. Само едно дете (2,5 %) възприема книгата като *желан подарък*.

Децата не обичат книгите и не четат, защото те нямат родителски модел. Сравнението между отговорите на четвъртокласниците и отговорите на техните родители на въпроса *Обичате ли да четете книги?*, е показано на диаграмата.

Най-много са онези родители, които са отговорили уклончиво – *колкото да, толкова и не*. Вероятно те четат, когато им остане време, а може би има и такива, които изпитват неудобство да си признаят, че не четат книги. Все пак отрицателните отговори са изместени определено към децата. Безспорно силна е връзката между интереса към четене у родители и деца. Когато родителите са на *ти* с книгата, и децата също четат. А когато се възмущават, че децата не четат, но същевременно и те не принадлежат към групата на четящите, то какви претенции биха могли да имат към детето? И замислят ли се въобще за интелектуалното развитие на своето дете? Защото повечето родители смятат, че детето им се е научило да чете още в първи клас – нали разпознава буквите и ги свързва в думи и изречения? Механичният акт на четене не може да доведе до развитие на детето. Необходимо е да му създадем адекватни навици за четене, които включват възпитанието в любов към книгата, умението да разбира правилно и дълбоко прочетеното. Чрез четенето децата се научават да мислят, а наистина стойностната книга подготвя детето за живота, дава му възможност да се справи с проблемите, да се социализира в днешния нехуманен свят, защото възпитава ценности.

Рисков фактор по отношение на детското четене е деформацията в читателския репертоар. Какво чете съвременното дете, каква е ролята на родителите при този избор?

В *жанрово* отношение предпочитанията на децата са насочени към комикси и фентъзи (35 %) и романите (25 %, като вероятно голяма част от тях са привърженици на криминалните романи). Сравнително голяма част от четвъртокласниците (27.5 %) не са загубили пиетет към чудния свят на приказките, но за това по-голяма роля играят учителите, бабите и дядовците. Най-непредпочитани са стихотворенията – едва 2.5 %. Разказите и басните също не привличат учениците (по 5 %).

В тематично отношение също се забелязва слизание към по-ниските литературни ниши. Най-много деца се увличат от приключенски истории (30 %), а 22 % обичат да четат вицове. 15 % от анкетираните харесват героите да са деца, а 12.5 % се увличат от фантастичното; 10 % се вълнуват от разкази за животни и само по 5 % предпочитат природни описания или историческа тематика.

Не трябва да се подминава отношението и ролята на родителите при избор на читателски репертоар. На въпроса *Проявявате ли интерес какво чете вашето дете?*, те дават следните отговори: *не, стига да чете* (35 %); *достатъчно е да чете учебниците си* (20 %); *държа да чете това, което са посочили учителите му* (15 %); *не се интересувам какво чете* (10 %); *не мога да го накарам да чете* (10 %); *винаги се интересувам какво чете* (10 %). Много малко от родителите се интересуват от предпочитанията на своето дете. Останалите отговори се колебаят между пълна незаинтересованост и дори безпомощност. Следствие на това е, че много от децата не са чували за В. Юго, Ив. Крилов, М. Лермонтов. А целта е да научим детето си да чете това, което е стойностно, което възпитава и наистина му е необходимо, за да умее след това да приложи на практика прочетеното.

Независимо от изобилието на модерна и скъпа съвременна литература за деца в книжарниците, родителите не престават да се доверяват на книгите, с които са израснали, и продължават да възпитават на тяхна основа своите деца, залагайки на традиционните норми и ценности. В това няма нищо лошо. Напротив, в днешно време, когато сме изправени пред угрозата да изгубим голяма част от изконните човешки добродетели, наистина трябва да се обърнем към традициите и миналото. Но колко са родителите, които се замислят към какви произведения да насочат своите деца?

Руската литература за деца от XIX в., с ненадминатите си художествени образци, е уникална, близка и достъпна за българските читатели със завишения си ценностен фокус, със способността си да възпитава художествен вкус. Тя разглежда детето не само като обект на възпитание, но и като формираща се личност, осмисля особеностите на детската психология – начините, по които детето опознава света, кръга на неговите интереси, кое предизвиква съчувствие и кое протест или неприятни чувства. И до днес тя оказва благотворно възпитателно въздействие върху малкия читател. Защо тогава е изхвърлена от учебниците? Защо отхвърляме възможностите, които дава на детето да расте умно, добро, трудолюбиво? И защо отричаме всичко руско?

В два от въпросите на анкетата с четвъртокласниците вниманието е насочено към две от най-емблематичните приказки на Пушкин: „Рибарят и златната рибка“ и „Приказка за златното петле“; две от най-известните басни на Крилов: „Щурец и мравка“ и „Орел, рак и щука“; покъртителния разказ на Чехов „Ванка“; стихотворението в проза за силата на родителската любов „Врабче“ на Тургенев и поучителната приказка на Л. Толстой за вредата от пианството – „Малкото дяволче и човекът“. Изборът е продиктуван и от това, че тези произведения са от любимите на съставителите на българските читанки и христоматии през дълги години от българската история и са близки до детското възприятие и душевност в жанрово и тематично отношение.

От отговорите на анкетиранияте се вижда, че *най-позната* на децата е „Рибарят и златната рибка“ на Пушкин. Следващи по популярност са баснята на Крилов „Орел, рак и щука“ и разказът на Чехов „Ванка“. В дъното на класацията се нареждат „Врабче“ от Тургенев и „Малкото дяволче и човекът“ от Толстой. Прави впечатление, че само едно дете е чел или слушало всичките 7 произведения. Също така един ученик отбелязва, че познава 6 от произведенията. Най-голям е броят на децата (27.5 %), които са посочили 3 произведения като познати, а за 22.5 % познатите произведения са само 2. Най-тревожен е фактът, че 3 деца не са чели нито едно от произведенията, а 5 – само по едно. Децата *желаят да прочетат* най-вече онези, които са им непознати – „Малкото дяволче и човекът“ и „Врабче“. „Ванка“ си остава любимо произведение за децата и много от тях искат отново да го прочетат.

В своите отговори на въпроса дали *е необходимо децата да четат книги от руски класици* родителите отразяват модната за съвременното ни тенденция за отдръпване от всичко руско. За това говори и фактът, че точно половината от родителите дават отговор *не мога да преценя*, а полярните мнения *да* и *не* са с еднакво разпределение (по 25 %).

Кое от произведенията смятате за подходящо децата ви да прочетат? – на този въпрос, изискващ преценка, родителите отделят най-голямо внимание на приказката на Пушкин „Рибарят и златната рибка“ (22.5 %) и баснята на Крилов „Орел, рак и щука“ (21.25 %). Следва разказът на Чехов – „Ванка“ с 20 %. В дъното на класацията са „Врабче“ на Чехов (3.75 %) и „Малкото дяволче и човекът“ на Лев Толстой (6.25 %). Не се забелязва налагащо се предпочитание по отношение на жанра, вероятно анкетиранияте са посочили тези произведения, които си спомнят от своите ученически години. В общи линии родителите смятат за подходящи за своето дете тези произведения от руски автори, които и самите деца познават. Сериозно разминаване обаче има между предпочитанието на родителите и желанията на децата да прочетат някои от произведенията. Пресмятането на коефициентите на корелационна зависимост ($R_1 = 0.955$ и $R_2 = 0.751$) сочат, че е налице много голяма корелационна зависимост, близка до функционалната, между мнението на родителите и степента на познаване на произведенията от детето. Зависимостта между мнението на родителите и желанието на децата да прочетат определени книги влиза в категорията голяма корелационна зависимост, което е добър знак по отношение на възможността родителите да благоприятстват рецепцията на руските произведения, но явно нямат желание да направят това.

Не е тайна, че днешните деца проявяват много по-голям интерес към технологиите, отколкото към книгите. Децата твърде много са се отчуждили от обикновената, хартиена книга. Само 12,5 % я предпочитат. Останалите четвъртокласници се разпределят сравнително еднакво по интереси към книгата с много илюстрации (43,5 %) и към електронната книга (45 %). Наблюденията обаче показват, че споделените предпочитания към електронната книга не означават, че децата наистина четат този формат. Родителите проявяват известна консервативност и не споделят мнението на децата. Те са наясно, че компютърът не може да замени четенето на обикновената книга. Това се вижда и от графиката:

Един от въпросите – *За какво помага книгата?* е зададен и към ученици, и към родители. Предложени са 7 отговора:

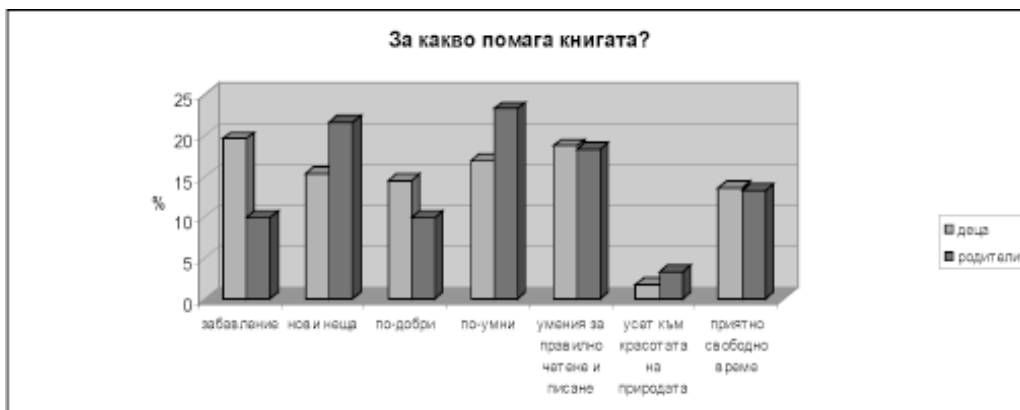
- а) за забавление;
- б) за научаване на нови неща;
- в) да станем/станат по добри;
- г) да сме/са по-умни;
- д) за правилно четене и писане;
- е) да се усети красотата на природата;
- ж) за приятно изкарване на част от свободното време.

Резултатите са представени в табличен вид.

Отговор	Родители			Ученици			R2-R1	(R2-R1)2
	f	F%	R1	f	F%	R2		
а	6	10	2.5	23	19.66	7	4.5	20.25
б	13	21.66	6	18	15.38	4	-2	4
в	6	10	2.5	17	14.53	3	0.5	0.25
г	14	23.33	7	21	16.24	5	-2	4
д	11	18.33	5	20	18.80	6	1	1
е	2	3.33	1	2	1.71	1	0	0
ж	8	13.33	4	16	13.68	2	-2	4

Голяма част от децата търсят в книгата забавата, развлечението (19.66 %). Почти толкова са и тези, които схващат образователната функция на книгата – 18.80 % са отговорили, че тя им помага да се научат да четат и пишат правилно. Четвъртокласниците виждат в книгите възможност да са по-умни, търсят в тях нови неща. С по-малка честота са отговорите, свързани с възможностите, които дава книгата, да бъдат децата по-добри и да изкарват приятно свободното си време. Най-малко са посочените отговори, свързани с естетическото значение на книгата – само две деца посочват, че книгите биха им помогнали да усетят красотата на природата. Прави впечатление, че тези деца и децата, които оценяват книгата като помощник да станат по-добри, са възпитани от бабите и дядовците си да обичат книгите.

Най-голяма част от родителите виждат значението на книгата във възможността детето им да стане по-умно (23.33 %), да научи нови неща (21.66 %), да се научи да чете и пише правилно (18.33 %). Разминаването е най-вече по отношение на виждането за книгата като забавление (от децата). Почти пълно съвпадение (в проценти) се наблюдава при становищата за книгата като фактор за приятно прекарване на свободното време и за образователните функции на книгите. И деца, и родители не оценяват естетическите ѝ функции, а също така и възпитателните. На последните места и деца, и родители поставят възможността за придобиване на морални качества чрез книгите.

Ранжирането позволява да се пресметне коефициентът на Спирман по формулата:

$$R = 1 - \frac{6 \cdot \sum_{i=1}^n (R_2 - R_1)^2}{n(n^2 - 1)}$$

Получава се $R = 0.473$, което е показател за умерена корелационна зависимост между отговорите на родителите и децата.

Последните два въпроса от анкетата за родители са насочени отново към отчуждението на съвременното дете от книгата в аспект на отговорност и мерки.

Както обикновено и тук родителите търсят най-голяма *отговорност* за отчуждението на съвременното дете от книгата у учителите (35 %). Равен брой родители (по 25 %) приписват вината на държавата и компютрите. Все още има родители (10 %), които определят като враг на книгата телевизията, а едва 5 % признават собствената си вина.

Родителите са категорични, че е необходимо да се предприемат *мерки* срещу отчуждението на детето от книгата (70 %), но има и такива, които не виждат смисъл в това (10 %), а 20 % нямат определен отговор, с което се дистанцират от проблема.

Позволявам си да дам някои съвети към родителите, без претенции, че всички те са задължителни, вероятно като родител и аз съм ги прочела някъде или съм ги чула от моите родители, баби и дядовци, но повярвайте ми, вършат работа. Те не са подредени по важност и не са правила, които трябва да се следват точка по точка, или всички накуп, но се надявам, че някои от тях ще помогнат на родителите.

Съвети към родителите

- Четете на вашето дете! Нека детето да свикне да заспива с приказка; ваше задължение е да намерите време да четете и да помагате на детето си в четенето.

- Разпределете текста по абзаци, страници, роли и четете и драматизирайте заедно, ако имате възможност включете повече членове на семейството.

- Слушайте внимателно, когато детето ви чете, то има нужда да разбере, че проявявате интерес.

- Коментирайте с детето прочетеното – попитайте го дали му е харесала книгата, какви чувства предизвиква у него, действа ли му емоционално, какви са усещанията, как си обяснява отделните случки, как би постъпило в подобна ситуация като тази, в която се намира героят от книгата и т.н.

- Осигурете приятна обстановка за семейно четене, оформете кът, където детето ще се чувства комфортно с книгата.

- Заедно с детето направете график за четене, който спазвайте стриктно, броят на прочетените книги и бързината на четене съобразете с възрастта и възможностите на детето да осмисли прочетеното – дайте му време да асимилира, да разбере книгата.

- Намерете възможност да купувате книги на детето си – поне 1 месечно, отидете с детето в магазина и му позволете да участва в избора на книга.

- Подбирайте книгите, като се съобразявате с интересите на вашето дете, но същевременно внимавайте книгите да са стойностни.

- Намерете време да заведете детето на книжен бazar, в библиотеката.

- Нека вашето дете да ви вижда по-често с книга в ръка – това е добър пример за него.

- Поощрявайте четенето на детето, подарете му показалец за отбелязване на страниците.

- Превърнете книгата в награда – купете му книга при добра негова постъпка.

- Направете на детето читателски дневник и му помагайте да го попълва.
- Заедно с детето направете минибиблиотечка, където да събирате детските книжки – може да е един рафт от вашата библиотека, но детето да знае, че това е негово лично богатство и го приучете да се грижи за своите книжки.
- Не се отчайвайте, ако ви се струва, че детето не постига бързи успехи, помнете, че четенето е продължителен процес.
- Убедете детето, че четенето не е задължение, накарайте го да се забавлява, докато чете – насилието, упреците, крещенето са недопустими; не допускайте при споменаването на думата „книга“ у детето да се породят асоциации, свързани с учене и труд, постарайте се да свързва книгата с удоволствие и развлечение.
- След като гледа художествен или анимационен филм, предложете на детето да прочете книгата, по която е заснет; може да използвате и обратния вариант – предложете на детето да прочете книга с обещанието, че след това ще гледа филм по нея с любими актьори.
- Потърсете книги по мотиви на компютърни игри, от които се увлича детето; прочетете вие книгата и подхвърлете на детето, че проявявате интерес към определени герои и сцени – така имате възможност да пробудите любопитството му и да изтъкнете нещо интересно и важно, което дава превес на книгата над играта.
- Не губете търпение и настойчивост, действайте акуратно и постепенно – в противен случай ще загубите разположението на детето.
- Никога не давайте за пример четящи приятели – това ще засили съпротивлението към четенето, а е възможно детето да изпита неприязнени чувства към по-„умните“ си съученици/приятели.
- Не забравяйте да обяснявате на детето каква е ролята на книгите – много важно е да научите детето да ги цени, да разбере, че една книга, някаква информация, прочетена някъде, може в един по-късен етап да му помогне да се справи с даден проблем от реалността.

Надявам се, че тези съвети ще ви помогнат, скъпи родители. Най-малкото да влезете в час по проблемите на четенето, да разберете, че стойностната книга и любовта към нея е много важна за развитието на вашето обично дете, защото ако днес оставате в полето на осъдното безхаберие, ще съжалявате утре. Следвайте съветите и ще постигнете успех. Създайте на детето си условия за четене, пробудете неговия интерес, отделете повече време на неговото възпитание чрез книгата – само така вие наистина ще проявите истинска родителска любов за утрешния му ден.

ДЕТЕТО И ЧЕТЕНЕТО НАШИТЕ ДЕЦА – НАШЕТО БЪДЕЩЕ – НАША ОТГОВОРНОСТ

МАРИЯНА ГАЛЧЕВА

SUMMARY

The author has been in the school system for 16 years, 13 of those like a school librarian, the last 3 years – in the Methodical department. We have great professionals, people with spirit, thought and fantasy. The situation is not good, and it is so, due to the lack of care on a high level: mostly the lack of normative documents, statutes, sub-normative acts, which can regulate the functioning and the activities of the school libraries, the rights and obligations of the principals. Our school libraries must have the possibility to work normally for the children and the staff.

Ситуацията е сложна, многопластова, широкоспектърна. А в центъра ѝ стоят нищо неподозиращото Дете и неговото Четене.

Два фактора обуславят четенето у подрастващите – семейната среда и училището. Семейната среда е относително затворено пространство, в което се отразяват обществените процеси. В семействата с традиции и отношение към книгата, книжовността и четенето, тези традиции се предават и на децата. Когато обаче социалните фактори са по-силни и намаляват финансовите възможности за поддържане на лична библиотека – остава като влияещ фактор училищната среда. Основна задача на училището е да работи за усвояването на задължителния минимум от знания според нормативните разпоредби на МОН.

А четенето? Не става дума за просто разчитане на букви, а за Четене, за четивни навици, за отношение към знанието, към книгата, за четене с разбиране.

И така, малкият човек прекарва целия си ден в училище. Освен покриване на задължителните образователни изисквания какво дава на учениците възможност за развиване на четивните им умения?

Училищната библиотека. Друг български феномен. Съществува без нормативни разпоредби, без стандарти, без изисквания и без финансиране.

Какво би трябвало да намери нашето бъдеще – Детето – в училищната библиотека?

Подходящо обзаведена комфортна среда, която предразполага към прекарване на свободното време в училищната библиотека. Би трябвало да намери различни източници на информация, различни носители, които да удовлетворяват

не само задължително изучаваните търсения, но и интересите на изграждащата се Личност.

Би трябвало да има подходящ за различните възрасти фонд, съответстващ на съвременните тенденции в книгоиздаването и книготърсенето.

Би трябвало в тази уютна среда да работи професионалист с отношение към децата, към развиването на техните умения, навици и любов към книгата и Четенето.

Според отчетите на училищните библиотекари от София град за 2013 г. – в сравнение със същите показатели за 2012 г., фондовете на училищни библиотеки са намалени, отчислените библиотечни материали са увеличили броя си, а постъпилите са по-малко. Броят на читателите е намален, търсенията – увеличени. Дейностите и събитията, извършвани от библиотекаря и в библиотеката, са се увеличили. А ние искаме децата да са Четящи – с разбиране.

Факт е, че има много училища без училищна библиотека. Факт е, че в много училища библиотекарите са принудени да работят на четири часа, като изпълняват и длъжността домакин за останалите четири. Факт е, че има училища, в които за библиотекари са назначени учители, за да им се допълни норматива и библиотеката „функционира“ по 1–2 часа седмично. Оправданието – няма пари и бюджет.

Този проблем би могъл да бъде разрешен с качествени поднормативни документи, които са в прерогативите на МОН, но липсва държавна политика и стратегия. Необходимо е библиотечната общност, учители, родители, книжовници да се активират и да се ангажират с включването на училищните библиотеки в дългосрочните стратегии на образователната система.

Вече няколко години не се приема закон за образованието, а в съществуващото предложение за библиотечно-информационно обслужване едва се споменава. В щатното разписание длъжността „библиотекар“ я няма. Има парнаджия, чистачки, но библиотекар – не съществува. Дали за да се даде възможност учителите да си допълват нормативите с тази длъжност и така училищна библиотека да има само проформа, или е просто пропуск? В различните училища длъжността се води ту към непедagogическия персонал (чистачки, работник по поддръжката), ту към административния персонал. А библиотекарите работят с деца, изискват се и педагогически умения и качества.

Необходими са поднормативни документи, статут на училищната библиотека и на заемащия длъжността. Издаването на тези документи е задължение и право на МОН, но явно е необходимо не само да искаме и да споделяме проблема. Необходимо са съвсем конкретни действия, които да провокират решения. Може би една застъпническа кампания за училищните библиотеки с конкретна цел, широка гласност и подкрепа, биха помогнали този повече от 20-годишен проблем да се реши.

Какво всъщност намира Детето в училищната библиотека, когато я има?

Често библиотеката е сбутана в мънички, тъмни, недостатъчни пространства, обзавеждането е от средата на миналия век или посъбрано от ненужното в кабинетите. Нови книги липсват, картинките, които би трябвало да грабнат детето и омагьосат, са плашещите в книжките от 60-те години на миналия век. Някой гледа лошо и шътка грозно. Детето се плаши от прахоляка, увехтелите разпокъсани книги, липсата на местенце за четене и предпочита да не влиза в сумрачното, сту-

дено помещение повече. Това не е страховит разказ от книга на ужасите, а факти от реалния живот на училищните библиотеки.

За да съм конкретна, от 1997 г. няма целево субсидиране на училищните библиотеки от МОН. Като изключим времето от 2006–2008 г., когато Министерството на културата подпомогна с проекти увеличаването на фондовете. Няма целеви проекти с бенефициент училищните библиотеки, по която и да е оперативна програма. Няма стратегия в документите на МОН, която да засяга училищните библиотеки. Сякаш те не съществуват, но пък е включено понятието библиотечно-информационно обслужване на учениците, което дава възможност за широкопектърно тълкуване и реализиране най-вече в негативен план. Тази ситуация изисква реакция не само от библиотекарите, а от цялото общество.

Детето и четенето – къде, с кого, как?

Неправителствени организации, сдружения на родители, книгоиздатели и други загрижени организират различни инициативи, с които да провокират четенето у нашите деца. НО! Но това е спорадично, кампанийно и недостатъчно.

Деца трябва да имат подходящ достъп до книгите там, където прекарват по-голямата част от времето си, където са на сигурно, безопасно място – в Училищната библиотека.

Факторите в училищната среда, влияещи за развитието на четящи деца, са няколко – директор с отношение към библиотеката и имащ ясна представа за реалните ѝ съвременни функции, учители, работещи за развиване на детската фантазия и извънобразователните потребности, и енергичен библиотекар с възрожденски дух. Там, където поне два от тези фактора съществуват, има адекватно функционираща библиотека, която удовлетворява необходимостите. Не е коректно да се глобализира негативно всичко. Факт е, че има (няколко от 113 на брой) чудесно позиционирани (достъпни), новоремонтирани, подходящо обзаведени библиотеки. Те са дело на прозорливи директори, явно добри мениджъри, успели да се преборят с ниското бюджетиране, разполагащи и с компетентни счетоводители, които са превърнали училищната библиотека в желано пространство. Не бива да изключваме и колегите, които въпреки неподкрепата от ръководствата си, са наложили библиотеката като фактор в училищния живот и работят сериозно за привличането на читатели с различни събития, нетрадиционни обучения, игри и забавления за свободното време на децата.

И така, къде е детето и неговото четене – те чакат ние, възрастните, да се преборим, да надмогнем собствените си ограничения, да се огледаме и надзърнем напред в бъдещето, за да работим качествено в настоящето.

Парадоксите на съвременното училище влияят върху децата и възможностите им за Четене

В училище с 280 ученици (явно опасно малко за поддържане на училището) функционира прекрасно добра училищна библиотека с библиотекар професионалист. Парадокс е, че в училища с над 700–800 ученици няма назначен училищен библиотекар, а училищната библиотека е заключена и учениците са лишени от

възможности. Предтекстът е – няма пари. Това по-често е факт в гимназиите и в СОУ. Субективният фактор със субективни възможности, или по-точно липсата на такива, обрича част от децата ни на безчетене. Липсата на достатъчно компетентни счетоводители по училищата също е проблем: категорично отказват да приемат дарения под формата на книги, защото им е много сложно и трудно да се справят с процедурите, свързани с тези дарения. От една страна, пари за книги няма, от друга, не искаме дарения, защото не можем, не знаем как или не искаме да ги осчетоводим. Парадокс. А децата не четяли!? Често поглеждаме извън пределите на нашата страна, равняваме се по Европата. Факт, в Шотландия – на учебно заведение с 1000 ученици, функционира **четир**етажна сграда – библиотека. Не бива да забравяме, че и в Шотландия образованието е безплатно като у нас. Парадокс е, че у нас в училище с 1000 ученици училищната библиотека в най-добрия случай е една класна стая. Няма място. И нещата спират до тук. Бихме могли да се консултираме с архитект, който да намери подходящо решение. А, да, няма пари. Може би не се познават добре възможностите на НПО-тата и родителите – убедена съм, че има архитекти, които биха подали ръка на Нашите деца.

Често в диплянките, с които се набират първокласници, фигурира училищна библиотека – тя е гордост и повод за привличане на внимание. Дали обаче родителите знаят доколко реално функционира тази библиотека в избраното от тях учебно заведение? Дали в Деня на отворените врати са я посетили, поговорили са с библиотекаря, одобрили са мястото, обзавеждането, книжния фонд? Дали родителите реагират, когато в голямо училище липсва адекватно библиотечно обслужване? Доста въпроси към доста хора, към всички.

Често публично се хвалим с постигнатото, а непостигнатото го пропускаме, загърбваме, като по този начин пренебрегваме и проблемите, а това не е решение.

Варианти за поддържането и функционирането на чудесни училищни библиотеки с отношение към децата има.

И съществуващите такива го доказват.

Когато алармираме, че децата ни не са четящи, че имаме проблеми, че бъдещето им е застрашено, че бъдещето на държавата ни е в опасност, е редно и да сме наясно с нашата отговорност за случващото се. Може би не сме достатъчно егоисти, за да се замислим за собствените си старини и колко четящи деца ще ги осигуряват?

Чия е отговорността за констатираното нечетене на децата? На МОН като висшестоящ орган, на Министерството на финансите, на директорите на училища, на библиотекари, на родители? А може би в обратен ред, тъй като чакането някой да направи нещо не е решение. Всички ние носим отговорност, не обща, тъй като така отговорността се размива и става ничия. А детето расте и остава нечетящо.

Заклучение

От обявените на сайта на РИО училища в 113 се води, че има библиотека. В останалите обикновено има фонд, който стои заключен, а библиотекар не се назначава – уж заради липса на средства.

Част от тези 113 училищни библиотеки, официално реагирани с отчети през януари 2014 г., функционират по 4 часа дневно, а някои и по-малко. Обикновено библиотекарите са хора за всичко – куриер, домакин, секретар, техническо лице, поемат часове на липсващи преподаватели, пишат заявки, често водят и архива на училището и много други неща. Не си позволяват да се оплакват, защото обичат професията си и нямат голям избор. В много от тях работят сърцати колеги, които поддържат библиотеката въпреки всичко. Част от тях имат прилични помещения, обзавеждане, фонд. Други не разполагат дори с подходящо за децата помещение. Точни бройки не мога все още да дам. От януари тази година поех училищни библиотеки от пенсионираната се колежка и все още проучвам нещата с посещения на място. В системата съм от 16 години, 13 съм била училищен библиотекар, последните 3 съм в методичен отдел. Имаме страхотни професионалисти, хора с дух, мисъл и фантазия. Не бих искала да глобализирам отрицателно всичко. Но ситуацията не е хубава, и то поради липсата на грижа на високо ниво: най-вече липсата на нормативна уредба, статут, поднормативни актове, които да регламентират функционирането и дейността на училищните библиотеки, правата и задълженията на директорите.

Много бих искала и нашите училищни библиотеки да имат възможност да работят нормално и за децата, не за директорите. Това е труден процес и за 20 години нищо не се е променило. Проблемите са все същите, което все повече ни отдалечава от световните посоки.

Написах с много любов към децата и библиотеките.

КНИГИТЕ 4 YOU – ЗА КОГО БИЕ КАМБАНАТА?

МЛАДЕН ЕНЧЕВ

SUMMARY

The paper is an attempt at commenting children's bestsellers in the context of modern culture. Special attention has been paid to their status in children's literature and to what children actually read. Their participation in the commercialization of children's books as a result of the changes in the social realities of childhood has been examined. The single directness of their contents and the repudiation of upholding the definitive functions of children's literature have been criticized.

Кратко въстъпление, обясняващо заглавието и жанра на тази статия

Преди време от една градска библиотека ме поканиха да участвам в конференция за детското четене със заглавие „Библиотеката 4 You“. Организаторите бяха млади хора, искрено и благородно отдадени на каузата за сближаване на децата и книгите. Започнах да подготвям доклада си, но не го завърших, защото стана ясно, че в дните на конференцията ми предстоят други задължения. Темата обаче не излизаше от главата ми, бях я прочел различно от очакванията, бях събрал материал и все по-често се улавях, че мисля за нея твърде емоционално, че я преживявам прекалено лично. Страхувах се, че това ще засегне обективността на работата ми, и постоянно отлагах нейното написване. После намерих неочаквана подкрепа от Ален Бадю, който в предговора към английското издание на своята „Етика“ (Бадю, 2006) споделя същите съмнения в съвместимостта на емоциите („идеологическата ярост“) с „концептуалността“ на „философските построения“, притеснява се от опасността текстът му да заприлича на нещо, „подобно на памфлет“, опасения, които по-следващото изложение на проблема, според мен, опровергава.

Предлаганата тук статия е далеч от гневната остротата на памфлета, но не е лишена от съзнанието, че степенята на публицистичното в нея надхвърля границата на прието за жанра, към който тя по презумция се стреми. В рамките на жанровия декорум това е явен недостатък, но, от друга страна, точно този недостатък дава на читателя нови перспективи пред свободата да приема текста според собствените си предпочитания.

Литературата, както всяко изкуство, е своеобразно общуване между автора и възприемателя на художественото произведение. Детската литература, според някои, е изкуство, според други, не съвсем, но и едните, и другите сближават позициите си, когато заговорят за специфичната важност на комуникативните ѝ

аспекти. Тази литература, както е известно, се пише за деца, но от възрастни, обстоятелство, което обуславя редица проблеми на нейното съществуване. Едни от най-острите са свързани именно с литературната комуникация и произтичат основно от принципната невъзможност авторът да пише за читател, чиято предполагаема компетентност е равна на неговата собствена, и от зависимостта на читателското въобразяване от актуалните социални представи за детство и за функциите, с които се натоварва литературата за малките. Знаем, че раждането на въпросната литература е функция на просвещенските представи за детето, осмислящи го преди всичко като педагогически обект. В този ранен период от съществуването ѝ имплицитното в нея общуване между автор и читател има преимуществено педагогически измерения и представлява особен вариант на социалната (поколенческа) връзка *педагог–възпитаван* с цялата властова традиционност на нейната реализация. В осъществяваната чрез литературата педагогическа ситуация от онова време детето най-често е пасивен обект на компетентни послания, които то е задължено по културна презумпция да приема безропотно и с внимание, дори когато са му напълно чужди и безинтересни. В тези случаи общуването между автор и читател се гради единствено на властовата мощ на културната традиция в отношенията *деца–възрастни*, тоест основанията за нейното реализиране лежат във от текста, разчита се на заета комуникативна система. Оказва се обаче, че регламентираното единствено от нейната структура и принципи общуване има ограничени перспективи в литературата, най-малкото заради липсата на пряка връзка между комуникантите (*възпитател* и *възпитаван*), обстоятелство, препятстващо контрола и санкциите на властта при колебание или отказ от участие в предложението от нея педагогически акт, в какъвто би трябвало да се превърне четенето.

Литературата за малките сравнително скоро забелязва тези ограничения и предприема различни по успех опити да намери нови основания за контакт със своите предполагаеми читатели, като търси тези основания вече не във външни културни структури, а в самото литературно произведение. Тя не е лишена от съзнанието, че е иманентно предразположена към противоречия и конфликти, защото представлява зона на съприкосновение на интересите на две различни социални множества – деца и възрастни. Затова бавно започва да редуцира привилегироваността на ценностно „възрастното“ над ценностно „детското“ в своите текстове, да се учи да напипва предпочитанията на своята аудитория и да се съобразява с тях, за да може да изкуши, да предразположи тази аудитория към общуване, в което да прокламира и наложи онова, което по-рано налага с вече анахроничното доверие в тоталното могъщество на възрастово мотивираната власт. Първоначалната ценностна асиметрия в общуването между автор (в качеството му на възрастен) и читател (в качеството му на дете) е разколебана – и възпитанието, и образованието престават да са единствените цели на това общуване. Литературата за малките се отваря към детските потребности от забава и удоволствие и принципно педагогическите идеи на нейните текстове се разполагат, в най-добрите случаи се разтварят, в разнообразно игрови художествени структури, съответстващи на детските рецептивни желания. Отказът от „възрастния“ монопол върху назоваването на ценностите в литературната творба за деца (напр. труд и учение за сметка

на игра и забава) е преломен момент не само в историята на детската литература, но е косвено свидетелство за същото и в обществените представи за детство, за схващането на детето като специфичен, а не малочетен субект, за личност със свой особен духовен свят, свои ценности, свои права, включително право на удоволствие, личност, към която възрастният трябва да се отнася „като с равен, но друг“, както пише още през 30-те години на миналия век Дора Габе, с уважение и с освободената от властови аргументи загриженост на по-способния (физически и интелектуално) към различния „не по степен, а по качество“ (Габе, 1994, с. 454).

Погледната от подобен ъгъл, историята на детската литература лесно би могла да излъчи някаква хегелианска перспектива, а тенденцията по толериране на детските ценности в нейните творби да се възприеме като прогресистка тенденция по изглаждане на генетично заложения там поколенчески конфликт на интереси. Подобно впечатление обаче би било доста прибързано и дори направо некоректно, защото се оказва оправдано само в определени граници и само до определена степен. Прогресивната постъпателност на въпросната тенденция, противно на обичайната логика, не довежда до окончателното премахване на конфликта между „възрастното“ и „детското“ в литературата за малките, а до неговото повторно изостряне, този път обаче с променена посока.

Най-яркият пример за това са детските бестселъри.

Според Зузана Станиславова този род книги „притежават качества (хумор, приключения, привлекателни герои, остроумен език, напрежение), които способстват за високата им популярност сред детските читатели“ (Stanislavova, 2006, с. 254). Очевидно в този случай терминът „бестселър“ разширява значението си, включвайки в него не само „най-продаван“, но и „най-популярен“, косвено „най-четен“. По тази причина в интерес на работата си позволяваме ситуативно да пренебрегнем семантичните различия в значенията на горните прилагателни, не само заради потенциалната им вътрешна зависимост, но още повече поради това, че настоящата работата се основава върху библиотечни наблюдения и практики, свързани с фреквентността именно на прочита или най-малкото на заемането (и двете, струва ни се, изоморфни на популярността) на определени детски книги.

Но за какво всъщност става дума?

Първи екскурс (изцяло субективен)

Миналата година, по вече споделени конкретни причини, отидох в Регионалната библиотека, за да се осведомя кои са най-предпочитаните книги за деца в момента. Библиотекарките делово и без колебание ми показаха няколко обособени стелажа, разположени почти на входа, непосредствено до бюрото за обработка на книгите. Почнах да разглеждам авторите и заглавията. Имах известни съмнения относно достоверността на представите ми за актуалните читателски предпочитания на децата и въпреки това бях удивен колко неприятно изненадваща може да бъде реалността. Ако откритието за астрономическата му дистанция от детството е нещо, с което един преподавател по детска литература все някак би могъл да се смири, познанието за ограничеността на собствената

му компетентност върху актуалните литературни вкусове на децата, е доста по-трудно за преглъщане. Край на екскурса.

Най-четените, според библиотекарите, но и още по-убедително, според физическото им състояние, книги в последните години се оказват задължително преводни, почти винаги от англоезични автори, жанрово гравитиращи в орбитата на фентъзито (все пак нещо познато), трилъра, училищния роман за момичета, с явни комиксови примеси в естетическата кръв и обикновено издавани в серийни поредици. Общото помежду им е доброто познаване на детските читателски предпочитания и желанието те да бъдат удовлетворени на всяка цена. Суспенс, еротика, рисувани фрагменти, ефектен сленг, бунтарски жестове срещу многоликата власт на възрастните привличат читателското внимание на децата. Една от най-видимите им прилики е и тази, че те целенасочено експлоатират илюзията за интимност на литературния контакт, подкупват с афиширания езотеризъм на предлаганата комуникативна връзка. В „Дневникът на Берт“ на А. Якобсон и С. Улсон¹, например, разказът на героя е извлечение от неговия дневник, на чиято обложка изпъкват череп с кръстосани кости и заплашителният надпис „Смърт на всеки, който надникне в този дневник“. Същото се забелязва и в „Абадазад“ от Дж. М. Дематеис и М. Плуг, където дневниковата жанрова конвенция е заявена в предисловието и илюстрацията на първата страница, показваща дневник с името на притежателката и с, разбира се, (неизменния) череп над грифа „Не пипай!“. Илюстрирането на тази тенденция може да продължи с „Дневникът на един дръндьо“ от Джеф Кини, „роман в картинки“, на чиято корица се чете рекламният стикер „Бестселър № 1 на „Ню Йорк таймс“, „Мода, рок, момчета“ на Кели Маккейн с подзаглавие „Абсолютно таен дневник на Луси Джесика Хартли“, „Ревнива секси мацка“ на Луис Ренисън (Любовните съмнения на Джорджия – дневник № 7)“, „Тайният дневник на Ванда“ от Дагмар Гайслер² и т.н., и т.н. Тяхното име, както се казва, е легион. Широкото разпространение на коментираната практика изключва случайността в избора на дневниковото споделяне като предпочитана повествователна техника. Повече от ясно е, че тя, още с извеждането на думата „дневник“ в заглавието (или подзаглавието) на творбата, е многозначителна провокация към читателския интерес, че е ориентирана към търсене на контакт с аудиторията, че поражда и осигурява комуникативна ситуация, обуславяща специфична връзка между общуващите страни. Естествено самото предпочитание към „дневникова“ художествена условност на повествованието не крие нищо подозрително. Нещата обаче се променят, когато формалните аспекти на произведението се функционализират вън от художествения синкретизъм на неговото цяло и се прагматизират изчерпателно единствено в контекста на читателското прелъстяване. Дневникът може да бъде, и при добрата детска литература е, продуктивна предпоставка за

¹ Същият пример дава и Е. Ленковска в статията си „Можно я не буду это дочитывать?“ (Ленковская, 2012), коментирайки силното присъствие на дневниковото повествование в съвременната детска проза. Това е единствената от коментираните книги, която четох в интернет.

² Книгата е спомената само заради номинативната си причастност към литературните „дневници“, иначе е доста по-различна – може да се чете и като „по-добра“ – от тях.

пълноценен контакт и сериозно общуване с читателската аудитория на малките (достатъчно е да си спомним „Дневникът на един ученик“ от Едмондо де Амичис), но в книгите, за които говорим, той обикновено е само средство за кокетизиране с тях, за повърхностен флирт без ангажменти. В тези книги той се оказва функционално значим най-вече като елегантна (и перфидна) възможност за легитимен отказ от „възрастното“ в литературния текст за деца – в дневника пишещият споделя личните си, тоест детските, преживявания, преценки, коментари на действителността. С дневниковата си форма този текст опитва да се хареса на читателя на всяка цена, индиректно заявява, че е готов на всякакъв компромис само и само да бъде предпочетен. Същевременно той ласкае възприемателя с илюзията за избраничество. (Никой няма право да чете този дневник, но, ето, ти имаш тази възможност.) Затова и детските бестселъри рядко визират читателите си като общност. Те не се самоидентифицират като книги за деца, което не е чак толкова осъдително предвид чувствителността на аудиторията им на тема „възраст“, но се създава усещането, че рядко съзнават себе си и като книги за тийнейджъри, за момичета или момчета, изобщо за нещо в множествено число, а се съсредоточават върху качеството си на книги „за теб“.

Ето как започва „Принцеса Алис и вълшебното огледало“ от Вивиан Френч, например, – с обръщение към читателя: „Здрасти! Копнеех да се запозная с теб – ти си най-добрата!!!“.

За литературата, в частност за детската литература, създаването на усещане за близост на връзката между автор и читател е позната практика и налагането на подобна илюзия само по себе си далеч не носи негативни значения. Проблемът възниква при служебното инструментализиране на похвата, при разпознаването на смисъла и целите на отправеното с негова помощ съобщение.

Втори екскурс (може би забавен)

Хайде да се опитаме да пренесем току-що цитираното „Здрасти! Копнеех да се запозная с теб – ти си най-добрата!!!“ в друга текстова ситуация, като малко го редактираме – за да се отгатва по-лесно. Ето един възможен резултат: „Здрасти! Аз съм червена, елегантна и бърза. Копнея да се запозная с теб, защото съм създадена да бъда твоето удоволствие. Защото ме заслужаваши!“.

Някой да не е идентифицирал жанра? Край на екскурса.

Главната задача на завладяващия контакт с читателя, който предлагат бестселърите от коментирания тип, е да създаде у детето усещането, че е „специално“, според модерния лексикон, или да поласкае самолюбието му, както биха се изразили „смотаняците“ от моето поколение, за да го изкуши, но вече не в качеството му на читател, а преди всичко в ролята му на купувач. Създава се грубото впечатление, че целият текст на някои от книгите е просто обичайният въвеждащ монолог на продавача в пазарлъка с потенциалния му клиент, в който той налущква желанията на потребителя и опитва да се хареса. Така, втреничени в качеството им на стока, въпреки заявленията и авансите си, книгите бестселъри всъщност нямат амбицията да удовлетворяват детските читателски предпочитания, а на първо

място да ги ползват. Те, както вече стана дума, просто кокетират с тях, заради перспективата този галантен флирт да им донесе брак по сметка.

Ако си мислим, че комерсиализацията на детската литература е прерогатив на съвременното консумативно общество обаче, ще допуснем грешка. Книгите за малките винаги са били предразположени към подобна (зло)употреба. Още през XIX в. в Западна Европа споменатата литература заявява това свое предразположение, търговски конкурирайки се с т.нар. тривиална литература, впрочем образци на едната и на другата често са създавани от едни и същи автори, ако трябва да сме точни, авторки (Клементина Хелм, Еми фон Роден). Бумът на картинните книжки (*вж. по-горе*) през същия период (някои достигащи милионни тиражи) също е част от това явление. Пазарната ориентация на книгите за деца естествено не е западноевропейски патент. Родното книгоиздаване също открива възможността словосъчетанието „детство златно“ да се чете буквално. Още в годините между войните този прочит е толкова разпространен сред издателите и разбира се писателите, че Дора Габе назовава тази практика „фабрикация“ (Габе, 1994, с. 456), а Георги Цанев е принуден да напише специална статия, в която иронично да посочи колко „доходоносно“ е да твориш за деца, давайки скромния си принос към литературната инсектология³ (Цанев, 1975, с. 82).

Тогава защо е този хленч, би възкликнал прагматичният ум от началото на XXI в. Нищо ново, страшно и необичайно не се е случило. Погледнато от определен ъгъл, това даже би могло да мине за традиция.

Само че (вече без ирония) не е точно така. Новото се крие точно в това афиширано, натрапвано или дискретно прошушвано „за теб“. То е свидетелство за ново качество в социалната представа за детство. Бестселърът ни отваря очите за процеса по превръщането на съвременното дете в пълноценна целева група на рекламната индустрия. Досега то е възприемано като маргинален обект на маркетингови стратегии, доколкото е лишено от лична финансова активност. То е рекламно преследвано само като провокатор, активатор, катализатор на финансови операции на неговите родители. Рекламният продукт в тези случаи обаче по правило има двоен адрес – децата, но и в определена степен и възрастните, поради което той отчита интересите и на едните, но и на другите. Отнесено към детската литература, това би изглеждало така: в традиционното общество парите са привилегия на възрастните, книгите, в това число и детските, се купуват с пари, книгите на децата се купуват от възрастните, от което следва, че тези книги не могат да се съобразяват само с ценностите на децата, а трябва да държат сметка и за т.нар. „ценности декорум“, които поддържат стабилността на социалния свят и посредством възпитанието се налагат и в детското съзнание.

В съвременното общество обаче парите и детето вече не са две взаимно изключващи се субстанции. Ежедневните джобни са обществено признати за едва ли не нерушимо детско право, а тяхното количество варира в зависимост от степента на финансовите възможности на семейството, на неписаните правила на

³ Става дума за христоматийния фрагмент от „Стубелевите бубулечки“.

инфантилната субкултурна среда и понякога от степента на консерватизма, изповядван от бащата.

Търговците имат невероятен усет да разпознават откъде духа вятърът на промените, когато този вятър носи мириса на пари. Те са тихите апостоли на новите аспекти в представата за детство.

Трети екскурс (ретроспективен)

Преди време прочетох, че „Проктър & Гембъл“ налагат на пазара уникална козметична серия за 12–13-годишни юноши. По-късно на кръгла маса за детската книга колега от Сърбия съобщи, че компания за производство на презервативи е пуснала в продажба специален размер за 12-годишни (едва ли като мярка срещу репродуктивния ентусиазъм на една социална група, раждаща децата си горе-долу на тази възраст). Миналата година пък научих, че учителка в средна степен от Шумен дала на класа си есе на тема „Трябва ли децата да имат дебитни карти?“. Не знам какво са писали учениците. Все пак изпитвам известно съмнение, че отговорите им са групирани около желанието в джобчетата им да дрънкат семки и бонбонки. Край на екскурса.

Ето ги и откритите комерсиални послания на самите бестселъри към една аудитория, разширила границите на финансовата си свобода.

Пример първи: Р. Л. Стайн „Стой далече от мазето“, забавен трилър за деца. На последната страница са отпечатани факсимилета от кориците на други книги от поредицата с уточнението: „Ако желаете да получите информация за следващите книги от поредицата или къде и как да си ги купите пишете на...“ (следва електронен адрес на серията и издателството). Всъщност последното също е аспект от вече коментираното кокетирание на книгата с предполагаемите си купувачи. Интернет по социално признание е пространство на младите, тъй като голяма част от възрастните отказват да напуснат уюта на Гутенберговия си дом. Мрежата е виртуален вариант на онези субпространства на детството, където малките са сравнително скрити от властовата опека и контрола на възрастните. Тя е пространство на по-осезаемата детска свобода, носи всички позитиви на семантиката на „своето“ (защо да не го прочетем и като „за теб“) и търговците не пропускат да се възползват от възможностите, които тази семантика дава.

Пример втори: Дейзи Медоуз – „Амбър, оранжевата фея“, поредица „Магия на дъгата“. Кратка анотация на сюжета: деца трябва да спасят (като ги намерят) феите на дъгата, за да не остане страната на феите без своите багри. Кратка анотация на съдържанието: тематика – съмнително екологична, идеи – съмнително присъстващи. Авторски (нехудожествен) замисъл: да се изследва дълбочината на читателския джоб. Не случайно и това е поредица – трябва да се купят всички цветове на дъгата. Всяка следваща книга се рекламира във вече излязлата. Търговската оригиналност в преследването на споменатия замисъл е направо трогателна: „Върни сиянието на пълноцветната дъга над Страната на феите, като събереш всички книги!“. Не може да се отрече, че предвид броя на елементите на дъгата издателят (авторът не се изключва от подозрение) все пак е проявил известна милост. Слава богу, че не трябваше да се спасяват елементите от Менделеевата таблица.

Пример трети: Дж. М. Дематеис, М. Плуг – „Абадазад. Крадецът на сънища“. Отново става въпрос за поредица. Фентъзи, реализиращо невъобразимия по оригиналност сюжет, в който сестра търси отвлечения от Злото свой по-малък брат. Подобно на т.нар. сапунени сериали и напук на жанровите си корени, сюжетното действие се придвижва със скоростта на еволюцията. Книгата завършва в момент, който, според нейните представи, трябва да мине за напрегнат – сестрата е вече близо до откриването на брат си. Тук повествованието прекъсва с изреченията: „Ще дойда скоро, Мати. Обещавам“. Цялата съседна страница е заета от съобщението „Следва продължение“, но това не е всичко. Изненадани сме от няколко картинки, които представят в аванс следващата книга от поредицата. Моделът на телевизионните сериали е впрегнат да служи на детската литература. Или на нещо друго, не дотам естетическо, което преследват и този тип сериали и този тип детска литература.

Пример четвърти, и последен. След него, ако перифразираме класика, който може да каже повече, да заповяда. Аз не мога.

Луис Ренисън – „Уроци по целуване. Признанията на Джорджия Никълсън“. На първата страница ни посреща съобщението: „С покупката на книгата се подпомагат даровити деца от домове“. Да ви звучи познато? На последните страници е отпечатан анонс за следващата книга с тази героиня и допълнението „А теб те чакат изненади още сега! Обърни и попълни! Скъпи приятелю, участвай в нашата томбола! Спечели много награди! Купон със звездите на Стар Академи. Стани звезда и ти!“

Талонът за участие в томболата е лексикон, приложен в края на книгата.

Четвърти екскурс (също последен)

Видях един попълнен лексикон. 70 % на английски – там не мога да съдя за правописа. В българските проценти грешките бяха почти същото количество („таина“, „книшка“). Забелязваше се определено стилистично предпочитание към словесни форми, които работно бих нарекъл интернетизми: „ти (много) яко“, Fr (приятел), ОК и неразгаданото от мен :D :D :D. Спестявам си съдържанието на отговорите, защото при някои от тях и вратите на обществените тоалетни от моето детство биха се изчервили. Впрочем заглавието на книгата „Уроци по целуване“ е симптоматично за този вид литература. Звучи прелъстително за една публика от тийнейджъри, явно рекламният принцип „сексът продава“ непрекъснато сваля долната граница на възрастовата си валидност. Дали това „продава“ не е една от причините за „сексуалната революция в новата западна детска литература“ за която говори Елена Ленковска (Ленковская, 2012, с. 175)?

Когато посегнах към тази книга, с тила си усетих веселото (предвид възрастта ми) любопитство на библиотекарката, но продължих с почти желязно хладнокръвие. До „Уроците“ на лавицата имаше цял ред подобни, но дори и не помислих да се докосна до „Как да си хванем гадже“, например – не всички библиотекарки знаят с какво се занимавам, а и досега не мога да забравя един случай във втори клас, когато в Детския отдел не ми дадоха „Том Сойер“, защото още не била за мене. Тогава приех нещата лично и страшно се ядосах на библиотекар-

ката. Сега си мисля, че съм бил просто поредният второкласник, спасен от развращаващото влияние на детската любов между Том и Беки. Край на екскурса.

Позволих си този спомен не заради шегата или просто от сантименталност. Той е показателен за демагогията, криеща се в логото „за теб“. Колкото и да спекулира с вниманието си към детето, той издава безсмъртното желание на възрастния да реализира социалната си власт над малките. Кой определя кои книги са за деца (тоест литература за деца)? А кои книги са *4 you*? Един и същи Той. Разликата (но много съществена) е само в обстоятелството, че при първия случай възрастният прави това главно в качеството си на педагог, във втория – в качеството си на търговец. Тогава „за теб“ се превръща само в друга маркетингова стратегия да се общува с масите – не на основата на онова, което ги прави общност, а като единици от цялото. Крайният ефект обаче е един и същ – масовост, с произтичащите от нея посредственост и унификация. „За теб“, наглед парадоксално, е новият комуникативен етикет на масовата култура.

Примерите за търговската подвластност на най-популярните сред децата книги могат да бъдат и повече, но това едва ли е необходимо. Те само ще продължат да ни повтарят нещо, което вече знаем: че бестселърът не се срамува от себе си. Неговата същност е в това да се продава, а той е типична рожба на съвременното позитивно мислене, убеждаващо ни, че най-важното за нас е да се харесваме такива, каквито сме.

И патосът на този текст далеч не е продиктуван толкова от желание за солидарност с романтичния гняв срещу търговците в храма, колкото от тревогата, че този гняв често рефлектира в повърхността на проблема. Детските бестселъри от описания тип, тези представители на „литературата *4 you*“, са не само мрачните вестители, но и активните агенти на една нова философия на социално поведение. Те са аргументирани от либералното схващане за свръхценността на личността, остойностяват егоистичния стремеж към постигане на удоволствие, толерират собствената самодостатъчност и бронираност от мнението и претенциите на другите, прокламират индивидуалния психически комфорт на самолюбуването от типа „аз се харесвам, аз се обичам“. Те са лишени от критичността към собственото „Аз“, зададена от устойчиви социални норми. При тях „вътрешната свобода“ се постулира като висша мисловна и поведенческа ценност, а бунтът срещу всички (в това число и морални) правила на статуквото като неин външен израз.

Достатъчно е да прочетем вече споменатия Р. Л. Стайн („Кажи зе-еле-е и умри“ или „Лагер „Кошмар““), за да се убедим, че текстът не се интересува от нищо друго освен от поддържането на емоционалното напрежение в проследяването на сюжета, изграден върху примитивните представи за отнетия образ или пък основан на познатия от фолклорните страшилки топос на лагера. Претенциите тук не са нито към съспенса, нито към избора на художествено пространство, а към това, че зад тях не стои нищо сериозно като проблематика. И особено като етична проблематика. Да си спомним същия този топос в „Благослови животните и децата“ на Глендън Суортаут. Но това е литература, другото – само бестселър.

Разбира се, има случаи, в които етичното изглежда поставено в центъра на интригата („Гривната на кралицата“ на Ейми Трий, поредица „Търсачи на талисма-

ни“). За съжаление само повърхностно-номинативно. Творбата не отива по-далеч от фолклорно приказните представи за персонализирано и нравствено немотивирано добро и зло. Тук те са лишени от етично съдържание и са само другите названия на „свое“ и „чуждо“, закрилящо и опасно и т.н.

Още един пример в тази връзка. „Неприятелят в беда“. Серия Winx club. Не пропускам автора. Просто го няма. Дано да е защото се е срамувал да се подпише под подобна блудкава микстура от фентъзи и елементарна приключенска научна фантастика за деца със сюжет, представящ вечната битка между доброто и злото. Само дето също не става ясно какво е добро и какво зло. Ако някой помисли, че финалната помощ, оказана на неприятеля (*вж. заглавието*), е продиктувана от (християнски, както може да се предполага) нравствени принципи, сме длъжни да разсеем заблудата. Мотивите на този акт имат къде-къде по-съдбоносни основания – те са космогонични – спасява се хармонията на света, основана на диалектичното единство и борба на противоположностите.

В интерес на истината трябва да се признае, че книгата не е абсолютно свободна от отношение към морала. В края дори става ясно какво се разбира под морал – лоялността към правилата на клуба. Тук можем само да замълчим.

Или да продължим. Например с Кати Хопкинс и нейното „Момиче на зодиака“ с подзаглавие „Рецепта за успех“. Можеше и да не го правим – регистрираме поредния, с нищо неоткрояващ се глас в хора на възпяващите успеха като висша социална ценност. Наистина епилогът се опитва да декларира съгласие с традиционни възпитателни идеи (в живота най-важни са семейството и приятелите), но това изглежда именно декларативно, защото целият доепилогов текст защитава друга ценностна йерархия.

Успехът е основен ценностен мотиватор и в поведението на героя от „Дневникът на един дръндьо“. Това обаче не е най-притеснителното в съдържанието на този „бестселър №1 на „Ню Йорк таймс“. Онова, което трудно може да се преглътне, е скритата апология на трикстерския маниер на социално поведение, на уменията да се оцелява на гърба на другите, без излишни скрупули и без особени ангажименти към всичко, непокриващо се с понятието за „Аз“. Въпреки иронията, романът сякаш извинява героя си с внушението, че това е напълно легитимна стратегия в един свят, в който най-важното е да оцелееш.

И накрая любимите ми (какво да се прави, въртя, суча, все до тях опирам) „Уроци по целуване“ от Луис Ренисън. Оставих си ги за последно заради симптоматиката на представените в тях отношения *деца-възрастни*. Грубият език – родителите са наричани „дъртите“ – е само външният израз на дълбоката криза в отношенията на поколенията, в обособяването и отдалечаването им едно от друго. Те вече само обитават едно и също пространство, но живеят в отделни и възприемани (поне от едната страна) като враждебни, светове. В цялата книга, оподзаглавена „Признанията на Джорджия Никълсън“ – значи може да ѝ се вярва – няма нито един учител, заслужаващ симпатия. Бащата е припознат преди всичко в качеството му на „лузър“ и трудностите в работата му са обект не на съчувствие, а на ирония, те са негов частен проблем, справянето с който засяга героинята единствено финансово. А помните ли Кестнер, при когото деца и възрастни са

еднакво отговорни за всичко, което се случва с тях. И когато възрастните не могат сами да се справят със запазването и поддържането на хармонията в малкия им общ свят, с това се нагърбват децата. Защото това означава семейство. Но мълкни, сърце, няма да се превръщам в лигав(о костенурков) певец на консервативни ценности. Достатъчна ми е мрачната слава на сексист, с която ще се покрия, след като изразя несъгласието си с книгата и заради толерантността ѝ към физическата разправа като нормална момичешка реакция. Нямам намерение да защитавам боя като езотерична зона на фалоцентрични привилегии, просто не мога да се освободя от тъжни аналогии между литературата и живота. Физическата агресия в училищата все по-често не е с лице на момче.

Всички тези, условно наречени тук *4 уои*, книги за деца не ни срещат с нещо непознато. Те повтарят по друг начин онова, което отдавна ни казва куклата Барби. Традиционните кукли, както помним (ако сме ги забравили, има музеи на играчките) са деца, когато играе с тях момиченцето се идентифицира с майката, то усвоява социална роля, чийто поведенчески сценарий е основан на връзката с другия, на грижата, обичта, топлотата, отдадени във от „Аза“. С кого се идентифицира играещото с Барби момиченце? Реторичен въпрос. Социалността на света се оказва уязвена в най-ранните и най-интимните ѝ форми.

Фиксирани върху детското удоволствие, бестселърите са зона, не особено гостоприемна за възпитание. Поставянето на сериозни нравствени проблеми се смята за проява на лош вкус или най-малкото за непознаване на жанровите скрижали за създаване на детски бестселър. Опитвайки се в името на лесния контакт с читателя да избегне възможния конфликт между възрастно (разбирано тясно като възпитателно) и детско (също толкова тясно като забавно) в литературния текст, бестселърът често постъпва по най-елементарния начин, като просто се отказва от единия член на опозицията, която би могла да роди проблеми. По този начин обаче той несъзнавано се замесва в още по-сериозен и същностен конфликт, вече между себе си и детската литература. С отказа от своите „възрастни“ светогледни аспекти той поставя под съмнение самата си принадлежност към тази литература, за чийто специфичен белег Франтишек Мико определя т.нар. „детски аспект“ (Miko, 1980). Авторът нарочно подчертава, че понятието в никакъв случай не се затваря в детското виждане и отношение към света, а че в него задължително присъства и гледната точка на възрастния, че в „детския аспект“ в литературата „детско“ и „възрастно“ се проявяват в диалектическо единство. Така истинската литература за деца се оказва потенциално конфликтна, но точно тази нейна потенциална конфликтност, в определен контекст, е най-същностното ѝ качество. Опитвайки се да бъдат „по-детски“ единствено посредством тоталното съгласие с детските читателски желания, бестселърите от литературата *4 уои* парадоксално се превръщат в по-малко детска литература.

От това произтича друга беда. Защото истински лошото на бестселърите не е, че се продават, а че се четат. Така възниква реалната опасност за една голяма част от детската аудитория точно те да дадат представата за литература. Чисто естетическите последици от подобна представа не са за подценяване, но още по-

тревожни са перспективите за социалното ѝ въздействие.⁴ Детската литература се влияе от социалните представи за детство, но същевременно е и агент на тяхното формиране. По тази причина опасността налаганият от коментираната литература образ на детството, очертаният от нея типичен герой дете, реализираният там модел на детско поведение да се възприемат като норма, не е лишена от основания. И ако детето наистина е бащата на човека, тогава какво е бъдещето на света?

Послеслов

Възможно е този текст малко да преувеличава тревожността на нещата, възможно е да интерпретира фактите твърде пристрастно, да бърза с обобщенията, да забелязва тенденции, които могат и да не се развият. Да допуснем обаче, че той не е далеч от истината, че наистина вижда и коментира реалността (не само литературната) адекватно. Тогава кой е правилният избор – да бъде или да не бъде написан? Всъщност правилността на избора едва ли е най-важното, смисълът на този избор е в решението да предупреди за нещо, което заплашва да се случи, да бъде сигнал, който търси съучастието на другите в справянето с проблема. Защото заедно с Джон Дън този текст продължава да вярва, че „човекът не е остров“, че когато една беда се отнася до всички, справянето с нея е общо дело. Затова и избира, с цялото притеснение от патетиката на подобен жест, да повтори знаменития епиграф към романа на Хемингуей: „Недей да питаш за кого бие камбаната, защото камбаната бие за тебе“.

За тебе. For you.

Литература

- Бадью, А. Этика. очерк о сознания Зла. Machina, 2006.
- Габе, Д. Детска душа и детска литература. – В: *Светът е тайна*. София. Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 1994.
- Ленковская, Е. „Можно я не буду это дочитывать?“. заметки о новой детской литературы. – В: *Детские чтения*, 2012, № 1.
- Стефанов, П. Адаптация към съвременните реалности или оцеляване в либералната джунгла. – В: *Любословие*, 2012, № 12.
- Цанев, Г. Литература за деца. – В: *Цанев, Г. Избрани произведения*. т. 2. София, 1975.
- Miko, F. Hra a poznanie v detskej próze. Bratislava: Mladé letá, 1980.
- Stanislavova, Z. K problemu (ne)hodnoty v slovenskej literature pre deti a mladez 90. rokov 20. storocia. – В: *K poetologickym a axiologickym aspektom slovenskej literatury po roku 1989*. Prešov, 2006.

⁴ П. Стефанов подчертава, че детската литература е причастна към една „важна сфера, в известен смисъл дори най-важната – производството на ценности, способстващи за духовното формиране на младото поколение. И няма никакво съмнение, че недостатъчно дълбокото осъзнаване на тази необходимост, ниското равнище на нейната реализация е знак за безразличието на държавата и обществото към собственото си бъдеще“ (Стефанов, 2012, с. 96).

ДЕЦАТА, КНИГАТА И ЧЕТЕНЕТО ИЛИ КНИГАТА И НЕЙНИЯТ НАЧИН НА УПОТРЕБА

ЛИЛИ СПАСОВА

SUMMARY

Bulgaria has given a lot of the world and our children deserve better and valuable books of their own, native language. Our main goal is to approach the reading as children and young people and adults. Modern information technologies can only help us without looking at them as the enemy. Let us not oppose the e-book and traditional book against each other and find a way for them to be read and used, and to find actively their place in the children's and all developing people's lives. I am confident that reading enhances the individual's literacy and the promotion of initiatives and innovative forms of work with children from a very early age on that have been carrying out in our country is a very good practice today. It may be right for them to be identified as an effective instrument by which literacy reaches a higher point in the development of young people. The meeting with the book is an unforgettable feast for every child, and when you fall in love with it from an early age, then that love would last forever.

Живеем във време, в което модерните технологии превземат всекидневието ни, правят ни зависими и същевременно доста гъвкави и претенциозни. Именно такива са и днешните малки читатели. Те искат книгата да бъде „жива книга“, да има ясно послание, красиви илюстрации, компактна и удобна за носене, да имат възможност на избор сред гама от жанрово разнообразие, децата са критични и имат своя позиция по отношение избора на книга и срещата с нея.

Добри практики и жива среща с книгата

Фестивалът на детската книга, многото нови и качествени книги на книжния пазар за деца е едно ярко доказателство, че книгата ще пребъде във времето и думите, че „мишката ще изяде книжката“ са една голяма заблуда. Чрез провеждането на нови форми на работа с младото поколение не само в библиотеките и училищата, а и именно такива прояви и инициативи като срещи с писатели и творци, създателите на книгата са идеалната предпоставка за поддържане жив интереса към книгата. Като дългогодишен библиотечно-информационен специалист смея да твърдя, че проблемът не е, че децата не четат, проблемите идват от невъзможността да бъде отговорено на децата и техните искания адекватно и навреме, което за съжаление

се случва поради ограничените финансови средства на повечето от библиотеките, особено на училищните. Фестивалът на детската книга в Сливен е едно огромно положително явление със своята значимост и достойно място в културния живот на България и в живота не само на творците, на издателите, но и на децата, които научават много нови неща, срещат се на живо с писатели и художници, разискват съдържанието на прочетена книга, стават част от цялото случване на тази прекрасна инициатива и самите те изявяват творческите си способности, включвайки се в ежегодните конкурси за написване на приказки и есета, а също така и за рисунка, изработване на кукла за театър, посветена на любим художествен герой от света на приказките. Значението на този фестивал в културния живот на страната е голямо и не е случаен фактът, че той предизвиква интереса на всички културни институции, граждани и сдружения, издателства и училища в България. Активното участие на децата в такъв тип прояви е ярко доказателство за това, че те творят и книгата е техният спътник в този творчески процес. Тя ги вдъхновява и отключва у тях най-доброто и стремежът им към красота и вътрешния им порив към хармония намират израз в творбите им.

Днешният ден е пълен с предизвикателства, но ние, възрастните, не трябва да се плашим от тях, а напротив. Предизвикателствата на новото време и фактът, че днешните деца са информирани и имат възможност по всяко време да се сблъскват с информация от различно естество, не трябва да ни плашат.

Днешните деца четат!

Просто времето ги прави и превръща в читатели от нов тип. Те четат навсякъде и по всяко време, поне такива са реалните условия, в които живеем. Популяризирането сред по-голям кръг от млади хора на фестивални прояви, където е отделено специално внимание на книгата, играе и ролята на положително и целенасочено внимание именно на тези млади хора към книгата и новостите, които се случват в книгоиздаването, оформлението и съдържанието. Децата все по-често посещават библиотеките, които отдавна не са просто библиотеки, а съвременни културно-информационни центрове със свое значимо място в живота на училищата. Участието в различни проекти и ефективните резултати, които бележат в процеса на работата си, са с градивна роля за подрастващото поколение. Създаването на клубове от типа „Приятел на книгата“, „Театър в библиотеката“, „Аз обичам да чета“, изложби на детски книги в рамките на отделни инициативи са все прояви, които допринасят за насочването на вниманието на младите хора към книгата и изграждането на положително отношение към нея. Големи и утвърдени фирми и доста медии се включват в разпространението на инициативи, насочени към четенето, което от своя страна може да се каже, че увеличава имиджа на детската книга. Пример за това е порталът „Аз детето“ и инициативата, насочена към засилване на интереса към книгата и националната Кръгла маса, която през тази година беше на тема „Четенето – път към по-висока грамотност“. На едно място се събраха представители от различни институции, но с отношение към значението на книгата в живота на детето.

Въпросът, който е важен за цялото общество и стои на челно място пред всички нас, е: „Как да повишим грамотността на децата ни?“ Не просто да четат или

пишат на български език, но да съумяват да извличат максималното от написаното в тяхна полза.

Пътищата са повече от един:

- стимул за младите учители;
- навлизане на модерни форми на обучение.

Походът към модернизиране на образованието включва задължително: технологично обезпечаване – компютри, а скоро и мобилни телефони; промяна на учебното съдържание – това е изключително сериозен елемент от промяната, модернизацията, спрямо новите изисквания към младите хора, които излизат от училище; промяна на начините и методите на преподаване, съответно – стабилна подготовка на учителите и още по-висока компетенция. Съгласна съм с гледната точка на К. Робинсън, че „образованието трябва да е като градинарството – да няма общи правила за всички, а всичко да става по-специфично за нуждите на децата“. Колкото повече се осъзнае, че ако няма библиотека, няма образование, толкова по-добре. Макар че през последните години някои директори на училища в България драстично посегнаха и съкратиха библиотечно-информационните специалисти, закриха дълги години градени фондове и разрушиха нещо ценно, полезно и доказало своята ефективност и висока резултатност в историята, то в чужбина библиотеките към българските училища и сдружения в чужбина нарастват лавинообразно. Компютри, лаптопи, смартфони и таблети – това е реалността на днешните ученици. Това предизвиква учителите да търсят начини за използването им в процеса на учене като средство не само за игра, но и за развитие на уменията през XXI в. По този въпрос се провеждат много дискусии, срещи, обмен на опити между учители и специалисти. Педагозите обменят добрите си практики в използването на новите технологии в час:

- модернизиране на учебните планове;
- подобряване на материалната база в детските градини и училищата;
- различни форми на работа с децата, съобразно възрастта им;
- обновяване на фондовете на библиотеките;
- приобщаване.

Родителят–детето–книгата (в електронна или в традиционна форма): родителите са тези, които чувстват какво е нужно на децата им. Надявам се, че и повечето от тях осъзнават голямата отговорност пред тях. Знаят как да им помогнат да растат любознателни и с добри сърца. Учат ги на трудолюбие, да си помагат в беда, да разчитат на приятелите си, да не бъдат завистливи, да са щастливи, когато постигнат нещо. Учат ги на любов към природата. На това да съумяват да виждат красотата, да умеят да ѝ се радват, самите те да създават красота. И най-важното: да свързват различните впечатления в една завършена картина на света, в който ще растат. Все си мисля, че традиционната книга е медиаторът, който е изключителен помощник на родителите в тази им задача. Вечерите, когато от най-ранно детство им четат приказки или им разказват такива за сладки сънища, или споделена и измислена история, която ги разсмива... Какво по-хубаво от това?! Но днешният ден е забързан, все по-често и за огромно съжаление родителят не на-

мира нужното време да почете заедно със своето дете, което определено рефлектира върху изгражданото на детето като почитател на книгата, ценител и бъдещ читател с нужната култура и навик, отношение и позитивизъм. Все по-често днешният родител, само и само да провокира детето си към книгата и то да чете, посяга към новите технологии, които са на всеки ъгъл. Децата от малки и поради факта, че електронните книги са удобни за носене, посягат към тях с одобрението на възрастния. В интернет попаднах на цели страници форуми, в които родителите си препоръчват безплатни електронни книги за четене според възрастта на децата си, обменят си такива и са на мнение, че електронните книги са идеалните заместители на традиционните книжни книги. Родителят предпочита масово да употребява „дигитална книга“, „е-бук“ и „и-бук“. Но има и такива, които не могат да си позволят да купят такъв тип книга на децата си. Традиционните книги са също на достатъчно висока цена и възможността децата да четат, да развиват своето мислене и въображение, да се запознават с интересни факти от историята и всички останали дисциплини е или библиотеката вкъщи, или библиотеката в училище и града, в който живеят. Тоест част от младите хора определено ползват традиционната книга, също така налице е експанзия по отношение провокирането интереса на децата към нея. Правят се „походи на книгата“, „седмици на книгата“, „срещи с автори и художници на книги“, „четат се приказки по улицата“, детски творби звучат по медиите, показват се реклами на книги и всичко това в голямото море от информация и глобализация. Добре е, че родителят включва новите технологии, но нека не забравя, че „книгата“ в истинския ѝ вид е особено ценна и полезна. Това децата да четат, да докосват книгата, дори да я миришат е невероятно силно въздействащо и определено носи положителна емоция върху възприятията на младите хора. Развива ги като личности и ги прави още по-добри и креативни. Емоционалната връзка с книгата е значима и незаменима.

Други форми:

- използване на интерактивни методи в процеса на обучение;
- увеличаване квалификацията на кадрите;
- непрекъсната връзка между родителите, учителите, психолозите и библиотечно-информационните специалисти;
- включване на децата в различни инициативи, свързани с четенето – фестивали, четене на открито, поход на книгите, срещи с автори и др.;
- децата да творят без граници.

Езикът на изкуството е езикът, който ни сближава и премахва различията и границите, наложени понякога от обществото. Слаба ли е мотивацията на днешните деца да посягат към книгата? Отговорът според мен не може да бъде еднозначен. Всичко зависи от **Родителите, Учителите, Библиотекаря** и от **Книгата**, която реално се предлага. Днешните деца са по-информирани от предходните поколения, поради времето, в което живеем. Светът е „глобално село“ – нека не забравяме това. Като родител заявявам, че не искам детето ми да се изгуби сред цялото море от информация. Нужно е да помагаме, насочваме и превръщаме срещата с книгите в споделяне, което изпълва подрастващия човек с вдъхновение и любов, към стремеж за научаване на повече и поддържане на интерес към написа-

ното. Не можем да говорим за грамотност, ако детето не се научи да използва книгата като носител на информация с цел развитие на потенциала си и личностните възможности. Създаването на среда, в която има лесен достъп до книги не само у дома, но и в училището, е предпоставка, важна за подрастващите. Създаването на **грамотна среда** гарантира **грамотни личности**. Съчетаването на новите информационни технологии с традиционните носители на информация, увеличаването на инициативи, свързани с популяризирането на книгите, четенето, са гарант за по-висока писмена култура, за по-висока грамотност и по-добро бъдеще! Нали? Безплатното разпространение на много детски книги в електронен вид е начин, който кара децата да посегнат към книжното тяло. Защото няма нищо по-хубаво от допира с книгата и създаването на онази връзка между автор и читател, която с нищо не може да бъде заменена, дори от новите технологии, така модерни и завладяващи. Не може да се избяга от тенденциите, от предизвикателствата, но намирането на верния път към провокиране интереса на децата към книгата е нещо, без което не можем. Именно ние, възрастните, сме хората, които е нужно да даваме тласък на децата и да им даваме възможност за реална среща с книгите. Семейството играе важна роля и е **главният фактор** към събуждане на вниманието на детето към книгата още от ранна детска възраст. В България се посегна драстично върху библиотечните фондове и се закриха училищни библиотеки, а това е грешка и липса на визия за бъдещето у ръководните органи на някои училища. Опитът и наблюденията ми сочат, че в чужбина библиотеки към българските училища има и те се поддържат с любов и отношение, с далновидност и прецизност.

В съвременната наука се твърди, че детето още от утробата на майката чува и реагира на звуци и думи. Реално всяка майка пише върху съзнанието на детето още когато то не е родено. Да четеш на детето си още когато е в утробата ти, да звучи прекрасна музика, са нещата, които отключват впоследствие афинитет към красотата и стойностните неща в живота. Четейки книги на децата си в ранна детска възраст, ние създаваме една жива и неоспорима връзка не само между самите нас, но и на детето с книгата. Така то като поотрасне, посяга към книгата, интересува се, научава се на отношение към нея като към ценност, като към съкровище, което дава простор и свобода.

Съвременната библиотека е нужно да участва активно в сферата на демократизацията и за изграждане на гражданско общество. Да осигурява свободен достъп до различни култури и знания, чрез предлагане на привлекателни, интересни прояви. Развитието на идеята за продължаващо образование – библиотеките да осигуряват приятна, свободна и сигурна среда за образование и почивка, за среща с книгата и реални срещи между самите участници в този процес. Добрите партньорски програми с училищни и други образователни структури е разковничето към постигането именно на високи резултати в тази сфера. Библиотеките са идеалното средство за помощ на организации, които се занимават с образование през целия живот, за преодоляване на дигиталната неграмотност, като гарантират открит достъп до информация и създадат успешните условия за това. Не трябва да се пренебрегва и работата на библиотеките по отношение развитието на културното многообразие в условията на глобализация, защото е от изключително

значение насърчаването на чувството за принадлежност, за съхранение на документи, свързани със семейството и рода. За опазване и срещи не само с миналото, но и бъдещето. Библиотеките в Европа се считат за най-широкоразпространените културно-информационни институции. Обществото има информационно доверие в библиотеките. Те се разглеждат като места, които осигуряват обществен достъп до информация. Смята се, че те имат роля в развитието на науката, културата и технологиите. В България има стойностни и качествени специалисти, които отговарят на съвременните нужди и са неизменна част в целия този процес. Дори и в малките населени места библиотеките са неизменна част от живота на хората. Създаването на достъп до многообразието от различни култури, до знание, чрез привлекателни програми, съсредоточаването върху потребностите на децата и младите хора, на тийнейджърите, чрез създаване на приятна среда, която ги стимулира и вдъхновява, на възможност за срещи помежду им, за срещи с новите тенденции в книгоиздаването, с нови и интересни автори, всичко това е част от поддържането на жив интереса към книгата и увеличаване на четаемостта сред младите хора. Когато си дете, не само си наблюдател на света, но и един неизчерпаем извор на позитивизъм и енергия, която носи градивна сила. Един от начините да се опознава света в цялото му многообразие е надникването в света на книгата, на срещите с българската народна съкровищница, опознаването на българските народни приказки, на народните песни, на мъдрите народни басни. Децата посягат към тях с лекота и ги четат на един дъх. Забавляват се с тях, разсмяват се, обогатяват се, защото мъдростта и поуката в тях вървят ръка за ръка.

Може би не е случайно, че възрастните хора твърдят, че не ние учим децата, а те учат нас. Най-вече на любов и търпение, разбира се, но и на сетивност, с която се превръщаме в чувствителни и по-добри хора. Децата са уникални, творещи и вдъхновяващи. Със замах дават израз на онова, което чувстват, изразяват емоции, не страдат от скрупули, подаряват се на света и целият свят ги прегръща, просто защото са едно цяло. Езикът на изкуството сближава хората и внася хармония в отношенията им, обогатява ги духовно, което води до резултати с висока общочовешка стойност. Той е универсален и чрез него ние по-бързо и уверено ще вървим към сътрудничество между народите по целия свят. Вярвам, че книгата е най-голямото богатство и средство, което разширява светогледа на децата. Чрез нея те преоткриват ценните неща в живота, тя е основен фактор в изграждането и утвърждаването на младите и динамично развиващи се личности.

Политиката за бъдещето на една страна се залага и вижда в политиката за поколенията. Понякога липсата на идеали за съжаление води до негативи и до едно огромно обезценяване на човешкия живот и именно тук е ролята на училището, на библиотеката, на книгата, а именно да провокират у младия човек порив към духовно съвършенство, да пробудят у него най-фината и духовна сетивност, за да го накарат да се огледа и замисли, да промени нещата, които не му харесват, да открие красотата и да се научи да цени живота, общочовешките културни ценности, и да измести от фокус деструктивните модели, промиващи мозъците им. Децата са огледалото на случващото се вътре и извън тях. Ролята на библиотекаря, на учителя, на фестивали, насочени към книгата, културата, значимостта им за мла-

дите хора не трябва да бъде обезценявана и стояща в сянка. Напротив! Нужно е да бъде в ползрението на обществото и да има целенасочен показ за това какво се прави, как се прави и какви резултати се постигат. Взаимодействието между възпитанието, културата и образованието имат важно и решаващо значение.

Връзката между читателя и книгата е двупосочна и дълбоко индивидуална. Също така невярно е впечатлението, че издаваните чуждестранни автори са повече от българските. Но е вярно, че тиражите им са големи и заливат пазара, а рекламата им е агресивна и тенденциозно събира вниманието на потребителя. Докато, обратно, огромна част от българските автори и книги за деца се издават в минимални тиражи – стига се до смешните 300–500 екземпляра, или 1000, което реално ги обрича почти на анонимност. Сред проучванията у нас се сочи, че 22% от хората продължават редовно да четат художествена литература и този относителен дял за 10 години не е намалял. Проблемът е, че зад този процент вече стоят 200 хил. души по-малко поради общото намаляване на населението. Не е вярно твърдението „в България вече не се чете“! Библиотеката не е музей, а място, в което се създава комуникация и се търси отговор на многобройните предизвикателства, поднасяни от живота. Максимата „Книгата е прозорец към света“ е известна и носеща у себе си основните функции на книгата като носител на информация, възпитаваща функция и начин за изразяване на творческите заложби на литературния гений. Не можем да позволяваме на децата ни да се откъсват и от българския език и нашата Аз Бука, от мелодиката на литературната ни реч, от огромното богатство на българския език. Както казва детската и обичана от децата писателка Кина Къдрева: „Езикът ни е съвършен. За всеки знак имаме звук, езикът ни е богат и красив“. Децата на България имат множество причини да се гордеят и наричат себе си българи. Българската азбука е призната за третата официална азбука в Европейския съюз, а българският език – за официален в Европейския съюз. България е дала много на света и децата ни заслужават добри и стойностни книги на своя си, роден език. Като заключение мога да отбележа, че главната ни цел е да приближим към четенето както децата и младежите, така и възрастните. Съвременните информационни технологии могат само да ни помогнат за това, без да гледаме на тях като на неприятел и враг. Нека не противопоставяме електронната книга и традиционната книга една срещу друга, а намерим начин да бъде четена и ползвана и активно да намери своето място в живота на децата и развиващите се личности. Твърдо заставам зад позицията, че четенето повишава грамотността на индивида, а популяризирането на инициативи и иновативни форми на работа с децата от най-ранна възраст и нагоре, провеждани в страната ни, е една изключително добра практика днес. Може би е правилно да бъдат определени като ефективен инструмент, чрез който грамотността достига по-висока точка в развитието на младите хора.

Срещата с книгата е незабравим празник за всяко дете, и когато се влюбиш в нея и я заобичаш от ранна възраст, то любовта ти към нея остава за цял живот. Нека никога не забравяме това и бъдем достатъчно отговорни, за да съумеем да го постигаме и в бъдеще с достатъчна мотивация и вяра, че правим най-доброто за тях. Конфуций е казал, че „това, което е трудно да се направи, трябва да се прави

с голяма упоритост“. Така че нека бъдем упорити, за да сме успешни! Децата ни заслужават добри и стойностни книги, а четящите и знаещите деца са гаранция за доброто **бъдеще** не само на България, но и на света!

Литература

1. **Чобанов**, Георги. Четенето встрани от Апокалипсиса. доклад на Международна конференция „Четенето в епохата на медии, компютри и интернет“ в чест на проф. Волфганг Изер, София, 26–28 февруари 2000. [онлайн]. [прегледан 3.07.2014]. http://www.cyrilla.bg/Library_03_01.htm ; www.liternet.bg/iser/gchob1-bg.htm
2. **Министерски съвет. Портал за обществени консултации**. [онлайн]. [прегледан 3.07.2014]. www.strategy.bg
3. **Варзоновцев**, Дмитрий. Четенето в епохата на гледането. [онлайн]. [прегледан 3.07.2014]. <http://grosnipelikani.net/modules.php?name=News&file=article&sid=86>
4. **Ковачев**, Огнян. Четенето в епохата на медии, компютри и интернет. [онлайн]. [прегледан 3.07.2014]. <http://www.slovo.bg/old/lit-mis/200001/ok1.htm>
5. **Илиева-Дъбова**, Ил. Т. Използване на информационните и комуникационни технологии в българските неделни училища в чужбина. – В: *Сборник* материали от Национална конференция „ИКТ – средство за изграждане на знания и компетентности“, Перник, 3–4 февр. 2014 г.
6. **Goethe-Institut**. [онлайн]. [прегледан 3.07.2014]. <http://www.goethe.de/ins/gr/lp/prj/lef/ueb/bgindex.htm#ue>
7. **Лира**. [онлайн]. [прегледан 3.07.2014]. <http://lira.bg>

ДЕТСКОТО ЧЕТЕНЕ

МИЛЕНА СЪЙНОВА

SUMMARY

The purpose of this article is to present the personal experience of the author in relation to the formation of readership culture among pupils in the primary stage of education. The article suggests a number of ideas through which could be provoked desire in younger students to touch the book and work with it, treating it as a source of knowledge. It is clear that social and ethnic status of children can be a major obstacle in the implementation of educational goals as love of reading does not occur suddenly, but gradually and persistently educational impact.

Уважаеми читателю,

Ако това заглавие вече те е грабнало и очакваш да откриеш в следващите редове нещо ново и любопитно за себе си, нека ти споделя, че това е просто моят пряк опит като начален учител в едно прекрасно малко училище в село Търнава, област Враца. Може би няма да откриеш нещо нечувано и невиджано досега, което да извиси духа ти до небивали литературни висини, но нека ти кажа: всеки миг, в който съм успявала да провокирам желанието на моите малчугани да се докоснат с любов до книгата (и то не благодарение на, а въпреки социалния им и етнически статус), за мен е бил истински щастлив.

Иска ми се да започна с един анекдот, в който много точно е отразено отношението на доста голяма част от съвременните деца към книгите.

– *Иванчо, ти луд ли си? Защо си купил на баба си за рождения ден футболна топка?*

– *А тя луда ли е като ми купи книга?*

Ето и моите водещи мисли:

Качеството на живот се свежда до богатството на мислите.

Книгата е едно от средствата за обогатяване на мислите.

Хората правят нещо, когато докоснеш емоциите им.

Напоследък се бие тревога, цитират се резултати от статистически проучвания и се организират кръгли маси, посветени на темата за детското четене. Или по-скоро за липсата му. Мотивът е ясен: „Деца не четат“. А защо не четат децата? Това също е ясно. Любовта към четенето се възпитава. Тръгва още от дома, от времето, когато мама и тате четат приказка за лека нощ от книжката, която после става любима. Продължава с първата подарена книжка с приказки, с „Пипи Дългото чорапче“, с „Ян Бибиян“. Четенето се възпитава, като детето не се поставя пред телевизора или компютъра, а се оставя с книга в ръка.

Защо е важно четенето? Очевидно е, нали? Развива въображението, пренася ни в сътворени светове, които пресъздаваме в ума си, окрилява, възпитава, вдъхновява идеи. Изключително тъжно е, че днес, във второто десетилетие на XXI в., някой трябва да обяснява колко е важно четенето, колко е важна библиотеката като институция и колко е важно във всяко училище да има библиотека.

Азбучна истина е, че държава, която не инвестира в здравеопазване и в образование, само след едно поколение ще се окаже с болно и неграмотно население. Например съзнателното подценяване на учителската институция доведе до отлив на компетентни кадри, чиито места бяха запълнени с хора, завършили педагогика просто защото не са били приети в никоя друга специалност. Тези хора в момента преподават на българските деца. А до какво ще доведе съзнателното натикване на библиотечната институция в дъното на килера на българската култура? Докато тече дебатът за детското четене, за необходимостта от добро образование, за нуждата от библиотеки, богати на книжнина, населението стихийно и сигурно обеднява духовно, а страната се превръща в гето. Обяснимо е – болен и неграмотен народ е много лесно да бъде управляван. А ако освен неграмотен и болен е и беден, става дори още по-лесно... Колко ли тесногърд трябва да бъде един човек, за да смята библиотеката за ненужен придатък, да вижда в училищната библиотека единствено помещение, което би могло да се използва за други цели?

И така, има един ден – 2 април, Международен ден на детската книга. Рожденият ден на Ханс Кристиан Андерсен. Той би бил добър повод да си подарим книга. Да подарим книга на детето си. А ако не можем да си позволим нова книга, да заведем детето си в библиотеката и да го оставим да си избере само нещо за четене. Да му помогнем да избяга от грозното, от жестокостта, от сивотата. Да му дадем бъдеще.

Изхождайки от всичко казано по-горе, и аз се запитах за пътищата, по които бих могла да тръгна, за да „посея“ у децата потребност от общуване с книгата. Повече от ясно е, че тази идея не би могла да се осъществи изведнъж, а е необходимо постепенно и поэтапно усилие. Възможността беше налице, защото тъкмо стартирах с нов випуск ученици. В края на първи клас реших да предложа на току-що ограмотените си първолаци следната анкета:

1. Обичаш ли да слушаш приказки?
 - а) да;
 - б) не.
2. Кой у дома ти чете/разказва приказки?
 - а) мама;
 - б) татко;
 - в) баба;
 - г) дядо;
 - д) никой.
3. Получаваш ли като подарък книга?
 - а) да;
 - б) не.
4. Какво обичаш най-много?
 - а) да играя навън;

- б) да гледам тв;
- в) да играя на компютърни игри;
- г) да чета книга.

5. Имате ли библиотека въкъщи?

- а) да;
- б) не.

Резултатите от анкетата показаха действителния статус на повечето ученици в училището (в частност на моите първолаци). Тъй като около 50% от децата не притежават компютри, то компютърните игри не бяха сред приоритетните отговори. За сметка на това всички обичат да гледат тв, но много малко от тях четат. 85% от учениците нямат домашна библиотека.

С оглед промяна на този резултат, реших още в началото на следващата учебна година да потърся начини и възможности за осигуряване на по-интензивно общуване на децата с книгата.

Те се получиха чрез посещенията на детски театър в Бяла Слатина, както и в разглеждането на изложби на книгата. Тези инициативи показаха, че децата наистина се вълнуват и радват, пожелават си повече срещи с книгата и с удоволствие участват в обсъжданията след това, но за съжаление без съдействие от страна на семейството.

И през следващата учебна година усилията ми бяха насочени към промяна във формите и методите на работа като съчетание на традиционни и интерактивни форми за стимулиране на четенето чрез метода на играта „Четене на домашни любимци“, книжни купони и др.

В края на всяка учебна година учениците от началните класове получават списък на книгите, които е добре да прочетат през лятото. Аз също прочитам всички книги.

Ако не проявяват интерес към посочената литература, децата могат да четат други книги и тях да записват в читателския дневник.

В началото на новата учебна година събирам читателските дневници.

Внимателно ги прочитам.

Отбелязвам датата и написвам похвална или положителна рецензия.

Всяко дете, което е прочело толкова книги, колкото са посочени в препоръчителния списък, независимо кои са те, получава поздравителен адрес.

На останалите давам втори шанс. Определям нов срок до Коледа.

Децата, които прочетат книгите в този срок, също получават **поздравителен адрес**.

Има и трета възможност:

Срокът е до края на месец април.

Децата, които прочетат книгите в този срок, получават **поздравление**.

Всички деца, които продължат да четат книги до края на годината и броят на прочетените книги е повече от посочения в препоръчителния списък, получават **сертификат**.

Текуща работа

В класната стая е закачено табло, в което с весели стикерчета се отразява всяка прочетена книга. На таблото има и списък с препоръчаните книги. Ако в списъка

има 12 книги, срещу имената на учениците има лентички с квадратчета от 1 до 12. Ако е прочетена шестата книга от списъка, се залепва стикерче на шестото квадратче. Ако е прочетена книга, която не е от списъка, стикерчетата се залепват в лентичка с номера от 13 нататък.

Таблото се поддържа от ученици. Те получават от мен проверените читателски дневници и залепват стикерчета за новопрочетените книги.

В часовете по литература учениците представят по свой избор книга, автор или герои. Предварително са получили указания как да представят автора, книгата и героите.

В началото на учебната година подготвям график, в който посочвам датите от тематичния план, на които ще се запознаем със съответното произведение от препоръчания списък. Учениците се записват за желаната изява на доброволни начала. Представянето става по начин, избран от учениците:

- Разказ.
- Табло.
- Драматизация.
- Презентация.
- Всичко друго, за което се е досетило детето.

Деца с голямо удоволствие и ентусиазъм участват в тези изяви.

* Ако ученикът проявява творчество, артистичност и използва интересни идеи при представянето, получава отлична оценка.

* Следващата оценка в низходящ ред е положителна и поощряваща рецензия в тетрадката.

* Ако не е подготвен, получава нова задача и работи с моя помощ.

* Никога не упреквам децата, които четат малко или не четат. Не трябва да чувстват четенето като задължение.

* Проучвам интересите им и заедно търсим подходящата книга. Те получават похвала за всяка прочетена страничка.

Какво е книгата за теб в една дума? – Това е анкета, проведена в края на учебната година... Ето какво написаха децата: магия, приятел, всичко, приключение, забавление, вълшебство, любимо, страхотно удоволствие

Равносметка

За една година (от май 2013 до май 2014 г.) моите четвъртокласници (30 ученика) прочетоха 92 книги. Това означава средно по 3 книги на дете.

Този резултат не е „космически“, но много ме радва.

Ако се задълбочим отвъд очевидната страна на този резултат, се натрапва изводът, че въпреки липсата на практика за четене и разказване вкъщи, както и отсъствието на семейна библиотека (резултатите от проведената в края на първи клас анкета по отношение на семейната библиотека не се промениха и в следващите 3 години), все пак е постигнат известен ръст в читателската практика на учениците. Приятно впечатление прави и оформянето на отношение и усет към книгата, като източник на познания (особено при работа с енциклопедии).

Други споделени идеи

Организираме ежемесечни състезания по правопис и по четене. Второто състезание се журира от трима избрани на случаен принцип ученици (изтеглен жребий). Всички останали четат „на верижка“ непознат текст в рамките на една минута, след което журито преценява и оценява представянето. В края се обособява група от ученици, които са получили най-много точки и започва вторият кръг от състезанието. Те отговарят на литературни въпроси от изучени произведения, за което също получават точки от журито. Победител е този, който събере най-много точки, но и всички останали ученици получават поощрителни награди.

Друга наша осъществена инициатива бе включването в т. нар. „Голямо четене“, проведена съвместно с бабите от пенсионерски клуб „Здравец“ в селото. За тях речитирахме, драматизирахме и пяхме, а те също се представиха пред нас като сладкодумни домакини и ни разказаха автентични истории на врачански диалект.

Като извод от тази приятна среща бихме могли да посочим факта, че възрастните хора могат да бъдат и са добър посредник между децата и книгите. Те показваха, че все още помнят наизуст текстове от ученическите си години. Неприятно е, че организирането на подобни срещи понякога се усложнява от формални изисквания, които спъват свободата на действие на учителя и училището, както по отношение на учебното съдържание, така и относно формите на работа. Факт е, че въздействието на тази среща беше двустранно и запомнящо се и отвори врати към нови и ползотворни срещи.

Целогодишно участваме и в предложените училищни литературни конкурси – „Река Скът – нашият извор на живот“, „Моята мечта“, „Цвете за приятел“, „Моят Ботев“, както и в епистоларен конкурс, обявен от Български пощи, касаещ необходимостта от опазване чистотата на водата и други.

Участието в тези конкурси също показва ръст в развитието на учениците като читатели. Ако до трети клас те участваха изключително по покана на учителя, то в четвърти клас вече се регистрираше по-голяма самостоятелност и инициативност, идеите им бяха по-избистрени и корективната работа на учителя се свеждаше основно до формата на съчиненията им. Тези конкурси и най-вече спечелените от учениците награди показваха, че детето оценява хубавата книга, когато е връчена като награда, макар да не е с равностойността на скъпа играчка или телефон.

За да не бъде голословна, бих искала да приведа няколко аргумента в полза на четенето, които в крайна сметка се проявиха у моите ученици и ме насърчават за по-нататъшна работа в тази посока: четенето стимулира мисълта, намалява стреса, то е източник на познания, обогатява речника, подобрява аналитичното мислене, развива способностите за писане, стимулира паметта и по-добрата концентрация. Децата се научават да мислят и да си задават въпроси. А защо да не си го кажем и така – в крайна сметка четенето е едно безплатно и забавно удоволствие.

Непрекъснато си повтарям думите на Робин Шарма:

„Годините могат да набръчкат кожата, но отказът от ентусиазъм може да набръчка душата“.

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ

гл. ас. д-р Емилия Алексиева

Институт за литература – БАН

доц. д-р Пламен Антов

Институт за литература – БАН

Ева Борисова

Асоциация „Родители“

Учредител и председател

Марияна Галчева

Столична библиотека

Методист

Елизабета Георгиев

Народна библиотека „Детко Петров“ – Димитровград (Цариброд)

Библиотекар

доц. д-р Огняна Георгиева-Тенева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Филиал Враца

Програмен съвет

Педагогика на обучението (по литература)

доц. д-р Мая Горчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Филиал „Любен Каравелов“ – Кърджали

Катедра „Хуманитарни и стопански науки“

Преподавател по българска литература за деца

д-р Елена Давчева

Институт за литература – БАН

Галина Димитрова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Филологически факултет

Катедра по история на литературата и сравнително литературознание

Докторант

доц. д-р Младен Енчев

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Факултет по хуманитарни науки

Катедра „История и теория на литературата“

Преподавател по българска литература за деца и юноши

-
- гл. ас. д-р Таня Казанджиева
*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по начална и предучилищна педагогика
Катедра „Музика“
Преподавател по българска литература за деца и юноши и фолклор*
- ас. д-р Николай Кирилов
Институт за литература – БАН
- Катя Кирилова
*Софийски университет „Св. св. Климент Охридски“
Факултет по журналистика и масови комуникации
Докторант*
- Славка Михайлова
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра „История на литературата и сравнително литературознание“
Докторант*
- доц. д-р Радостина Нейкова
Институт за изследвания на изкуствата – БАН
- Калин Николов
*Национална галерия за чуждестранно изкуство
Графичен кабинет
Художник*
- проф. д.ф.н. Александър Панов
Институт за литература – БАН
- Румяна Пенчева
*Национален литературен музей
Отдел „Фондове и литературно наследство“
Ръководител*
- д-р Росица Петрова-Василева
*Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ – Сливен
Директор*
- Вера Рангелова
*УНИЦЕФ
Направление „Ранно детско развитие“
Специалист*
- Лили Спасова
*Държавна агенция за българите в чужбина
Старши експерт*
- Вл. Л. Станчев

проф. д-р Петър Стефанов

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Филологически факултет

Катедра „Българска литература“

Преподавател по литература за деца и юноши

Снежанка Стоянова

42 ОУ „Хаджи Димитър“ – София

Старши начален учител

Милена Съйнова

ОУ „Хр. Ботев“, с. Търнава, обл. Враца

Старши начален учител

Айлин Тасим

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Филиал „Любен Каравелов“ – Кърджали

Катедра „Хуманитарни и стопански науки“

Докторант

Весела Фламбурари

Детска писателка

чл.-кор. проф. Милена Цанева

Росица Чернокожева

Институт за литература – БАН

Литературен сътрудник, докторант

ЛОВЕШКИЯТ ДАМАСКИН

ДИЛЯНА РАДОСЛАВОВА

За мен е огромна чест да представя изданието на Ловешкия дамаскин, един изключително ценен български ръкопис от XVII в. Приех да го направя не като професионално задължение, а заради съпричастността ми към научната кауза, на която са се посветили проф. Олга Младенова и проф. Боряна Велчева – да издирват и изследват старините, които пазят тайните на българския език и книжнина, а с това и тайните на нашия национален дух и идентичност, на българската жизненост. Не мога да скрия, че вълнението ми е голямо. Заради дълбокото уважение и възхита, които изпитвам към тях като към истински наставници в нелекото поприще на науката и в трудния път на изучаването на дамаскините.

Убедена съм, че повечето тук сте чували понятието *дамаскин*, но сигурно не са много тези, които знаят, че дамаскините изиграват огромна роля в културата ни, защото с тях се свързва началото на новобългарския книжовен език. И все пак, що е дамаскин? През 1558 г. известният гръцки писател Дамаскин Студит издава във Венеция сборник със слова и поучения за големите църковни празници и жития на особено почитани светци. Книгата се нарича „Съкровище“ и става много популярна сред гърците, тъй като е написана не на високия стил на гръцката църковна книжнина, а на разбираем език. Словото на Дамаскин Студит е било не само разбираемо, то е пробуждало и укрепвало вярата и патриотизма на гърците, които, като българите, по това време са били поданици на друговерската Османска империя.

Словата и житията от „Съкровище“ добиват огромна популярност и у нас. Българските книжовници обаче не са имали смелостта и силите изпърво да преведат на разбираем език книгата, затова към края на XVI в. тя се появява на архаичния славянски църковен език, използван още от времето на светите равноапостоли Кирил и Методий. През XVI–XVII в. този език вече се е различавал много от ежедневния български говор, както впрочем е и днес. Така словата от „Съкровище“ са станали достъпни само за образованите люде: граматичите, свещениците, монасите, църковните четци и певци, които са се обучавали в килийни училища към църкви и манастири. В някои по-заможни селища в Централния Балкан и Средногорието по това време възникнали и се развили книжовни средища, в които се съставяли и преписвали книги. Важно е да се спомене, че тогава книгопечатането в империята е било забранено. Школи за преписвачи е имало в средногорските селища Карлово и Аджар, в манастирите в Етрополе и Враца, вероятно и в Тетевен. Книги са се копирали и в Ловеч, в манастира „Рождество на Пресвета Богородица“ – Ястреб, старо книжовно средище още от времето на ловешкия деспот и после български цар Иван Александър. За съжаление, към началото на XVII в. обителта е опустошена. През XVI в. в средището е работил книжовникът Петър Граматик. Сред известните имена на ловешки преписвачи от XVII в. са Койко Граматик от с. Брестница и Душко Граматик.

Предполага се, че т. нар. „средногорски архаичен превод“ на Дамаскин-Студитовата книга е направен в някои от манастирите именно в някогашната Ловешка епархия. Вероятно още в началото на XVII в. незнаяно къде анонимни книжовници правят и първите опити този превод да се предаде на разбираем за обикновените българи език, за да може Божието слово и наставническите слова на свещениците да достигат до умовете и душите им. Проф. Велчева нарича това начинание „чудо“. След осем века книжовна традиция, подобно на равноапостолите, българските граматисти се нагърбват с изковаването на нов книжовен език, който да се основава на говоримия. И този подвиг те извършват без помощта на държавата си, защото такава даже си нямат, че дори и без своя собствена църква – тогава повечето висши клирици са били гърци. Българските книжовници съставят и разпространяват сборници, които съдържат слова от „Съкровището“ на Дамаскин Студит, както и много други произведения, взети от дълговековната българска традиция. Наричат тези сборници „дамаскини“ – по името на съставителя на „Съкровище“. Дамаскините на нов разбираем книжовен език са били най-обичаните и търсени книги от българите цели два века и половина, та и повече. Дамаскини са преписвали Петко Рачов Славейков – който впрочем е учителствал в Ловеч, както и Христо Ботев.

Споменах, че дамаскините са били много търсени – цели села са събирали средства, за да се сдобият с такава книга и богатството на словата ѝ. Та сигурно са били и крадени, защото иначе трудно можем да си обясним защо почти всички ранни преписи на дамаскини са с изгубени приписки, в които обикновено се казва на коя църква принадлежи ръкописът, кой, къде и кога го е преписвал. За жалост, дамаскини и стари книги се крадат и препродават и днес, но от користолюбие. В онези времена книгата е била свещена за българина. Тогава и учените мъже, и неуките хора са разбирали от дамаскините за живота и жертвата на Христос, за Богородица, за апостолите, за чудесата на светиите, черпели са познание за добро и зло, за добродетелите и греховете човешки, за силата на прошката и покаянието. Разказите са им разкривали нови светове, отвеждали са ги в далечни земи.

До днес са запазени над двеста дамаскина с най-разнообразно съдържание. Много учени са изследвали езика и съдържанието им, но тези книги продължават да са загадка. Както казах, не е установено къде са преведени Дамаскин-Студитовите слова на архаичния език на църквата, нито къде се появяват първите дамаскински слова на нов български книжовен език. И науката е в дълг, защото са малко изданията на дамаскини и защото дори в академичните учебници делото на българските дамаскиinari и езикови строители остава недооценено и в сянката на духовния подем и великите фигури на Българското възрождане от XVIII и XIX в.

Доскоро една група дамаскини, чийто първообраз се е появил през XVII в., беше почти неизучена и оставаше встрани от погледа на изследователите. Може би защото преписите ѝ са късни или защото в нея е включено само едно Дамаскин-Студитово слово – това за *Второто пришествие Христово, за Антихриста и за края на света*.

И тук идва мястото на ръкописа, който ни е събрал днес. Той е от XVII в. и се оказва най-ранният представител на тази група. Благодарение на родолюбието на

ловчанлията Михаил Хаджинеделчев (1874–1947), който на 12 май 1944 г. дарява ръкописа на музея в Ловеч, това ценно свидетелство на старата ни книжнина е запазено. За да бъде открито за науката след 66 г. без един ден, на една неслучайна дата – 11 май 2010 г., празника на светите братя Кирил и Методий, този път благодарение на изследователската страст на проф. Велчева и проф. Младенова и на неуморните им дирения по следите на дамаскините и техните тайни, назад във времето, из музеи и библиотеки, които пазят още неразпитани свидетели за развитието на езика и литературата ни. В ръцете на двете изследователки, които може би са сред най-вещите познавачи на историята на българския книжовен език и на българските диалекти, т.нар. от тях „Ловешки дамаскин“ проговаря. Мога да си представя какво е било възлението им. Проучвайки го, те установяват, че този малък ръкопис от 87 листа, изписани с типично за Карловската школа писмо, който няма особена украса и е почти невзрачен в сравнение с много други книги от онова време, ще им разкаже не само за малко проучената група от негови събратя, но може да разбули много тайни и да преобърне много представи, свързани с историята на дамаскините. Решението ръкописът да бъде издаден е било неизбежно, а както разбрахме от авторките – и моментално. И днес това издание е факт – благодарение на техните усилия, на съдействието на работниците от Ловешкия музей и на издателя – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Между кориците на прекрасната подвързия на книгата е поместено ценно изследване върху словата и езика на дамаскина от Ловеч и типографско възпроизвеждане на целия текст на паметника. Първата глава е написана от проф. Младенова и е посветена на поместените в дамаскина слова. В резултат на проучванията и съпоставките с други дамаскини, по методите на сложната наука, наречена текстология, тя стига до едно много важно откритие. Оказва се, че несправедливо пренебрегваната група дамаскини от типа на Ловешкия е запазила свидетелство за най-ранния етап от появата на новобългарските текстове и че първият текст, предаден някога на новобългарски език, е бил именно *Словото за Второто пришествие*. Това дело е било на няколко граматични съмишленици, които са работили заедно, с трудната задача да направят достъпни за неуките както това слово, така и още няколко текста, които също се съдържат в Ловешкия дамаскин: мъдри сентенции и поговорки с наслов *Речи избрани от древни мъже*, Списък на човешките пороци и човешките добродетели, озаглавен *Кои са домашните врагове на човека*, *Словата за душевното покаяние* и *За добрите и мълчаливи жени*, апокрифът *Видение на апостол Павел*, в който са описани картини на райските сладости и вечните мъки, както и едно *Поучение против пиянството*. Проф. Младенова нарича тази книга, съставена от първите новобългарски граматични, *Пътеводител за вечността*. Ето какво е възнувало българина от XVII в., който е търсил причините за страданията си, вглеждал се е в греховете си, каял се е и е чакал края на света и мъките, с надежда за спасение.

Не по-малък е откривателският принос на проф. Велчева, която е написала втората глава от изследването, посветена на езика на паметника. Задълбоченият и подробен анализ разкрива колко грамотни и талантиливи са били първите новобългарски дамаскинари. Те са познавали отлично словното богатство и граматичните

правила на архаичния език, пригодили са неговия правопис за новите текстове, изнамирали са нови книжовни думи и най-подходящите разбираеми изрази, черпили са с пълни шепа от народния говор и от поетичността на народните песни и приказки. Диалектните особености, отразени в езика на Ловешкия дамаскин, ѝ помагат да възстанови чертите на говора на първите дамаскинали и да стигне до откритието, че той най-вероятно е бил троянският. Това откритие показва още веднъж, че Ловеч и Ловешко могат да се смятат за люлка на дамаскината и на новобългарската книжовна традиция.

Дело на проф. Велчева е компютърният набор на текста на дамаскина. Проф. Младенова пък е изготвила с помощта на компютърна програма списък, или речник-индекс, на всички думи, които се срещат в паметника. Изданието е придружено с множество коментари, които наред с изданието текста и речника, ще подпомогнат бъдещите изследвания на този ценен паметник. Въпреки че книгата има научен характер, много от пасажите в изследването са написани на достъпен език с много пиетет към старата ни книжнина и към онези неизвестни български книжовници и могат да са любопитни дори за читатели, които не са специално подготвени в тази област. Текстът на дамаскина е напечатан с архаичен шрифт, но по-изкушените читатели могат да му се насладят и да открият колко много всъщност са приликите със съвременния български книжовен език. Ето, например, как звучи любимият пасаж на проф. Боряна Велчева, който тя ми каза наизуст, докато пътувахме към Ловеч:

Истинна и прѣвѣда ѿ землѣта повѣѣгна, ѿльжѣ ѿ непраѣвѣда на землѣта се вѣцѣри. ѿ любовѣ ѿмамѣ междѣ себѣ си тѣкмо до трапѣзѣ. Затова са е вѣкѣ ѿ покаѣнїе затворило . затова са се вѣкѣ ѿ раискѣ врата заградиле. (Ловешки дамаскин, *Слово за душевното покаяние*).

Ловеч пази едно съкровище за историята на българската култура, важно свидетелство за дейността на първите новобългарски книжовници, талантливи творци, предшественици на Паисий и Софроний. Защото, както подчертава проф. Младенова, именно ръкописите като Ловешкия дамаскин привличат вниманието на чуждестранните слависти от XIX в. и утвърждават с пълен глас – чрез българския език на книжнината от XVII в., че на Балканите има един забравен славянски народ. По нейните думи, заслуга именно на тези безименни книжовници е, че България изгрява на световната културна сцена много преди да се появи на политическата карта.

Младенова, Олга, Велчева, Боряна. Ловешки дамаскин: новобългарски паметник от XVII век. София: Нац. биб. „Св. св. Кирил и Методий“, 2013. 536 с. ISBN 978-954-523-136-0.

ДУХОВНИ ОБРАЗИ. РУСКИ ИЛЮСТРИРАН СИНОДИК: ИЗСЛЕДВАНЕ

ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА

Дори фактът, че изданието „Духовни образи. Руски илюстриран синодик: изследване“ се появи на бял свят през т.г., може да се приеме за симптоматичен по отношение на неговите перипетии. Както припомни Боряна Христова на премиерата му в Националната библиотека, историята започва със съгласието на Харис Мустафин, генерален директор на руското издателство „Актеон“, да направи луксозно издание на руски ръкопис от сбирката на Библиотеката. В интервю от 2010 г. по повод сензационното издание на руската илюстрирана сводна хроника от XVI в. (Лицевой летописный свод или ЛЛС) г-н Мустафин казва: „... така, в България, където неотдавна представихме изданието на ЛЛС, получихме предложение да поработим с ръкописния синодик с руски произход от XVII в., с изобилие от миниатюри, чието влияние се проследява в българската иконопис. Така възниква темата за взаимодействието на културите и оттук, възможността за укрепване на дружбата между народите вече в наше време“¹. Укрепването под познатия от предишни времена лозунг се осъществи по също познат начин: клаузите на договора с Библиотеката и бъдещите автори на придружаващото научно изследване непрестанно се променяха, най-вече във финансов аспект, докато в един момент, без предизвестие, не се появи хубава книжка с хубави картинки – висококачествено и скъпоструващо факсимиле², без друга информация за ръкописа освен традиционното му наименование и сигнатура. На спестения от издателите научен апарат, т.е. завършената изцяло от И. Гергова студия, както и на Националната библиотека като държател на ръкописа, щастливият случай да осъществят подобаващото издание се появи преди година в лицето на Академичното издателство „Проф. М. Дринов“ с тогавашния му директор г-н Мартин Кръстев, изненадващо уволнен скоро след отпечатването на тиража.

Тъй като факсимиле от ръкописа вече съществува, задачата, която авторът и издателят на естетически оформления том са си поставили извън задължителната описателна част, е да представят в тяхната естествена симбиоза текста и изображенията. В своята основна част книгата е композирана така, че текстът на ръкописа и изображенията да следват реда върху листовите в оригиналния ръкопис.

¹ Мустафин, Харис. Лицевой летописный свод – это послание об ответственности. – Благотворительный фонд Святителя Григория Богослова. [онлайн]. [използван 01.07.2014]. <http://www.fondgb.ru/index.php?ss=33&s=51&id=34314>

² Вж. описанието в каталога на издателство „Актеон“: „Духовные образы. синодик из Национальной библиотеки им. Св. св. Кирилла и Мефодия в Софии. [онлайн]. [прегледан 01.07.2014]. <http://akteon-sale.ru/catalog/book/68>

Самите текстове, по същество кратки поучителни разкази, са представени в три версии: развързаният оригинален църковнославянски текст, превод на новобългарски и превод на съвременен руски език, направен от д-р Веселка Желязкова. Отделно всяка репродуцирана миниатюра е съпроводена от кратко описание на български и руски.

За да бъдат оценени заслугите на изследователския труд (с. 9–53), са необходими няколко думи за самия ръкопис, които и авторката поднася в археографските бележки (с. 9–10). Буквите, шамповани върху гърба на подвързията, ИЕР. АН. Р., тя тълкува като име на собственика, йеромонах от Рилския манастир, а за разчитането на Р като съкращение от „рилец“ се позовава на своите резултати, постигнати чрез анализа на изображенията. Ръкописът със сигнатура 815 (368) е описан от Беньо Цонев като книга с образи, съпроводени от обяснителен текст.³ Названието „Духовни образи“ той е заел от шампования със злато надпис върху гърба на подвързията, без, както посочва И. Гергова, да даде съдържанието, или да определи жанровата принадлежност на ръкописа. Извън данните в описа няма други публикации и интересът към паметника от руска редакция, с датировка XVII–XVIII в.⁴, се пробужда едва от момента, когато авторката на изследването разтваря ръкописа, търсейки материал за разработваната от нея тема за чудесата на Богородица.

По брой руските миниатюри търпят сравнение само със Сборника на поп Пунчо от 1796 г. от цялата сбирка славянски, гръцки и т. нар. чуждоезикови ръкописи на Националната библиотека, но по художествените си качества те значително го надминават. Повредите обаче, причинени от медните зелени бои, заедно с цялостното състояние на листовите – замърсени, разкъсани и подлепвани в предишен период, накараха проф. Гергова да настоява за необходимостта от реставрация. Нейното пълноценно осъществяване нямаше да се случи без участието на филолога д-р Ива Трифонова, която беше привлечена да направи препис на църковнославянския текст и превод на новобългарски. В процеса на съвместната работа с авторката тя установи разместванията на листове при последното подвързване и заедно с открилите се под подлепванията части от текста направи възможно правилното подреждане на ръкописа. Така с приключването на изследването и благодарение на мултидисциплинарния екип, обединил сътрудниците в Направлението „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“ към Националната библиотека, един изкуствовед, един филолог и един специалист-реставратор – доц. Младост Вълкова от Националната художествена академия, беше възстановен в голяма степен и първоначалният облик на ръкописа.

Научният текст започва с пълно **описание** на кодикологическите характеристики на паметника (с. 10–17) и уточняването на датировката като 90-те години на XVII в. чрез идентифицираните филиграни на хартията. Състоянието преди реставрация е също подробно документирано, с данни за мастилата и боите, за орнаментиката, за предишните поправки, включително тези на самия книжовник,

³ Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. т. 2. София, 1923, с. 504–505; ръкописът е датиран XVII–XVIII в.

⁴ Пак там, с. 505.

за по-късните намеси в текста и миниатюрите.⁵ Приписките, повечето от които Беньо Цонев не е отразил или е предал с някои неточности, са изцяло представени, както и описаното за първи път съдържание със заглавията на всяко от 25-те слова и разположението им в ръкописа.

В същинското **изследване** (с. 17–53) също за първи път е определен литературният жанр, така както е посочен в заглавието на л. 14а: „синодик“. Става дума за руски илюстриран синодик, културно явление, специфично за Русия, което води началото си от сборника на Йосиф Волоколамски, съставен през 1497 г. във връзка с подготовката на антиеретически събор. През втората половина на XVII в. редакционните промени са толкова значителни, че богослужебният поминален характер на византийския първообраз напълно се е загубил за сметка на литературния чети-сборник с поучителни слова под формата на кратки разкази за смъртта, посмъртната съдба на душата и начините да се постигне приживе спасението ѝ, напомнящ, според авторката, западните *Ars moriendi* (с. 20–21). Особеност на руските синодици от същата редакция са множеството илюстрации, които от спомагателна са се превърнали в равностойна на текста съставка. Богатата библиографска справка под линия допълва информацията за тази традиция, добре изучена в руската книжовна история, но на практика непозната или почти непозната на българските изследователи.

Още с навлизането в анализа на текста и изображенията И. Гергова установява старообрядския произход на ръкописа по един иконографски признак: начинът, по който е изобразен Христовият благославящ жест (с. 21–25). Следват идентификацията на текстовете, които са сред най-популярните в съвременните руски синодици и възстановката на книжовния процес, която сочи, че преписвачът вероятно е ползвал повече от един извод и е подготвял едновременно повече от едно копие. Изкуствоведското проучване отчита формалните характеристики на миниатюрите, разположението им спрямо съответните текстове, композиционните особености и формули, съдържанието и смисъла на сцените, стила. Чрез стиловите съпоставки И. Гергова потвърждава и за този ръкопис използването, пряко или косвено, на един от основните художествени модели за художниците на руските синодици – гравюрите в Библията на Пискадор. Нещо повече, тя определя участието на трима миниатюристи и дори идентифицира единия от тях като художника в синодика от колекцията на Ундолски (РГБ ф. 310, № 154), датиран от 1670–1680 г. (с. 39). Направените изводи са пряко свързани с въпроса за произхода на ръкописа от Националната библиотека в София. Майсторството на неговите илюстрации, заедно с красивия почерк поставят, според авторката, този ръкопис над средното ниво, определено от многобройните, известни главно от руските сборки, екземпляри. Отделни иконографски и декоративни детайли го сродяват със синодик

⁵ Физическото описание на ръкописа, заедно с дигиталните изображения за първото факсимилно издание остават от тук нататък единственото свидетелство за това как е изглеждал ръкописът преди реставрацията. Както споменава и авторката, тези данни са извлечени преди реставрацията. Трябва да се добави, че на това обстоятелство се дължат някои разминавания в номерацията на посочени листове в изследователската и в илюстративната част.

от Третяковската галерия, атрибуиран като ярославски, но аналозиите със споменатия ръкопис от Руската държавна библиотека, за съжаление с неясен произход, са много повече. При това неговите водни знаци се оказват идентични с тези в синодика НБКМ 815, което позволява още едно стесняване на датировката до 80-те години на XVII в.

Ако дотук сюжетната линия на изследователския разказ предоставя достатъчно впечатляващи открития, то вълнуващата развръзка идва в последната част на студията (с. 40–53). Следите от многократна употреба на книгата, грижливото ѝ подлепване, както и фактът, че тя е единственият познат засега екземпляр в България, говорят за нейната ценност в очите на онези, които са я ползвали, а наименованието „Духовни образи“, дадено ѝ от последния притежател, свидетелства за особено внимание към илюстрациите. Следвайки пътя на логиката, че такъв препис би служил за идеален иконописен наричник, И. Гергова установява, че запазените части от цикъла „Митарствата на душата“ в стенописите от 1794 г. в Риломанастирската (старата Хрельова) църква и сцената „Слизане на Богородица в ада“ („Ходене на Богородица по мъките“) от гробищната църква на манастира, изпълнени от самоковския зограф Христо Димитров, са правени по образа на съответните миниатюри в синодика. Митарствата на душата, една морализаторска тема, с която се обновява възрожденското българско изкуство, е била особено харесана в Рилския манастир. Сравнен с миниатюрите в синодика, целият цикъл, изписан през 1811 г. от зографа Тома Вишанов – Молера в църквата „Покров Богородичен“ на Новата постница, показва, че и в този случай ръкописът е ползван като образец. Убедена в откриването на конкретния модел, авторката изтъква, че така се потвърждават по-ранни изкуствоведски хипотези за използването на руски текстове или изображения в рилските стенописи (с. 49).

Макар и да оставя отворен въпроса дали ръкописът от Националната библиотека е имал и по-широко въздействие върху църковното ни изкуство от края на XVIII и XIX в., с привличането на още сравнителен материал, какъвто са стенописите от църквата „Св. Никола“ в с. Радуил, Самоковско, от ок. 1848 г., И. Гергова всъщност подава и още свидетелства за ползването на синодика в кръга на зографи, свързани по някакъв начин с Рилския манастир. Нов детайл в биографията на ръкописа е и наблюдението за вещо направените добавки в някои миниатюри и върнатата спрямо илюстрацията в Библията на Пискатор „грешка“ в добавения надпис към илюстрацията на л. 26. То оформя хипотезата, че техен автор е Тома Вишанов, защото е известно, че той е копирач изображения от печатното издание, за да си направи собствен иконографски наричник.

Според реконструираната история на ръкописа (с. 52) най-късно в 1794 г. той вече е бил в Рилския манастир, където е останал поне до последното десетилетие на XIX в. Последният му собственик и подвързвач е бил рилски монах, до когото ръкописът вероятно е стигнал по линията на предаване от духовен отец на духовен син. Бележките, оставени от различни притежатели и ползователи на ръкописа, се оказват не само проява на грамотност, но и допълнителни индикатори за връзки на ръкописа със Самоков, както сочи сравняването на текстовете им с ръкописи от Националната библиотека и Историческия музей в Самоков.

Най-точната характеристика на ръкописния паметник, но същевременно и на самия изследователски принос, е дадена в лаконичният край на студията (с. 53): „Създаден за старообрядска среда, но по неизвестни пътища стигнал до Рилския манастир, илюстрираният синодик е бил активно четен и използван като наръчник от български зографи, за да обогати художествения речник на българското православно изкуство и с това неговото значение за българската култура е голямо“.

Изданието, подготвено от Академичното издателство, няма аналог в досегашните български издания на ръкописи не само защото обектът е руски оригинал. В своята битност ръкописният синодик се е проявил като притежание на две културни традиции. Такава е целта и на необичайно оформената и издадена на два езика книга, която връща отново към живот един изпаднал в почти вековно забвение книжовен паметник.

Гергова, Иванка. Духовни образи. Руски илюстриран синодик. изследване. под науч. ред. на проф. Боряна Христова = Духовные образы. Русский лицевой синодик. исследование. под науч. ред. проф. Боряны Христовой. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2013. 340 с. ISBN 978-954-322-693-1, ISBN 978-954-523-139-1.

СЛАВЯНСКИТЕ КИРИЛСКИ ПЕЧАТНИ КНИГИ ОТ XIX В. В НБКМ

ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА

Опис на славянските кирилски печатни книги от XIX в. в колекцията „Старопечатни книги, редки и ценни издания“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е плод на интереса, на натрупания професионален опит и експедитивната работа на съставителя Бояна Минчева, от една страна, и на усърдието на издателския отдел на Националната библиотека, от друга. Пред специализираните, а и всички заинтересовани от тематиката читатели е том, в който са съчетани много добро полиграфско качество и прецизно представено съдържание.

Описът на документи е специфичен текст, който предполага минимум творчество и индивидуален стил срещу максимум стандартизирани структура и понятиен апарат. Неговите произведения стоят на границата, в която се пресичат т.нар. „чисто научна“ дейност и рутинното задължение, което и днес изисква солидна хуманитарна платформа, независимо от агресивните потребителски императиви, пред които се смаява и фигурата на някогашния учен библиотекар.

Придържайки се към жанровите изисквания, разбираани и като вече изградена локална традиция от сътрудниците на някогашния „Старопечатен“, а после обединен с „Ръкописния“ отдел, Бояна Минчева е направила предмет на своя опис една гранична категория печатни издания, която попада между старопечатните и новите книги и за която съответно няма разработен стандарт за описание. Затова значението на тази нова публикация съвсем не се изчерпва с факта, че тя прави достъпна една част от общия старопечатен славянски фонд на Националната библиотека като заключителен елемент в хронологичния ред на неговото цялостно разкриване през годините.¹ То не се изчерпва дори и с попълването на липсващите или непълните данни за корпуса от книги, печатани през XIX в., от които до момента са обхванати главно екземпляри, излезли до 60-те години, нито с очертаната по такъв начин перспектива за създаване на единен каталог на славянските кирилски печатни книги от това столетие. Основната цел и същевременно научното достойнство на описа са в предложения формат за описание, адекватен на специфичните характеристики на изданията от XIX в. Ползваният скромнен инструментариум от налични справочници и каталози, като тези на В. М. Ундолски, Я. Головацки, А. Родоски и др., е симптоматичен за слабата степен, в която досега е било разработвано това донякъде пренебрегвано славянско книжовно наследство. Той е аналитично разгледан от Б. Минчева в посоката на осмисляне на необходимия методологически подход за съставянето на различен тип описание,

¹ Независимо че по описа на кирилските печатни книги от XVII в. все още работи друг сътрудник на отдела.

който да бъде приложен към различен спрямо предшествениците си издателски продукт.

Освен *Въведение* (с. 7–15), *Списък на съкращенията* (с. 16) и *Описания* (с. 17–302), описът, който от публикуваните от Националната библиотека описи на старопечатни книги е първият, излизащ като самостоятелно книжно тяло, съдържа резюме на английски език (с. 303), *Библиография* (с. 304–305), както и задължителните за този вид издания *Показалци*: на заглавията (с. 306–307), на имената в приписките и имената на авторите (с. 308–317), на селищните имена, включени в приписките (с. 318–320), тематично-предметен (с. 321–323) и показалец на изданията по място на издаване (с. 324).

Уводите към описи е задължително да бъдат изчитани заради изложените в тях принципи на съставителство, очертаващи концептуалната рамка на текста и периметъра на очакване към поднесената в него информация. Правилото важи с особена сила за конкретния случай. В уводната част е посочено, че описът обхваща 451 тома, тяхната характеристика като самостоятелна колекция е обобщена по признаците *място на отпечатване* и *тематика*, но основната част от изложението се отнася до полетата на описание. Тя предоставя удобен случай да бъдат посочени следваните принципи в сравнение с описа от 1996 г. на руските и украинските печатни книги от предшестващото столетие², канавата, върху която отчетливо изпъкват новите и преобразуваните елементи на каталожната информация в описа от 2013 г.

Докато в обясненията към полето на заглавието Майа Бозукова си служи с описателното понятие „опростена форма на заглавието“, в новия опис е въведен коректният термин „служебно“, т.е. унифицирано заглавие в опозиция съответно на „развито, в оригинал“/„оригинално заглавие“. За същото поле Б. Минчева предвижда още характеристики, които помагат за идентифицирането на конкретния екземпляр: уточнения за гравирана начална страница, авантитул, сведения за съдържанието, ако заглавието не го обявява достатъчно ясно и пр. Допълнителното поле „Пасхална таблица“ е въведено като помощен идентификационен белег.

Данните за обема на книгата, за които не е било съществено да бъдат посочвани при книгите от XVIII в., описвани от М. Бозукова, са уточнени при Б. Минчева чрез разграничаването пагинация/фолиация, допълнено със система от знаци, заменяща част от словесните описания. Трябва да се отбележи, че изпробването на подхода на единични места е довело до непоследователност при употребата на въведените начини на обозначение на общия брой листове/страници в пълните екземпляри. Размерът на книгите се дава в сантиметри, една промяна спрямо предишните обозначения на издателските формати, която е наложена в съвременните библиографски записи и която се отнася до размера на подвързаното, а не на издателското книжно тяло.

В описа от 1996 г. е следвано утвърденото правило, че гравюрите на отделен, невлизащ в номерацията лист се отчитат при отразяването на физическата харак-

² Бозукова, М. Опис на руските и украинските кирилски печатни книги от XVIII век в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, 1996, т. 22 (28), с. 285–324; и по-специално с. 285–286.

теристика на екземпляра, за да се посочи мястото им, което е идентификационен признак и че полето „Гравюри“ е предвидено за сумирането на техния общ брой. Обяснението на Б. Минчева в нейния увод: „отделно е посочен броят на запазените гравюри... , както на тези, които са на цяла страница, така и на останалите, вътре в текста“ (с. 13), показва, че тя е въвела разграничението между двата вида гравюри в полза на по-конкретното описание на самото издание и на екземпляра. За по-широкия кръг читатели ще спомена това, което в него трябва да се подразбира: че във всички случаи, когато в полето на запис липсва уточнение, става дума за гравюри на цял лист. На заставките, заедно с инициалите и концовките, е отделено полето „Орнамент“, така както е прието във всички описи на старопечатни книги. Преминавайки към следващото поле, „Подвързия“, виждаме, че в него се влагат допълнителни сведения за вида ѝ и за наличието на обозначения върху нея, които имат отношение към историята на екземпляра. Нов момент е целесъобразното въвеждане на поле, в което се посочва цената на книгата, дадена от издателя.

Полето „Приписки“, в което се съдържат най-важните сведения за историята на книгата – социалния и икономическия живот на книгата, нейните ползватели с професиите и имената им, цените, които са били плащани за нея, пребиваването ѝ в контекста на различни епохи и социални кръгове – е попълвано в описа от 1996 г. именно в такъв аспект. Б. Минчева разширява неговия обхват до всички приписки в конкретния екземпляр и така го прави фокус на ключовата информация, която отличава в издателската практика на епохата едно силно стереотипизирано издание от друго. Сред разнообразните битови, културни, литературни и исторически сведения попадат и такива като историко-биографичното „житие“ на свещеника Георги, запопен в Пирдоп и заточен в Диарбекир заедно с други членове на революционния комитет (кат. № 235а). С акцента върху този документален състав описът, макар и по друга линия, се вписва в една оформила се тенденция в работата на Отдела за ръкописи и старопечатни книги³.

Накрая освен задължителното поле „Сигнатура“ е прибавено и поле „Инвентарен номер“, данните от което се отнасят до постъплението на екземпляра във фонда и които също трябва да се смятат за част от неговите основни характеристики.

Новият опис, издаден от Националната библиотека, е изключително успешен пример за модификация на утвърдена в каталогизирането на старопечатни книги

³ **Бозукова**, М. Приписки в славянските кирилски печатни книги от XVIII в. в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. ч. 1. – В: *Библиотекознание, библиография, книгознание*, 1993, 3, с. 127–140; **Бозукова**, М. Приписки в славянските кирилски книги от XVIII в. в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. ч. 2. – В: *Библиотекознание, библиография, книгознание*, 1994, 5, с. 80–92; **Бозукова**, М. Опис на руските и украинските кирилски печатни книги от XVIII в. в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, 1996, т. 22 (28), с. 285–324, с пълнотекстово отразяване на приписките; **Драголова**, Л. Приписки в славянските старопечатни книги XV–XVII в., съхранявани в Народната библиотека. – В: *Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, 1996, т. 22 (28), с. 325–345; **Христова**, Б., **Караджова**, Д., **Узунова**, Е. Бележки на българските книжовници X–XVIII век. т. 1–2. София, 2003–2004; **Кирилова**, Р. Приписки в българските старопечатни книги (1806–1878). Ч. 1, (1806–1850). София, 2014.

схема, при запазване на параметрите на краткия опис и би трябвало да се използва и като методическо ръководство. За научната полза от въведения в обращение нов старопечатен фонд говори най-красноречиво формулата: „Няма библиографска информация“ в полето „Библиография“. Тя означава, че най-малко в познатите справочници тези издания не са регистрирани и сега или стават известни за първи път, или допълват оскъдните познания за тяхното тиражиране. Такива са каталожните номера 13, 14, 22а–24, 27, 30–32, 48–50, 53, 56–60а, 64–66, 68, 71, 72, 76, 79, 80, 81, 83–85, 90–110, с които списъкът не се изчерпва. Той включва книги като споменатата във Въведението Граматика на Аврам Мразович (с 9 екземпляра в НБКМ), едно московско издание на Месецослова от 1835 г. (с общо 4 екземпляра в НБКМ, от които досега е бил регистриран само един), Псалтир в две московски издания от 1833 г. (с 3 екземпляра в НБКМ) и пр.

Сполучливо допълнение към Описа са цветните илюстрации в края, които представят няколко от най-впечатляващите художествени подвързии, които иначе се представят само с най-общите им характеристики. Освен за информацията, те допринасят и за визията на новоизлязлата книга, а тя винаги оказва влияние върху възприятията на читателя.

Опис на славянските кирилски печатни книги от XIX в. в колекцията „Старопечатни книги, редки и ценни издания“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. състав. Бояна Минчева. София: Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2013. 333 с.

ОЧАКВАМЕ ПОСЕЩЕНИЕ НА ДИРЕКТОРА НА ВАТИКАНСКАТА БИБЛИОТЕКА

На 17 септември 2013 г. по покана на Префекта на Ватиканската библиотека монсеньор Чезаре Пазини и на кардинал Рафаеле Фарина (удостоен със званието „Доктор хонорис кауза“ на Алма матер) проф. Александър Димчев посети библиотеката. Срещата беше организирана при монсеньор Жан-Луис Брюге, директор на библиотеката (архивист и библиотекар на Светата католическа църква). От името на ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ проф. дин Иван Илчев, директорката на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ проф. дфн Боряна Христова и от председателката на Българската библиотечно-информационна асоциация г-жа Снежана Янева, проф. Димчев покани Негово Високопревъзходителство монсеньор Жан-Луис Брюге да гостува на Алма матер. Поканата бе приета със задоволство. Очаква се посещението да бъде осъществено в края на септември 2014 г.

ДНЕВНИЦИ 1933–1992

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

*

Чета книгата на Репин¹ „Далекое близкое“ – купих я в Търново. Най-интересни са очерците за руските художници от средата на миналия век – не дълбоки, но твърде живо написани. На много места екзалтация, предадена не особено умело.

София, 5.I.1965, вторник

Вчера в 11.30 в Съюза на писателите се състоя среща с Ник. Шамота, украински литературен критик и литературовед, директор на Украинския литературен институт. Присъстват членове на Секцията на критиците, също Д. Димов и Мл. Исаев, и някои сътрудници на института. Ръководя срещата – като председател на секцията. Представям Шамота, припомняйки, че за първи път името му стигна до нас през 1954 г. с неговата интересна книга „О художественности“ (на времето съм я проучвал много внимателно и съм я използвал в лекциите си за Ботев).

Шамота, с когото се запознавам на самата среща, е сравнително млад (може би малко над 40 години), среден на ръст, тънък, с малка глава и малко лице. Изразът му е съсредоточен, но има и една скрита иронична усмивка. Не прави впечатление на много разговорлив, но когато почва да говори, не е лишен от чувство за хумор. Разказва за някои по-интересни най-нови явления в съветската литература, след това отговаря на въпроси. Знаещ човек, отговаря определено и рязко, изказва мненията си ясно. Развива интересни мисли за съвременния герой на съветската литература, на своеобразния неореализъм на някои съветски писатели; за широкото разпространение на лирическата проза; за новаторството в поезията – дава висока оценка на таланта на Вознесенски²; от украинските поет – Драч³.

За съжаление не ми бе възможно тия дни да се срещна отделно с Шамота, а утре той си заминава.

*

В *Życie literackie* прочетох доста подробна бележка за една книга, излязла в Ню Йорк *Life with Picasso* от Françoise Gilot⁴, която е била близка на художника

¹ Иля Репин – рус. художник.

² Андрей Вознесенски – рус. поет.

³ Иван Драч – укр. поет.

⁴ Фр. художничка.

в течение на 13 години, десет години е преживяла с него и има от него две деца. Има в нейната книга една хубава мисъл: „Наградата за любовта е приятелството“.

*

В „Русская литература“ (кн. 4) са напечатани много интересни извадки от спомените на Анат. Мариенгоф⁵, приятел на Есенин⁶, един от създателите на имажинизма.

Говорейки за някои от стихотворенията на Есенин, изпълнени с религиозна лексика, отбелязва:

„Многочисленные Иисусы в его стихах, богородицы, „скитающие в рай селянки“, иконы над смертным ложем – были не больше, чем для Пушкина – Аполлоны, Юпитеры и Авроры.“⁷

Може да се използва за обяснение на религиозната лексика и у Багряна.

В края на спомените един хубав израз, когато се говори за Галия Бениславска⁸, която се самоубива след смъртта на Есенин: „Не верят в большую, единственную любовь только болваны, важно называющие себя скептиками. Во все времен их было больше, чем надо“.

София, 7.I.1964 г., четвъртък

Спомних си днес още едно място от спомените на Мариенгоф за Есенин – за начина, по който пише. Може да се приведе като пример, когато говорим за Ботев:

(Цитатът е съкратен.)

*

Днес прочетох една мисъл на Ленин за времето: „Мы разходуем его“. През последните години аз изразходвам своето време варварски. И продължавам.

*

Снощи отидох да видя пиесата на Ив. Шопов⁹ „Карнавал“ в Театъра на въоръжените сили. Не очаквах нищо особено, но отдавна се канех – Шопов ми беше някога ученик във Френския колеж в Пловдив.

⁵ Анатолий Мариенгоф – рус. поет, тормозен от „съветската“ власт.

⁶ Сергей Есенин – рус. поет, голяма част от стихотворенията му са забранени чак до 1966 г.

⁷ Отпечатаните спомени на поета са „фризирани“, а нецензурираният текст излиза едва през 1988 г.

⁸ Галина Бениславская – бивша любовница на Есенин, която се самоубива на гроба му.

⁹ Иван Шопов – бълг. драматург.

Останах изненадан и ми стана ясно защо пиесата има вече няколко години успех на сцената на много театри в страната. Първите три картини са още слаби, въпреки сполучливи отделни моменти на живо бликащ хумор. Но през следващите три картини комедийният талант на автора се разгръща напълно и залата се изпълва – дори въпреки средната, повечето посредствена игра на актьорите – с хубав, непринуден, заразителен смях. Да заплетеш една интрига, да създадеш комически ситуации, комическият заряд да нараства до последния момент, да умеш да дадеш хубав завършек на композицията; със силно действаща поанта – това е наистина постижение, което свидетелства за талант. Аз не познавам друга наша комедия, в която да [е] показано толкова голямо умение в чисто комедиографското изграждане на изображението и композицията. Не става дума за значителност на сюжет и плътност на образите – тук Шопов има много по-сполучили предходници. И в това отношение той е трябвало още много да постига. Но и в тоя си вид – убеден съм – неговият „Карнавал“ ще остане дълго, а може би и завинаги – в репертоара на нашите театри.

Жалко, че „Карнавал“ е само едно начало. През 1960 г. Шопов почина. Макар и на 40-годишна възраст (роден е през ноември 1919 г.), той току-що започваше литературната си кариера. Към литературна работа той се ориентира късно – едва към 1955 г., с няколко фейлетона и едноактни пиеси. Според бележката в театралната програма в 1956 г. е спечелил анонимния конкурс на Централния дом за народно творчество с едноактната пиеса „Лятна буря“; след това написал 12 едноактни пиеси. А през 1958 г. създава своя „Карнавал“.

Представлението на „Карнавал“ ме връща неизбежно към многобройните ми спомени за Шопов. Най-късните са от последните години, когато работеше (някаква дребна служба) в издателство „Български писател“. След това го уволниха, струва ми се за недисциплинираност (говореха, че свикнал да пие, че вечер се събирал с приятели-бохеми, че поради безволието си не се задържал никъде и т.н.). Живееше със семейството си у Вл. Василев, след смъртта на Цвета¹⁰. Вл. Василев го ценеше, казваше, че има у него наистина нещо интересно, талантливо, и същевременно беше малко скептичен за бъдещето му – поради безволието му.

В тия тежки за него години много пъти съм разговарял с Шопов, той ми се е доверявал – като на някогашен свой учител. Имаше нужда от помощ – помагах му. Препоръчах го да му дадат работа в изданията на Дома за народно творчество. Почти до смъртта му го виждах, макар и повечето случайно. Той винаги пазеше своята усмивка; и в най-тежките моменти не вземаше позата на нещастник; в него имаше нещо много жизнерадостно, енергично, оптимистично – и може би малко лекомислено. Макар че беше вече понапълнял и до известна степен личаха следите на възрастта, аз продължавах да виждам в него момчето, което учех в Пловдив през 1936–1938 г.: умно, подвижно, весело, енергично, малко палаво и в хубавия смисъл недисциплинирано. Защото въпреки своята недисциплинираност Шопов запазваше винаги уважението си към учителите и хората изобщо.

¹⁰ Цвета Василева – съпругата на Вл. Василев.

Помня, че преди заминаването ми за Пловдив, или може би през едно от спорадичните ми връщания, моят съученик Петър Дървингов ме запозна с майката на Шопов, негова колежка – чиновничка в една транспортна къща. Скромна, уморена жена, облечена в черно, малко плаха. Тя ме помоли да наблюдавам нейния син в колежа – боеше се, че е малко палав и може лесно да се поддаде на лоши влияния.

Шопов не беше от блестящите ученици, но бе добър и умен ученик. До известна степен приятелите му от пансиона (голяма част от тях богати и разпуснати момчета) му влияеха и той се стараеше да се равни с тях. Но нищо лошо, освен младежки палавини, нямаше в поведението. Шопов бе от тия ученици, които печелеха симпатиите не в клас, а извън класа. Още в първата си учителска година аз се научих да ценя учениците не само по проявите им в клас, не само по успехите им по моя предмет. Изведнъж някои от ония, които в клас не се отличават с нищо, скучаеха или се мъчеха със своите посредствени успехи, на ученическа забава, на екскурзия, на разходка из града просто блесваха със своята духовитост, инициативност, енергия. Някои бяха неподражаеми комици, чудесни рецитатори, талантиливи актьори, прекрасни организатори. Убедих се: всеки човек за нещо бе способен – няма неспособни и бездарни.

Шопов беше от тия енергични и даровити ученици, които показваха на какво са способни тъкмо извън класа. И при това винаги засмян, весело приветлив, тактично духовит. Бях изненадан, когато веднъж неговият клас представи в салона на колежа цяла оперета, съчинена от ученици (текст и музика), играна от ученици. Авторите бяха двама, един от тях Шопов (той се занимаваше и с музика, мисля, че беше пианист). В програмата оперетата е посочена със заглавието си – „Фантазио“. Интересно дали е запазена някъде.

За Шопов имам още един спомен. Като секретар в Съюза (някъде в началото на 50-те години) от кабинета на м[инистър]р-председателя (тогава Червенков) се получи един ръкопис, пиеса, изпратен там; искаха от съюза мнение. Пиесата беше на Шопов и беше придружена с едно малко наивно писмо, което започваше с думите „Ваше превъзходителство“. Вероятно това беше първият опит на Шопов в драматургията.

Защо бе започнал така късно литературната си работа? Къде бе се лутал дотогава? Може би за годините, които живя, би написал повече неща. А сега две комедии – „Карнавал“ и „Мълвата“ (втората незавършена). Заслужава да се прегледат едноактните му пиеси. Може би между тях могат да се намерят три, които да се обединят и играят в едно представление.

*

Снощи М. Грубешлиева ми даде новия си роман „Врагове“. Прочетох първите 60 страници. Написани са с лекота, има атмосфера, езикът е добър, навлиза се в съдбата на героите. Не знам как ще тръгне по-нататък, ще успее ли авторката да погледне по-дълбоко в правдата на живота.

Съвсем друго нещо е романът на Блага Димитрова (последното му условна заглавие е „Пътуване към себе си“). Прочетох около 300 страници от него в ръ-

копис през празниците. Дали като завършена творба ще има успех – неизвестно. Но проблемите са много сериозни. Авторката е видяла цялата сложност на човешката съдба. Прекрасни страници на вникване в психиката на героинята. Интересни размисли, които на места придават филозофска окраска на творбата, а в стилово отношение прозвучават есеистично-филозофски. Търсене на нови форми за повествование, композиция, изграждане на образи. Навсякъде личи културата и дълбочината на един ум. И все пак – дали това е роман? Но и като опит – несъмнено интересно.

София, 16 януари 1965 г., събота

Днес взех третия том от съчиненията на Николай Лилиев – съдържа статиите му за наши и чужди писатели, за театъра. Като се изключат няколко доклада, които Лилиев чете след 9 септември – скучни, претоварени с цитати, с привеждане на чужди мнения, дори с цифрови данни, всичко друго представя извънредно интересно четиво. Не вярвам на редакцията на Г. Константинов¹¹ – с неговата позната безпринципност, с неговата „псевдонаучност“ (и тук тя е п[р]оличала в бележките – празни, пълни с грешки). Вероятно са изоставени¹² твърде интересни статии, особено между предвоенните.

Трябва да се съжالياва, че Лилиев е писал толкова малко статии, бележки, спомени. Каква изтънчена култура, какво богатство на мисълта, какъв точен, цизелиран, изящен – без да блести с нищо външно – език! И каква дълбина на чувството! Някои от неговите малки статии са шедьоври. Например – спомените за Подвързачов, Димчо Дебелянов, надгробната реч за Боян Пенев, статиите за Ки[й]тс¹³, Райнер Мария Рилке¹⁴, Хофманстал¹⁵. Все още нищо по-хубаво на български език не е писано за Сарафов¹⁶, Огнянов¹⁷, Будевска¹⁸, В. Кирков¹⁹, Ив. Димов²⁰.

Не е имало кой да накара Лилиев да пише повече. В негово лице бихме имали рядък есеист – културен, задълбочен, тънък, изящен. Огромните му литературни знания биха стигнали до читателя, биха били цяло богатство в нашата култура. Но времето на Лилиев мина в кабинета му в Народния театър, над ръкописи на оригинални и особено преводни драми, където зоркото му око отстраняваше внимателно грешки и неточности, езикови грапавини, а понякога напълно преработваше чуждия текст. Несъмнено – работа нужна и полезна, вършена с изклю-

¹¹ Георги Константинов – съпруг на племенницата на Н. Лилиев и негов редактор след смъртта му.

¹² „Изоставени“ е интересен евфемизъм за „цензура“.

¹³ Джон Кийтс – англ. поет, романтик.

¹⁴ Райнер Мария Рилке – австр. поет.

¹⁵ Хуго фон Хофманстал – австр. поет и драматург.

¹⁶ Кръстьо Сарафов – бълг. актьор.

¹⁷ Сава Огнянов – бълг. актьор и режисьор.

¹⁸ Адриана Будевска – бълг. актриса.

¹⁹ Васил Кирков – бълг. актьор.

²⁰ Иван Димов – бълг. актьор.

чителна добросъвестност, с вкус, с разбиране. Но все пак ограничена и затворена, и лишаваша българския читател от по-важни неща, за които Лилиев бе призван.

Помня го от края на двадесетте години. Като студент вече го познавах лично и често го посещавах в кабинета му за билети. Той беше винаги готов да обслужи; винаги намирах при портиера неговите бели пликчета с красивия му почерк. Трогваше обаче не само това, но преди всичко усмивката, с която посрещаше многобройните си посетители, вежливостта, човечността на обноските.

Лилиев беше най-достъпният човек, когото съм познавал. Но това беше достъпност с ограничена сфера. Защото твърде мъчно допускаше хората до своето вътрешно аз. Не случайно с всички беше на „ви“, дори с най-близките си и с дългогодишните си приятели. Без да бъде студен, беше затворен. Той се бранеше с шеги, с любезности, с комплименти, понякога с иронични бележки, но живееше в свой вътрешен свят, почти в самота. Може би не е имало по-самотен човек в българската литература. И в тая самота са се редували изумителните звукове на неговата поезия, тънкостта на неговите преценки, изяществото на неговия вкус.

Никога не съм бил близък с Лилиев, макар че съм разговарял много пъти с него. Разговори интересни и то изпълнени не само с любезности, но понякога саркастични в своята ирония. И все пак разговори някак си „обективни“, в някаква външна сфера, в която беше трудно да уловиш „душата“ на събеседника си – тя постоянно се изплъзваше. Сякаш това беше човек, дошъл от друг свят, с някаква царственост на духа, с някаква своя особена вътрешна гордост, от която непрекъснато се отричаше с цялото си външно държане. Имаше нещо царствено и във фигурата му – висока, едра, с големия гол лоб, с ясните, светли очи. Наблюдавал съм го в Академията²¹, в Литературния институт – можеше да бъде оживен, да разговаря с всички, да подава бързи реплики, да се усмихва, упорито да ти отстъпва мястото си, неизбежно да те пропуска пред себе си при излизане и влизане, любезно да те заговаря и разпитва. Напоследък само отслабването на слуха го правеше по-стеснителен. Но колко пъти съм го виждал в здрача на вечерите, да се прибира из стъmnените улици в своя Лозенец, след като е стоял на първото действие на играната пиеса в театъра. Тогава неговата едра фигура се движеше някак си уморено, сякаш не вървеше, а блуждаеше. И може би не виждаше нищо около себе си. Тогава усещах цялата негова самота в тоя шумен и оживен град. Като че носеше някакво голямо страдание. Струва ми се, че тогава Лилиев захвърляше дневния си образ и беше самият себе си или най-близък на поета, който така отдавна ме беше очаровал с трагичността на своите неповторими стихове.

Варшава, 26.I.1965 г., вторник

От снощи съм отново във Варшава. Когато след войната се пишеше, че трябва да минат десет години, докато Варшава бъде възстановена, не ми се вярваше. А изминаха 20 години и на „Маршалковска“ още стоят незастроени площи, някъде

²¹ През 1945 г. Николай Лилиев е избран за академик.

зад Двореца на науката и културата се издигат обгорени, пусти стени. Пътуваш из новозастроени квартали – и изведнъж ти се мерне стара, полупоразрушена сграда. Никога не съм предполагал, че е така трудно да се построи един град – да получи физиономия, да заживее пълнокръвно.

Тръгнах в неделя с влак. До Бялград съм сам в спалния вагон. България, Югославия, Унгария, Чехословакия, Полша – полета, покрити със сняг, къде повече, къде по-малко. През нощта тъмнината се прорязва от светлина на села, градове, заводи, гари. Минаваш граници – същите светли прозорци, зад които живеят, трудят се, мечтаят хора – все едно дали се наричат българи или сърби, унгарци или чехи. Границите не минават през сърцата, радостите, грижите, надеждите и мечтите – навсякъде те са еднакви, човешки. И в тия всекидневни радости и грижи едва ли играе някаква роля националният момент. Понякога ми се струва, че той е измислица на интелигенцията, учените, журналистите, политиците – като някаква фикция, като някакво абстрактно понятие, което не докосва живия живот. И в името на тая фикция се теглят граници, народите се хвърлят един срещу друг, настръхват учени и писатели, раждат се омрази, избухват жестоки страсти.

Смешно е, разбира се, да се отрича националното в бит, език, традиции, изкуство, психика. И то едва ли някога ще изчезне, макар че съвременният технически напредък непрекъснато руши традициите на народите. Но в името на тия различия – твърде естествени и много мили, защото правят света по-пъстър, по-разнообразен и по-цветист, да повдигаш войни, да сееш ненавист, е най-малкото безнадеждно остаряло и ненужно... Обикновените хора не го искат – те се разбират чудесно. И могат да бъдат братя, сестри, близки роднини, приятели, съратници в една борба, защитници на една кауза, макар че принадлежат на различни националности. Понякога границата на националността минава през самите семейства (българи и македонци, сърби, румъни, гърци) и семействата от това не се разрушават.

На Варшавската гара ме посрещат Чайка и нейният колега Вербицки.

Днес мина защитата на Чайка в съвета на Филологическия факултет. След автореферата на Чайка четете рецензията си проф. Кшижановски (само две страници, повече говори), след това чета аз. Доста разисквания, макар и по дребни въпроси. Дисертацията минава с много добър успех – 28 „да“ от 29 гласували (една бяла бюлетина). Залата „Броджински“²² е доста пълна с колеги и студенти на Чайка.

Утре ми предстои да взема участие в изпита по специалността – и с това се свършва моята официална мисия.

Две кратки обиколки из града, няколко разговора – още не ме въвеждат в полската и варшавската атмосфера. Тя ме лъхва може би само от две книги: „Спомените за Тувим“, която си купих още тая сутрин, и големия том на проф. Кшижановски *Historia literatury polskiej*, който ми донесе на самото заседание. Прекрасно издадена книга.

²² Кажимеж Броджински – пол. поет.

Варшава, 27.I.65, сряда

Сутринта мина успешно устният изпит на Чайка. В комисията – деканът Сафримович, Кшижановски, Магнушевски, аз. Интересно е да се наблюдава как чужденците виждат българската литература. Интересни бележки на Магнушевски: за средата, от която излизат първите български стихотворци; за желанието на Раковски да издаде голяма романтична поема с централен романтичен герой; за прекомерното развитие на сентиментализма в нашата възрожденска литература; за сравнително слабото въздействие на фолклора в нашата литература през XIX в. – изпуснат е един от големите шансове за развитието на литературата.

От бележките на Кшижановски заслужава отбелязване една: в приказките робската действителност не намира никакво отражение. И един находчив израз. Задавайки въпрос на Чайка за произхода на образа на Крали Марко, Кшижановски добавя: „Сигурен съм, че не ще ми отговорите на този въпрос, защо[то] и аз самият до сега не съм намерил отговор“.

След това цял следобед в книжарниците. Особено приятни часове в голямата книжарница в Двореца на науката и културата.

Вечерта в Teatr Dramatyczny на пиесата на Макс Фриш „Дон Жуан или любов към геометрията“. Чудесно представление, съдържано, с мярка, с много добро изпълнение на А. Лапицки (Дон Жуан), Зофия Рисоувка (Доня Елвира), Ирена Гурска (Целестина), Елжбета Чижевска (Миранда).

Още едно превъплъщение на Дон Жуан. Той бяга от своята плът, от жените – към някаква абстракция – геометрията. Протестира срещу природата, че е поделила хората на мъже и жени – чудовищно е, че човек сам не съставя цялост; колкото повече жадува да бъде цялост, толкова повече бива осъждан. Великолепна е последната сцена – Дон Жуан в замъка на Миранда се чувства като затворник. Вместо да избяга в манастир и да се отдаде на своята любовна геометрия, той става съпруг и баща. Още един чудесен момент – Дон Жуан сам устройва своето потъване в пъкъла. Това е всъщност едно бягство от плътта, от непрестанното безпокойство на природата, едно използване на мита и разрушаване на самия мит.

Твърде интересни са ренесансовите черти у Дон Жуан – на средновековната вярност в любовта тук се противопоставя еротичната относителност. Но това е проблем, който стои извън задачите на Фриш.

Представлението е много добре замислено и изпълнено като цялост – композиция, тоналност, игра, сценография, костюми.

И все пак другата пиеса на Фриш „Андора“, която видях миналата година в Прага, е много по-интересна като проблем и много по-значителна обществено.

От програмата научавам интересни неща за драматурга: роден в 1911 г., следва германистика, завършва архитектура.

В антракта разговаряме с Магнушевски за съдбата на „Пан Тадеуш“ в България (по повод на статията, която му предадох вчера). Много силно впечатление му е направило моето твърдение, че „Пан Тадеуш“ е дал импулс на българските писатели за създаване на българска национална поема. Добавя, че дори и при Ва-

зов това обстоятелство има известно значение, като се има предвид какво голямо място заема поемата в неговото творчество.

Варшава, 3.II.1965 г., сряда

Сутринта оставам в хотела – дано престанат най-сетне болките от зъба, който от неделя насам ми създава такива неприятности. Тая сутрин студът е твърде остър, има и студен вятър.

Във Варшава е чудесно, ако не беше това опасно гостоприемство на поляците – всеки те кани къщи и по тоя начин ти отнема времето за театър или разходка из града. Бих могъл и аз да кажа за себе си като Шишманов (с малко изменение на текста): „Тези, които ме канят на вечеря, ми правят чест, а тези, които не ме канят, ми правят удоволствие“. Към това се прибавя и неудобството да отказваш на хора (поради вече приетата програма), които иначе са ти приятни и интересни. Такъв е случаят с В. Мах, който след малко ще звъни...

В тия дни доста срещи с писатели и професори. Да би могъл човек да запише веднага някои интересни разговори. Един от първите писатели, с които се виждам, е Ян Спевак и Анна Каменска. Още при първия телефон (струва ми се в четвъртък) чувствах как приятелски се развълнуват. След това се срещаме в Съюза на писателите, обядваме заедно, разговаряме в сладкарницата. При нас присядат и други писатели – преди всичко Слободник с жена си Елеонора. След това отиваме в Księgarnia Literacka на „Старе място“ и дълго ровим из книгите, после в съседния магазин за народно изкуство, където Спевак търси своите дървени „богове“. В неделя целия следобед прекарвам в дома на Спевакови сред приятната атмосфера на книгите, при рисунките на малкия Ян, който още сега показва художнически талант, в разговори за литературата. Спевак е както винаги малко нервен, но весел, усмихнат, изпълнен с приятелско чувство. Каменска е както винаги спокойна, мъдра, цялата сякаш създадена от някаква вътрешна яснота. Тя подготвя българската антология и има трудности с някои поети, представени със слаби стихотворения или изобщо самите те слаби. Спевак ми показва коректурите на голям том със свои статии и есета.

Със Спевакови се виждам още няколко пъти – в понеделник на вечерта, посветена на Пиентак²³, по случай годишнина от самоубийството му; вчера със Спевак обядваме заедно, вечерта прекарваме у Слободникови на ул. „Тамна“. Вечерта за Пиентак мина много добре. Спевак председателства и след това и след това чете извадки от своя статия за Пиентак. Говорят още младият критик Береза, Озга-Михалски, Меандризецки. Много хора няма, доста младежи. Залата на съюза е особено приятна, разгъната в ширина, с хубав подиум, вдълбан в стената и облечен в светло дърво. В тая обстановка особено хубаво прозвучават рецитациите на младия артист от Teatr Narodowy Семьон. Той чете без външна поза, вдълбочено, с вътрешно преживяване и предава същината на тая трагична поезия. Запознаваме се малко по-късно в сладкарницата с pani Piętak, която седеше на първия ред – ви-

²³ Станислав Пиентак – пол. поет.

сока, облечена в черно, с благородна и спокойна красота; разговаря приятелски и мило.

За самоубийството на Пиентак нищо по-особено не се знае. Хвърлил се през нощта от IV етаж. Спевак смята, че е бил болен психически и това непременно е щяло да стане когато и да е.

Снощи прекарахме със Спевакови до късно у Слободник. Спомени за София. Спомени за Галчински²⁴, особено от Елеонора Слободник, която няколко пъти повтаря, че е била *niedoszła Galczyński*. С нея Слободник се запознал чрез Галчински, който през 20-те години ѝ давал уроци по английски. Той бил влюбен в нея, носил ѝ стихове. Но тя била влюбена в друг, бъдещ професор, Слободник също влюбен в друга. Един ден Галчински ѝ казал: „Аз не мога да идвам у вас само за да Ви давам уроци“ – и престанал да идва. Елеонора разказва разни весели случки с Галчински и Слободник, когато я посещавали, за ужас на хазайките ѝ – стари моми, за живота си в Киев и Варшава, за съдбата на родителите ѝ (баща ѝ бил аптекар). Научавам редица подробности за Наталия Галчинска, грузинка, дъщеря на руски царски полковник – грузинец. След революцията или може би по време на войната той се връща в Грузия (разделят се с жена си), а майката ѝ дъщерята остават във Варшава. Тук Галчински познава Наталия. През цялото време Слободник пие, усмихнат като сатир, със зачервен нос, с някакви алчни и пияни очи. Разбира се, не е пиян и изобщо не се напива, но цялото му настроение е повдигнато – прекъсва всички, говори бързо, разказва анекдоти, най-често на руски. Един от тия анекдоти е чудесен. Действието става в Тула, след революцията. Пристигат чужденци. Някой от представителите на местните власти, за да изтъкне напредъка на Тула, заявява: „Някога в Тула имаше само един единствен писател, а сега са 50 писатели“. Питат кой е бил тоя единствен писател. – „Лев Толстой“. И друг анекдот. В Москва пристига преди войната френският писател Малро²⁵. Посреща го в Съюза на писателите огромна група писатели. Той пита: „Et tout ça écrit?“

Слободник ми показва от оцелялата си библиотека някои ценни чужди и полски издания. Непрекъснато цитира поети, говори за литература. Тоя човек няма друг живот освен поезията. И това е може би най-хубавото у него. Същото мислят и Спевакови, когато в късната зимна нощ (от Висла духа студен вятър) се връщаме по тясната улица „Тамна“, изкачваме се към *Nowy świat*, минаваме покрай някакъв дворец, подпрян с огромни тухлени стени – Спевак ми пошепва, че е свързан с Шопен.

Виждам се и с други писатели, главно в ресторанта на Съюза: Мах (той е на вечерта за Пиентак), Лау, Олха, Гисгес²⁶ (обядваме на една маса), Карчевска (твърде мила, малко пълна, но с красиво лице), Бжостовска (натрапчива както винаги), Лец, с когото разговаряме твърде приятно. Той ще заминава за Англия. Спомня си български търговци, които е виждал през детинството си във Виена. „Мислите“ му имали огромен успех на Запад. Казвам му, че се превеждат и в България. Би искал да има тези преводи – необходими са му за „равновесие“.

²⁴ Константи Галчински – пол. поет, починал млад.

²⁵ Андре Малро – фр. писател, голист.

²⁶ Ян Мария Гисгес – пол. писател.

Вчера на обяд се срещнах с Матушевски в сладкарницата на „Чителник“. Той и Древноски ще бъдат полски представители в Прага; ще пътуваме заедно. Същия свеж цвят на лицето, енергичен говор, но косите все по-бели. Бързаме, не успява да ми каже нищо по-интересно. Продължава да се занимава главно с поезията. Обещаваме си да продължим разговора си във влака за Прага.

След обяд, към 5 ч., малко преди излизане, влиза в стаята ми Бартелски. Уговаряме се за петък, след това ме изпраща за Nowy świat до Фишман. Говори ми обширно за състикованията на различните писателски групи. Чувствам у него неизживени настроения срещу известни писатели, дори прикрити антисемитски настроения. Говори срещу Жулкевски, Фишман и пр. Особено е настървен срещу писателите, дошли от Съветския съюз. Съществува антагонизъм между ония, които тук са се борили, и ония, които са били в емиграция.

С Ханчев²⁷ се видях едва в понеделник по обяд в посолството за малко. От всички писателски среди чувам само най-добри отзиви за него – за културата, държането му, но не и за Пеева от Българския културен център.

Бях в PIW при А. Йелич – много интелигентен и мил човек; говорим за нашите трудности с книгата за старата българска култура; особено рисковано е положението със статията на Д. Димитров – вероятно няма да я напише; ще търсим друг изход. По едно време пристигна Щадер. Той ме завежда отсреща, на същата улица, в библиотеката по славистика при Академията. Хубава читалня. Показват ми любезно самото депо – ценни стари руски списания. След това се отбивам при проф. Майснова в JBL – разговаряме за Цв. Тодоров²⁸, за Янакиев²⁹, за Лихачов³⁰. В Pracownię Literatury Ludowej – всички ме очакват, всички са особено мили, разговаряме дълго и приятелски с Капелюс, Войчеховски, Бжозовска, Кукулска, Гурски, Свирко. Показват ми коректури от Фолклористичния речник, който печатат, под редакцията Кшиженовски. Извънредно интересно начинание. Бихме мечтали в България за такъв труд. Следобед (в събота) отивам у Мария Страшевска, която ми показва редица нови интересни издания. Между тях е и „Искусството на Млада Полша“. Човек действително не би могъл да разбере литературното движение, без да познава цялата атмосфера, в която тя се ражда. Дълги разговори върху начина, по който се работи с дипломантите: семинар, който трае три семестъра; в началото общи проблеми, а след това всеки дипломант последователно докладва за своята работа. Разговаряме за отделните хора в катедрата. Катедрата сега е слаба, особено след излизането на Кшижановски. Всички говорят за него като за голяма фигура, с разнородни интереси, с огромна култура.

Вече водих няколко разговора с него. В четвъртък вечер прекарах у тях на „Мьошчинска“, при Мокотовския форт, в познатата обстановка на двуетажната

²⁷ По това време В. Ханчев е съветник по културните въпроси в българското посолство.

²⁸ Цветан Тодоров – бълг. философ, семиотик, „невъзвръщенец“, син на проф. Тодор Боров – библиограф, свидетел на обвинението в „народния съд“ срещу бълг. интелектуалци, които не са харесвали болшевиките и техните български адепти.

²⁹ Проф. Мирослав Янакиев – бълг. езиковед.

³⁰ Дмитрий С. Лихачов – рус. езиковед, един от първите, който признава бълг. произход на св. св. Кирил и Методий.

къща. Pani Кшижановска и малкият Юрек (той е вече пораснал значително) разказват за Англия, за Оксфорд, където са прекарвали четири месеца през есента. Говорят за английската училищна система (децата приготвят уроците си в училище), за зеленината в Англия, за студентите, неогрявани домове, когато въвн е по-топло, отколкото вътре. Кшижановски е оживен, донейде и от коняка „Плиска“, който му донесох, и бутилката югославско вино. Говори за своите многобройни изследвания. Видял е моя „Български фолклор“³¹ в Pracownię Literatury Ludowej и би искал, ако му остане време, да напише подобна книга за полския фолклор. Тая книга би се отличавала много от моята – по богатството на материала, по широтата на осведомеността, по сравнителната трактовка на проблемите. Човек би имало какво да научи от нея. И с Кшижановски се повтаря онова, което става с много от големите учени: отнасят в гроба огромен неизползван материал. Той има планове, знания и опита за два живота. И още нещо – изумителна работоспособност. Но един ден материята ще си каже думата и духът ще отстъпи – ще умрат прекрасни ненаписани книги. Това е трагедията на човечеството. Действително идват нови и свежи сили, но те трябва да почват отначало – никой не може направо да продължи творческия път на своите учители или предходници. В това няма нищо ново, нито чудно, нито необикновено, но това не го прави по-малко трагично.

За съжаление моите срещи с Кшижановски, които продължават вече тридесет години, са винаги кратки и минават в разговори по повърхността на проблемите. Най-хубаво беше времето, когато слушах неговите лекции – това беше истинското общуване с учения. Да можех да прекарам няколко месеца в Полша, съсредоточавайки вниманието си върху един научен проблем, тогава биха могли да се водят плодотворни разговори с Кшижановски. Сега, разбира се, остават книгите му.

Някои казват, че е остарял. Не намирам. Все така е жив, енергичен, с черни коси, с изопнато лице. Остарял съм аз, защото, когато ме вижда, ми казва: „Panie Petko (отдавна така е свикнал да ме нарича), защо така сте побелели?“. Работи най-вече вечер и нощем, спи сутрин до късно. Pani Кшижановска, която е млада и енергична, е поела цялата грижа за домакинството.

И още едно семейство на учен – проф. Фишман. Снощи прекарах два изключително приятни часа у тях. Самата атмосфера на жилището е чудесна. Влизаш от Nowy Swiat през двора надясно – целият двор е включен в един квадрат от сгради, като някогашно имение или дворец. Изкачваш се на етаж[a]. Коридорът, стаите, старинните мебели, етажерките с книги, многобройните вази, стомни, бурета и „богове“, на които Фишман е страстен колекционер. Pani Фишман – стройна, почти крехка, с нежно одухотворено лице, сърдечна, усмихната, и до нея малката Аня, много красива, с чудесни светещи очи. Любовта и взаимното уважение създават атмосферата на това семейство на интелектуалци. Рядко съм виждал подобно взаимно внимание, при това проявено извънредно дискретно. И започва един от най-хубавите разговори – за Париж, където двамата са прекарвали един месец през есента. Фишман е работил в архивите. Показва ми фотокопия от много нови материали за Мицкевич, между другото и две нови, непознати писма, на

³¹ Български фолклор. ч. I. София, Български писател, 1959.

френски език, отнасящи се до неговото френско поданство. А рани Фишман припомня Нотр Дам, където е минавал[а] всеки ден, когато на обед е отивала да взема мъжа си, кейовете на Сена, улиците и площадите, красотата на старите парижки здания. Мечтата на семейството е да пратят някога Аня да прекара една година във Франция. Така се увличаме в разговора, че трябва да звънят по телефона от Слободникови, че ме чакат за вечеря. Тръгвам, изпратен от три сърдечни и мили усмивки. Може би, ако някой път ме спохожда кратко съжаление за неща, които не съм имал в живота си, то е при такива посещения. И при това Фишманови са хора, с които не съм особено близък, но които умеят да ти предадат най-хубавото от своята собствена атмосфера.

През тия дни още много срещи: с Кристина Коминска в Дома на журналистите, която мечта[е] да отиде в Англия и Италия и ми разказва за тежките конфликти, с които завършва работата на Служацка в Teatr Polski; с Данута Марковска, която ме намира в хотела и разговаряме дълго – за полската наука, особено етнографията и социологията, за книги и пиеси; в събота вечерям с Ядвига, където с Андрей Сечковски си спомняме студентските дни и загиналите и умрели приятели; в понеделник отивам на [?] в новото жилище на Ирена, която е все така жизнерадостна и енергична, както преди 25 години. Във всички тия срещи и разговори се преплита съдбата на многобройни отделни хора и семейства във военните и следвоенните години (Янко в Лондон, братът на Андрей в Южна Родезия³²).

Едно от най-големите удоволствия – варшавските театри. В петък видях „Мяра за мяра“ в Teatr Polski. Чудесна игра, особено князът – Stanisław Jaskiewicz, наместникът – Станислав Зачик, Лучио – Братислав Павлик, Изабела – Alicja Raciszowska (играе без монашеско наметало), а също и другите. Играта превъзхожда във всяко отношение миналогодишното представление на „Трудов фронт“. Текстът е даден с всички нецензурни места. Но има нещо, което буди недоволство в режисурата на Ал. Бардини и сценографията на Ото Аксер. Всичко е в сиво, тъмно, декори и костюми са скъсани, парцаливи, чувалени. И това е търсено нарочно, защото е модерно, съвременно. Но нужно ли е в тая пиеса, какво се изразява с него? Може би това е някакъв знак за мрачната обществена действителност? Но това не следва от пиесата, в замисъла ѝ има нещо светло и оптимистично.

Тая Шекспирова творба всъщност никога не ми е допадала. Има някакво смесване на жанровете в нея, нарушаване на жанровата линия – очакваш едно, излиза друго. Първата половина те въвежда в една остра драма (всичко е силно и добре устремено); втората пол[ов]ина се превръща в комедия и общественото въздействие пада. Някакво оперетъчно разрешение, което не задоволява.

В неделя вечер с Магнушевски гледаме двата балета – „Персефона“ на Стравински³³ и „Дафнис и Хлоя“ на Равел³⁴. За пръв път виждам в „Персефона“ такова съчетание на балет, хор, пение, рецитация. В „Дафнис и Хлоя“ ме поразява деко-

³² Сега Зимбабве.

³³ Игор Стравински – рус. композитор, който от 1913 г. живее на Запад. Погребан на Сан Микеле, Венеция, до своя приятел Сергей Дягилев.

³⁴ Жозеф-Морис Равел – фр. композитор.

рът – изумителен фон, в който се преливат колоритни петна, и се получава силно въздействие.

Тая вечер се виждаме пак с Магнушевски – Kurka wodna на Stanisław Ignacy Witkiewicz в Teatr Narodowy. Когато човек гледа пиесата, би сметнал, че е току-що написана – в стила на съвременните западни абсурдни пиеси. Самотността на човека, неверие на любовта, деградиране и обезсмисляне на всички чувства, безпомощност и бездушност – ето проблемите на пиесата. Към това трябва да се прибавят убийствата, трупите, абсурдните ситуации, изнесената на показ театралност на някои места. А накрая един бандит и една пропаднала княгиня започват социалната революция... Който познава живота на Виткаци³⁵, тоя странен писател и още по-странен художник на двадесетте и тридесетте години, не би се учудил на нищо. Някога Бой често обичаше да говори за него; в неговия дом имаше картини на Виткаци. Сега във фоайето са изложени някои от тия странни картини, понякога рисувани след употреба на силни наркотични средства (даже върху картините е написана формулата на употребените наркотици). Странно видение на света от едно много богато, оригинално, но и същевременно болно въображение.

Пиесата се играе много добре от всички, особено княгиня Алия от Нивърмор – Хелина Миколайска; Kurka wodna – Елжбета Флаке – Правацка – Барбара Крафтувна, бащата – А. Шментовски, бандитът – Игор Смяловски, тримата старци – Ян Ciecierski, Tadeusz Wozniak, Jan Koecher, лекарят Ян Корбушевски. Пиесата е поставена от две жени: режисура Ванда Ласковска и сценография Sofia Pietrusinska.

Разхождаме се с Магнушевски след театър[a]. Говорим за варшавската архитектура и за паметниците. Не му харесва новия паметник на Театралния площад – Нике; много патетичен. Оплаква ми се от някои порядки в тяхната катедра. Може би това е и една от причините да не дойде на днешната среща с катедрата в Българския културен център. Всъщност добре е направил – срещата беше много лошо организирана, неинтересна; Пеева нито умее да посрещне гостите, нито има какво да говори с тях.

Варшава, 4.II.1965, четвъртък

Днес посетихме с проф. Кшижановски, жена му и сина му, и с младия Кукулски (според Кшижановски отличен специалист по старополска литература) обновения Вилианув. Неговите очертания се виждат отдалече сред заснеженото поле – лятно време те потъват в големите дървета на парка. Разглеждането започнахме с галерията на полския портрет. Казват, че тя е единствената в Полша. Може би там няма произведения на голямото изкуство (силно впечатление ми направиха

³⁵ Псевд. на Станислав Виткевич. След нахлуването на германците в Полша той бяга от Варшава в източната част от страната, но когато научава за нахлуването и на Червената армия се самоубива заедно с младата си любовница Чеслава, но тя оцелява. След войната Полша му организира достойно погребение, но в 1994 г., поради известни съмнения в предадените от СССР останки, те са ексхумирани и в една последна абсурдистка шега, те се оказват на неизвестна жена.

само няколко портрета – на Норвид³⁶, стария Адам Чарториски³⁷, З. Крашински³⁸, но какъв богат избор представляват тия портрети за историята на културата. В тях се оглежда всяка епоха; виждаш облеклата, украсите, мебелите, вкусовете, но преди всичко хората – с техните интереси, мечти, надежди, чувства и страсти. Историкът на литературата и романистът могат да черпят с пълни шепи. И толкова по-мъчно ти става, че по времето, когато тия портрети са създавани – XVII, XVIII, XIX в. – у нас е пълно мъртвило – робството унищожава старите традиции, откъсва културата ни от новото, което се създава другаде. И с това се хвърля мрак върху цели епохи, в които нито се отразява, нито се създава...

С огромна любов, необикновено старание и забележително майсторство са извършени възстановителните работи в целия дворец. Минаваме от зала в зала, от стая в стая – и навсякъде поразяват хармонията, красотата, изяществото на тапаните, картините, стенните изображения, мебелите, архитектурните форми. В тоя дворец могат да се видят най-чистите прояви на бароковия стил.

Рані Воазе, която ни съпровожда, обяснява, привежда редица интересни подробности. Постоянно се намесва проф. Кшижановски, който допълва, запитва, прави паралели. Младият Кукулски, издател на писмата на Ян Собески³⁹ до жена му, взима по-рядко думата, но внимателно се вглежда във всяка подробност.

Вървиш и пред тебе оживява цял един свят, една епоха. Поразителен е пиететът, с който поляците се отнасят към своето минало. Това им дава морална сила, вдъхва им самочувствие като народ. Някога Паисий бе разбрал това, но ние го забравихме, макар че се кълнем непрекъснато в името на Паисий. У нас трябва да се извърши цяла революция в това отношение: трябва да се изрови цялото наше минало, да се покаже всичко, което говори за твор[ч]еския, съзидателен гений на нашия народ, да се проучат цели родове, да се разкрие генезисът на всички разнообразни прояви на нашата култура, да се тури край на онзи нихилизъм, който се опира на криворазбраното осъвременяване на историята. Не може историята да се превръща в съвременност и непрекъснато да се води съдебен процес срещу нея; не можем да викаме сенките на миналото и да ги караме да отговарят за своите мисли и действия от гледище на нашето време, в което те нито са живели, нито го познават. Разбира се, това не значи отричане на правото на историческа оценка на събития и личности. Това не значи абсолютно признаване на всичко в миналото. Това не означава нито индиферентност, нито липса на историческа съвест. Всичко това обаче трябва да се извършва в широка историческа перспектива, без кривото огледало на един тесен отрез от времето.

³⁶ Циприан Норвид – пол. поет.

³⁷ Адам Чарториски – пол. писател.

³⁸ Зигмунт Крашински – пол. поет романтик.

³⁹ Ян III Собески – забележителен пол. военачалник, разбил турците пред Виена през 1683 г., с което спасява Европа от участието на Балканите, а днес 21,5% от виенчани са чужденци, от които 7,8 % мюсюлмани.

Варшава, 5.II.1965, петък

Срещи, срещи, срещи... С Вилхелм Мах в 12 ч. в Czytelnik. Разказва ми за дискусии около филма Agnieszka, за заетостта си във Варшава, за мечтата си да отиде за няколко месеца в България, където вече единствено може да пише. Зрее темата за нов роман, който ще напише в Наречен, Созопол или Ситняково. Там единствено може да се съсредоточи – нещо, което му е абсолютно необходимо, за да може да пише. Но всичко това става с големи жертви – после трябва да навакса изоставането във варшавските си задължения през тия месеци.

Мах е както винаги твърде жив, говори бързо, непрекъснато се връща към спомените си от България – писал писмо на своята старица-хазяйка (истински народен философ, както се изразява за нея) и получил отговор.

В част от разговора участва и Колинска, която слиза от издателството и разказва за новите издания на „Чителник“.

Обяждам у Бартелски, с цялото му семейство – съпругата, дъщерята (Агнешка), сина (Ян). Изключително гостоприемство, типични полски ястия, приготвени от домакинята с голямо умение. Бартелски ми показва книгите си – многобройни автографи, някои редки издания.

Дълго посещение у Тереса Бжозовска (зад Plac Narutowicza), където са още Streszewska и Kapelus. Връщаме се при тях и след театъра и оставаме и до късно. Типични представители на голяма армия от научни работници – жени[те] в Полша. Те са във всички области, но най-вече в хуманистиката. И много често това са жени самотни, които са осмислили съществуването си чрез науката.

В 7 ч. в Teatr Współczesny с Матушевски – гледаме новата пиеса на Jerzy Broszkiewicz *Przychodzą opowiadanie* в 9 картини, част от които се представят на авансцената пред спусната завеса. Режикура на Ервин Аксер; съвършено опростен декор на Ева Старовойска; превъзходна игра на целия състав, особен[о] Зб. Запасевич (Ян), подофицерът (Х. Боровски), сестрата (Ст. Пежановска), Пасяти (Ю. Конрат), цивилният (Едм. Фидлер).

Пиесата не представя високо художествено постижение – има нещо и разпокъсано, и незавършено в нея. Но поставя пред зрителя много болезнени, типично полски въпроси. Това е хрониката на един живот, една биография на обикновения редник. Редуват се постъпването на 19-годишният младеж в старата армия, военната му дресура, неговата съдба през войната, съдбата му в следвоенна Полша с всички трудности, които преживява освободената от хитлеристка окупация страна. Има потрисащи моменти в тая искрена изповед – някои епизоди от войната, случаят със смъртта на подофицера, някои следвоенни епизоди. На много места слушах пиесата изтръпнал. Какво остава за полския зрител, за когото всичко това е извънредно болезнено. Публиката следеше пиесата с внимание и в много случаи живо реагираше. Реагираше и на играта, и на някои моменти в композицията, напр. на песните (Брехтовски похват – „Майка Кураж“).

Изисква се известна вътрешна сила, за да може едно общество да говори така откровено за най-болезнените моменти от своята най-близка история, която е в много отношения още настояща.

Варшава, 6.II.1965, събота

Сутринта при Щибер⁴⁰ – в Двореца на науката и културата – да разгледам Института по славянска филология. Слизански ми показва твърде богатата и добре подредена сбирка от материали – микрофилми на писма и ръкописи, подробно разработена библиография на публикации, писма и документи. В кабинета по белоруска филология виждам фолклорните сборници с белоруски материали на Михал Федеровски⁴¹ (1853–1923), издадени и подготвени за издания. Разговор с Щибер и неговите сътрудници за езиковите и националните отношения в пограничните области.

В 12 ч. среща в Центъра; присъстват над 30 души: Яструн, Бутаувка, Спевак, А. Каменска, Загурски, Щибер, Йелич, Лау, Стерн с Алиция, Бартелски и др. Приятна атмосфера с тостове от Щибер, Стерн, Левин и др. Твърде много ласкави наздрависи за мен. Взимам думата, за да променя темата – показвам им нашето издание на Тувим и прочитам по желание на Каменска превода на „Незнайното дърво“. Разговаряме със Стерн – никога не съм го виждал по-остарял; казва, че напоследък не се чувствал добре.

В 5 ч. у Майснови. Разговори върху полския театър, върху преводната литература. Приятен е тоя дом, обитаван от една жена, която се занимава с наука с цялата си страст – организира, бори се за кредити, хора и издания, дискутира, пътува. Не познавам Майснова отблизо, но предполагам, че сега тя няма друг живот освен проблемите на поетиката, стилистиката, стихознанието. Има нещо неспокойно в погледа; дори когато разговаря с тебе, чувстваш, че освен разговора си има някакъв свой вътрешен диалог, мисълта ѝ броди някъде сред многобройните ѝ планове и проекти. Разбира се, това не значи, че тя не уважава събеседника си – винаги е извънредно внимателна, вежлива, готова да слуша. В тоя дом на ул. „Сандомерска“ е приятно да се разговаря и със съпруга ѝ Майек, физически застарял, но с бодра мисъл, с много интереси. Поразява ме неговото познаване на театъра; редица нови пиеси е вече чел в Dialog и има мнение за тях; прави умни и интересни бележки.

Вечерта в Teatr Narodowy – на Historyja o chwalebnyim zmartwychwstaniu⁴², режисура на К. Деймек, декори на А. Стойка. Едва ли човек би могъл да си представи, че може да съществува в театъра нещо по-хубаво в тоя стил. И като литературен текст, и като театрално представление това е нещо изключително. Историята на Христовото възкресение, извеждането на светите отци от ада и срещата му четирите жени и учениците му, видяна с очите на народа. В тая композиция [са] вмъкнати две интерпретации – за пияния мъж, който се преструва на умрял, и за селянина и вдовца в чувала. Езикът е запазен, ремарките и режисьорските указания се произнасят, оттам е театралният механизъм. Всичко е дадено в атмосферата на примитивното народно виждане и примитивното театрално изкуство.

⁴⁰ Здислав Щибер – пол. българист.

⁴¹ На предходната празна страница П. Д. е написал: Michał Federowski (1853–1923) над 4 хиляди текстове.

⁴² Най-старата полска мистерия от XVI в. с автор Миколай от Вилковец.

Пред зрителя се разкрива една действителност, колкото проста, обичайна и човечна, толкова необикновена и чудна. Раждат се образите на евангелието – чрез наивното виждане на народа. Невероятен Исус – извънредно земен, всекидневен, но същевременно странен; Войчех Семьон го играе великолепно. Чудесни са в своята наивност Адам и Ева, Мария Магдалена и другите жени, евангелистите и апостолите, ангелите. И към всичко това – Prologus – четецът, ръководителят на представлението – прекрасен (Адам Милярчик; той играе неузнаваемо и Юда) и хорът на децата с неговия диригент.

Композиционно – три части; сценографски – проста дървена постройка (може би черква, може би параклис?), отвор – с гроба на Исус, две врати; върху покрива стои най-често детският хор, там се появяват Исус и двата ангела.

Когато завесата се вдига и Prologus обявява представлението за открито, появяват се децата, които със своите крехки гласове и простите си песни веднага напълват сцената с особена атмосфера. При това групата на децата е раздвигана, разнообразна, оживена. Детският хор е една от най-хубавите находки на режисьора.

През цялото време мисля: дали може у нас да се създаде нещо подобно? Два-три пъти Славчо Васев иска да му намеря материал за нещо подобно в Народния театър. Може би може да се направи нещо от някои апокрифи, особено новозаветните. А може би това представление в наивен народен дух може да се създаде върху материал от Възраждането или върху основата на фолклора.

Можем само да завиждаме на поляците, че притежават такова необикнове[но] нещо.

Следва